METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN İSMET PAŞA'LI YILLARI 1944 1973

İNÖNÜ'NÜN SON BAŞBAKANLIĞI

1961 - 1965

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 66 / 6

ISBN 975 - 494 - 176 - 9 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 315 - x (6. Kitap)
92 . 06 . Y. 0105 . 0443

Birinci Basım 1969

Gözden Geçirilmiş İkinci Basım
Temmuz 1992

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Faks : 431 77 58
Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Faks : 527 41 19
Cağaloğlu - İstanbul

METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
1944 – 1973

İNÖNÜ'NÜN SON BAŞBAKANLIĞI 1961 – 1965

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

DEMOKRASİMİZİN İSMET PAŞALI YILLARI (1944 – 1973)

1. Kitap :	Tek Partiden Çok Partiye	(1944 – 1950)
2. Kitap :	DP'nin Altın Yılları	(1950 – 1954)
3. Kitap :	DP Yokuş Aşağı	(1954 – 1957)
4. Kitap :	Demokrasiden Darbeye	(1957 – 1960)
5. Kitap :	Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim	(1960 – 1961)
6. Kitap :	İnönü'nün Son Başbakanlığı	(1961 – 1965)
7. Kitap :	İsmet Paşanın Son Yılları	(1965 – 1973)

dizgi : faruk kaya
tel : 230 85 76
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
tel : 433 30 84 – 435 83 56

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Hükümet Aranıyor 11

İKİNCİ BÖLÜM

22 Şubatın Hikâyesi 44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Koalisyon Dağılıyor 90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Yeni Sorunlar 131

BEŞİNCİ BÖLÜM

Yeni Bir Hükümet ve Kıbrıs Sorunu 172

ALTINCI BÖLÜM

Bir Dönemin Sonu 216

6. KİTAP

İNÖNÜ'NÜN SON BAŞBAKANLIĞI

(1961 – 1965)

GİRİŞ

Eğer "milletin makûs talihi" İnönü savaşlarıyla yenilmişse, Türk demokrasisinin korkunç bir iç savaş geçirmeden sürmüş olması da 1961 – 65 arasının koalisyonlar dönemi sayesindedir.

Özellikle birinci koalisyonun... Buna, İsmet Paşa başkanlık ediyordu ve ortaklık CHP ile AP arasındaydı. Bu dönem Türk demokrasisinin en önemli kilometre taşlarından biridir.

1961 seçimleri "beklenen sonuç"u vermedi.

Neydi, beklenen sonuç? 27 Mayısa karşı olmayan bir iktidarın ülkeye egemen olması... Bu sonuç sandıklardan çıkmadı, ama birtakım kurum ve kuruluşların, birtakım kimselerin sağduyusu sayesinde gene de gerçekleşti. Kurum ve kuruluşların başında ordu, siyasi partiler, özellikle CHP ve AP gelir. Kişiler ise tabii İsmet Paşa, onun yanında biraz Ragıp Gümüşpala, oyunculuk heveslerine rağmen Cemal Gürsel, zaman zaman Ekrem Alican ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin yöneticileridir.

Olayları tarih perspektifi içinde ele alırsanız, onların yaşandığı anın koşullarını ön planda tutmak zorundasınızdır. 1961 seçimlerinden sonra Meclis ancak askerle uyuşularak açılabilmiştir. İlk koalisyon askerin direnmesiyle İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Seçim sonuçlarının doğal hükümeti bir AP-YTP-CKMP iktidarıydı. Bunların hepsi seçimlerde CHP'nin, yani 27 Mayısın yanındaki kuvvetin karşısında yer almışlar, kampanyalarını ona karşı yürütmüşlerdir. Gariptir, onlara Cemal Gürsel ve tayfası gibi 27 Mayısı fiilen temsil eden gruplar yardımcı, destek olmuşlardır. Bazı kişisel hesaplar dolayısıyla...

Buna karşın, ilk üç hükümetin Başbakanı İsmet İnönü'dür.

İşin kolayına kaçanlar o sıralar büyülü zannettikleri bir formül icat etmişlerdir: "CHP + Ordu = İktidar." Bunda hem CHP, hem ordu düşmanlığı vardır ve tabii asıl hedef İsmet Paşadır. İleri sürülen, CHP'nin, dolayısıyla İnönü'nün hep ordu desteğiyle iktidara oturduğudur. "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları"nın bu 6. cildinde açıkça görülecektir ki, o günlerin gerçekçi formülü şudur: "İktidar – CHP = İhtilal."

Bunu "İktidar – İsmet Paşa = İhtilal" diye söylemek de kabildir.

Nitekim bu kitapta bütün ayrıntılarıyla anlatılan "22 Şubat Olayları" ancak "İsmet Paşalı bir iktidar"ın Talât Aydemir sergüzeştçiliği ile başa çıkabilecek güçte olduğunu gözler önüne sermektedir. 23 Şubat günü Başbakan İnönü'nün Mecliste, muvafıkı ve muhalifi ile ayakta, görülmemiş coşkunlukta alkışlarla selamlanması bunun kanıtıdır.

Koalisyon devrinde İsmet Paşanın neler çektiğini sayfaları çevirdiğinizde daha iyi ve yakından göreceksiniz. Buna rağmen İsmet Paşanın bu Başbakanlığı istediği açıktır. "Başkalarının istikbal diye gördükleri her şey benim arkamdadır" diyen, yılların başbakanı ve cumhurbaşkanını bu isteğe iten nedir?

Basit bir ihtiras mı?

Bu, İsmet Paşadan beklenilebilir mi? İnönü biliyordu ki, bir ihtilalden yeni çıkmış orduda belirmesi doğal sergüzeştçi eğilimlere ancak "Başbakan İsmet Paşa" egemen olabilir. Onları bastırır. Çok partili siyasi hayatın barışçı yolunu tekrar açabilir. Buna ne "herhangi bir başbakan", ne de anayasal yetkilerle donatılmamış bir "sade İsmet Paşa" muktedirdir. Ancak "Başbakan İsmet Paşa" böyle bir güce sahiptir. Kitap okunduğunda fark edilecektir ki, 22 Şubat 1962 gecesi iktidarın bazısı gaflet, bazısı dalalet, ama bazısı da hıyanet içinde muhteris bir subay grubunun eline geçmesine ramak kalmıştır. Gerçi İsmet Paşanın o gece de söylediği gibi Türk milleti böyle bir sultanın altına düşmeyi reddedecek ve sergüzeştçiler gene bir "ordu+halk" hareketiyle bacaklarından asılarak cezalarını çekeceklerdi.

Ama bu, sivil savaş demek olacaktı.

Ordunun gerçek bünyesi İsmet Paşa iktidarında kendi güvencesini bulmuş, tuhaftır, onun başlıca karşıtları da onun eliyle kaybettikleri özgürlükleri, yeniden kazanmışlar, Kayseri hapishanesinden kurtulmuşlardır. Gene o sayededir ki 1965 seçimlerinde "DP paralelindeki bir AP" seçimleri kazandığında iktidarını hiç gürültüsüz patırtısız ülkeye kabul ettirtmiştir. Çünkü 1965 Türkiyesi, 1961 Türkiyesinden bambaşka bir ülkeydi ve yaratılan şartlar demokrasiye çok daha yatkın bir ortam oluşturmuştu.

Sanırım kitabın sayfaları çevrildikçe, onun yayımlandığı 1992'nin "koalisyon olayları" da okuyucunun hatırına gelecek ve ister istemez bazı paralellikler zihinlerde belirecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR HÜKÜMET ARANIYOR

I

Bazı kimselerin, pek de doğru olmayan bir deyimle "İkinci Cumhuriyet" olarak adlandırdıkları 1961 Anayasası Cumhuriyetinin ilk Meclisi, o yılın 25 Ekiminde Ankara'da açıldı. Önceden kararlaştırıldığı gibi açıldı. Fakat maceralı, heyecanlı bir şekilde açıldı.

Açıldı ve tuhaftır, daha bir hafta önceki tehlikeler hemen unutuldu. Artık partiler ve politikacılar, gelecek iktidar için tertiplerin, oyunların, hatta karışık ve karanlık planların yeniden içindeydiler.

Meclisin açıldığının ertesi günü, 20-25 Ekim günlerinin pazarlıkları gereğince, ittilalin başı Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına seçildi. 25 Ekim günü, bazı kimseler Gürsel'in kulağına kar suyu kaçırmışlar. Demişler ki:

"CHP'liler bir oyun hazırlıyorlar. Öyle bir dolap çevireceklerki, İsmet Paşayı birden, cumhurbaşkanı seçtiriverecekler. AP'lilerle de anlaştılar. Cumhurbaşkanı İnönü, hükümeti kurma görevini Gümüşpala'ya verecek. Sizi atlatacaklar."

O gece bu endişeler İsmet Paşaya duyuruldu. İsmet Paşa güldü. Bir defa, cumhurbaşkanlığında gözü yoktu. Olsa bile, imzaladığı bir protokolün gereğinin aksini yapmak İsmet Paşa için düşünülecek husus değildi. İsmail Rüştü Aksal gerekli teminatı Çankaya'ya verdi: Cemal Gürsel Çankaya'da kalmakta devam edecekti.

Nitekim ertesi gün, bir CHP milletvekilinin teklifi üzerine Meclis, Cemal Gürsel'i Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanlığına seçti.

Fakat Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in kendi başbakanını seçmesi aynı derecede kolay olmadı. Bunun için 26 Ekimden 10 Kasıma kadar beklemek gerekti.

Halbuki, Meclis, o kadar maceralı şekilde ve derin hendekler aşılarak açılmıştı ki, memleketin bir hükümete hem şiddetle, hem de acele ihtiyacı vardı. Bunu da siyasi partiler biliyorlardı.

Mızıkçılığa hemen başlamaktan kendilerini gene de alamadılar.

Mızıkçılık önce Senato ve Meclis Başkanlığı seçimlerinde görüldü.

1960 sonrası, Türkiye'de siyasi ahlak bakımından CHP'nin dışındaki partilerin başta iyi not aldıklarını söylemek son derece zordur. Bu devrede CHP'nin notunu yükselten de başındaki İsmet Paşadır. Daha doğrusu, onun siyaset anlayışıdır. İsmet Paşa, benim kendisiyle bulunduğum yıllar bir noktaya daima dikkat göstermiştir: Ağzından çıkanın ciddi söz olmasına. Gerçi bu tutumu, şahsen kendisine saygınlık sağlamakla beraber zaman zaman partisini geçici güçlüklere uğratmış, CHP'nin "hareket kabiliyeti"ni azaltmıştır ama, sonda hep, en iyi politikanın dürüst politika olduğu görülmüştür.

Seçimlerin sonucu anlaşılır anlaşılmaz, Ankara'da yeni hükümete ait spekülasyonlar başladı. Meclisin açılmasının arifesinde onlar ikinci plana geçti, ordu temsilcileriyle siyasi liderlerin pazarlıklarına gözler dikildi. Meclisin ilk günlerinde ise "başkanlıklar işi" kulislerin konusu oldu. Halbuki ortada, paylaşılmayacak hiçbir şey yoktu. Ne var ki, CHP dışındaki partiler, özellikle AP, hiç birlik halinde değildi ve liderler, iyi niyetli de olsalar, gruplarında disiplini sağlayamıyorlardı. Gümüşpala bunların başında gelir.

İsmet Paşa hem tüm ülkedeki, hem de Silahlı Kuvvetler içindeki havayı iyi bildiği için, yeni bir hır çıkmasını hiç istemiyordu. Silahlı Kuvvetlerden Ayten Sokağa haberler gelmekte devam ediyordu. Bazı "orta tabaka subayları" İstanbul Protokolünün uygulamaya geçmemesinden duydukları hoşnutsuzluğu saklamıyorlar, yüksek komutanlardan şikâyet ediyorlardı. Hatta aralarında "Satıldık!" diyenler bile vardı. Bunları ancak parlamenter sistemin düzenli işlemesi,

ordu kitlesi önünde haksız çıkaracaktı. Bir gün, evde yapılan bir toplantıda İsmet Paşa CHP'nin partilerarası temaslarda çalışan ekibine bu gerçeği hatırlattı ve onlardan şu yanıtı aldı:

"İyi ama Paşam, karşımızdakilerin bir dediği, bir dediğini tutmuyor ki..."

Senatoda ve Mecliste, partilerin ellerinde bulundurdukları kuvvetlere uyularak Senatoya bir AP'li, Meclise ise bir CHP'li adayın başkan seçilmesi konusunda partiler "centilmenler anlaşması"na varmışlardı. Senatoya Suat Hayri Ürgüplü bir bakıma kolay seçildi. Onun karşısına, son dakikada cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senatoya girmiş bulunan Kâzım Orbay çıktığı ve ordu da Orbay'ı tuttuğu halde CHP, sözünde durdu, Ürgüplü'yü destekledi.

Mecliste ise centilmenlik kolaylıkla açıkgözlüğe dönüştü. AP'lilerin bir kısmı ve onlara katılan YTP'liler sureti haktan görünerek diyorlardı ki:

"Canım, CHP'li başkana itirazımız yok ki... Ama bu başkan bizim tuttuğumuz bir başkan olsun."

CHP önce, başkan olarak Avni Doğan'ı düşünmüştü. Avni Doğan aktif politikanın içinde fazla bulunduğundan ilk turları takiben onun yerine Fuat Sirmen'i CHP aday kabul etti. Şimdi AP, Sirmen'i de istemiyordu.

Oylama turlarının birinde yaşanan olay hatırımdadır. Kürsüde AP adına Muhiddin Güven konuşuyordu. Sirmen'i istemediklerini bildirdi. Dili sürçtü, "CHP'den bize mütemayil (eğilimli) bir aday göstermesini istiyoruz" dedi. Herkes gülmeye başladı ve bütün başlar, o günler "AP'ye mütemayil" bilinen iki CHP milletvekiline çevrildi. Bunlar Nihat Erim ile Kasım Gülek'ti. İkisi de, aslında Millet Meclisi Başkanlığından çok daha önemli bir mevkiye, başbakanlığa oynuyorlardı ve AP ile karşılıklı kur halindeydiler. Bir "Başbakan İnönü"nün gölgesi altında kalacağından emin Gürsel de böyle bir şıkkı yürekten destekliyordu. Muhiddin Güven dil sürçmesini yerine oturduktan sonra fark etti. Hemen kalkıp Divan Kâtiplerine gitti ve "mütemayil"i, "mülayim" olarak değiştirdi.

İsmet Paşa böyle bir hava içinde kendi grubunu topladı. Maksadı CHP'deki birliği göstermek, bir de CHP'nin de sab-

rının tükenmekte olduğunu ortaya koymaktı. Grupta CHP'nin resmi Meclis Başkanı adayının Fuat Sirmen olduğu, başka hiçbir CHP'linin o makama adaylığını koyamayacağı belirtildi.

Sirmen bunun üzerine gerekli oyları topladı. Ama bütün bu karışıklıklar sırasında Mecliste itip kakışmalar, laf kavgaları da oldu ve yeni Mecliste de eski Meclisin alışkanlıklarının kaybolmamış bulunduğu hüzünle görüldü.

Asıl, hükümet nasıl kurulacaktı?

Bir akşam İsmet Paşaya,

"Cumhurbaşkanı niçin demokratik rejimin usullerine uymuyor?" diye sordum.

Muzip bir tarzda,

"Neymiş o usuller?" dedi.

Usul elbetteki şuydu: Cumhurbaşkanı Mecliste en fazla milletvekiline sahip partinin genel başkanına hükümet kurma görevini verir. Başbakan adayı temaslarını yapar. Kurabilirse kurar, kuramazsa sonucu cumhurbaşkanına bildirir. İsmet Paşa alayla,

"Belki yeni usul arıyorlardır" dedi.

Çankaya'da esen havayı, İsmet Paşa bilmiyor değildi. Gürsel ve etrafını o tarihlerde almış bulunan klik, kendilerini rahat ettirecek, kendilerine kudretle hükmetme olanağı verecek bir başbakanın peşindeydiler. İsmet Paşa, bunun tam zıddı bir adaydı. Hükümete hem CHP girsin, fakat hem de İsmet Paşa onun dışında kalsın!. İdeal buydu. Yoksa Çankaya'da, o tarihlerde gazetelerin yazdıkları gibi bir "AP + CKMP + YTP" koalisyonunun düşünülmediğinden eminim. CHP'siz bir iktidarın "iyi saatte olsunlar"ı hiç tatmin etmeyeceğini Çankaya biliyordu.

"İyi saatte olsunlar" 1961 Ankarasında Silahlı Kuvvetlerden söz edilirken kullanılan deyimdi.

Gürsel, resmi temaslarına 2 Kasımda başladı. Ondan önceki bütün günler, cumhurbaşkanı ile artık "Çankaya kliği" diye adlandırılacak takımın elaltından bazı gayretlerine sahne olmuştu. Ekrem Alican, Çankaya'nın en fazla istediği başbakandı. Fakat partisinin kuvveti yeterli değildi. Gerçi AP'nin İsmet Paşayı başbakan olarak reddetme eğiliminde olması Alican'ı bir bakıma "Ortanın Adamı" diye meydana çı-

kanıyordu, ama şansı gene de fazla değildi. Kasım Gülek "CHP'den 60 adamla, kendi başkanlığında bir koalisyon kurabileceği" balonunu uçuruyorsa da aklı başında herkes, aklı başında tek CHP'linin Gülek'i takip etmeyeceğini biliyordu. Nihat Erim ise acele etmiyordu. Ancak vahim bir bunalım doğarsa, son seçenek olarak kendisine şans gelebileceğini düşünüyordu ve kararı daima CHP grubuna bıraktığını belirtiyordu. Yani oyununu akıllıca oynuyordu.

Gürsel'in kulisteki özel temasları bunlarla oldu. 2 Kasımda başlayan resmi temaslar, aslında sadece formaliteydi, zira daha o sabah, ilk davetli Osman Bölükbaşı'nın gelmesinden de önce, sabrı tükenmiş bulunan "iyi saatte olsunlar" en yüksek komutanlarının ağzından iradelerini Çankaya'ya duyurmuşlardı: İsmet Paşanın derhal hükümeti kurmakla görevlendirilmesini istiyorlardı. Bu talebi, bizzat Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Köşke giderek Gürsel'e bildirdi. Gürsel'i cumhurbaşkanı seçmeleri için partilere ültimatom vermiş olan kuvvet, şimdi Gürsel'e hükümeti kurdurtmanın yolunu gösteriyordu. Ordu bir noktayı açıklığa kavuşturdu: İsmet Paşayı CHP'nin genel başkanı olarak görmüyordu. İsmet Paşa, şu anda rejimin içinde bulunduğu bunalımı selamete çıkaracak tek kişiydi. Bunda bir anlam daha vardı: İsmet Paşaya siyasi partiler gene Bizans entrikalarıyla hükümeti kurma olanağı vermezlerse, başka denemelerle vakit kaybedilmeyecekti. Buna rağmen Gürsel, hastalandığından itibaren kendisine egemen olabilmiş kliğinin teşvikiyle birtakım oyunları denemedi değil...

Bölükbaşı, Gürsel'e CKMP'nin bir koalisyonda yer almayacağını bildirdi. Onu Çankaya'da sırayla Alican, Gümüşpala ve İsmet Paşa takip ettiler. Onlar koalisyon fikrini peşinen reddetmediler. İşte bu sıradadır ki, herhalde dünya siyasi tarihinde yer tutacak "permütasyon teklifi" ortaya atıldı. Bu YTP'nin ve AP'nin hükümette İsmet Paşanın başkanlığını istememelerine karşı bulunmuş bir "dönme dolap idaresi" teklifiydi. Üç parti hükümete sırayla başkanlık edecekti. Evet, her sekiz ayda bir başbakan değişecekti... İlk başbakanlık için de ad çekilecekti. Gürsel, Alican'ın bu teklifine yatmıştı.

Plan kendisine anlatıldığı zaman İsmet Paşanın kahkahalarla güldüğünü hatırlıyorum.

Cumhurbaşkanı Gürsel niçin hükümetin kurulması çalışmalarında tamamıyla ters yol tuttu? Yani, önce Mecliste en fazla milletvekiliyle temsil edilen partinin genel başkanıyla görüşecek yerde en ufak siyasi partinin başını Çankaya'ya çağırdı ve üstelik öteki üç lideri bir gün sonra kabul etti?

Bunun nedenini gene Gürsel'in bir "itaatli başbakan" arama hevesinde görmek gerekir.

Bölükbaşı'nın "hayır" diyeceğini herkes biliyordu. O zaman hükümetin kurulması için fiilen bir tek seçenek kalıyordu: CHP'nin bir koalisyona katılması. Gürsel, Alican ve Gümüşpala ile konuştuktan sonra İsmet Paşayla görüştü ve İsmet Paşayı, biraz daha az tecrübe sahibi bulunsa, insanları daha az tanısa mutlaka şaşırtabilecek bir teklifle karşı karşıya bıraktı. Seçim propagandasını aynı yönde yürütmüş, yani bunu CHP düşmanlığı üzerine bina etmiş üç ortaktan –AP, YTP ve CKMP'den– biri, CKMP, koalisyona yan çizmişti. Öteki ikisinin sayısal gücü ise iktidarı almaya yetmiyordu. Acaba CHP "adedi eksik"i tamamlayamaz mıydı? Cemal Gürsel'e bunu İsmet Paşaya teklif etmesi, etrafı tarafından telkin olundu.

İsmet Paşa, saat 15.30'da Köşke davet edilmişti. Bir saat sonra eve, dudaklarında bir tebessümle döndü. Gürsel kendisine, CHP'nin koalisyona bir AP'li veya YTP'li başbakanı kabul etmesi şartıyla alınacağını bildirmişti. İsmet Paşa, eğlendiği zaman takındığı muzip tavırla sormuştu:

"Ama bu, biraz garip vaziyet değil mi? CHP Mecliste en fazla oya sahip partidir. Normal olan, diğer partilerin ondan bir başbakanın başkanlığındaki kabineye katılmalarıdır."

Gürsel, "babacan tavrı" ile anlatmıştı. İşte, AP'nin ve YTP'nin bazı özellikleri vardı. Onları anlamak lazımdı, CHP'den çekiniyorlardı. Seçim platformları CHP düşmanlığı olmuştu. İsmet Paşayı başbakan olarak kabul ederlerse seçmenleri ne derlerdi? Gürsel demiş ki:

"Ne Gümüşpala, ne Alican, bir İsmet Paşadırlar. Başbakanın kendilerinden olması onların davranışlarına, partileri içinde bir izahat yerine geçecek, memleketçi durumlarını kuvvetlendirecektir..."

Ne garip tecelli! İsmet Paşa aradan geçen yılların sonunda, o zamanlar bu tutumu dolayısıyla Gürsel'i öylesine haksız ve oyunbaz bulan bir Sunay'dan; Sunay, cumhurbaşkanlığı makamına geçtiğinde ve kurnaz Demirel'i "dişine göre bir başbakan" sandığında aynı mazereti işitecektir. Sunay, şeriatçılara karşı bile tavır almaktan kaçınan bir Demirel'i İsmet Paşanın himayesi altında tutmakta devam etmek için,

"Zavallı Süleyman Bey, bir İsmet Paşa değil ki... İsmet Paşa, partisinden 50 milletvekili çıkar gider ve kılı kıpırdamaz. Süleyman Bey öyle mi ya? Ona karşı anlayış göstermek lazım" diyecektir.

İsmet Paşa, Gürsel ile konuşmasını kısa kesti ve partisinin organlarıyla görüşeceğini söyledi. Bir gün önce sabahleyin ordunun eğilimini öğrenmiş bulunan Gürsel, aklındaki bir soruyu İsmet Paşaya yöneltmekten kendini alamadı. Peki, başbakan CHP'den olursa, acaba bu kimdi? İsmet Paşa,

"Partiyi yetkiyle temsil edebilecek biri" demekle yetindi.

Gürsel'in kliği daha sonra bu yanıttan anlaşılacak hususun Erim veya Gülek'i CHP'nin başbakan adayı göstermeyeceği olması gerektiğini Cumhurbaşkanına söyledi.

Aslında İsmet Paşa Köşke, partisinin bir ilkesini göz önüne alarak gitmişti. Seçimlerde CHP karşısındaki üç parti aynı vaatlerde bulunmuş, aynı yöntemleri kullanmış, aynı silahlarla çalışmış olduğuna göre, iktidarı bunların kurması lazımdı. CHP'nin muhalefet göreviyle yetinmek konusunda hiçbir itirazı yoktu. Bir Milli Koalisyon, o günler CHP için asla söz konusu olmadı. Bu, TBMM'yi bir ikinci Kurucu Meclis yapmaktan başka ne işe yarayacaktı ki? Muhalefetsiz bir demokrasinin, hele tutumları ve görüşleri bu kadar açıkça belirmiş iki siyasi grup bulunurken, işletilmesine ne gerek vardı, ne de imkân. İsmet Paşa Çankaya'ya gitmesinden önce bir basın toplantısında partisinin bu tutumunu açıkladı. Sadece, üç ortakların başkente geldiklerinde yorgan kavgasına tutuşarak normal koalisyonu kuramadıkları takdirde, ülkeyi hükümetsiz bırakmamak için CHP'nin her görüşmeye hazır olduğunu bildirdi.

II

İsmet Paşa, Çankaya görüşmesinin akşamında Merkez İdare Kuruluna, ertesi sabah da gruba, Gürsel'in teklifini haber verdi. Bu teklife göre bir ortaklık kurulacaktı. CHP buna sığıntı gibi alınacaktı. Elinde hiçbir inisiyatif bulunmayacaktı. Fakat elaltından, tıpkı MBK devrindeki gibi bütün başarısızlıkların, dertlerin nedeni olarak gene CHP, gene İsmet Paşa gösterilecekti.

"Ülkenin çıkarına" diye katlanılanların CHP'ye neye mal olduğu daha üç hafta önce görülmüştü. Bu pek kaba yeni oyuna CHP'yi razı etmenin hayal olduğunu Gürsel ve kliği bilmeliydi.

İşte, iktidar! Üç ortak anlaşırlar, Gürsel himayesinde buna sahip çıkarlar. CHP'nin hiç itirazı yoktur. O, muhalefet görevini yapacaktır. Yok, ortaklar buna imkân görmezler, Gürsel'in gözü bunu kesmez. O takdirde, demokratik usulün gerektirdiği tarzda, Mecliste en fazla üyeye sahip CHP'nin yetkili şahsı bir başbakanın idaresinde ister ikili –AP ile–, ister üçlü –AP ve YTP ile– koalisyon yapılır, ülkenin içinde bulunduğu duruma ciddi olarak çareyi arayacak ve bulacak bir hükümet kurulur.

CHP'deki uzun müzakerelerden sonra varılan sonuç bu oldu ve bunu uygulama yetkisi İsmet Paşaya verildi. CHP'nin yanıtını Çankaya'ya İsmet Paşanın Gürsel ile görüştüğünün ertesi günü, ciddi tavırlı Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal götürdü.

Aksal, Köşkten ayrılmıştı ki 121100 numaralı telefon –Köşkün telefonu– işlemeye başladı. Aranılanlar, Gümüşpala ile Alican'dı. Liderlere, Gürsel'in kendilerini derhal beklediği haber verildi. İki ahbap çavuşlar on dakika ara ile nizamiye kapısından içeri girdiler. Gümüşpala'nın yanında, alışıldığı üzere, o günlerdeki "yaveri hası" Şinasi Osma vardı.

Toplantı bir buçuk saat kadar sürdü. Cumhurbaşkanı CHP'den gelen yanıtı AP ve YTP liderlerine bildirdi ve bunun kesin olduğunu sandığını da sözlerine ekledi.

Alican ve Gümüşpala haberi hiç beğenmediler. Ama bunu beklemiyor da değillerdi. Gürsel ile görüş alışverişinde bulundular. Gürsel, gölgesinde kalmaktan korktuğu İsmet

Paşa, anayasanın bütün yetkileriyle donatılmış başbakanlığa gelmesin de kim gelirse gelsin, hazırdı. O arada Bölükbaşı'nın tekrar bir yoklanması istendi. Ama Gürsel, CHP'siz bir iktidarın ordu üzerindeki etkisinin ne olacağını Sunay'dan öğrenmişti. O bakımdan isteksiz kaldı.

Liderler Çankaya'yı terk ederlerken yolları gene gazeteciler tarafından kesildi. Her ikisi de iyimserliği tercih ettiler. Üçlü koalisyon fikri benimsenmiş görünüyordu. Şimdi bunun koşulları üzerinde görüşülecekti.

YTP'nin Senato ve Meclis grupları derhal ortak bir toplantıya çağrıldılar ve Ekrem Alican arkadaşlarına bu hususları bizzat açıkladı. AP'de ise grupların İdare Kurullarıyla Genel İdare Kurulu bir araya geldi. Her iki toplantıda da CHP ile pazarlığa üst perdeden devam tavsiyesi ve CHP'nin koşullarına rıza gösterilmiyor pozunda kalınması ilk fikirler olarak ortaya atıldı. Partililerin kendi siyasi geleceklerini ve partilerinin durumunu ön planda tuttukları anlaşılıyordu. Toplantılarda en fazla kullanılan laf "Ne derler, yahu?" olmuştu. Yani seçmen, CHP ile bir koalisyona ne diyecekti?

AP'lilerin toplantısından Ayten Sokağa gelen haber, İsmet Paşanın başkanlığındaki bir koalisyona "evet" denilmesi eğiliminin her şeye rağmen egemen bulunduğu merkezindeydi. Hele YTP kenara itilirse daha da iyi olacaktı. Ülkenin tek selamet çaresinin bu olduğu görülüyordu. Bunda önemli bir etken, eski Demokratların hapsedildiği Kayseri'den gelen telkinlerin de bu yönde olmasıydı. Nitekim, İsmet Paşa, Gürsel tarafından resmen hükümeti kurmaya memur edildiğinde, yakınları Kayseri'de bulunan bütün AP milletvekilleri Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu'ndan, İzzet Akçal'ın oğlu Erol Akçal'a, hep koalisyon lehinde çalıştılar. Kendi gruplarında kraldan çok kralcı geçinenlerle onlar mücadele ettiler.

Kayseri tayfası, emirlerinde bildikleri AP'nin, hiç olmazsa bir ucundan iktidara bulaşmasında kendileri için büyük yarar görüyorlardı. CHP – AP koalisyonunun gerçekleşmesinde ve katı Alican'ın idaresindeki YTP'nin Gürsel'i telaşa düşüren bir "kazık" yemesinde –koalisyon dışında bırakılıyordu– bu etkiler bellibaşlı rollerden birini oynadı. Doğrusu istenilirse YTP bunu tamamıyla hak etmişti.

1961'in, yani yeni cumhuriyetin ilk kabine krizi esnasında "en oyuncu parti" Alican'ın YTP'si oldu. Bunda elbette, Gürsel ve onun "yâr-i vefakâr"ı Nâsır Zeytinoğlu tarafından YTP Genel Başkanının kulağına fısıldanan bazı sözler, yapılan telkinler başlıca rolü oynadı.

Cumhurbaşkanının liderlerle görüşmesinin üzerinden bir hafta geçmişti. Ortada hâlâ resmi bir başbakan adayı yoktu. Bir koalisyona hayır dememiş olan üç parti, CHP ile AP ve YTP kendi organlarını toplıyor, aralarında konuşuyor, fakat bir sonuç alamıyorlardı. Ülkede herkes gittikçe sabırsız hale geliyordu. Sabırsızlığı artanların başında Silahlı Kuvvetler vardı. Bunlar tarafından o hafta Gürsel nezdinde ikinci ve kesin girişim yapıldı. Hükümeti kurma görevi derhal İsmet Paşaya verilmeliydi. Bu işin savsaklanacak yanı kalmamıştı.

Gürsel, bunun üzerine liderleri 10 Kasım Cuma günü, öğleden sonra Çankaya'da yeni bir toplantıya çağırdı. İsmet Paşa toplantıya giderken orada kendisine başbakanlık görevinin verileceğini bilmiyordu. Toplantıda kimlerin bulunacağını sordum. Ondan da haberi yoktu. Bir saat sonra eve döndü. Hükümeti kurması "Malatya Milletvekili" olarak kendisinden istenmişti.

Toplantı, Köşkün alt kattaki büyük salonunda yapılmış ve kısa sürmüş. Uzun uzadıya bir görüşme söz konusu olmamış, İsmet Paşa,

"Bir kararın tebliği için çağrıldığım anlaşılıyordu" diye açıkladı.

Bu sefer ortaya yuvarlak değil de, köşeli bir masa koymuşlar. Herhalde bu, yuvarlak masalar başında yapılan toplantıların hep fiyaskoyla bitmesi sonucuydu. Toplantıda, Mecliste temsil edilen dört partinin liderlerinden başka Senato ve Meclis Başkanları ile partilerin Grup Başkanları da hazırlarmış. Cumhurbaşkanı masanın başına oturmuş. İki yanına Senato ve Meclis Başkanlarını almış. Toplantıda bir tek o konuşmuş.

Cemal Gürsel'in konuşmasını dinleyenlerin o tarihten birkaç yıl önce, ordunun da karıştığı ağır bir bunalımı atlatması için General de Gaulle'ü görev başına çağıran Fransa Cumhurbaşkanı Renè Coty'nin yaptığı konuşmayı hatırla-

dıklarını sanırım. Sonradan bana anlattıklarına göre demeç, dramatik bir içerik taşımaktaydı. Gürsel, ülkenin durumunu hiçbir hayale yer bırakmayacak kadar açık şekilde gözler önüne sermiş. Aslında bunu, toplantıda bulunanlar da bilmiyor değillerdi. Gürsel bundan sonra kararını açıklamış. Bir kişiyi, partisi şu veya bu diye değil, ülkeyi içinde bulunduğu çok müşkül durumdan ancak o çıkarabileceği için hükümeti kurmayla görevlendirecekti. Cumhurbaşkanı imalı bir tarzda liderlere eğer demokratik rejimi gerçekten kurtarmak istiyorlarsa nasıl davranmaları gerektiğini de anlatmış: Aşılması olanaksız birtakım şeyler vardı. Bu kapalı kapıları denemeye kalkışmakla vakit kaybetmenin hiç lüzumu yoktu.

Gürsel konuşmasını tamamlayınca ayağa kalkmış ve bir tartışmanın açılmasına yer olmadığını belli edercesine yandaki odaya geçmiş. Geride kalanların bir kısmının yüzünde derin bir hayretin ifadesi belirmiş. Şaşırmış olanların başında bizzat Gürsel'in himayesine mazhar olduğu bilinen ve bir gün önce o garip "dönme dolap idaresi"ni teklif etmiş bulunan Ekrem Alican geliyormuş. Hemen herkes başbakanlık görevinin İsmet Paşaya verileceğini anlamış.

Gerçekten de kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanının İsmet Paşayı içeriye istediği haberi gelmiş. Gürsel'in yanında Milli Birlik Komitesinin iki üyesi, Fahri Özdilek ile Sıtkı Ulay varmış. Cumhurbaşkanı "Malatya Milletvekili İsmet İnönü"yü orada hükümeti kurmakla resmen görevlendirmiş. İnönü görevi kabul ettiğini bildirmiş. Parti liderleriyle görüşecek ve yanıtını olabilecek en kısa zaman içinde verecekti.

Birkaç saat sonra olay, Anadolu Ajansı tarafından resmen ilan edildi. Buna ait tezkere de İsmet Paşanın Ayten Sokaktaki evine Cumhurbaşkanı tarafından gönderildi. Tezkereye baktım. İsmet İnönü'nün sadece "Malatya Milletvekili" sıfatı kullanılmıştı. "CHP Genel Başkanlığı" geçmiyordu.

O tarihte bu dikkatin nedenini çok kimsenin anladığını sanmıyorum. Nitekim, hatırlarım, YTP organı olan Öncü gazetesi veya Ahmet Gürkan gibi AP'liler bunu kendilerine göre yorumladılar. YTP'ye bakılırsa Gürsel bir üçlü koalisyonda bu partiye cüssesiyle uygun sayıda değil de ötekilerle eşit sayıda bakanlık verilmesi için İsmet Paşanın "CHP Genel Başkanlığı" sıfatını unutmuştu! Ahmet Gürkan ise şöyle di-

yordu: "Şimdi yapılacak iş İnönü'nün Başbakanlığını sabote etmektir. O takdirde Gürsel göreve Gümüşpala'yı çağıracaktır. Koalisyon onun başkanlığında kurulacaktır."

Halbuki durum, tamamıyla bunun tersiydi. Türk Silahlı Kuvvetleri zaten, daha işin başında "Gürsel Cumhurbaşkanı, İnönü Başbakan" formülünü kabul etmişti. Ama ordunun bir partiyle ilgisi, bir partiye özel sempatisi yoktu. İsmet Paşa tarihsel kişiliği dolayısıyla ülkenin bunalımlı günlerinde hükümetin başında isteniliyordu. Bütün demokratik kurumları yerine, ancak o oturtabilecekti. Ordu Gürsel'i bunun için İsmet Paşaya görev vermeye zorlamıştı. "Malatya Milletvekili" sıfatının kullanılması bir başka anlama daha geliyordu: Eğer "demokratik kurumları yerine oturtmaya gücü olan tek adam" kabineyi kuramazsa teklifin bir Gümüşpala'ya, bir Alican'a tekrarlanması söz konusu değildi. O zaman durum bu yeni olayın ışığında düşünülecek, ne gerekiyorsa o yapılacaktı.

Ordunun daha üç hafta önce İstanbul'da imzaladığı protokolün mürekkebi henüz ya kurumuş, ya kurumamıştı.

İsmet Paşa hemen ertesi günü, yani 11 Kasımda, Meclis binasında başbakana ayrılmış özel dairede temaslarına başladı. Bu, kaderin yeni bir garip cilvesidir. İsmet Paşa 23 yıl önce, gene bir 11 Kasımda Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanlığına seçilmişti.

Başbakan adayı, bir başbakana ait odayı kullandı, bir de Başbakanlık Özel Kalem Müdürünü aldı. Bu Necdet Calp idi. İsmet Paşa, Calp'ı sonradan evladı gibi sevmiştir ve bu bir ortak çalışmanın başlangıcını oluşturmuştur. İsmet Paşa kendisine teklif edilen makam otomobilini, "Durun bakalım, daha ortada fol yok, yumurta yok" diye reddetti ve Meclise Halil Efendinin taksisiyle gitmekte devam etti.

İsmet Paşaya temaslarında en temiz yanıtı Osman Bölükbaşı verdi. Hayır, CKMP bir koalisyona katılmayacak, fakat hükümetin kurulmasını da güçleştirmeyecekti. Gümüşpala, partisinin iç durumu dolayısıyla danışmalar, çalışmalar yapmak zorunda olduğunu bildirdi. Alican ise oyalama politikasına saptı.

YTP'liler özellikle Meclis kulislerinde garip bir tutumun içindeydiler. Üçlü koalisyon kurulsun diye değil de, kurula-

masın diye çalışıyorlardı. AP kaynayan bir kazandı. İşadamlarının oluşturduğu bir grup, koalisyon lehinde gayret gösteriyor, devam eden bunalımın piyasayı mahvettiğini söylüyordu. Bunlar bilhassa Belvü Otelinin odalarında toplantılar yapıyor, kendi görüşlerinin parti tarafından benimsenmesine çalışıyorlardı. Kayseri'den gelen işaretler de aynı yönde olunca koalisyon fikri AP'de kuvvet kazandı. Buna karşın, kendilerine "örgütçü" adını takmış bulunan bir başka zümre, CHP ile işbirliğinin ölüm demek olacağı görüşünü savunuyordu. Fakat bir hükümet ortaklığı aynı zamanda kişilere birer bakanlık da getirecek olduğundan ilke sorunları paravanası arkasına kişisel hevesler katılmamazlık etmiyordu. Nitekim her şey kotarıldığında koalisyonun AP kanadına bazı, koalisyona en fazla muhalif katı AP'liler bakan olarak katıldılar ve İsmet Paşaya, tuhaftır, bağlılıkla en çok bunlar hizmet ettiler. Nihat Su, Kâmuran Evliyaoğlu bunların başlıcalarıdır. Bir süre sonra, yani bu ilk koalisyon dağıldığında, aralarından bir kısmı AP'yi bırakıp CHP'ye geçtiler.

Temaslar sırasında AP'de ne zaman koalisyona elverişli bir hava esse YTP hemen, çeşitli yollardan bunu kösteklemeye çalışıyor, kompleksleri tahrik eden propagandalara girişiyordu. Aman Allah, Alican ve taktisyenleri ne hesaplar içindeydiler... CHP bir AP'li başbakanı, AP de başbakan olarak İsmet Paşayı kabul etmeyecekti. Koalisyon da kurulamayacaktı. O zaman ne olacaktı? "Ortadan bir parti" olarak koalisyona başbakanı YTP verecekti!

Yahut, AP İsmet Paşayı kabul edecekti. O takdirde YTP hemen, AP'deki "örgütçüler"i alacak ve gerçek CHP düşmanı DP olduğunu kanıtlayacaktı.

Bir de, "eşit pay talebi" vardı. Koalisyon üçlü olursa YTP cüssesine bakmadan CHP ve AP'ye düşen bakanlık kadar bakanlık isteyecekti.

İsmet Paşanın, yorgun bir çalışma gününün sonunda eve döndüğünde Alican'a ve YTP'ye hiddetini belirttiğini hatırlarım.

"Oyun içinde oyun yapıyorlar. Açıkta kalacaklar, farkında değiller..." dedi.

Açıkta kalacaklarını, İsmet Paşa bizzat YTP Genel Başkanına da söylememezlik etmedi. Temasların sonuna gelinmişti. İsmet Paşa YTP'lilere şöyle dedi:

"Ben bir şey söylediğim zaman onu gerçekten düşünüyorum demektir. Siz, kararımı değiştirtebileceğinizi sanıyorsunuz. Yanılıyorsunuz. İyi biliniz ki, ben bu koalisyonu sizsiz kurarım ve siz ortada kalırsınız."

YTP'lilerin o gün bu ihtarı fazla önemsediklerini sanmıyorum.

III

15 Kasım bir çarşamba günüydü. Meclis, 25 Ekimde açılmış bulunduğuna göre, tam 21 gündür Türkiye, hükümetsizdi. Hem de bir askeri ihtilal devresini tamamlamış ve yeni bir anayasayla sivil demokratik idare yolunu açmış olan Türkiye...

Kabineyi kurmakla görevlendirilen "Malatya Milletvekili İsmet İnönü" her akşam Çankaya Köşküne çıkıyor ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e o günkü temasları hakkında bilgi veriyordu. Temaslar son derece dağdağalı geçmekte, sürekli bir yeni gelişmeyle karşılaşılmaktaydı. Fakat İsmet Paşa AP'deki havadan umutluydu ve gayretlerini o yöne çevirmişti. YTP ile bir iş yapılamayacağı inancı, hele bu partinin çıkardığı çalım dolu bildirisinden sonra kendisine büsbütün yerleşmişti. Allahtan, Gümüşpala ile görüşmelerinden edindiği izlenim, aynı inancın AP'ye de egemen bulunduğu merkezindeydi.

İsmet Paşa,

"AP'yi ve Gümüşpala'yı anlıyorum. Kararı birçok organlarından geçirmeye kendilerini mecbur addediyorlar. Sabırla bekliyorum" diyordu.

O sabah da AP'nin "nihai kararı"nı Meclisteki odasında beklemişti. Vakit öğleye gelip de bir ses çıkmayınca Ayten Sokaktaki evine dönmüştü.

Telefon, işte bu sırada çaldı. AP'den arıyorlardı. Ragıp Gümüşpala, partisinin kesin kararını bildirmek üzere İsmet Paşayı acele görmek istiyordu. Telefonda, haberin olumlu olduğu da belirtildi. İsmet Paşa "Derhal!" dedi. Saat 14.30'da Meclisteki çalışma odasında Gümüşpala'yı ve AP heyetini kabul edecekti. İsmet Paşanın yüzünde geniş bir tebessüm

belirdi. Müşküllerin bir tanesi daha geride kalmıştı. Bir hükümet nihayet, ülkenin işlerine el koyabilecekti. Hem de bu, iki ortak arasındaki görüş ve fikir ayrılıkları ne olursa olsun, "rahat bir çoğunluk"a sahip hükümet olacaktı.

Burada, İsmet Paşanın böyle bir koalisyon hikâyesine niçin girdiğini, kendisinin o sıralar bana anlattığı şekilde ve yakından bildiğim olayların benim üzerimde bıraktığı izlenim olarak aktarmalıyım.

İsmet Paşa, seçimlerin CHP tarafından kazanılacağını sanıyordu. O takdirde kendisi cumhurbaşkanı olacak, CHP hükümetini Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal kuracaktı. Kuvvetli bir CHP kadrosu elde hazırdı ve bu kadro güç DP devrinde hem tecrübe kazanmış, hem de bilenmişti. İsmet Paşanın niyeti treni selamet rayına oturttuktan sonra, Senatoda eski cumhurbaşkanlarına ayrılmış yerinden, gönül huzuru içinde millet işlerine nezaret etmek, gerekirse ağırlığını o sıfatıyla koymaktı.

Ama seçimleri CHP kazanamadı. Bu, birçok kimse için hayal kırıklığı oluşturdu. İsmet Paşa için değil... Çünkü İsmet Paşa, defalarla görmüşümdür, tahmini ne olursa olsun "en kötü ihtimal"i de kafasında daima bulundururdu. Daima, ona karşı da hazırdı. Nitekim 15 Ekim 1961 seçimlerini takiben arkadaşlarına "kuvvetli bir muhalefet oluştururuz" dediğini kulaklarımla duymuşumdur.

Ancak seçimin galibi cephenin bir "kin ve intikam cephesi" halinde kendini belli etmesi Silahlı Kuvvetleri fena halde tedirgin edince ve bunlar devrimi korumak amacıyla harekete geçince İsmet Paşa demokratik oyunun kolay oynanamayacağını fark etti. Ülkenin ve rejimin kendisine gereksinimi açıkça ortadaydı.

İsmet Paşa için demokratik rejimin işlemesinin anlamı iyi bilinmelidir. Bu, onun artık en fazla önem verdiği eseridir. Onu korumaya kesinlikle azimlidir. "En yüksek makamlar benim gerimde kalmıştır" dediği zaman samimiydi. DP bu mekanizmayı gereği gibi işlettiği takdirde İsmet Paşayı rejim konusunda yanında bulacaktı. Nitekim sonradan, sosyal ve ekonomik politikasını asla onaylamadığı AP ile rejim konusunda, Demirel tuttuğu yoldan sapmadığı sürece beraber kalacağını, bu rejimi bir tehlike tehdit ederse hükümetin yanında yer alacağını herkes görecektir.

İsmet Paşa 1961'in 15 Ekimiyle, Kasım sonu arasında güç, dramatik günler geçirdi. Bu devrede demokratik rejimin kaç tehlike atlattığını anlattım. Bunların her seferinde İsmet Paşanın yüreği ağzına gelmiştir. 15 Kasım günü AP, İsmet Paşanın başkanlığında bir koalisyona olur verdiğinde yüzünde beliren tebessüm, demokratik rejimi yasal yetkilerle de donatılmış olarak koruyabilmek olanağını kazanmasının sonucuydu. İsmet Paşa başbakan olmak istiyordu. Bunda ısrar ediyordu. Çünkü, çıkacağını tahmin ettiği birçok olayın hakkından ancak, "Başbakan İnönü" gelebilecekti. Nitekim hemen birkaç ay sonra, böyle bir tehlikeyi "Başbakan İnönü"nün önleyebileceği, 22 Şubat macerasıyla kanıtlanacaktır. Onu, sıfatsız İsmet Paşa önleyemezdi. Halbuki yavan YTP, bütün bu inceliklere yabancı, alaturka kurnazlıkla, "Biz ancak tarafsız bir başbakan kabul ederiz" diye bildiriler çıkarıyordu. Hatta ad da veriyordu: Recai Seçkin.

Gümüşpala'dan gelen "kati karar" haberinin esası şuydu: AP grubunun istişari oyundan sonra Genel İdare Kurulu toplanmış ve koalisyona katılma kararı almıştı. AP İsmet Paşanın Başbakanlığında CHP ile ikili koalisyona da, YTP'nin alınacağı üçlü koalisyona da evet diyordu. O günkü konuşmalar, tıpkı İsmet Paşa gibi Gümüşpala'nın da daha ziyade ikili koalisyondan yana olduğunu ortaya çıkardı. Bir defa, iki partinin Meclisteki kuvveti tamamdı. Fazla kalabalığa gerek yoktu. Üstelik YTP'de "karıştırıcılar" çoktu.

Durum, Başbakanlık tarafından bir bildiriyle heyecan içinde bekleyen kamuoyuna duyuruldu ve her tarafta sevinçle karşılandı. İsmet Paşa haberi Gürsel'e vermek üzere Çankaya'ya çıktı. İki tarafa mensup heyetler çalışmalara hemen akşamüzeri başlayacak ve ilk toplantılarda CHP heyetine bizzat İsmet Paşa, AP heyetine Gümüşpala başkanlık edeceklerdi. O toplantıda İsmet Paşa koalisyon arkadaşlarına Çankaya'daki havayı anlattı.

Cemal Gürsel koalisyonun ikili yapılması kararına sevinmemişti. İsmet Paşaya, YTP'nin de hükümete alınması için ısrar etmişti. O zaman İsmet Paşa, YTP'nin olumsuz içerikli bildirisini hatırlatmıştı. Gürsel, YTP ile pek içli dışlı olduğunu belli eder tarzda,

"Canım, siz o bildiriye bakmayınız. Onlar, siz ne isterseniz kabul etmeye hazırdırlar. Ben vaziyeti yakından takip ediyorum" demişti.

İsmet Paşa iki büyük parti bir araya gelmiş bulunduğuna göre koalisyonun yeterli güce sahip olduğunu söyleyerek Gürsel'in teklifini kesinlikle reddetmişti. Bunun üzerine Gürsel şansını başka sahada denemişti. İki adamı vardı. Bunlara hükümette yer verilmesi iyi olacaktı. İsmet Paşa sormuştu:

"Kimmiş, onlar?"

Biri "yâr-i vefakâr" briç arkadaşı Nâsır Zeytinoğlu idi, öteki de sonradan gayet başarılı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü olmuş bulunan Kemal Kurdaş. İsmet Paşa bu teklifi de nezaketle geri çevirmişti. Gürsel'in talebini arkadaşlarına tabii ulaştıracaktı. Yalnız, İçişlerini AP istiyordu. Maliye ise CHP'ye verilecekti. İsmet Paşa,

"Parti hükümetlerinde partililerin yer alması bana daha demokratik geliyor" dedi.

Gürsel'in, İsmet Paşanın şahsında "dişine göre bir başbakan" bulamayacağı hususundaki endişesi daha baştan doğrulanıyordu. Ama anayasa, ülkenin sorumlu yöneticilik görevini başbakana vermiyor muydu? Gürsel'in bilhassa Zeytinoğlu'nun bakanlığı için ısrarındaki nedenin, "içerde" bir adamını bulundurma isteği olduğunu tabii herkes anladı. Gürsel sonuna kadar, bilhassa etrafının –Nâsır Zeytinoğlu'nu bakan yaptırtamayınca kendisine genel sekreter yaptı– telkinleri sonucu İsmet Paşadan hiç memnun kalmadı ve çok defa kendisiyle İsmet Paşa arasında anlamsız kıyaslamalara, hatta kuvvet denemelerine kalkıştığından rahatsız oldu.

O akşam Çankaya Köşkünün ikinci takım konuğu, Gümüşpala ve arkadaşlarıydı. Kendilerine böyle bir ziyaretin yararlı olacağı fikri telkin edilmişti. İlk günün görüşmeleri hakkında bilgi vereceklerdi. Fakat asıl Gürsel, İnönü'ye kabul ettirtemediği tekliflerini, AP kanadından koparmak için çaba harcadı. Özellikle Alican'ının partisi konusunda ısrarlıydı. AP'li liderlerin yanıtı da İsmet Paşanın yanıtının paralelinde oldu.

Hükümetin kurulması işlemleri, mevcut ilke kararlarına rağmen kolay geçmedi. Bilhassa YTP son dakikaya kadar

ortaklığın bozulması için AP üzerinde bütün kozlarını denedi. Fakat CHP görüşme ekibi olarak Feyzioğlu'nun fiilen idare ettiği becerikli bir ekip seçmişti. AP ekibi de müstakbel bakanlardan oluşuyordu. Görüşe görüşe anlaşmazlık noktaları yumuşatıldı, uyuşmalara varıldı. Bu arada İsmet Paşanın AP grubuna gidip orada bir konuşma yapması gerekti. Bu teklifin çok CHP'liyi nasıl endişelendirdiğini şimdi bile gülerek hatırlıyorum. Bunlar,

"Liderimizi aslanın inine tek başına göndermeyiz" diyorlardı.

İsmet Paşa çantasını kaptığı gibi gitti. Konuştu. İkna etti.

AP kendi bakanlarını bizzat seçti. Başbakan için kendisine verilen bu bakanlarla çalışmak kalıyordu. İsmet Paşa meşhur ilkesini o vesileyle de tekrarladı:

"Ben herkesle çalışırım.."

Çalıştı da...

2 Aralık Cumartesi günü, sonradan "Birinci Koalisyon Hükümeti" adını alacak hükümete Meclis güvenoyu veriyordu. Güvenoylarının sayısı 269 idi. 4 güvensizlik oyu vardı. Çekimser kalanlar 78 kişiydi. 98 üye de oylamaya katılmamıştı ve bunların çoğunluğunu AP'li "katı"lar oluşturuyordu. Birinci Koalisyon Hükümetinin iki büyük eksiği oldu. Birincisi, Ragıp Gümüşpala kendisine yapılan Başbakan Yardımcılığı teklifini kabul etmedi ve kabineye girmedi. Buna İsmet Paşanın fena halde canı sıkıldığını biliyorum. AP Genel Başkanını ikna etmek için çok uğraştı. Fakat başaramadı.

Gümüşpala'nın bir İsmet Paşa kabinesinde görev almamasını ben şahsen pekâlâ anlamışımdır. İsmet Paşanın da anlamış olduğundan eminimdir ya..

Başa güreşen AP, çeşitli siyasi nedenlerden, CHP'nin sultası altındaymış havasını yaratmak istemiyordu. Unutmamak lazımdır ki partisinin tabanını oluşturan eski Demokratlarda CHP'ye ve özellikle İsmet Paşaya karşı müthiş bir kin ve düşmanlık vardı. Ülke henüz iki kamp halindeydi. Gümüşpala nasıl İsmet Paşanın emrine girerdi? Genel Başkanının hükümet dışında kalması bu itirazları kısmen önlüyordu. Buna rağmen Gümüşpala, koalisyondan sonra gittiği çeşitli yerlerde partisi örgütünün militanları tarafından so-

ğuk karşılandı ve oralarda, "CHP ile bir birleşme değil, bir paylaşma vardır" demek zorunluğunda kaldı. Zaten itirazlar, şikâyetler ve tabii tahrikler hiç eksik olmadı ve bu torpiller Birinci Koalisyonun zayıf teknesini zamanından önce batırdı.

İsmet Paşanın, Gümüşpala'yı Başbakan Yardımcısı sıfatıyla hükümette görmek istemesinin nedeni de işte bu kazayı olabildiğince geciktirmekti. Başbakan Yardımcısı Gümüşpala, hükümetin AP kanadına yetkiyle ve kudretle hükmedecekti. Tabii, bu "kudret" sözünü abartmamak, Gümüşpala'nın AP'deki kudretini İsmet Paşanın CHP'deki kudretiyle karşılaştırmamak lazımdır. Gümüşpala, İsmet Paşada daima iyi niyetli, yurtsever, politik tecrübesi belki fazla olmayan, ama bir sağduyuya sahip, her halde samimi, gıllüğişi bulunmayan kimse izlenimi bırakmıştır. Gümüşpala, aynı devrede –veya daha sonra– ortaya çıkmış bazılarının aksine "oyuncu" değildi. Şüphesiz, kısa politikacılık hayatının sonunda iyi bir ad bırakmış olması bu niteliğinin sonucudur.

AP içindeki kudretinin sınırlılığına rağmen eğer Gümüşpala AP'nin kabine kanadının başında bulunsaydı genel merkez – bakanlar sürtüşmesi AP'yi o kadar karıştırmazdı. AP Gümüşpala'nın yerine, Başbakan Yardımcısı diye Âkif Eyidoğan'ı göndermişti. Eyidoğan belki, gerçekten iyi doğmuştu. Ama daha baştan, AP içindeki koalisyon muhalifleri kendisini "İsmet Paşanın Valisi" diye damgaladılar (Âkif Eyidoğan, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı zamanında valiydi). Biraz sonra da İsmet Paşanın çantasını taşımakla suçladılar. Halbuki İsmet Paşa çantasını Allahın bir tek kuluna vermez, sanki içinde önemli bir şey varmış gibi yanından ayırmazdı. Maksat, ortaklığı bozmaktan ibaretti.

İsmet Paşa siyaset hayatında, oldum olası "Merkezi Umumi tahakkümü"nden hoşlanmamıştır. Bu onda, İttihat ve Terakki idaresi devrinin hatıralarından kalma çekingenliktir. Gümüşpala Başbakan Yardımcılığını reddettiğinde,

"Şimdi AP Genel Merkezi AP'li bakanlara hükmetmek isteyecektir" dedi.

Dediği de çıktı. AP'li bakanlar, âdeta çoğunlukları itibariyle bir grup oldular, ötekiler karşı grubu oluşturdular. Tabii bu hal bakanları İsmet Paşanın yanına itti ama, AP'yi İsmet Paşadan, dolayısıyla hükümetten ayırdı.

Bu tecrübedir ki otuz yıl sonra Türkiye'de 1991'in koalisyon hükümeti kurulduğunda en fazla oyu alan DYP'nin genel başkanı Başbakan olunca küçük ortak SHP'nin genel başkanının Başbakan Yardımcısı olarak kabineye girmesini gerektirecektir.

Kabineye girmeyi reddeden ikinci adam, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal oldu. İsmet Paşa iki Başbakan Yardımcısı düşünüyordu. Bunların biri Aksal, diğeri Gümüşpala olacaktı. Bu suretle kendisinin hakemlik görünüşü güç kazanacaktı. Teklifini Aksal'a yaptı. Aksal özür diledi. Bunda ne siyasi, ne de kişisel bir özel neden vardı. Yanıt, Aksal'ın yaratılışından kaynaklanıyordu. Ben Aksal'ı yıllar boyu tanıdım. Bir tek göreve kendisinin talip olduğunu, hatta görev teklifine itiraz etmediğine tanık olmamışımdır. Bu karakteri sanırım onun, aktif siyasi hayattan fiilen çekilmesini öne almıştır.

AP'nin, Başbakan Yardımcılığının tek olması ve bunun da kendilerine verilmesi yolundaki direnmesi Aksal'ın ekmeğine yağ sürdü. Ama bu suretle Birinci Koalisyonun CHP kanadının başına, Devlet Bakanlığını kabulde hiçbir tereddüt göstermeyen Turhan Feyzioğlu gelmiş oldu. Feyzioğlu Birinci Koalisyonda Başbakan Yardımcısı sıfatını taşımıyordu. Buna rağmen, yaptığı görev oydu. İkinci Koalisyonda sıfatı da aldı.

Birinci Koalisyon içinde Gümüşpala'nın Başbakan Yardımcılığını kabul etmemesi, AP'li bakanları bir bakıma boşlukta bıraktı. Aksal'ın aynı görevi reddetmesi ise Feyzioğlu'nu CHP içinde birinci plana çıkardı ve onu fiilen eski partinin ikinci adamı yaptı.

Olayların bu noktasında, anlatmam gereken bir konu daha var. Türkiye'de "bakanlık kurumu" ilk, koalisyonlar devrinde "sudan ucuz" bir nitelik aldı. Gerçi demokrasiye geçmemizle birlikte bakanlar eski bakanlar olmaktan çıkmışlardı. Vaktiyle bir Şükrü Kaya denilince, bir Ali Çetinkaya denilince, bir Tevfik Rüştü Aras, bir Recep Peker, bir Şükrü Saracoğlu denilince gözlerin önüne neyin geldiğini hatırlayınız. DP bakanları bunlardan çok farklı oldular ama, on yıllık iktidar onlara da bir temel sağladı. Gürsel'in meşhur "Dünya ve memleket çapındaki personel"den oluşan ka-

binelerini saymıyorum. Onlar bir olağanüstü devrin olağanaltı hükümetleriydi. Ama 1961-65 devresinin, İsmet Paşa gibi bir kişinin başkanlığındaki kabinelerine sokulmuş bazı adlar, o günler benim tüylerimi diken diken etmiştir. Ancak daha sonra "beterin beteri varmış" diye kendimi teselli etmişimdir. Zira hükümetler, nasıl oluşurlarsa oluşsunlar, gene de başbakanlarının damgasını taşıyorlar ve en zayıf elemanın üstüne bile başbakanın gölgesi düşüyor. Bir de başbakan "gölgesiz ağaç" olursa, seyreyleyin siz gümbürtüyü...

AP Meclise ilk geldiğinde, gerçekten "C takımı" lakabına hak verdirecek zayıflıktaydı. Bir de bakanların seçimi kısıtlı kurullarda oylama usulüne bırakılınca niteliği kuşkulu, fakat beceriklilik vasfı yüksek bazı adlar Türkiye'de mezarlarına top arabası üzerinde taşınmak hakkını elde ediverdiler.

Protokol, bakan olan herkese bu hakkı verir.

Hükümetin CHP kanadını İsmet Paşa seçti. İsmet Paşanın bir âdeti vardır: İlk bakanlık teklifini partisinin Meclis Grubu Başkan Vekillerine yapar. (CHP'nin Meclis Grubu Başkanı, Genel Başkanıdır.) Ötekileri de olabildiğince yetkili organların mensupları arasından alır. "Mademki" der, "hükümete güvenoyu verecek kimseler bunları kendi başlarına getirmişlerdir, demek ki onlarda kıymet görmektedirler."

İlk kabineye Turhan Feyzioğlu ve Fethi Çelikbaş, Grup Başkan Vekilliklerinden; Emin Paksüt ve Bülent Ecevit Merkez Yönetim Kurulundan geldiler. Avni Doğan, Sahir Kurutluoğlu, İlhami Sancar partinin "büyük ve yıpranmamış" adlarındandı. Selim Sarper ve Şefik İnan şöhretli teknisyenlerdi. Bir, Hilmi İncesulu, CHP kanadına kıyıdan girdi.

O günler Ayten Sokaktaki büyük tartışma konusunu çok iyi hatırlıyorum. CHP içinde bir "eski takım" vardı. Bu takımı oluşturanların adlarından kamuoyu cidden bıkmıştı. CHP kendisine yeni bir ruh alırken gene bunları, bakan diye öne sürmek boşuna prestij kaybına yol açacaktı. Nitekim basın da o yönde tavır takındı ve CHP içinden yükselen "Allah aşkına, güneş altında gençlere de bir yer!" feryadı Ayten Sokağa, bilhassa Turhan Feyzioğlu tarafından getirildi.

İsmet Paşanın bakan seçme temasları eğlenceli geçti.

Sadece sorumlularla değil, CHP grubunun kuvvetli simalarından birçoğuyla danışma niteliğinde görüştü. Kimseye bakanlık teklif etmedi. Fikir ve tavsiye sordu. Tabii genellikle hissettirilmeye çalışılan fikir ve tavsiye, eh, en uygun bakanın şu anda İsmet Paşanın karşısında bulunduğuydu. Yahut hatırlatılan, bir yakın arkadaşın adı oldu.

Çalışma Bakanlığı CHP bakımından gelecekle ilgili bir gelişmeye zemin hazırladığı için hafızamda daha kuvvetli yer etmiştir. İsmet Paşa oraya, "eski takım"dan Kemalî Beyazıt'ı âdeta atadı. Çalışma Bakanlığı gibi dinamizm isteyen, taze fikirlere, görüşlere lüzum hissettiren bir makamda yılların Beyazıt'ı... Halbuki ortada pırıl pırıl bir Bülent Ecevit vardı. İsmet Paşayı Ecevit'in gençliği tereddüde sevkediyordu. Allah bilir ya, başkaları arasında ben de Ecevit için ısrar ettim. Ama asıl ağırlığını koyan kimdi dersiniz?

Turhan Feyzioğlu! İsmet Paşa "Peki" dedi ve Kemalî Beyazıt'ın adı silindi, listeye Bülent Ecevit'inki yazıldı. Çalışma Bakanlığında bir ileri ve reformcu CHP'li bulunsun diye... Gerçekten Ecevit o görevde kimseyi düş kırıklığına uğratmadı. Bu, sonraki ilerlemesinin de ilk basamağını oluşturdu.

IV

İsmet Paşayla geçirdiğim yıllar boyunca, hele onun, bunalımlarla dolu üç buçuk yıllık hükümet devresinde bir komedi yazarı olmadığıma çok yanmışımdır. Tanığı olduğum olaylar, biraz yetenekle bana, Molière'in ününü kazandırabilirdi.

Dünya kadar sorunla karşı karşıya bir ülke... Çetin koşullar altında kurulmuş bir koalisyon... Gözlerini Meclise çevirmiş bir kamuoyu... Silahını kaşıyan bir grup asker... Böyle bir ortamda Birinci Koalisyonun ilk anlaşmazlığı patlak verdi.

Bin yıl düşünülse, nedenini kimse bulamaz.

Otomobiller eksik geldi!

Anlatayım da, dinleyiniz:

Hükümet kurulmuştu, fakat henüz Meclisten güvenoyu almamıştı. Yani herkes iğreti atın üzerindeydi. 20 Kasım ak-

şamı, dopdolu geçmiş bir günün sonunda İsmet Paşa yorgun argın eve geldiğinde dudaklarında acı bir tebessüm vardı. Sabahleyin evde CHP'li bakanların son listesini hazırlamış, Cumhurbaşkanına çıkıp bunu onun onayına sunmuş, kabineyi bir tanışma toplantısı için çağırmış, öğleden sonra eski bakanlarla yenilerini bir arada bakanlıklarına göndermiş, kendisi de hükümet programının çalışmalarına başlamıştı.

Başbakana iki bakanın "huzursuzluk"u bildirilmiş. Bunlar CHP'li meslektaşlarının bencilliğinden söz ediyorlar, "Zaten bunlar hep böyledirler!" diye yakınıyorlarmış. Yakınanlar AP'li Nihat Su ile Necmi Ökten idi.

Eski hükümette bir başbakan yardımcılığı ile iki devlet bakanlığı bulunmaktaydı. Başbakan yardımcısı ile devlet bakanlarının makamları Başbakanlık binasındadır. Yani orada bir başbakan yardımcılığı ile iki devlet bakanlığı odası, bir başbakan yardımcılığı kalemi ile iki devlet bakanlığı kalemi, bir başbakan yardımcılığı otomobiliyle iki devlet bakanlığı otomobili vardı. Koalisyon hükümetinde devlet bakanlıklarının sayısı dörde çıkarılınca iki devlet bakanının açıkta kalması kaçınılmaz oldu. İki "eski kurt", Turhan Feyzioğlu ile Avni Doğan, kabine açıklanır açıklanmaz Başbakanlığa koşmuşlar, mevcut iki devlet bakanlığının malvarlığı üzerine oturmuşlar.

Açıkta kalanlardaki hiddeti düşününüz! O akşam bu iş, bir ciddi hükümet sorunu olarak Başbakanın karşısına çıktı. Fakat İsmet Paşa, ordunun Meclisi açtırmama kararını geri aldırtabildiği halde bu "vahim durum"a hemen bir çare bulamadı. Öteki iğreti at binicileri kırmızı plakalı arabalarına derhal kurulup kornayı öttürte öttürte evlerinin sokaklarına cakayla girerlerken iki devlet bakanı bir gün daha beklemek zorunda kaldılar. Başbakanlıkta ancak ertesi gün gerekli düzenlemeler yapılıp bazı memurlar odalarından çıkarılarak iki yeni "beyefendi"ye şanlarına yaraşır birer yer, birer kalem ve hepsinden önemlisi birer otomobil sağlanabildi. Otomobiller genel müdürlüklerden getirtildi. Zaten zavallı genel müdürlükler bu türden transferlere alışıktılar. Milli Birlik devrinde de açıktan tam 38 araba vermişler, Allahtan bir süre sonra "14'ler olayı" çıkmış da bunların bir kısmını geri alabilmişlerdi.

İlk arıza bu suretle giderilebildi ve hükümet çalışmaları başladı. Ama arızanın önemini şuradan anlayınız ki, otomobil bulunduğunun müjdesini bir yeni "beyefendi" ötekine, ziyaretçilerle dolu makam odasına bizzat gelerek, herkesin içinde,

"Tamam, meseleyi hallettik!" diye veriyordu.

Öteki yeni "beyefendi" de bu mutlu haber karşısında ziyaretçilerini dışarıya çıkartıyor ve iki meslektaş arabalarını kutluyorlardı.

İsmet Paşa, Başbakan olunca, bu araba konusunda bir deneme yaptı. Daha işlere yetkiyle elattığında ilk gördüğü, ekonomik durumun sandığından da kötü bulunduğu olmuştu. Bir kalkınma hamlesine girişebilmek için iki şey lazımdı: Derhal planlı bir ekonomiye geçmek ve israfa hemen son verip cari giderlerden azami tasarrufu yapmak. Devlet Planlama Teşkilatı, ilk Müsteşarı Şinasi Orel'in başkanlığında ve çok kaliteli bir ekiple planlı ekonomi uygulaması için hazırdı. İsmet Paşa tasarruf niyetini Başbakanlığın 1960 model, katalog fiyatı 4700 dolar olan ve o günkü rayiçle 150 bin lira eden Cadillac'ını reddederek göstermek istedi. Bunun yerine kendisine ufak ve masrafı az bir Opel bulundu. O Cadillac ve öteki lüks otomobiller satılabilir, tek tip, ucuz bakan arabaları sağlanabilir, devletin tepesinde israf aleyhtarı bir anlayışın bulunduğu gösterilebilirdi.

Fakat İsmet Paşa, hareketinde yalnız kaldı. Hiçbir bakanı bu davranışın anlamını kavramaya yanaşmadı. İsmet Paşa, meşhur suikast olayına, yani Opel kurşunlarla delininceye kadar ufak otomobiline bindi. Suikasttan sonra da, kalın, fakat eski model bir Buick ile yetindi. Makam şoförlüğüne getirdiği emektar taksi şoförü Halil Efendiden, öteki şoförlerin ve onların "patron"larının hayret ifade eden sözlerini çok duymuşumdur.

Zaten Meclis de, o havada bir Meclis olmaktan uzaktı. Zira milletvekilleri, ordu tarafından evlerine geri gönderilmek tehlikesini geçiştirir geçiştirmez ilk iş olarak maaşlarına zammı ele aldılar. Bir siyasi koalisyon yapabilmek için o kadar tereddütler geçirmiş olan grupları bu sorunda görmek lazımdı. Herkes, zamma yürekten, gönülden taraftardı. Fark, minareyi kılıfa sığdırabilme faslında kendini gösteri-

yordu ve CHP grubu gibi tecrübeli gruplar kestaneleri ateşten çekme işini AP grubu gibi deneyimsizlerin sırtına yüklemek istiyorlardı.

1961 Türkiyesinde Meclisin, zaten zayıf itibarının üzerine gölgelerin en koyusunu özenerek düşürmek istediği takdirde yapacak bir tek marifeti olabilirdi: Senatör ve milletvekillerinin eline geçen parayı arttırmaya kalkışmak.

Meclis tam bunu yaptı. Hem de her şeyi eline yüzüne bulaştırarak. O kadar ki yılbaşında Türkiye'nin hemen her tarafında bilhassa gençler dilenci kâseleri açtılar ve milletvekilleri için sadaka toplamaya başladılar. Bunun nedeni, "zamcı milletvekilleri"nden birinin, YTP'den Esat Kemal Aybar'ın zam görüşmeleri sırasında milletvekillerinin "şu yılbaşı"nı geçirecek paraları bulunmadığını söylemesiydi.

Üstelik, İnönü Hükümetine ihtilal hükümetinden yadigâr kalmış bir de kambur vardı. MBK idaresi subayların maaşlarını arttırırken memurlara da yüzde 35 nispetinde zam yapılmasını istemişti. Halbuki ortada metelik yoktu. Devrin Maliye Bakanı Alican bunun olanaksızlığı gerekçesiyle istifa etmişti. Fakat Amerika'dan bir maliyeci, Maliye Bakanlığına gelebilmek için bu tasavvuru gerçekleştirmek vaadinde bulunmuştu: Kemal Kurdaş. Kurdaş, Tasarruf Bonoları icadıyla Hazineye yapay yoldan para sokulduğu halde zammın ancak yüzde 20'sini verebilmiş, geri kalan kısmını 1962 yılbaşına bırakmıştı.

Tamtakır bir kasayla birlikte...

Şimdi hükümet bu zammı veremez haldeyken ve ödemeyi bir yıl sonraya bırakma zorunda olduğunu bildirirken milletvekilleri kendilerine zam için kolları sıvamışlardı. Tabii gayretleri, hiç sürpriz olmayan bir tepkiyle karşılandı. Örneğin talihsiz Aybar'a ülkenin dört köşesinden 79 kuruş 10 para, 87 kuruş 30 para gibi havalaler geliyor, adamcağızın Meclisteki posta kutusu pembeye kaçan turuncu renkteki havale kâğıtlarıyla dolup taşıyordu.

Tepkiler bütün Meclisin saygınlığını zedeleyen bir hava ve çap alınca Başbakana şikâyetler yapıldı. Hükümet, Meclisin saygınlığını, onurunu niçin korumuyordu?

İsmet Paşanın bu başvuruya samimi ve gayrıresmi bir hasbıhal sırasında şu yanıtı verdiğini hatırlarım:

"Siz kendi prestijinizi ve haysiyetinizi korumazsanız, ne anayasa, ne teamül dinlerseniz, halkın temayülüne hiç aldırmazsanız hükümetin elinden ne gelir?"

Gerçekten de anayasa "Ödenekler birinci derecede devlet memurunun aylığını, yolluklar da onun yarısını geçemez" diye bir hüküm taşırken, yani bir tavan koyarken zamcı milletvekilleri hemen yoruma kalkışmışlardı. "Aylık"tan maaşı değil de ele geçen parayı anlıyorlardı. Birtakım memurlara, makamlarının özelliği dolayısıyla tazminatlar veriliyordu ya.. Gözler Genelkurmay Başkanının eline geçen paraya dikilmişti ve ona yüzde 50 yolluk eklenerek tahsisat kaşla göz arasında 5400 liraya çıkarılmıştı.

Aslında hak, 3400 liraydı. Nitekim en sonda, hükümetin de nüfuzunu kullanmasıyla su bardağında koparılan fırtına boşa çıkarıldı ama bu, ilk günün yapay bunalımlarının 22 Şubat ayaklanmasının temeline malzeme sağladığı şüphesizdir.

Bunları hemen takiben "af sorunu" henüz bir ayını doldurmuş hükümetin karşısına bir demagoji yarışması halinde çıkarıldı.

Zaten aslına bakılırsa, 1961-1965 Meclisinde hep iki koalisyon oldu. Biri hukuki, biri fiili. Hukuken Meclis bir CHP – AP koalisyonu kurdu. Meclis bir CHP – YTP – CKMP koalisyonu kurdu. Meclis bir CHP – Bağımsızlar koalisyonunu destekledi. Meclis İsmet Paşayı zaman zaman, tüm ayağa kalkarak heyecanla alkışladı. Ama Mecliste fiilen daima iki koalisyon oldu: 27 Mayısı Türk milletinin meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnişi sayanların koalisyonu ile bunu gayrimeşru bir askeri darbe sayanların koalisyonu. Bu koalisyonların kanatları partiler değildi. Her partide, hatta AP'de, iki koalisyonun da mensupları bulunuyordu. Siyasi hayatın 1961-65 yılları arasında bu kadar dalgalı geçmesinin temelinde yatan neden de bu istikrarsızlıktı. Partiler bir tutum takınıyorlardı. Mensupları başka bir davranışa geçiyorlardı.

Af sorunu, genel görüntünün sembolünü oluşturdu.

Kayseri'dekiler, hapishanelerinin anahtarının İsmet Paşanın cebinde olduğu gerçeğini hatırlarından hiç çıkarmamışlardı. Hatta Celâl Bayar, hatta Samet Ağaoğlu, hatta Ce-

lâl Yardımcı, yani sonradan bir "eski Demokrat anlayışı"nın başlıca temsilcileri sayılacak olanlar o günler bu görüşlerini kendilerini ziyarete giden AP milletvekillerine, senatörlerine söylüyorlardı. Bunlar Meclise geliyor ve örneğin bana, koridorlarda bu haberleri veriyorlardı. Cevdet Perin bunların başındakilerden biriydi. Sonradan Mithat Perin de bana aynı havayı daha uzun aktarmıştır.

İsmet Paşa af konusunda ne düşünüyordu? Bunu bilmeden, af sorununun dalgalanmalarını iyi değerlendirme olanağı yoktur. Zaten İsmet Paşanın eğiliminin kısmen bilinmesidir ki, affın sağlanmasını çok oy avcısı için yarış haline getirmiş ve sonuç olarak onu geciktirmiştir.

Eğer 1961 seçimlerini CHP kazanmış bulunsaydı, devrenin sonundan evvel Kayseri'nin kapıları, içerde kimse bırakılmaksızın açılacaktı. Yassıada hükümlülerine, siyasal haklarının dışındaki hakları da geri verilecekti. İsmet Paşanın, tutumlarıyla bir iktidarı gayrımeşru hale düşürmüş ve Silahlı Kuvvetlerin harekete geçmesine yol açmış bir ekibin tekrar ülke kaderinde hemen rol oynamaya kalkışmasından yana olabileceğini hiç sanmıyorum. İsmet Paşa, daha seçimlerden önce, daha Başbakanlığından önce affı bir insancıl sorun diye görüyordu.

Ama İsmet Paşa, bu insancıl sorunun bir de siyasal tarafı olduğundan elbette ki haberdardı. Siyasal tarafını, yapılacak zorlamalarla bunların doğuracağı tepkinin oluşturacağından emindi. Zorlamalara girişilmeseydi tepki hafif geçecekti. Çözüm yolu daha kolay bulunacaktı. İsmet Paşa bundan dolayıdır ki, bütün Başbakanlığı sırasında, affı gerçekten isteyenlere sabırlı olmalarını ve gürültüsüz kalmalarını salık vermiştir. Affın sağlanması yatırım yarışına dönüşünce bu tavsiyeler buz üzerine yazılmış yazı oluyordu.

Aradan zaman geçtikten sonra ve olaylar belirginleştiğinde, insanlara önceye ait niyetler atfetmek kolaydır. Ama İsmet Paşa af konusundaki tutumunu daha baştan belli etmiştir. Meclisin açılmasına yakın günlerde, meşhur Partiler Protokolünde, askerlerin direnmesine rağmen affın "şimdilik" düşünülmediği eklemesini onun yaptırttığını o devrin hikâyesini yazarken anlatmıştım. Eğer İsmet Paşa DP ekibini hep, ihtilalin üzerine kitlediği kapılar arkasında bırakmak

niyetinde olsaydı müdahale etmezdi ve partilerin hepsi, pekâlâ, askerlerin sundukları formülün altına imzalarını basarlardı.

Hükümleri tarih, elbette, insanlardan daha adil verecektir.

Koalisyon kurulduğunda hükümet programında aftan nasıl söz edileceğinin iki taraf arasında uzun konuşmalara konu olduğunu hatırlarım. Günler, Kasımın 24'ü civarıydı. AP'liler önce, partilerinden gelen baskıların sonucu, hükümet programında "af" sözcüğünün geçmesi için ısrarda bulundular. Hatta İsmet Paşaya, "parti adına" yazılı bir başvuruda bulundular. İsmet Paşa bunun hakkında şöyle dedi:

"Dosyalarında bir belge olsun istiyorlar. Yoksa, daha 24 Ekimde bir affın şimdilik düşünülmediği beyanının altına imza atılmışken 24 Kasımda aftan bahsetmenin ciddiyetle ilgisi bulunmayacağını kendileri de bilmekteler.."

Nitekim, hükümet programı görüşmelerinin iki CHP'lisinden, Turhan Feyzioğlu ile Emin Paksüt'ten benim sonraları duyduğum, AP'lilerin af sözcüğü üzerinde fazla durmadıklarıdır. Üzerinde fazla durularak aranan öyle bir formül oldu ki, affı kastettiğini AP'nin müşterileri anlasınlar. Askerler anlamazlıktan gelsinler. Feyzioğlu ile Paksüt bu işi de kotardılar. Programa geçen formül şuydu:

"Memleketin bünyesinde ve devletin bütün teşkilatında devamlı huzurun temin edilmesiyle birlikte vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamile tedavi etmek dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulunduracağımız ve üzerinde çalışmaya başlayacağımız bir husus olacaktır."

Yaralar, DP tarafından açılmıştı, ihtilal tarafından açılmıştı. Hükümet şimdi bunların hepsini sarmak niyetini söylüyordu. AP yetkilileri hükümet programı okunurken taraftarlarına göz kırpmayı ihmal etmediler. O oturum Meclisteydim. "Yaraların sarılması" kısmına sıra geldiğinde bu cümleyi bütün AP grubu alkışladı ya... Genel Sekreter Şinasi Osma, birkaç arkadaşıyla birlikte ayağa fırlayarak alkışladı. Maksat, bununla AP'nin neyi anladığını seçmenlere iyi belirtmekti. Yüksek komutanlara ayrılmış locadaki üniformalılar ise bu gösteriye soğuk bir şekilde baktılar.

AP liderleri af sözünün hükümet programında doğrudan doğruya geçmemesine rıza göstermişlerdi. Bakanlar laftan anlayan kimselerdi ve bilhassa, sorumlu mevkilere geldiklerinden bu yana ülkenin halini, çatışan kuvvetleri daha yakından görüyorlardı. Ama AP içinde, AP grubunda birtakım kimseler af sözünü açıktan söyleyip bunun gerçekleştirilmesini istediklerinde onların bu davranışının partiyi susturması nasıl önlenecekti? Liderler ve sorumlu yetkililer çıkıp "AP bir affı şimdilik düşünmüyor" diyebilecekler miydi? İsmet Paşa bunu diyemeyeceklerini kabul etti ve onlardan bunu istemedi. Ama yapılacak şey böyle talepleri kasten getirenleri parti disiplininin gerektirdiği biçimde cezalandırmak ve onların tutumlarına katılınmadığını göstermekti.

İsmet Paşayla bir akşam af konusunda başlayan ve orduda hemen kaynaşmalara neden olan hareketleri konuştuk. Acele eder görünenlerden çoğunun içtenliklerine inanmıyordu. Bu fikrinin kaynağı emin bir kaynaktı. Ragıp Gümüşpala'dan duymuştu. AP içinde bir mutsuz zümre vardı. Bunların bir kısmı mevki dağıtımından eli boş çıkmış olanlardı. Bir kısmı ucuz şöhret peşindeydiler. Pek azı, kendine göre idealistti. Halbuki hepsi, "idealistler" adı altında birleşmişlerdi. Parti içindeki adları ise "müfritler"di.

Şimdi hatırlarım. Müfritler öyle bir çorbaydılar ki.. Mehmet Ali Aytaç ile Yusuf Demirdağ gibi iki general, Gökhan Evliyaoğlu ve Hâmi Tezkan gibi iki tiple yan yana gelmişler, bunlara Şadi Pehlivanlı tarzında inandığı dar fikirleri bulunanlar katılmışlardı ve ellerine slogan diye "Derhal af!" sözünü almışlardı.

Gümüşpala, İsmet Paşaya bunların başka niyet ve tasarılarından da söz etmiş. Bunlar YTP'deki müfritlerle de temas halindeymişler veya CKMP'ye geçeceklermiş, ya da CKMP'li müfritlerle birleşip yeni bir parti kuracaklarmış. Gümüşpala şöyle şikâyet etmiş:

"Bütün teşkilatta, CHP ile bir koalisyona gittiğimizden dolayı aleyhimizde nasıl propaganda yaptıklarını, ne yalanlar söylediklerini bilemezsiniz..."

İsmet Paşa muzip bir tebessümle,

"Bilirim, bilirim... İnsanlar aleyhinde nasıl propaganda yaptıklarını, ne yalanlar söylediklerini bilirim" diye başını sallamış.

Gümüşpala ve arkadaşları da hemen bir affa bundan dolayı taraftardılar. Diyorlardı ki:

"Eğer bir af çıkartabilirsek teşkilatımıza döner ve CHP ile işte bunu sağlamak için koalisyon kurduğumuzu söyleyerek rakiplerimizi, düşmanlarımızı yeneriz..."

Peki, Meclisin açılması ve demokratik rejimin kurulabilmesi için bu koalisyonu yaptıklarını söyleyemezler miydi?

Hayır. Çünkü biliyorlardı ki "hafızai beşer nisyan ile maluldür" ve tehlikeler geçince hafızalarda onlardan, fazla bir şey kalmaz.

Aralık ayının ortasında af konusu resmen, bir sözlü soru halinde koalisyonun önüne geldi. Sorunun sahibi bir Yassıada avukatı, o sıralarda YTP'de bulunan Ertuğrul Akça idi.

İsmet Paşa af konusunun bütün siyaset hayatına egemen göründüğü Aralık ortalarında siyasi parti liderleri tarafından Çankaya'da imzalanmış protokolün bu sorunla ilgili kısmını bana gösterdi. Liderlerin, altını ciddi ciddi imzaladıkları bildiri aynen şuydu:

"Af müessesesinin ortadan kaldırılması mahiyetinde istikbale muzaf bir taahhütte bulunmak, milli hâkimiyet prensibine ve anayasa esaslarına aykırıdır. Bununla beraber, siyasi mülahazalarla yersiz ve zamansız olarak af müessesesinin kullanılmasına da aleyhtarız. Yassıada hükümlüleri hakkında şimdilik bir af kanunu çıkarılması yolunda partilerce alınmış herhangi bir karar olmadığı gibi, partilerde böyle bir temayül de mevcut değildir."

"Partilerde böyle bir eğilim de mevcut değil miymiş?" diye sordum.

Oysa CHP dışındaki partiler bütün seçim kampanyası boyunca, akıllarındakinin sadece bu olduğunu belli etmişlerdi. İsmet Paşa omuzlarını silkerek,

"Bırak onu! Fakat ben aklı başındaki adamların 'şimdilik' kelimesinden üç haftayı anladıklarını kime, nasıl anlatabilirim" dedi.

Nitekim kimse anlamamıştı ve basında kampanya açılmıştı. Gençlik adına şiddetli demeçler veriliyordu, profesörler tavır almışlardı. Orduyla ilişkilerini devam ettirten MBK

üyeleri uyarıcı sözler söylüyorlardı. Tabii bunlar 27 Mayısa karşı cepheyi hem tedirgin ediyor, hem de fena halde kızdırıyordu. Ne demekti yani? Ulusal iradeyi TBMM mi temsil ediyordu, yoksa bu yan kuvvetler mi?

Halbuki bir "yan kuvvet" daha vardı ki, o da kaynıyordu. Gerçi onun sesi açıktan çıkmıyordu ama, hazırlığını en ileri götüren oydu. Aralık ayının içinde Başbakanın, Genelkurmay Başkanı Sunay ile yaptığı görüşmelerin hemen hepsinde, öteki konu ne olursa olsun, bu sorunun üzerinde daima dikkatle duruluyordu. İsmet Paşanın Sunay ile temaslarının tümünün gazetelere geçtiği sanılmamalıdır. Genelkurmay Başkanı bazen İsmet Paşanın çağrısı üzerine, bazen kendisi görüşme isteğiyle gece eve geliyor, ben bir odada başyaveriyle sohbet ederken onlar içerde uzun uzun konuşuyorlardı. Ordu, Meclisin açılmasına boyun eğmişti, ama darbe hevesleri bütün kuvvetiyle devam ediyordu. O günler İsmet Paşa ve onun başbakanlığı süresinde Silahlı Kuvvetleri politikanın dışında, zapturapt altında tutmak için başlıca yardımcısı olmuş bulunan Sunay af vaveylalarının ordu içindeki yankılarını inceliyorlardı.

Bu, "milli irade" ve "yan kuvvet" karşılaştırılmasında MBK adına söylenmiş güzel bir sözü hatırlarım. Söz, demeç olarak gazetecilere verilmişti:

"Seçimle gelmenin her şeyi yapabilmek kudretini vereceği kanaati de çetebaşının sapık zihniyetiydi. O zihniyet 27 Mayıs sabahı yok edilmişti. Bir daha dirilemez."

"Çetebaşı" diye adlandırılan Celâl Bayar'dı ve onun "milli irade" anlayışı yeriliyordu. Akıllı "milli irade"lerin "yan kuvvetler"in eğilimlerine doğru teşhisler koyarak ülkelere hükmettikleri gerçeği, sanırım o sırada Türkiye'de öğrenilmiştir. Bunu zihinlere ilk sokan, 22 Şubat ayaklanması oldu.

Af konusu, hükümetin kurulmasının üzerinden daha üç hafta geçmişken neden alelacele ortaya getirildi? O günlerin herhangi bir gazete koleksiyonunu açınız 13 Aralıkla 26 Aralık arasında, yani tam iki hafta bütün manşetlerin af konusuna ayrıldığını göreceksiniz. 12 Aralıkta Başbakan Yardımcısı Âkif Eyidoğan kendi partisinin grubunda hükümetin iki, üç ay içinde bir af tasarısını getireceğini söyledi. 25 Aralıkta

Başbakan İnönü Mecliste, Ertuğrul Akça'nın sözlü sorusuna yanıt vererek huzur sağlanmadan hiçbir şey yapılmayacağını, hükümetin de huzuru sağlamaktan başka şey düşünmediğini bildirdi, affı huzurun şartı saymadıklarını belirtti. Böylece, af kavgaları kısa bir süre piyasadan silindi.

Ama bu acele nedendi? Bunu, tehlike bulutları kümelenince kalemini çekmeceye koyan, bulutlar dağılınca oradan çıkarıp akıl satmaya kalkışanlardan birinin AP'li, YTP'li ve CKMP'li senatör ve milletvekillerine o günlerde yaptığı bir seslenişte bulmak kabildir. Sesleniş şuydu:

"Ne demeye hemen, Kayseri mahpuslarının affı için Meclise bir teklif getirmezsiniz? Hani neredeyse, inisiyatifi CHP'li milletvekillerine kaptıracaksınız..."

İsmet Paşanın af konusundaki düşüncesinin ne olduğunun kısmen bilinmesinin bu işi bir yarış haline soktuğunu söylemiştim. İşte bu sesleniş de onun yeni bir kanıtıdır. Mademki İsmet Paşanın aklında af vardı, onun "şeref"ini İsmet Paşadan almak lazımdı.

13 Aralık ile 26 Aralık arasındaki gazetelerin manşetleri hep afla ilgilidir ya... Bu haberlerin arasında gerçeğe uyanı pek azdır. O günler her önüne gelen bir palavra sıkıyor, af konusunun yok hükümette, yok koalisyon grupları arasında, yok özel komisyonlarda görüşülüp karara bağlanacağını bildiriyor, hayallerden kumaşlar örüyordu. Bizim Akis'in istihbarat teşkilatı da bu yolda söylentileri dergiye getirdiğinde, olayların aslını yakından bildiğim için gerekli rötuşları yapardım. Çocuklar "Atlıyoruz! Atlayacağız!" diye tedirgin olurlar, ancak kısa gelecekte benim rötuşlar haklı çıkınca rahat bir soluk alırlardı. Yani "atlama" korkusu sadece siyasilerde değildi. Gazetecilerin bile yüreğine kurt düşmüştü.

Af hikâyesinin bu ilk perdesi aralık ayının 17. günü saat 9.15'te başlayan görüşmelerle nihayete erdirildi. Günlerden pazartesiydi. İsmet Paşa evden erken çıktı. 9.15 için Başbakanlıkta Gümüşpala ile randevusu olduğunu biliyordum. Af konusunu bu kadar karıştırmanın nihayet Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde yarattığı tepkiyi söyleyecek ve hükümet olarak "şimdilik" affa karşı kesin tavır alma kararını bildirecekti. Bir de Gümüşpala'ya, AP'nin bir hükümet partisi olduğunu hatırlatacak, onun milletvekili ve senatörlerinin Kayse-

ri'yi bir ikinci Kâbe yapmalarının sakıncalarını belirtecekti. Gümüşpala bu sözleri hak vererek dinlemiş, yapılanlara niçin engel olunamadığını anlatmış.

İsmet Paşa daha sonra, yanında Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu bulunduğu halde Köşke çıktı ve Gürsel'e de ne yapacağını anlattı. Zaten Cumhurbaşkanı da, ordudan kendisine ulaştırılmış sesler karşısında tedirgindi ve hükümete yardımcı olmayı istemişti. Parti liderlerini teker teker konuşmaya çağırmıştı. İlk ziyaretçisi Gümüşpala idi. Gürsel o gün Gümüşpala ve Aksal ile, ertesi gün de Alican ve Bölükbaşı ile konuştu. Durumu bütün çıplaklığıyla kendilerine aktardı. İsmet Paşanın niyetini bildirdi: İsmet Paşa af konusunun hükümet programında bulunduğunu Mecliste ifade edecek, onun ötesinde hiçbir şey düşünülmediğini de açıkça söyleyecekti. Bütün parti liderleri hükümeti destekleyecekleri yolunda taahhütte bulundular. Zaten, doğrusu istenilirse istismar da onlardan gelmiyordu. Hatta bunun tehlikeli sınırlara ulaşmasını önlemeye çalışıyorlardı. Ama ne yaparsınız ki Çankaya'da, o ekim günü, partilerinde mevcut olduğunu pekâlâ bildikleri bir eğilimin yokluğunu bildiren protokolü imzalamışlardı ve şimdi aşağı tükürseler sakalları, yukarı tükürseler bıyıkları pisleniyordu.

Koalisyon hükümeti bu kararla, ancak beş haftalık bir gecikmeden sonra ülkenin gerçek işleri üzerine eğilmek için fırsat bulabiliyordu. Acele üç sorun vardı: Ekonomimizin perişan hali ve destek ihtiyacı, Doğuda başgösteren feci kıtlık ve kentlerde yalınayak gösteri yürüyüşleri yapma modası çıkarmış işçiler.

Diğer taraftan bütçe de, kapının arkasındaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

22 ŞUBATIN HİKÂYESİ

I

İsmet Paşanın, daha Başbakanlık yıllarının başlangıcında bizim evde yapılmış bir şaka bu devrenin sonuna kadar sürüp gitti:

"İsmet Paşaya ihtilal iki hayırlı miras bıraktı: Devlet Planlama Teşkilatı ile Necdet Calp!"

Necdet Calp Başbakanlığın, valilikten gelme genç Özel Kalem Müdürü idi. İsmet Paşa onu görevinde tuttu ve pek de iyi yaptı. İsmet Paşa da, evde biz de ancak onun zamanında rahata kavuştuk. Bütün o Başbakanlık yılları boyunca "Necdet Beyi görünüz!" veya "Necdet Beyle görüşünüz!" yanıtını verebilmek büyük bir ferahlık oluşturdu.

İsmet Paşanın bir tarafına çok şaşmışımdır. İsmet Paşa gibi bir adamın tekrar Başbakan oluncaya kadar özel kalem müdürü, hatta o da değil, bir sekretaryası yoktu. İsmet Paşadan çok daha az, önemli görev yapan kimselerin, Amerika'dan Patagonya'ya, sekreterle çalıştıkları ve sekreterle çalışmanın lüks olmaktan çıkıp rasyonel çalışma alanına girdiği bir devirde İsmet Paşanın bunun lüzumunu anlayamaması tuhaf değil midir? Bu yüzden başına neler de gelirdi. En acele mektuplar, haftalar, hatta aylar boyu yanıtsız kalırdı. Bunları yazanlar alınırlar, küçümsendikleri sanısına kapılırlardı. Telefonla randevu isteyenlere ya kayınvaldem, ya ben, bazen de evin garsonu bir şeyler söylerdik. Bakarsınız üç kişiye aynı saat verilmiştir. Haydi, bunların her biri ayrı odaya alınırdı. Kahveler, şekerler ikram edilirdi. Tek, oyalansınlar diye... Arada, apandisit krizi tarzında, partiden gelirler,

mektupları alırlar, sözümona yanıt yazarlardı. İsmet Paşaya sekreterlik yapmaya kalkışmış çok partili onun yükünü hafifletmemiş, çoğaltmış, onu yormuş ve koşuşturmuştur. Hayatı o kadar düzenli İsmet Paşanın bu yanının böylesine düzensiz oluşu çaresiz bir dert halindeydi ve herhalde İsmet Paşa da 80'inden sonra değişecek değildi.

Bundan dolayıdır ki Necdet Calp, ihtilalin İsmet Paşaya ve eve bir lütfu oldu. Hiçbir zahmet vermedi. İsmet Paşa tarafından oğlu gibi sevilmesine rağmen bir uzaklığı daima korumayı bildi. En iyisi, evde değil, dairesinde çalıştı ve sanırım o devrede İsmet Paşa, sırf bu dağınıklığı yüzünden kazandığı "bedava düşmanlar"dan mahrum kaldı! Kaç kişi görmüşümdür ki, İsmet Paşaya, yazdıkları, örneğin bir tebriğe yanıt alamadıkları için kırılmışlar ve ben bunlara, bunun nedeninin böylesine basit bir "alaturka çalışma tarzı" olduğunu katiyen anlatamamışımdır.

Devlet Planlama Teşkilatı İsmet Paşanın öteki tarafına, rasyonel devlet adamlığı niteliklerine tıpatıp uygun düştüğünden kendi "altın devir"ini onun Başbakanlık yıllarında yaşadı.

Başbakanlığının hemen ilk haftalarında İsmet Paşanın elinde gördüğüm bir kitabı hatırlarım. Bunu yanından ayırmıyor, dikkatle, notlar alarak okuyordu. Bu, kalın mavi karton kaplı, ucuz kâğıda basılmış, bu yüzden daha dolgun görünen bir kitaptı. Üzerinde Özel Hizmete ait olduğu yazılıydı. Genellikle kuşe kâğıtlı olan bu tarz öteki "eser"lerle, görünüşü itibariyle tam bir çelişki oluşturuyordu.

Kitabı sadece Başbakana değil, bütün bakanlara göndermişlerdi. Çoğu, devletin o düzeydeki bir mevkiinde ilk defa yer alan bakanlar "Özel Hizmete aittir" ibaresiyle meraklanmışlar. İçinde bir "devlet sırrı"nın bulunduğu sanısıyla hemen açıp karıştırmışlar. Bakmışlar, birtakım istatistikler, rakamlar, şemalar, planlar. Bir kenara itmişler.

Bu, Devlet Planlama Teşkilatının "1962 Yılı Geçiş Planı" idi. Teşkilat MBK idaresi zamanında kurulmuştu. 1962, planlı ekonomiye geçiş yılı olacaktı. 1963'ten itibaren beş yıllık planlar uygulanacaktı. Şinasi Orel adında ekonomiye meraklı, son derece örgütçü bir kurmay albayın yönetiminde, gerçekten pırıl pırıl beyinlere sahip genç iktisatçılar buluna-

rak kurulmuş örgüt çalışmış ve Geçiş Planını dikkatle hazırlamıştı. İsmet Paşa, –ki Türkiye'de planlı ekonomi fikri 1930'larda onun ilk Başbakanlığı sırasında kendisine bir kudretli şampiyon bulmuştur– nasıl bir nimeti ele geçirdiğini derhal anladı. Teşkilatın çalışmaları yeni hükümetin ekonomi politikasının temelini oluşturacaktı.

İsmet Paşada plan anlayışı vardı ama, koalisyon ortağı AP o taraflı değildi. Koalisyon kararı verildikten sonra iki partiden heyetler bir program taslağı üzerinde çalışmaya başladıklarında AP temsilcilerinden Senato Grubu Başkanı Ferit Alpiskender'e sormuşlardı:

"Program için Devlet Planlama Teşkilatının çalışmalarından hiç faydalandınız mı?"

AP temsilcisi bütün içtenliği ve hayret içinde demişti ki:

"Devlet Planlama Teşkilatı mı? O da ne?"

Fakat teşkilatın, İsmet Paşadan başka bir şansı daha oldu.

Bakanlar, kabinelerinin programı ve daha önemlisi 1962 bütçesini hazırlamak için masa başına oturduklarında apışıp kaldılar. Programı nihayet bir edebiyat saymak kabildi. Ya bütçe? Bu bir hesaptı, bir kitaptı. Üstelik, anayasaya göre Bütçe Kanununun 1 Aralık tarihine kadar Meclise verilmesi gerekiyordu. Hükümetin hiçbir hazırlığı yoktu.

Akıllıyeller derhal bir geçici bütçe yapılması olanağı olup olmadığını anayasa maddeleri içinde aradılar. Bulamadılar. Artık önlerinde, programı hazırlamak için bir hafta, Bütçe Kanunu için sadece 11 gün vardı.

İşte o zaman, mavi karton kaplı kitaba bir cankurtaran simidine sarılıyormuşçasına sarılındı. Zira Devlet Planlama Teşkilatının çalışmaları 1962 bütçesi için tek ciddi tasarıydı. AP plana inansa da, inanmasa da bunu göz önüne almak zorundaydı.

İsmet Paşa meşhur kitabı inceledikten sonra Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Şinasi Orel'i çağırdı. Müsteşarla birlikte teşkilatın Hollandalı Başmüşaviri Prof. Tinbergen de geldi. Başbakan kendileriyle uzun uzun görüştü. Görüşmeden gayet memnun kaldığını hatırlıyorum. Teşkilat zaten Başbakanlığa bağlıydı. İsmet Paşa onunla meşgul olma görevini Turhan Feyzioğlu'na verdi. Belki aslında bu iş

Başbakan Yardımcısının işiydi. Fakat o mevkideki Âkif Eyidoğan'ın formasyonu buna yeterli olmadığı gibi Devlet Planlama Teşkilatını bir AP'linin idaresine terk etmeyi de İsmet Paşa doğru bulmadı. Feyzioğlu, İsmet Paşanın yaptığı görüşmenin ertesi günü Devlet Planlama Teşkilatının merkezine gidip bilgi aldı. Bunu Başbakana aktardı. Ondan sonra, yeni bütçe için çalışmalara Devlet Planlama Teşkilatından temsilciler de katılmaya başladı ve mavi kaplı kitap bir bakıma nâzım plan değeri kazandı.

Feyzioğlu, tıpkı İsmet Paşa gibi kendisini Devlet Planlama Teşkilatına iyi verdi. İkisi de oraya gidip çalışmaktan ciddi zevk duyuyorlardı. Rakamlar, istatistikler kendilerini yormuyor, şaşırtmıyordu. Plan fikri ikisine de egemendi. Uzmanlarla uzun görüşmeler yapıyorlardı. Teşkilata da, bu ilgi karşısında şevk, canlılık gelmişti. Şinasi Orel'in Şam'a büyükelçi olarak tayini çıkmıştı. Teşkilat için böylesine önemli bir devrede teşkilatın kurucusundan yoksun kalmak engel oluşturacaktı. Başbakan, Prof. Tinbergen'e de, fikirlerinin uygulama alanı bulacağı yolunda güvence verdi.

İsmet Paşa artık arandığında, ekseriya Devlet Planlama Teşkilatında bulunuyordu. Oradan dönüşte bir akşam bana şöyle dedi:

"Bilir misin, geri kalmış cemiyetlerin bir hususiyeti vardır. Mütehassısın lüzumuna inanırlar. Bunu bulurlar, kendisinden rapor isterler. Mütehassıs rapor verir. Söyledikleri basit şeylerdir. Ama, yapılması gereken şeylerdir. Raporda o basit şeyleri gören kudret sahipleri omuzlarını silkerler. Bu mudur, koca mütehassısın tavsiyeleri? Bunları sanki kendileri bilmemekte midirler? Raporu rafa kaldırırlar, mütehassısı bir kenara iterler. Çünkü mütehassıstan bekledikleri, keramet söylemesidir. Keramet ise o basit şeylerin yapılmasıyla başlar. Basit şeyler yapılmaz, işler eski aksak ve dağınık halini muhafaza eder. Haydi, bir yeni mütehassıs peşinde daha koşmaya başlanılır."

İşin acele yanı hükümeti bu defa, "basit tavsiyeler"i uygulama zorunluğuyla karşı karşıya bıraktı. Ancak teşkilatın hazırladığı bir sistem, bir bütün çarkı. Bu çark bir yandan zedelendi mi, işlememeye mahkûm olacaktı.

Bir de, asıl önemlisi, çarklı değirmenin suya ihtiyacı

vardı ve bu suyun tamamı Türkiye'de yoktu. İsmet Paşa o zaman, değirmenin suyunu sağlamak için kolları sıvadı. Kaynak batılı müttefiklerimiz ve bilhassa Amerika olacaktı.

İsmet Paşanın Başbakanlık yılları başlarken Ankara'daki Amerika Büyükelçisi Raymond Hare idi. Sovyetler Birliği'ni Nikita Rijof temsil ediyordu. Her ikisini de yakından tanıma fırsatını buldum. Eşleriyle defalarca evime yemeğe geldiler. Defalarca, Özden ile birlikte evlerine yemeğe gittik. Bu iki büyük devletle Türkiye'nin ilişkilerinde, bu iki büyükelçinin rolleri önemli oldu.

Raymond Hare Türkiye'ye, 27 Mayıs devriminden sonra geldi. Menderes'in artık kaba bir diktatör kimliğine büründüğü dönemde Amerika Büyükelçisi, Amerika için tam bir talihsizlikti. Bu, Fletcher Warren adında biriydi. Lakabı, Ankara'nın ilerici aydın çevrelerinde "Uzun Ahmak" idi. İki metreye yakın bir boyu vardı. Boyundan daha önemli özelliği, düşmek üzere olan diktatörleri sağlam sanıp Amerika'nın desteğini onlara sağlaması, bu suretle de Amerika'yı, bulunduğu ülkelerde son derece antipatik hale düşürmesiydi. Kendisini, 27 Mayıs olunca kudretli New York Times bir güzel rezil etti. Türkiye'den ve daha önce bulunduğu Venezuela'dan State Department'e gönderdiği raporları yayımladı. Venezuela'da Jimenez düşmez sanıyormuş. Adam tepetaklak yuvarlandı. Menderes için "Çok kuvvetlidir. Ordu kendisini sımsıkı tutuyor. Genelkurmay Başkanı Erdelhun sadık adamıdır" demiş.

Menderes'in kim tarafından nasıl düşürüldüğünü burada tekrarlayacak değilim. Belirtmek istediğim, insanların genellikle, kendilerine takılan lakaplara layık bulundukları-dır.

Büyükelçi Hare geldiğinde MBK idaresi devam ediyordu. Orta boylu, meslek hayatının sonlarına yaklaşmış, iyi niyetli, kibar ve zarif bir kimseydi. Türkiye'yi sevmiş olduğunu sanıyorum. Herhalde, Türkler üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Amerika aleyhtarı cereyanların onun devrinde başlaması, işini zorlaştırdı. Bunda şahsen bir kabahati de yoktu. Kıbrıs işi ve onu takip eden olaylar, ilişkileri başka düzeylere götürdü.

Hare, Türkiye'nin ekonomik sorunlarına karşı ilgiliydi

ve kalkınmamızın sağlam temeller üzerine oturmasına yardım etmek istiyordu. Daha sonraları, planlı devrenin ilerlemiş bir aşamasında, büyükelçiliktеki odasında yaptığımız bir konuşmada bana şöyle demişti:

"Nedense, karamsar uyruklu bir milletsiniz. Yaptıklarınızdan fazla yapamadıklarınız üzerinde duruyorsunuz ve bu yüzden, aslında sizi sevindirmesi gereken bilançolar sizi müteessir ediyor. Biz uzaktan baktığımız için şu birkaç senede hem rejim itibariyle, hem kalkınmanızda sağladığınız başarılar bize gayet büyük geliyor."

Hare, Kıbrıs bunalımında elinden geleni yaptı. Fakat elinden fazla bir şey gelmiyordu. Johnson çapı küçük bir adamdı ve State Department'te köprübaşları daha ziyade Yunanlıların elindeydi. O faslı, sırası geldiğinde, yani İsmet Paşanın, yanında yaptığım Amerika gezisini ve Johnson ile görüşmelerini hikâye ederken anlatacağım.

Nikita Rijof daha yaman bir kurttu. Menderes devrini de, MBK devrini de, İsmet Paşa devrini de gördü. Her devrede en fazla iktidar taraflısı gözüküyordu. Fakat öteki cepheleri de ihmal etmiyordu. Örneğin "Uzun Ahmak"ın aksine, DP'nin en tahammülsüz olduğu yıllarda bile İsmet Paşa ile ilişkileri gayet saygılı, hatta dostaneydi. Rijof, İsmet Paşanın Türk siyaset hayatındaki önemini de, kafasındaki dış politika görüşlerini de en iyi anlayan, değerlendiren adamlardan biri olmuştur. Fatin Rüştü Zorlu, İsmet Paşayla teması olan büyükelçilere yıldırımlar yağdırırken, hatta onları Meclis kürsüsünden teşhire kalkışırken Rijof Pembe Köşke gösterişli ziyaretler yapıyor, İsmet Paşaya Moskova'daki liderlerin kendisi hakkındaki övgülü duygularını aktarıyordu.

Rijof, tabii hiçbir zaman, hatta İsmet Paşa nezdinde, Amerika büyükelçileri derecesinde avantajlı olamadı. Buna rağmen talihi, Johnson'un talihsiz tutumu sayesinde iyi gitti ve Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri onun zamanında dostluğa dönüştü. Bu da, ayrıntıları Feridun Cemal Erkin'in uzun yılların sonunda bir Türkiye Dışişleri Bakanı olarak yaptığı Rusya ziyaretinin hikâyesi sırasında anlatılacak hususlardır. Ben, o ziyaret sırasında Erkin ile birlikteydim.

Rijof bir tek isteğine erişemedi: İsmet Paşayı, bütün davetlere rağmen Sovyetler Birliği'ne götüremedi. Halbuki, bu-

nu öylesine istiyordu ki... Kossigin ile mevcut kişisel dostluğu Rijofa ayrı bir ağırlık veriyordu ve davetlerini çok zaman Kossigin adına yapıyordu.

İsmet Paşanın, Başbakan olarak Raymond Hare ile teması 1962 bütçesinin çalışmaları devam ederken oldu. Onunla teması, Nikita Rijof'u da İsmet Paşayla temas aramaya itti. Türkiye'nin 1960 sonrası dış politikasının temellerinin o sırada atılmış bulunduğunu söylemek gerçek dışı olmaz. İsmet Paşadan sonraki iktidarlar bu politikayı anahatlarıyla devam ettirdiler.

İsmet Paşa Amerika Büyükelçisiyle o günler, yani 1961'in son günleri daha ziyade dış yardım işini görüştü. Raymond Hare'den, Amerika'nın Türkiye'nin kalkınma gayretlerine katkıda bulunmasını resmen istedi. Bu sırada Amerikan yardımının azaltılacağı, kısılacağı yolunda söylentiler ortada dolaşıyordu. Halbuki planlı kalkınma, bir dış finansman desteğine gereksinim duyuyordu.

Raymond Hare'in, İsmet Paşayla ilk görüşmesini takiben Başbakanlığın önünde gazetecilere söylediği sözler hâlâ kulaklarımdadır. Amerikan Büyükelçisi şöyle diyordu:

"Çok kibar bir zat! Çok kibar bir zat! Ama çok da müthiş bir zat..."

İsmet Paşa bunu ertesi günkü gazetelerde okuduğunda neşeli bir kahkaha atmaktan kendini alamadı.

"Amerika sefirlerinin alışmadıkları bir konuşmayı benden duydu da, ondan.." dedi.

Türkiye Amerika'yla yardım konusunu ilk defa konuşmuyordu. Fakat o zamana kadar konuşma hep, benim "Zorlu metodu" dediğim tonda cereyan etmişti. Bu, şampiyonu Fatin Rüştü Zorlu olan ve hayli şantaj kokan bir üsluptu. Türkiye hep "Ben NATO'nun doğu kanadını tutuyorum. Sökül paraları" demişti. Belki soğuk savaşın şiddetle devam ettiği günlerde, John Foster Dulles zamanında bu, sonuç veren bir tarzdı. Ama konjonktür, dünyada artık değişmişti. Nitekim DP iktidarının son devresinde Amerika böyle tehditlere boş vermiş, kendi iradesini yürütmüştür.

İsmet Paşa Başbakan olarak Amerika Büyükelçisiyle görüşürken "Türkiye Dosyası"nı iyi biliyordu. Bunu Amerika'nın da bildiğinden emindi. Onun için açık ve samimi ko-

nuştu. Devlet Planlama Teşkilatının rakamlarını ortaya koydu. Bir de, Amerika'nın ve bize yardıma hazır müttefiklerimizin beklediği kararı söyledi.

Türkiye bir kalkınma planı hazırlamıştı. Bu planın iç finansmanını, bütün kaynaklarımızı seferber ederek sağlamaya çalışacaktık. Yani Türk milleti, kendi gelişmesinin gerektirdiği bütün fedakârlıkları bizzat yapacaktı. Fakat olanaklar yetersizdi. Dış finansman açığı olacaktı. Türkiye, bir belirli süre bunun kapatılmasını Amerika'dan ve müttefiklerinden istiyordu.

Hükümetin isteği, Türkiye'ye yardım maksadıyla bir konsorsiyomun kurulması, yardımın karakuşi olmaktan çıkarılması, plan gibi uzun vadeli işlemesiydi. Bu, yardım konusunun iktisadi esaslara bağlanması demekti. O zaman sorun, iktisatçıların alanına girecekti. Tabii iktisatçılar, finanse edecekleri planları, projeleri isteyeceklerdi. İsmet Paşa bunların hazırlanması için Devlet Planlama Teşkilatına güveniyordu. Yani bir bakıma, konsorsiyomun tabii muhatabı Devlet Planlama Teşkilatı olacaktı.

Raymond Hare bu tutumu anlayışla karşıladı. Doğrusu istenilirse hem Amerika, hem de diğer müttefikler siyasi nedenlerle dipsiz bir kileye sürekli para atmaktan bıkmışlardı. Yeni Türkiye'nin ve onun Başbakanının bu tutumu o yüzden olumlu karşılandı.

Bu konsorsiyom sonradan kurulmuştur ve uzun süre, yani planın pilava tercih edildiği devrede başarıyla işlemiştir. Arada Türkiye'nin sömürülmesi gayretlerinin konsorsiyom bünyesinde görülmediği sanılmamalıdır. Ama bu devre göstermiştir ki, sömürmek isteyenlerin karşısında sömürülmemek de, ilke sahibi başbakanların yönetimindeki ilke sahibi hükümetler için asla olanaksız değildir.

Buna karşılık, örneğin Amerika gibi devletlerin de bazı zorunluluklarını takdir etmek gerektiğini ben, İsmet Paşanın başbakanlığı yıllarında yaşanmış ve çok az kimsenin bildiği bazı olaylar dolayısıyla öğrenmişimdir. Amerika, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya tarzında yardım yapan bu ülkelerin hükümetleri kendi özel sektörlerinin, kendi çıkar gruplarının baskısı altında bulunuyorlar. Bu gruplar, ülkeleri bir başka ülkeye yardım ederken kendilerine de bundan pay çı-

karılmasını istiyorlar. Örneğin şilepçiler diyorlar ki: "Vereceğimiz malları bizim gemiler taşısınlar!" Borucular diyorlar ki: "Kuracağımız pipe-line'ların boruları bizden alınsın!" Lokomotifçiler diyorlar ki: "Demiryollarına açacağımız krediyle bizim lokomotifler satılsın!"

Bu isteklerin karşılanması, tabii, yardımı alan devlet için bir bakıma sömürülme oluyor. Serbest piyasadan alışveriş edilemiyor, pazarlık olanağı da ortadan kalkıyor. Ancak o devletler demokratik yöntemlere sahip bulunduklarından, iyi niyet taşısalar da çıkar çevrelerinin siyasi etkilerinden korkuyorlar. Böylece, ortaya bir kısırdöngü çıkıyor.

Şüphesiz, yardım almazsın, sömürülmek tehlikesinden de kurtulursun! Bu, sorunları basite fazla indirgemektir. Dış yardım bugünkü dünyada azgelişmiş ülkeler için gelişebilmenin "sine qua non = olmazsa olmaz" şartıdır ve üst tarafı demagojidir. Bütün ustalık, yardımlardaki bu sömürülme oranını en alt düzeye indirmektir. Bunun için de yabancı firmaların değil, ülkenin çıkarlarını korumaya azimli olmak, kısacası, satılmamak lazımdır. Aynı zamanda, yardımı yapan tarafın başındaki devlet adamının yaratılışı da bunda rol oynar. İsmet Paşa, Kennedy'nin şahsında böyle bir "Amerikalı" buldu.

İsmet Paşa bir gün Başkan Kennedy'den özel bir mektup aldı. Tabii bu, bir dostun bir dosta yazdığı mektup değildi. Amerika Cumhurbaşkanı Türkiye Başbakanına yazıyordu. Ama, mektup özeldi. Konu, meşhur Kromit Şirketinin bir borcuyla ilgiliydi. Şirket, DP'nin nurlu kalkınma devrinde ayrıcalıklı işlemlerle Ziraat Bankasını tam anlamıyla sağmıştı. Kadrosunda rüşvetçi bakanlar, dalavereci avukatlar, marifetli işadamları vardı. Bunların sayesinde Kromit'in borçları Ziraat Bankasının sırtına yüklenmişti. Bir alacaklı da, bir Amerikan firmasıydı. Sanırım o sıralarda bu firmaya olan 900 bin dolar civarında bir borcun vadesi gelmişti. Şirketin hesaplarına el konulmuş olduğundan Ziraat Bankası bu borcu tabii ödememişti. 10 milyon lirayı nereden bulacaktı?

Kennedy'nin mektubunu İsmet Paşaya Amerika Büyükelçisi getirdi. Amerika Cumhurbaşkanı gayet samimi bir ifadeyle şöyle diyordu:

"Başım sıkıntıda. Bana yardım ediniz. Bu borcun ödeneceği yükümlülüğü altına girilmiş. Olayda karışık durumların olmasını anlıyorum. Bir talihsizlik. Ancak bugünlerde Kongreden Türkiye'ye yapılacak yardımı geçireceğim. Alacaklı firma bütün adamlarını, baskı gruplarını seferber etti. Yardım görüşülürken bu konuyu ortaya atarak sabotaja girişecekler. Hiçbir şey olmasa havayı bulandıracaklar, kısıntı isteyecekler. Türkiye'ye iş alanında güvenilemeyeceği propagandasını yapacaklar. Sizden ricam, benim Kongredeki işimi kolaylaştırmak için bu borcun ödenmesi yolunda gerekli emri vermenizdir. Üzerimden büyük bir yükü kaldıracaksınız. Türkiye'ye yardım faslı da, gürültüsüz geçecektir."

İsmet Paşa bu emri verdi. Olayda benim dikkatimi çeken nokta, Amerika Cumhurbaşkanı gibi, o kadar işi bulunan bir devlet adamının bir firmanın alacağı hakkında bir başbakana mektup göndermekten kendisini alamadığı oldu. Bu, oralarda "firma"ların nasıl bir güce sahip bulunduklarının kanıtıdır.

Daha sonra, Almanya'yla bir sorun çıktı. Almanya'nın açacağı krediyle Almanya'dan alınacak malların Türkiye'ye taşınması, Alman armatörlerinin baskısı yüzünden kredinin işleyememesi tehlikesini doğurdu. İki taraf armatörlerinin kendi aralarında görüşüp bir formül bulmaları yoluna gidildi. İş tatlıya bağlandı.

Bu olaylar hem yardım alıp hem sömürülmemenin ne kadar güç olduğunun benim gözümde örneklerini oluşturdu. O zaman, Türkiye gibi bir ülkenin başında niçin, komisyoncu tipi devlet adamlarının bulunmaması gerektiğini daha iyi anlamışımdır.

Hükümetin Amerika ile başlayan yeni ilişkileri derhal Rijof'u harekete geçirdi. O da Başbakandan görüşme isteğinde bulundu. İsmet Paşa Sovyetler Birliği Büyükelçisiyle de görüştü. Ancak onunla bir yardım konusunda tek söz konuşmadığını yakından biliyorum. Buna rağmen birkaç gün içinde, Rusya'nın bize 500 milyon dolarlık açık kredi teklif ettiği söylentileri basına yansıdı. Yani Rusya bize 500 milyon dolar nakit para verecekti, "Al bunu, dünya piyasalarında nasıl istersen harca" diyecekti. Kaynak, Sovyet elçiliği ile ona yakın basın çevreleriydi. İsmet Paşa güldü:

"Ya dayak yememişler, ya sayı bilmiyorlar!."
Tabii, aslı faslı yoktu.

II

Amerika ve Rusya bir yandan, İsmet Paşanın başkanlığındaki TBMM hükümetiyle dostluk ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan Türkiye için başka ihtimalleri ihmal etmiyorlar ve onlara göre de tedbirlerini alıyorlardı. Sanki 1962'nin Ocak ve Şubat aylarında Türkiye'de biri görünen, öteki görünmeyen iki otorite kaynağı, iki hükümet vardı. Bu ikinci hükümeti de göz önüne alarak davrananlar Amerika ile Rusya'dan ibaret değildi. Türkiye dahilinde birçok çevre, birçok kişi, hatta birçok makam ikili oyun içine girmişti.

Ankara'da Meclis 25 Ekim 1961'de açılmıştır, ama Türkiye'nin TBMM hükümetinin tam idaresi altına girmesi 22 Şubattan sonradır.

Ocak ve şubat aylarının "İkinci Hükümet"i "Albaylar Cuntası" adı verilen örgüttür.

Orduda 6 Haziran 1961 olayından sonra bir garip örgütlenme olmuştu. Bir cunta kurulmuş değildi. Ordu "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" adıyla topluca bir cunta rolü oynuyordu. Gerçek kudret MBK'den, bu birliğe geçmişti.

15 Ekim seçimlerinden sonra, 21 Ekimde, Meclisi feshedip iktidara el koyma kararını alan bu birlikti. 24 Ekimde partilerin liderleri bu birliğe karşı taahhütlerde bulunuyorlardı. Birlik hiyerarşik düzene uygundu. Başında, "başkomutan" olarak anılan Genelkurmay Başkanı vardı. Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin askeri ihtilal idaresinden sivil demokratik hayata geçme sırasında oynadığı olumlu rol asla unutulmayacaktır. Orduyu tatmin edecek bir hükümet kurulunca birliğe düşen rol geriye çekilmek ve demokratik düzenin işlemesine yardımcı olmaktı. Nitekim, başta Sunay ve yüksek rütbeli komutanların çoğunluğu böyle bir yol tuttular. Fakat bir başka grup subay değişik tutum aldı. Bunlar bu sefer, ordunun içinde bir cunta halinde çalışmaya başladılar. Cuntanın çekirdeğini Ankara'da bulunan ve ellerinde askeri birlik, yani silahlı kuvvet tutan bazı albaylar oluşturuyorlardı. Kendilerine verilen "Albaylar Cuntası" adı buradan gelir.

Cunta ülkede yaşanan bir kısmı doğal, bir kısmı uydurma olayları orduyu tekrar ihtilal ortamına götürmek için kışkırtma nedeni olarak kullanmaya koyuldu. Aradıkları fırsatları, cuntanın daha başta kurbanları olacak birtakım AP'liler tam bir aymazlık içinde ve sorumsuzluk duygusuyla veriyorlardı. Subay düşmanlığı yapıyorlar, orduyu küçük düşürücü sözler sarfediyorlar, hatta küfürler ediyorlardı. "Nuri Beşer olayı" tipik bir örnek olarak ortalığı karıştırdı. Nuri Beşer, ağzından çıkanı kulağı her zaman duymayan bir AP'li sendikacı milletvekiliydi. Anadolu Kulübünde kafayı tütsülediği bir akşam subay aileleri hakkında yakışıksız sözler sarfetmiş, orada kavga çıkartmış. Olay duyulunca çok subay Ankara'da, "hakkından gelmek üzere" Nuri Beşer'i aramaya koyuldu. Nuri Beşer kaçıp saklandı. AP kendisini ihraç etmek zorunda kaldı. Meclis dokunulmazlığını kaldırdı. Patavatsız milletvekili tutuklandı. Mahkemeye verildi. Hüküm giydi.

Bu, normal bir zamanda belki büyütülecek olay değildi. Fakat günün koşulları henüz tedirgin halde olan ordu üzerinde abartmalı etkilere yol açıyordu. Tevfik İleri öldü. Onun cenaze törenini bir karşı ihtilal gösterisi haline sokmak gayretlerine kapılındı. Her yeni damla zaten henüz tam boşalmamış bardağa tekrar doluyordu ve "Albaylar Cuntası" orduda huzursuzluğun büyümesinin motor görevini yerine getiriyordu. Bunlar ocak ayında adamakıllı örgütlenmişlerdi ve birçok birlik subayıyla Türk Silahlı Kuvvetler Birliği çerçevesinin dışında temaslar kuruyorlardı. "İşte, yürümüyor!" feryadı ihtilal kararını peşin vermiş olanların dillerindeki pelesenkti.

Halbuki hükümet o sırada iki ayını henüz doldurmuştu ve bütün güçlüklere rağmen treni rayına oturtacağa benziyordu.

İsmet Paşanın ordudaki bu akımlardan haberi daima oldu. Bir defa, Genelkurmay Başkanı Sunay kendisine bağlıydı ve durum hakkında bilgi veriyor, havayı yumuşatmak için hükümetin almasını istediği tedbirleri Başbakana duyuruyordu. Korkulan, artık, Türk Silahlı Kuvvetler Birliği adına yapılacak bir hareket değildi. Bir grubun askeri darbeye kalkışmasından endişe ediliyordu. Bu, kan dökülmesi demekti. İsmet Paşa böyle bir ihtimale karşı yanına mümkün olduğu kadar çok kuvveti bir an önce almanın çabasına geçti. Türkiye'de ocak ayının sonunda, âdeta saate karşı bir yarış başlamıştı.

Biz Ankara'da bir askeri darbe girişimini ilk, ocak ayının üçüncü haftasında bekledik. 19 Ocakta cuntacı albayların itmesiyle Genelkurmay Başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantı resmen Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin toplantısıydı. Sunay başkanlık ediyordu. Kuvvet komutanları oradaydılar. Cuntacı albaylar da vardı. O günler Türk Silahlı Kuvvetleri asli görevini tamamıyla bırakmıştı ve politikanın içine saplanmıştı. Subaylar bilhassa iktidarın tutumunu izliyorlardı. Bir kısmı bu hükümete şans tanımanın lehindeydi. Bir kısmı idareye el koyma taraflısıydı. Genelkurmaydaki toplantıda Sunay ve arkadaşları ülke işlerinin sağlıklı bir yolda geliştiğini söylemişler, siyasal durum hakkında bilgi vermişler, Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin iktidarı desteklemesi gerektiğini savunmuşlar. Sunay,

"Memleketin menfaati bunu gerektirmektedir" demiş.

Daha sonra sözü cuntacı albaylar almışlar. Onlar, ordunun idareye el koymasını istemişler. İktidarın ülke gerçeklerinden habersiz olduğunu, idareyi maslahat politikası güttüğünü ileri sürmüşler ve derhal harekete geçilmesi tavsiyesinde bulunmuşlar. Fakat yaptıkları durum değerlendirmesi kendilerinden olmayanları tatmin etmemiş. Nasıl edebilirdi ki gerçek, söylediklerinin aksiydi ve hükümet otorite kazanma yolunda ilerliyordu.

Bunun üzerine cuntacılar başka bir taktiğe başvurmuşlar. Demişler ki:

"Alt kademelerden o kadar baskı geliyor ki, birlik komutanları olarak bizlerin buna daha fazla mukavemet etme imkânımız kalmamıştır!"

Genelkurmay Başkanının, İsmet Paşaya daha önce de verdiği bilgilere bakarak bu baskının varlığı doğruydu. Ama cuntacı albaylar bunu demokratik düzenin korunması için yönlendirecekleri yerde, tam aksine, bir patlama nedeni olsun diye teşvik, tahrik ediyorlardı. Daha sonra anlaşılacaktı ki, cuntanın mensupları var güçleriyle alt kademelere şu fikri yaymanın peşindeydiler: Yeni ihtilali başkomutan, komutanlar, ordunun tamamı, hatta Başbakan İsmet Paşa istiyor!

Toplantı tabii, cuntacı albayların görüşü iltifat görmeksizin dağılmış. Sunay bir defa daha, hükümetin ordu tarafından desteklenmesi gerektiğini söylemiş ve bu görüş çoğunluğa egemen olmuş.

Buna rağmen Ankara'da ocağın üçüncü haftasında niçin darbe beklendi?

Çünkü o gece, Ankara'daki birliklerin alt kademelerine, yani genç subaylara dağıtılan bir bildiri ele geçti. Albaylar cuntasının mensupları Genelkurmaydaki toplantıdan mutsuz ayrılmışlardı. Türk Silahlı Kuvvetler Birliğini hiyerarşik düzen içinde iktidara el koymaya itememişlerdi. Gece kendi aralarında toplanmışlar. Müdahale kararı almışlar. Bunu tabii "Atatürk ilkeleri" adına yapacaklardı. Bir bildiriyle –bildiri iki maddelikti– kararlarını duyurmuşlar.

20 ve 21 Ocak günleri, özellikle geceleri başkentte ciddi ihtiyat tedbirleri alındı. Tedbirlere bizzat Genelkurmay Başkanı nezaret ediyordu. İsmet Paşa da tetikteydi. 20 Ocak bir cumartesi, 21 Ocak da bir pazardı. Cuntacılar bu tatil günlerinde devleti gafil avlamaya teşebbüs edebilirlerdi. Üstelik askeri darbeye karşı tedbir almak da kolay değildi. Ankara Merkez Komutanı cuntacı albayların en ileri gelenlerinden biriydi. İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu kendisine bağlı güvenlik güçlerini seferber etti. Bunun yanında, bildirinin ele geçtiği ve hazırlık yapıldığı cuntacıların kulaklarına ulaştırıldı.

Darbeciler o hafta kıpırdamadılar.

Birkaç gün sonra ben İstanbul'a gittim. Gene Refik Tulga'yı görecektim. Tulga İstanbul Valiliği görevine devam ediyordu. Fakat orduya dönmek istediğini İsmet Paşaya bildirmişti. Halbuki İsmet Paşa kendisinin İstanbul'da daha kalmasına lüzum görüyordu. Ordunun bu karışık havası içinde 1. Ordu Komutanı olarak Tural, İstanbul Valisi olarak Tulga kendisine güven veriyorlardı. Benden İstanbul'da General Tulga'yı görmemi, bu isteğini bildirmemi, ısrar da etmemi istedi.

İstanbul'da korgenerale telefon ettim. Taşlık'a, çay içmeye geldi. İsmet Paşanın mesajını verdim, valilikte kalmasında zorunluluk bulunduğunu söyledim. Derhal,

"Emrederler!" dedi.

Sonra ülkenin durumunu, ordunun durumunu konuştuk. Asker arasında çok kışkırtma yapıldığını anlattı. Bunu yapanların elebaşlarının Ankara'da olduklarını söyledi. Tavsiyesi, birkaç kişiye dikkat edilmesi gerektiğiydi. Bunlar ken-

di başlarına harekete geçebilecek haldeydiler. Kimler olduğunu sordum. Başlıca dört kişiyi saydı. Tehlikeliler Harp Okulu Komutanı Talât Aydemir, Jandarma Okulu Komutanı Necati Ünsalan, Merkez Komutanı Selçuk Atakan ve bir de Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk'tu. Bu sonuncusu tuğgeneral rütbesini taşıyordu. Ötekiler albaydı.

Tulga, İsmet Paşanın asker arasına girmesinde yarar gördüğünü bildirdi.

"İsmet Paşanın subay üzerinde büyüleyici bir tesiri vardır. Subay, memleket meselelerini, durumu onun ağzından duyarsa inanır, başka sözlere kulaklarını tıkar. Eğer o, merak edilecek bir husus bulunmadığını açıklarsa ferahlar" dedi.

Bunları İsmet Paşaya aktaracağımı söyledim.

Ankara'ya döndüğümde aktardım da. Adları dikkatle dinledi. Bir yorumda bulunmadı, ama bunları ilk defa işitmediğini hissettim. Ordunun içini iyi biliyordu. İstanbul'a bir gezi yapma niyeti vardı. Orada askerlerle de temas etmek kararını verdi. Sanırım ilk önce, cuntacı albayların etkisinden uzak 1. Orduyu görecek, onu kesinlikle yanına alacak, Ankara'daki çekirdeği dağıtmak üzere ondan sonra harekete geçecekti.

Bu arada ortaya çıkan iki olayın önemine işaret etmek isterim. Ben o sırada Ankara Gazeteciler Cemiyetinin başkanıydım. Cemiyet idare kurulu İsmet Paşa Başbakan olunca kendisini ziyaret etti. İsmet Paşadan basına mümkün olduğu kadar sık açıklama yapmasını istedik. Bunların mutlaka basın toplantısı niteliğinde olması şart değildi. Başbakan daha gizli bulacağı hususları "yazılmayacak toplantılar"da anlatabilirdi. Her gün bin söylentinin dolaştığı başkentte gazetecilerin gerçekleri bilmelerinde yarar vardı. İsmet Paşa,

"Söyleyeceklerimin yazılmayacağından emin olabilir miyim?" diye sordu.

Güvence verdik. Nitekim böyle toplantıları tertiplediğimizde bunlara bir tek katılma şartı koştuk: Gizli bilgilerin yazılmayacağını üstlenmek! Meslektaşlarımızın buna uymakta gösterdikleri dikkat herkes için tatlı sürpriz oldu.

İsmet Paşa ziyaretimizi iade etmek üzere birkaç gün sonra cemiyet merkezine geldi. Orada bir konuşma yaptı. Birkaç

saat önce Ankara'da bir gençlik mitingi yapılmış, bazı tatsız olaylar çıkmıştı. Gazeteciler endişeliydi. Başbakan şahsen kendisinin endişe taşımadığını söyledi. Bunları, girdiğimiz yeni açık rejimin doğası gereği sayıyordu. İsmet Paşa dedi ki:

"Benim sayısız kusurlarımdan biri olarak şu sıralarda konuşmadığımdan, bir şeyler söylemediğimden, sakin göründüğümden, kayıtsız davrandığımdan şikâyet ediliyor. Halbuki hadiseleri yakından takip etmekteyim. Ancak üzerimde, kusurlarıyla beraber gün görmüş bir insanın hali var. Kolay telaş etmiyorum."

İsmet Paşa konuştukça gazetecilerin telaşının da azaldığı hissediliyordu.

İsmet Paşa bu konuşmasının yankılarından o kadar memnun kaldı ki, bir de radyodan millete seslenmeyi yararlı buldu. Konuşmasını birkaç akşam çalışarak hazırladı. İsmet Paşa söylüyor, ben yazıyordum. Sonra bunu temiz ediyordum. İsmet Paşa temiz metni görüyor, bazı rötuşlar yapıyordu. Uzun yıllar nutuklarını böyle yazdık. Ben hayatımda bunca yazar gördüm. İsmet Paşa derecesinde çabuk ve rahat yazanına rastlamadığımı itiraf etmeliyim. Radyo konuşması tam bir başarı oldu. Şimdi, çeşitli kanatlara mensup yazarların bu konuşma hakkında o sırada yazdıkları cümleler önümde.

İşte, Mümtaz Faik Fenik:

"Bu konuşmayı radyolardan dinleyenlerin, gazetelerde okuyanların içlerine tekrar bir ferahlık geldi."

İşte, Gökhan Evliyaoğlu:

"Bu nutuk memleketimizin içinde bulunduğu şartlar, tereddütler, endişeler dolayısıyla Türk siyasi edebiyatına gerçekten değerli bir demokrasi övgüsü olarak geçecektir."

İşte, Özcan Ergüder:

"Bu konuşma dünya siyasi edebiyatına geçebilecek büyüklüktedir."

İşte, Çetin Altan:

"Demokrasinin ve hürriyetin bu ölçüde savunulmasını yüz elli yıl önce batıyı saran halk hareketleri edebiyatında dahi kolay bulamazsınız."

Konuşmayı hararetle övenlerin başında ise Meclisin iki muhalefet lideri geliyordu: Ekrem Alican ve Osman Bölükbaşı.

Neydi bu konuşmanın kerameti, böylesine beğenilme nedeni?

İsmet Paşa konuşmasında Türkiye'yi tehdit eden iki tehlike karşısında tam bir açıklıkla, bütün ağırlığını koyarak, "Ben" diye söze girerek tavrını alıyordu. İsmet Paşa aynen şöyle söyledi:

"Demokratik rejimden vazgeçen bir sisteme asla müsaade etmeyeceğim. Onun içinde bulunmayacağım. Onun karşısında mücadele edeceğim."

Sonra ekledi:

"Demokratik rejimin bir intikam rejimi getirmesini düşünenler ve özleyenler tamamıyla haksız, isabetsiz bir anlayıştadırlar."

Bundan samimiyetle endişe edenlere ise şu güvenceyi verdi:

"27 Mayısın anayasaya ruh veren mahiyetinde değişiklik yapmaya hiç kimsenin kudreti asla yetmeyecektir."

Bu, AP'deki intikamcıları bahane ederek demokratik rejime paydos deme hazırlığını tamamlama aşamasına giren cuntacıların kulaklarına nasıl kar suyu kaçırdıysa, ordunun tamamı üzerinde de çok uyarıcı bir etki bıraktı. Ordu, bir intikam devrinin demokratik rejimden yararlanıp Türkiye'de açılması ihtimalini düşünerek tedirgindi. İsmet Paşa, buna izin vermeyeceğine ilişkin güvenceyi açıkça dile getiriyordu. Ülkenin huzuru birtakım maceracıların askeri darbe girişimi söylentileriyle bozuk haldeydi. İsmet Paşa böyle bir girişim karşısında tavır alacağını ilan ediyordu.

Konuşmanın uyandırdığı ilgiyi şuradan anlayınız ki, Türkiye radyoları bunu, "arzuyu umumi" üzerine bir ikinci defa daha yayımladı.

İsmet Paşa artık, asker arasına girebilirdi.

İsmet Paşayla birlikte 27 Ocak akşamı, trenle İstanbul'a hareket ettik. Ertesi pazar sabahı Haydarpaşa'daydık. Karşılayıcılarımız arasında Cemal Tural ve Refik Tulga da vardı. İsmet Paşa 1 Şubata kadar İstanbul'da kaldı. 31 Ocak gününü orduya ayırmıştı.

O sabah, Ordu Komutanı Cemal Tural ile birlikte Deniz Komutanlığını, 66. Tümeni ve Harp Akademisini ziyaret etti. Yanına biri CHP'li, biri AP'li iki bakanını almıştı: Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar ile eski asker, Devlet Bakanı General Necmi Ökten. Refik Tulga da kafileye dahildi.

İsmet Paşa Deniz Komutanlığında denizcilerle görüştü. Onlar sakindi. 66. Tümende komutan Faruk Güventürk güzel bir tören hazırlamıştı. İsmet Paşa bandoyla karşılandı. Tören kıtasını Tural ve komutanla birlikte teftiş etti. Hem de askere asker gözüyle bakarak. Bu farkı subaylar kolaylıkla anladılar ve karşılarında "kendilerinden biri"ni görmekten duydukları rahatlığı saklamadılar. Bunun eğlenceli ve hoş bir örneği subayları mestetti.

Güventürk, İsmet Paşa 66. Tümende subaylarla görüşür ve ülkenin durumunu onlara açıkyüreklilikle anlatırken tören kıtasını, gene kendi tümenine bağlı 55. Piyade Alayına aktarmıştı. O alay Rami'deydi. Başbakan orayı da ziyaret edecekti. İsmet Paşa 55. Alayda tekrar bu kıta tarafından karşılandı. Kıtayı teftiş etti. Sonra Güventürk'e dönerek alaylı bir şekilde sordu:

"Ben bu birliği daha önce görmedim mi?"

Olayı bana anlatırken İlhami Sancar'ın gözleri yaşarıyordu. Eski asker kül yutmuyordu ve bunu da yeni askerler anlıyorlardı. Ona güvenebilirlerdi.

Öğle vakti Harp Akademisine gidildi. İsmet Paşa orada sınıfları gezdi, derslere girdi. Sonra, toplu halde bulunan subaylarla görüştü. Onlara bu rejim içinde dertlerin ve sıkıntıların giderilebileceğini söyledi, kendisinin bunu yapmaya gücü bulunduğunu bildirdi. Öğle yemeğini geç vakit akademide, subaylarla birlikte yedi.

Akşamüstü saat dört idi ki, Cemal Tural ile birlikte Taşlık'taki eve geldi. Tural birkaç dakikalığına içeri girdi. Holde, ayaküstü konuştular. Ben, hole inen merdivenlerin dibindeydim. O günkü manzarayı herhalde asla unutacak değilim. İkisi de son derece memnundular. Tural veda ederken kapıda, esas duruşa geçip selam aldı ve tok bir sesle İsmet Paşaya aynen şu tekmili verdi:

"Başbakanım, 1. Ordu en yüksek komutanından en küçük mensubuna kadar emrinizdedir. Arz ederim!"

İsmet Paşanın üzerinde siyah renk, kruvaze bir elbise vardı. İnce ve dinç görünüyordu. O da ellerini pantolonunun iki tarafına, askerce koydu ve sanki İnönü Savaşlarında kıta komutanından tekmil almışçasına:

"Teşekkür ederim, komutanım" karşılığını verdi.

O zaman, Cemal Gürsel'in eski başyaveri Ağası Şen'in bir gün bana söyledikleri hatırıma geldi. Ağası Şen, Cemal Tural'ı İsmet Paşanın karşısında görmüş. Ona karşı gösterdiği dikkat ve saygı kendisini son derece şaşırtmış.

"Halbuki ne nadan adamdır o.. Kaç defa Gürsel'e sırtını çevirmiştir" diyordu.

31 Ocak günü Taşlık'ta iki adamı birleştiren, Türkiye'de demokratik düzeni koruma azmiydi.

III

İstanbul'dan Ankara'ya, gene İsmet Paşayla beraber döndük. Trenle. Başbakan keyifli, neşeli ve iyimserdi. İstanbul'da, 1. Orduda gördüğü hava kendisini memnun bırakmıştı.

İstanbul'da, 31 Ocak akşamı, Tural'ın ayrılmasını ve İsmet Paşanın bir an dinlenmesini takiben Refik Tulga Taşlık'a geldi. Başbakan ile İstanbul Valisi daha ziyade İstanbul'u ilgilendiren konuları görüştüler. Tulga ancak mart sonuna kadar valilikte kalmayı düşündüğünü söyledi. İsmet Paşa,

"Olmaz! Daha fazla kalman lazım..." dedi.

Halbuki beklenen patlama 22 Şubatta olunca Tulga o ayın sonlarında sivil hayattan uzaklaştı, Konya'ya, komutanlığına tayin edildiği 2. Ordunun başına gitti.

İsmet Paşanın İstanbul'dan nasıl bir güven içinde ayrıldığını şuradan anlayınız ki, asker arasında geçirdiği günün ertesi, bir karışıklık ihtimalinden en fazla ürken İstanbul tüccarlarıyla yaptığı bir görüşmede şöyle deme kudretini kendisinde gördü:

"İhtilal söylentilerinin fiiliyata intikali halinde hükümet, bunu bir gecede bastıracak kudrettedir. Türk Silahlı

Kuvvetleri, görevlerinin Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini sağlamak olduğunu müdrik halde hükümetin emrindedirler, itaatlidirler."

Bu sözü hiç beğenmeyen zümre, cuntacı albaylarla onların etrafındakiler oldu. Bunlar bütün propagandalarını yeni ihtilalin Sunay, yüksek komutanlar, hatta hükümet ve İsmet Paşa tarafından istendiği temasının üzerine bina etmişlerdi ya... Şimdi o İsmet Paşa, Türk Silahlı Kuvvetlerini emir ve komutası altına tekrar almış halde, kendilerine meydan okuyordu ve bunu açıktan yapıyordu.

Ankara'ya vardığımız gün, cuma idi. İsmet Paşa, dudaklarında muzip bir tebessüm,

"Pazartesiye Harp Okuluna gideceğim. Göreyim bakalım şu kumandanı, beni nasıl karşılayacak" dedi.

Bu, cuntacı albaylara karşı ikinci meydan okumasını oluşturacaktı.

İsmet Paşa, kararını sadece Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'a bildirdi. Ziyareti Okul Komutanına haber vermesini istedi. Pazartesi günü de, yanına Calp'ı aldı. Küçük Opel'ine atladı ve Harp Okuluna gitti. İsmet Paşanın izlenimlerini ben akşam, kendisinden dinledim.

Talât Aydemir, İsmet Paşanın anladığı kadarı, ziyaret haberini aldığında bir düzenleme yapmıştı. Herhalde cuntacı arkadaşlarıyla bu hususu görüşmüştü. İsmet Paşanın, genç Harbiyelilere seslenme fırsatını bulduğu takdirde, onlara neler söyleyeceğini, elbette ihtilal niyetlileri biliyordu. Başbakan bunu meşhur radyo konuşmasında söylemişti, İstanbul'da 1. Ordunun subaylarına kapalı kapılar arkasında söylemişti, tüccara herkesin önünde söylemişti: Bir askeri darbe girişimi, karşısında onu bulacaktı. Hükümet böyle bir hıyanet hareketini bir gecede bastırma gücüne sahipti, çünkü Türk Silahlı Kuvvetleri hükümetin emrindeydi.

Bu sözleri bizzat İsmet Paşanın ağzından duyacak genç Harbiyelileri, sonra, elde silah, meşru nizama karşı "İsmet Paşa da istiyor... Sunay da istiyor. Ordu da istiyor..." diye sokağa çıkarmak hiç kolay olmayacaktı. İyisi, çocukları İsmet Paşadan kaçırmaktı.

İsmet Paşayı okulda kısa boylu, balık etinde tıknaz, açık renk kuvvetli gözleri olan, beyaz tenli, oldukça çalımlı bir su-

bay karşılamış. Kendisini "Kurmay Albay Talât Aydemir" diye takdim etmiş. İsmet Paşa Harp Okulunun ünlü komutanını ilk defa görüyordu.

Aydemir, öğrenci olarak İsmet Paşanın karşısına sadece bir tören kıtası çıkarmış. Başbakan kıtayı teftiş etmiş. Bu sırada komutanı hiç memnun etmeyen bir olay yaşanmış. Malatyalı bir öğrenci, karşısında İsmet Paşayı görünce heyecanlanıp bayılmış.

Komutan ve yanındakiler, İsmet Paşayı almışlar, okulu gezdirmişler. Fakat boş bir okulu. Başbakan hiç sesini çıkarmamış. Sonra yemeğe inilmiş. İsmet Paşa sanıyormuş ki, böyle ziyaretlerde daima olduğu gibi yemeği öğrencilerle yiyecektir. Yemek salonuna indiğinde yanıldığını anlamış. Aydemir, bırakınız öğrencileri, en yakını olanlar dışında, subayları bile İsmet Paşadan uzak tutma yolunu seçmiş. Hazırlanan masa sadece Başbakan ile Okul Komutanının, güvendiği subayların yer alacakları bir masaymış. İsmet Paşa oturmuş. Öğrencileri sormuş. Onların, yemeklerini yedikleri yanıtını almış. Anlaşılmış ki Aydemir, öğrenciler yemekhanedeyken İsmet Paşaya okulu gezdirmiş, öğrenciler okula geçtiklerinde İsmet Paşayı yemekhaneye indirmiş.

Sanki saklambaç oyunu! Eski ve deneyimli asker bıyık altından gülmüş. Yemekte neşesinden bir şey kaybetmemiş. Yemeğini iştahla yemiş. Yemek sırasında ve yemekten sonra subaylarla şakalaşmış. Hepsi buz gibiymiş ve bir laf söyleyecekleri zaman Aydemir'e bakıyorlarmış. Sonradan bunların, cuntanın en aşırı elemanları oldukları ortaya çıktı.

Sıkıntılı görünen, komutanmış. İsmet Paşa, Aydemir'in kendisinden gene bir şeyler saklamakta olduğunu fark etmiş. Bir ara masadan kalkıp pencereden bakmış. Dışarıya çıkarılmakta olan öğrencileri görmüş.

"Hayrola?" diye sormuş.

Talât Aydemir, talime çıktıklarını söylemiş. Bu suretle gençler, yemekten sonra da İsmet Paşadan kaçırılıyorlardı. İsmet Paşa çabuk ve kesin hareket etmede albaydan baskın olduğunu belli eden bir davranışla emir vermiş:

"Çabuk, paltomu getirin. İnip bakacağım.."

Komutan ve adamları şaşırmışlar. Necdet Calp palto için koşmuş. Palto gelmiş. İsmet Paşa, ötekilerin hâlâ hay-

retten açık gözleri önünde paltosunu sırtına geçirmiş. Hemen dışarı çıkmış. Öğrenciler yürüyüş halindeymişler. Önlerinde yılların İsmet Paşasını, yaşayan en büyük Harbiyelisini görünce canlanmışlar. Alay, eski ve tecrübeli askerin keskin bakışları altında âdeta bir geçitresmi yapmış.

Öğrenciler geçtikten sonra İsmet Paşa Okul Komutanına veda etmiş. Aydemir biraz endişe, biraz da hayretle,

"Paşam, tören kıtası çıkacak" demiş.

İsmet Paşa gülümsemiş:

"Sen bırak, onu. Ben göreceğimi gördüm.."

Sonra sıcak bir tavırla herkesin elini sıkmış. Küçük Opel'ine binerek okuldan ayrılmış. Akşam, bu hikâyeyi şöyle tamamladı:

"İyi oldu da, gittim. Maskara, bir şeyler hazırlıyor. Benim çocuklarla görüşmemden korktu. Demek ki, benim düşüncelerimi çocuklar bilmesinler istiyor..."

İsmet Paşanın asker arasına girmesi, Ankara'daki albaylar cuntasını elini çabuk tutmaya itti. Başlarında bir şeylerin dolaşmakta olduğunu hissediyorlardı. Hissettikleri başka husus, yüksek komutanların gittikçe daha fazla ihtilal fikrinden caydıklarıydı. İstanbul grubunda da, İsmet Paşanın İstanbul'u ziyaretinden bu yana soğukluk başlamıştı. Hava Kuvvetleri ise, kaskatı, ihtilal fikrinin karşısındaki tutumunu koruyordu. Türk Silahlı Kuvvetler Birliği adına yapılacak bir hareketi Hava Kuvvetlerinin katılımı olmaksızın düşünmek dahi doğru değildi.

Şubat ayı heyecan ve alarmlarla dolu geçti. Aydemir ve arkadaşları, İsmet Paşayı Harp Okulunda gördüklerinin hemen sonrasında İstanbul grubuna başvurdular ve ortak toplantı istediler. Hatta Ankara heyeti İstanbul'un onayının alınmasından önce yola çıktı. Sonradan bizim öğrendiğimize göre Aydemir Ankara'dan ayrılmamayı doğru bulmuş. Cuntanın diğer elebaşlarını, Necati Ünsalan'ı, Selçuk Atakan'ı, Galip Gültekin'i ve Dündar Seyhan'ı göndermiş. Bunlar Balmumcu'da, Refik Tulga'nın başkanlığında, İstanbul'daki Türk Silahlı Kuvvetler Birliği mensuplarıyla ortak bir toplantı yapmışlar. Ankara cuntasının temsilcileri iktidara derhal el koyulmasını istemişler. Hatta öyle bir hava vermişler ki, sanki Sunay da müdahaleyi istiyormuş sanısı bazı subay-

larda uyanmış. Fakat Sunay'ın gerçek eğilimini ve tutumunu bilenler buna itiraz etmişler. Bu arada bilhassa Aydemir hakkında kişisel eleştiriler yürütülmüş, kendi cuntasına kıtalardan subay çalmaya çalıştığı söylenmiş.

Toplantının yapıldığı tarih 9 Şubattır. Toplantının haberi Ankara'da hemen öğrenildi, zira o gün elli kadar subay tarafından imzalanan protokol görünüşte ihtilal bildirisiydi, fakat birkaç "küçük koşul" öne sürüyordu. Koşullardan biri "hiyerarşik düzene uygun olarak" iktidara el konulmasıydı. Halbuki Sunay, kesin karşı tavrını almıştı. İkinci bir koşul, Hava Kuvvetlerinin harekete katılmasıydı. Halbuki Hava Kuvvetleri ihtilale karşıydı. Son bir madde harekâtın 28 Şubata kadar yapılacağını bildiriyordu. Bu aslında, harekât hiç yapılmayacak demekti. Nitekim Ankara grubu başkente döndüğünde Sunay nezdinde girişimde bulunmuş. Genelkurmay Başkanı "Ben yokum!" demiş. Hava Kuvvetlerine gitmişler. O tarihte Hava Kuvvetlerine egemen olan klik, Halil Menteş, Hüsnü Özkan ve arkadaşları cuntacıları yokuşa sürmüşler.

Şimdi, aradan geçen yılların sonunda, orduda cereyan etmiş böyle olayların hikâyesi çok kimseyi şaşırtıcı niteliktedir. Bu ne menem ordudur ki birtakım subaylar Genelkurmay Başkanının, yahut İstanbul'daki bir yüksek rütbeli subayın başkanlığında toplanıyorlar. İhtilal yapalım mı, yapmayalım mı diye tartışıyorlar. Harekât tarihleri koyuyorlar. Aralarında kavgalar ediyorlar. Bu arada ülkede bir Meclis var. Bir Hükümet Başkanı var. İhtilal toplantılarına başkanlık edenler, huzurlarında hükümeti bertaraf edip iktidara el koyma kararı verenler bu toplantılardan çıkıyorlar. Doğruca Başbakana gelip son durumu haber veriyorlar. Başbakan ve bu komutanlar beraberce, darbe teşebbüsü her ne pahasına yapılırsa buna nasıl çare bulacaklarını planlıyorlar.

Evet, durumun şaşırtıcı olduğu kuşkusuzdur, ama İsmet Paşa, MBK idaresinden işte böyle bir ordu devralmıştır ve bu orduyu tekrar kışlasına sokmayı başarmıştır. Hem de, iki yıl gibi kısa bir zaman içinde... Zira, anlatacağım, görülecektir, 22 Şubatı yenen doğrudan doğruya İsmet Paşanın iradesidir. Ama 21 Mayısta ordu, içinden çıkmış bir avuç asiyi bizzat, kendi hiyerarşik düzeni içinde bertaraf etmiştir.

Daha sonraları, bütün tehlikeler giderildiğinde, birtakım kimseler bir "CHP + Ordu = İktidar" formülü yumurtlayarak İsmet Paşayı, sanki orduya dayanarak, ülkeyi ordu ile korkutarak iktidar sürmekle suçlamaya kalkışacaklardır. Ordu, İsmet Paşa ülke idaresini eline aldığında böylesine kaynayan bir orduydu ve ancak ihtilalin İsmet Paşaya karşı yapılması gerektiği hususu ihtilal taraflılarını azınlıkta bırakıyordu. Bunu, Ankara'daki Albaylar Cuntasının beynini oluşturanlardan biri, Dündar Seyhan, içtenlikle şöyle itiraf etmiştir:

"Bu sefer İsmet Paşa sadece bir parti başkanı değil, yetkili ve sorumlu bir Başbakan olarak karşımızda bulunuyordu. Başbakan olarak Paşa artık, tavsiyeci ve ricacı da değildi. Silahlı Kuvvetler üzerindeki şahsi prestijine bu kere, hükümet başkanlığı yetkilerini de katarak müdahale kararını kaldırıcı ciddi tedbirlere girişmesini beklemeliydik."

Bu sözler İsmet Paşanın niçin koalisyonda şahsen Başbakan olmakta ısrar ettiğini ortaya koymaktadır. O tarihteki gerçek formül şuydu:

"İktidar – İsmet Paşa = İhtilal"

Ancak İsmet Paşanın Başbakanlık devresini ve 21 Mayıs dersini takibendir ki meşru Meclis iktidarı üzerinden ihtilal ipoteği kalkacaktır.

Şubatın ortalarında "saate karşı yarış" son süratini bulmuştu. İsmet Paşa cuntacılara darbesini indirmek için hazırdı. Darbe şuydu: Cuntanın elebaşıları Ankara dışında görevlere tayin edileceklerdi. Bu plan uzun haftalar İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Sunay ve Milli Savunma Bakanı Sancar arasında gizli görüşmelerin, hesapların konusunu oluşturdu. Tayinler öyle bir hava içinde yapılmalıydı ki, cuntacılar karşı koysalar da destekleyici fazla kuvvet bulamasınlar. Tayinler için durum ancak Şubatın 20'si civarında olgunlaştı. Kararnameler süratle imzalandı.

Buna mukabil karşı taraf da boş durmuyordu. Sanırım onlar da, Şubatın 10'undan itibaren darbeyi bizzat yapmaktan başka çareleri kalmadığını fark etmişlerdi, fakat cesaretleri noksandı. Hâlâ kıtalardan subay çalmanın peşindeydiler. Onların peşinde de, aynı kıtalarda arkadaşları bulunan MBK üyeleri vardı. Bunlar aldıkları haberleri hemen günü

gününe Başbakana ve Genelkurmay Başkanına bildiriyorlardı. Haberlerin içinde abartılı olanları da çoktu. Şubatın ortasından itibaren Ankara'da gene gece geçmiyordu ki "harekâtın başladığı" söylentileri dolaşmasın.

Bilmiyorum, 27 Mayıs öncesinde devrin Başbakanı ve çevresi de bu hava içinde miydi? Onlara da "harekâtın başladığı" sık sık bildiriliyor muydu? Yahut onlar "Bir şey olmaz!" uykusu içinde miydiler? Bildiğim, İsmet Paşanın böyle bir girişimi sürpriz olarak karşılamayacağıydı.

Biz Özden ile 17 Şubat gecesi –bir cumartesiydi– Osman Köksallarda yemekteydik. Bizimle beraber, başka bazı MBK üyeleri de vardı: Sami Küçükler, Suphi Gürsoytraklar gibi. Gece yarısı Vehbi Ersü, Selahattin Özgür ve birkaç kişi daha telaşla geldiler. Bazı birlikler alarma geçmişlerdi. Durumun Başbakana haber verilmesini istiyorlardı. İsmet Paşalar o tarihte hâlâ Ayten Sokaktaydılar. Telefon ettim. Uyandıramadım. Çıktık, eve gittik. Söylenenleri anlattım. İsmet Paşa, Sunay'ın ve Sancar'ın haberdar edilmelerini istedi. Fazla bir önem vermedi.

İki gece sonra, gene böyle bir haber üzerine Mucip Atakh ve Haydar Tunçkanat telaşla ve resmi elbiselerini giyerek Hava Kuvvetleri karargâhına koşmuşlar. "Harekât başladı" demişler. O akşam da başlamış bir harekât yoktu.

Bütün bunlar Ankara'da havanın nasıl kaynadığını gösteren, anlatan işaretlerdir. Havanın temelinde Aydemir ile arkadaşlarının da yaydıkları haberler bulunuyordu. Birkaç güne kadar iktidarı alıyorlardı. Zaten Türkiye'nin gerçek hükümeti onlardı. Ankara'da kuvveti onlar ellerinde tutuyorlardı. Şimdi, hukuken de iktidar olacaklardı.

Bu tafraya 1962 Türkiyesinde kapılmış çok kimsenin bulunması, çok kimsenin bir "Aydemir Diktatörlüğü"nü kabule hazır olması, hatta o idarede mevki kapmak için paçaları sıvaması hazin bir gerçektir. İsmet Paşa kabinesinin bakanları vardı, bakanlıklarının dosyasını Aydemir'e açıyorlar, sanki adam bir "iktidar alternatifi"ymiş gibi ona, örneğin dış politika konuları hakkında bilgi veriyorlardı. İstanbul'un işadamları, birtakım şarlatanların şantajlarını ciddiye alıyor, "geleceklerini kurtarmak için" maceracılara şirin görünmeye çalışıyorlardı.

Bakanlar içinde Avni Doğan cuntayla teması en fazla ileri götürmüş talihsizdi. Kendisine "Seni sivil başbakanımız yapacağız" denilmişti. O da bu hayal peşinde, bunlarla İstanbul'da, esrarengiz havalar içinde, ta Belgrat Ormanlarında, gizli kaldığını sandığı toplantılar yapmış, ihtilalci kesilmişti.

Bu Avni Doğan, 22 Şubat gecesi ne yaptı, bilir misiniz? Hükümet üyeleriyle birlikte Hava Kuvvetleri Karargâhında bulundu! Durumu mükemmeldi: İsmet Paşa kazanırsa bakandı, Aydemir kazanırsa başbakan... Sabahleyin durum anlaşılıp da yasal düzenin üstün geldiğini gördüğünde karargâhın şeref defterine, el yazısıyla aynen şunları yazmaktan hiç sakınca duymadı:

"I – Hava Kuvvetlerimiz memleketi büyük felaketten kurtarmıştır. Şükranlar...

II – Eğer biz Hökümet (bu, kendi imlasıdır) olarak daha tedbirli olmayı bilseydik bu tehlike daha önceden karşılanmış olurdu. Tedbirde kusur ettiğimizi görerek utandım."

Kendi "hökümet"ine karşı maceracılarla ihtilal planı hazırlamak Avni Doğan'da, tuhaftır, bu duyguyu uyandırmamıştı.

Cuntacılar Şubatın 20'si civarında, sivillere çengel atmak için kullandıkları birtakım kimseleri Ankara'ya getirmişlerdi ve bunlar birkaç gün sonra iktidara oturacakları hayali peşinde, o zamanın Ankara Palasında kurum kurum kuruluyorlardı.

Aydemir'le, "Türkiye'de iktidar alternatifi"ymiş gibi temas kuranlar arasında koca Amerika Birleşik Devletleri bile vardı. Washington 20 Şubatta, Dışişleri Bakan Muavini Talbott'u bu maksatla Türkiye'ye yolladı.

Talbott, Aydemir ile ve her çevreyle, bu arada benimle de temas etti.

1962'nin Şubatında Amerika Büyükelçiliğinin Müsteşarı Robert Barnes idi. Barnes Ankara'da çok münasebeti olan, Türkleri seven ve Türkler tarafından sevilen bir Amerikalıydı. 21 Şubatta bana telefon etti, evinde bir kokteyl vereceğini söyledi, benim de gelmemi istedi. Amerika Dışişleri Bakan Muavini Talbott Ankara'daydı. Toplantı onunla tanışma toplantısıydı. Talbott'un Türkiye'de bulunduğunu biliyordum. Yanında Büyükelçi Hare olduğu halde İsmet Paşayı ziyaret

etmiş, bu ziyarette Dışişleri Bakanı Selim Sarper de hazır bulunmuştu.

Günler hareketli günler olduğundan ve yirmi dört saat sonra yapacağım şeyi bilmediğimden özür diledim. Barnes ısrar etti:

"Mutlaka gel. Talbott'un seninle konuşmasını istiyorum.."

Amerikalı Müsteşar Paris Caddesinde bir yerde oturuyordu. Kokteyl fazla kalabalık değildi. Az Amerikalı, daha çok Türk vardı. Dikkat ettim, bütün siyasi partilerden bir veya iki kişi çağrılmıştı. Bunlardan şimdi Kasım Gülek'i, Şinasi Osma'yı, Hikmet Belbez'i hatırlıyorum. Ben herhalde, Başbakana yakınlığım dolayısıyla çağrılıydım.

Talbott ile Türkiye'deki durumu konuştuk. Ben bir endişe göstermedim. Fakat Bakan Muavininin aklında nenin bulunduğunu anladım. Talbott sordu:

"Yani, bir hareket olmaz mı diyorsunuz?"

"Hayır. Onu demek istemiyorum. Bir hareket belki bu akşam olur. Bunun heveslisi var ve hazırlandıklarını biliyoruz. Benim demek istediğim, herhangi bir hareketin bir gece içinde hükümet kuvvetleri tarafından bastırılabileceğidir. Bu hususta hiç tereddüdünüz olmasın ve sakın yanlış ata oynamayın. Şu anda Türkiye'ye İnönü iktidarı mutlak hâkimdir."

Talbott'un buna hemen inandığını hiç sanmam. Ama böyle söylerken benim de bir amacım vardı. O sırada bir konuşmadan öğrenmiştim ki, aynı evde bir akşam önce başka bir kokteyl vardı ve orada Talbott'a Talât Aydemir ile arkadaşları tanıştırılmışlar, Bakan Muavini onlarla görüşmüştü. Barnes, Aydemir'in hesaplarından, tasarılarından, hatta hazırlıklarından en iyi haberdar olabilecek mevkideydi. Şoförü, Talât Aydemir'in kayınbiraderiydi.

Sonra CIA'yi de unutmamak lazımdı. Herhalde Talbott, 22 Şubatın tam arifesinde Ankara'ya boşuna getirilmiş değildi. Dışişleri Bakan Muavini sondaj görevi taşıyordu ve bir yeni ihtilal olduğunda Amerika'nın hangi ata oynaması gerektiğine teşhis koymaya çalışacaktı.

Talât Aydemir'in ona kendi kuvvetini nasıl anlattığını ve dış ilişkiler konusunda ne güvenceler verdiğini, Tal-

bott'tan acele yardım ve destek istediğini tahmin etmek güç değildi. Megaloman albay o günler Türkiye'de gerçek kuvveti kendisinin elinde tuttuğunu, ülkeye kumanda ettiğini her yerde herkese söylemiyor muydu? Türkler buna inanırlarken bir Amerikalı mı bunu, ihtimal olarak dahi kulak arkası edecekti?

Buna rağmen Talbott sözlerimi dikkatle ve düşünceli bir tarzda dinledi. İsmet Paşa da şüphesiz kendisine, aynı anlama gelen sözler söylemişti. Bakan Muavinine "Belki bu gece..." demem de nedensiz değildi. Talât Aydemir ile öteki cuntacıların atama işlemleri tamamlanmıştı ve bunlar kendilerine bir gün sonra tebliğ edilecekti.

İsmet Paşa 20 ve 21 Şubat günleri hemen devamlı surette Genelkurmay Başkanıyla temas halinde kaldı. 20 Şubat akşamı büyük bazı komutanlar İstanbul'da, Kasımpaşa'da toplanmışlardı ve bir hareketin kesinlikle karşısında olduklarını tespit edip bunu karara bağlamışlardı. Toplantıya Ankara'dan katılan İrfan Tansel dönüşte sonucu Sunay'a, Sunay da İsmet Paşaya bildirmişti. Sunay'ın inancı, cuntacıların yeni görevleri başına "kuzu kuzu" gideceklerdi.

Sunay, işte bu noktada yanılıyordu. Eğer cuntacılara 22 Şubat sabahı, Ankara dışında tayin edildikleri görevler tebliğ edilmeseydi, bunlar belki daha elverişli anı beklerler, üst kademeler nezdinde yeni oyunlara, şantajlara girişebilirlerdi. Fakat Ankara'dan ayrılmaları demek, hayal ettikleri iktidarı ellerinden bir defa daha kaçırmaları demekti. Zira bu sergüzeştçilerin emeli, sadece iktidardı. İçlerinden Talât Aydemir, Dündar Seyhan gibileri 27 Mayısı da kendi eserleri sayıyorlardı, fakat o sırada yurtdışında bulundukları için bunun üzerine başkalarının oturduğu inancını taşıyorlardı. Bu sefer yüzmüş yüzmüş, kuyruğa gelmişlerdi. Bir örgüt kurulmuş, bir mekanizma işletilebilecek duruma ulaşmış, adamlar, birlikler ayarlanmış, ordu içinde bir hava yaratılmış, hatta bu cunta ihtilalinin bir "ordu ihtilali" olarak yapılacağı inancı verilebilmişti.

Düğmeye 22 Şubat günü basamadıkları takdirde bir daha kendilerinin hiç basamayacakları kanaati Aydemir'i ve arkadaşlarını maceraya iten esas sebebi teşkil etti. Cuntalarının çil yavrusu gibi dağıtılmasındansa şanslarını, koşullar

en elverişli koşul olmamasına rağmen denemeyi tercih ettiler. Başkentte kuvvetli olduklarını biliyorlardı. Vurucu kuvvet Harp Okulu Aydemir'e bağlıydı. Diğer vurucu kuvvet Muhafız Alayını en azından hareketsiz bırakacak tertibi almışlardı. Sonra, 27 Mayıstan bu yana baskın hep basanın olmuştu: 13 Kasımda, 6 Haziranda, 15 Eylülde. Basanlar, kan dökülmesine bile lüzum kalmadan, hiçbir engelle karşılaşmaksızın maksatlarına erişmişlerdi. Bu sefer aynı şey niçin olmayacaktı?

O gün öğleden sonra Harp Okulunun öğrencileri ve tankları, Zırhlı Eğitim Merkezinin vasıtaları bu düşüncelerle sokağa çıkarıldı.

Unutulan 22 Şubatta bir yeni unsurun varlığıydı: İsmet Paşa.

IV

Ben İsmet Paşayı 22 Şubat sabahı gördüm. Ayten Sokaktaki eve uğradım. Biraz konuştuk. Sakin ve telaşsızdı.

"Bakalım, ne tepki gösterecekler?" dedi.

Tayinlerin yürütülmesinden söz ediyordu. Hazırlanan tertibe göre cuntacılar Genelkurmaya çağrılacaklardı. Orada kendilerine yeni görevleri tebliğ edilecekti. Bu sırada eski görevlerinin yeni sahipleri oralara gidip komutayı ele alacaklardı. Devir teslim işlemlerinden sonra ortalığın sükûnet bulması bekleniyordu.

Devir teslimden sonra ortalık sükûnet buldu ama, devir teslim işlemleri sükûnet içinde olmadı.

Aydemir ve arkadaşları Genelkurmaya çağrılmalarından kuşkulanmışlar. Hele karargâh subaylarının o gün Genelkurmaya silahlı geldiklerini duyduklarında büsbütün pirelenmişler. Aydemir, Dündar Seyhan ile birlikte Harp Okulundan ayrılmamış. Zaten, geceyi orada birlikte geçirmişler. 22 Şubat sabahı İstanbul'da, cuntalarına dahil bulunan ve her ihtilal protokolüne "tuzu benden" diye katılan Emin Aytekin adındaki arkadaşlarına telefon etmişler. Aytekin o sıralarda Harp Akademileri Kurmay Başkanı olmuştu ve İsmet Paşanın Akademiyi ziyaret edip subaylara, bir darbe gi-

rişiminin mutlak surette karşısında olacağını söylemesinden hoşnut kalmayanlardandı. Buna rağmen, ilke olarak taraftarı olduğu ihtilalin 22 Şubatta, kişisel nedenlerle başlatılmasını sakıncalı, tehlikeli ve zamansız buluyordu. Bu düşüncesini telefonla, "İstanbul'un düşüncesi" olarak söylemişti. Buna rağmen Ankara'daki cuntacıların düğmeye basma kararını vermeleri, sorunu kendileri için nasıl bir post işi olarak gördüklerinin kanıtıdır.

Olay Talât Aydemir ile Dündar Seyhan'ın öğleye doğru Genelkurmay Başkanlığına verdikleri bir ültimatomla patladı. Ültimatomun esası şuydu: Bütün tayinler durdurulacaktı. Aksi halde, iki ahbap çavuşlar ihtilali başlatacaklardı. Genelkurmay ültimatoma hiç aldırmadı. Tayinler yapılacaktı. Onun üzerine, öğleden sonra Aydemir kendisine taraftar birlikleri alarma geçirdi. Harp Okulunun tank taburu da, bu alarmın fiili belirtisi olarak okulun önüne çıktı. Askeri harekâtın komutasını, Harp Okulunun SubayTaburu binasından Dündar Seyhan üstleniyordu. O gece, ortalık kızıştığında Aydemir'in kendisini kaybettiği sonradan çok söylenmiştir.

22 Şubat ihtilali diye bilinen olay başlamıştı.

Cuntacıların tayinlerinin sükûnetle yapılamayacağı ortaya çıkınca, İsmet Paşa, kabinesini topladı. Bunun bir hükümet sorunu olarak ele alınması gerekiyordu. Başbakan, bakanlarına bilgi sundu. Gelişmeleri anlattı, niçin böyle bir harekete lüzum gördüğünü söyledi. İsmet Paşanın sakinliği bakanlarına güven verdi. Başka göreve atananlardan bir kısmı, davet edildikleri Genelkurmaya gelmişlerdi. Kıtasının başında direnenler arasında Talât Aydemir vardı. Buna rağmen, görevlerin yeni sahiplerinin oralara gidip komutayı almayı denemeleri gerekiyordu.

Toplantıda Cumhurbaşkanlığı Köşküne gidilmesi, orada daha geniş bir heyet halinde durumun görüşülmesi kararlaştırıldı. Bu sırada Sunay ve Kuvvet Komutanları da Köşkteydi. Partilerin genel başkanlarıyla CHP Genel Sekreteri Aksal da çağrıldı. Saat 16.0'da Cumhurbaşkanı, bütün hükümet, Genelkurmay Başkanı, yüksek komutanlar oradaydılar.

Saat 16.00, yeni görev sahiplerinin görevlerini devralacakları saatti. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı Kurmay Albay Şükrü İlkin de tayini yapılan cuntacılar ara-

sındaydı. Osman Köksal o sırada Köşkte bulunuyordu. Eski alayıyla bağlantısını korumuştu. Alaydaki adamlarından biri kendisine şu haberi ulaştırdı: Yeni alay komutanı Kurmay Albay Cihat Alpan gelmişti. Fakat bazı subayların kendisine bakışı hiç iyi değildi. Köksal durumu İsmet Paşaya anlattı. Cevdet Sunay'ın alaya gitmesi, oradaki subaylara kendisinin ve ordunun hükümet yanında bulunduğunu açıklaması kararlaştırıldı. Sunay diyecekti ki: Bu, Harp Okulunun bir isyan girişimidir!

Sunay alaya gitti ve bunu söyledi. Fakat bir hata yaptı. Hem hareketin Harp Okulunun isyan girişimi olduğunu söyledi, hem de yeni komutana, asiler üzerine ateş açılmayacağını bildirdi. Bu, "fena bakan subaylar"ın cüretini arttırdı. Alayın Süvari Grubu Başkanı Fethi Gürcan, Aydemir cuntasının belli başlı, gözüpek elemanlarındandı. Bu sırada kendi adamlarıyla alaya gelmişti. Sunay ayrılır ayrılmaz Cihat Alpan'ı ve alayın hükümete sadık bilinen subaylarını enterne ettirdi. Bu haber de Köksal'a ulaştırıldı. Köksal, alayın karıştığını, Gürsel'e ve İsmet Paşaya bildirdi.

Alay sadece karışmış mıydı, yoksa alay fiilen asilerin eline mi geçmişti? Alay fiilen asilerin eline geçmişse o sırada Fethi Gürcan için devletin asker, sivil bütün başlarını armut toplar gibi toplamak işten değildi.

Bu niçin yapılmadı? Dündar Seyhan'a bakılırsa, Fethi Gürcan, Talât Aydemir'e telefon edip Köşkteki toplantıyı haber vermiş, ne yapması gerektiğini sormuş, talimat istemiş. Aydemir de,

"Bizim onlarla işimiz yok... Bırak gitsinler" demiş.

Acaba, kimlerle işi vardı? Bu, pek inanılacak bir açıklama biçimi değildir.

Osman Köksal'ın kendisine aynı soruyu bir gün sorduğumda bana verdiği yanıt akla daha yakındır. Köksal'ın ifadesine göre alay sadece karışmış, fakat asilerin eline tamamıyla hiçbir zaman geçmemiştir. Örneğin Köşkü yakın korumayla görevli bölüğün hükümete sadık komutanı Yüzbaşı İbrahim Dağkıran hep kıtasının başında kalmış, Köşkü korumuş, hiçbir taraftan hücuma uğramamıştır. Gürsel'in, ötekiler Köşkten ayrıldıktan sonra daha bir süre orada kalması, hatta çorba içmek üzere üst kata çıkması da bunu göster-

mektedir. Nihayet, Osman Köksal'ın bütün gece kollarını sallaya sallaya Köşke girip çıkması, Gürsel'in Mürtet'e nakledildikten sonra yalnız kalan Bayan Gürsel'i gidip teskin edebilmesi ayrı kanıtlarıdır.

Alayın Gürcan'a bağlı kıtaları hükümete sadık kıtalarına saldırsaydı ne olurdu? Bu, belli değildir. Herhalde harekât sırasında Gürcan, alayı yerinden kıpırdatmadı ve sabaha karşı da alayı bırakıp kaçtı. Hem de harekât planını bile masasının üzerinde unutarak...

Bu plan ertesi gün Başbakana verilecek ve İsmet Paşa harekâtın nasıl "planlı bir harekât" olduğunu görüp anlayacaktı.

Plandan şimdi hatırımda kalan, bunun kapkalın bir şey olduğudur.

Çankaya'da toplananların ilk tasarıları Cumhurbaşkanının, Başbakanın, Genelkurmay Başkanının ve parti liderlerinin radyodan millete ve orduya hitap etmeleriydi. Hareketi onaylamadıklarını bildirecekler, alarma geçmiş kıtaların yerlerine dönmelerini isteyeceklerdi. Radyodan bir ekip Köşke geldi. Gürsel'in konuşmasını banda aldı. Fakat alayın karışması üzerine öteki konuşmalar için Radyoevine gidilmesi daha uygun görüldü. Konuşmuş olan Gürsel kaldı. Ötekiler otomobillerle kente indiler. Radyoevine gidildi. Konuşmalar orada banda alındı.

O günler Hava Kuvvetleri karargâhı Radyoevinin tam karşısındaki eski binasındaydı. İsmet Paşa oraya gidilip harekâtın oradan takip edilmesi teklifini yaptı. Hava Kuvvetlerinin tamamının hükümete sadık olduğu biliniyordu. Hükümet ve parti liderleri oraya geçtiler. Sunay ve askerler Genelkurmaya gittiler.

Hava Kuvvetlerinin karargâhına o akşam Kurmay Başkanı General Hüsnü Özkan komuta etmekteydi. İrfan Tansel yoktu. Bütün gece de görünmedi. İsmet Paşa, Genelkurmaya kadar gittiği bir süre dışında, olayları hep oradan idare etti.

Bu sırada saat 18.00'i geçmişti. Karargâha gelen habere göre, yeni Harp Okulu Komutanı General Semih Sancar da görevini devralmaya gitmişti. Fakat orada önce enterne edilmiş, sonra, rahatsızlandığı için evine gönderilmişti. Buna karşılık, kendisine eşlik edenler alıkonulmuşlardı.

İsmet Paşanın yanındaki parti genel başkanları arasında Ekrem Alican da vardı. Alican, Aydemir'in hısmıdır. İsmet Paşaya Harp Okuluna gidip komutanla konuşmayı teklif etti. İsmet Paşa bunda bir yarar görmediğini söyledi. Alican ısrar etti. Başbakan,

"Yahu, tutarlar seni..." dedi.

Alican, tutmayacaklarını düşünüyordu. Bunun üzerine İsmet Paşa kendisinden, asilere şu mesajı götürmesini istedi: Eğer giriştikleri harekâtı, kan dökülmesine neden olmaksızın durdururlarsa kendilerini yarın sabah emekliye sevkedecek, fakat hiçbirini harp divanına vermeyecekti.

Alican tutuklanmadı. Ama eli boş döndü. Harp Okulunda Aydemir, Dündar Seyhan ve Emin Arat ile konuşmuş. Asiler o saatlerde en çalımlı tavırları içindeydiler. İsmet Paşanın koşullarını kabul etmek bir yana, parlak ideallerini söylemişler ve kendi koşullarını tekrarlamışlardı. Bunların başında, hükümetin tayinleri durdurması geliyordu. İsmet Paşa omuzlarını silkti.

İşte bu sıradadır ki bütün Türkiye'yi heyecana veren şey oldu. Biz evde, radyonun başındaydık. Ankara Radyosu da, Cumhurbaşkanı Gürsel'in demecini yayımladıktan ve "Şimdi Başbakan İnönü'nün millete hitabını veriyoruz" dedikten sonra, birden susuverdi. Biraz vakit geçti. Radyodan Chopin'in bir nağmesi yükseldi. Ne hale geldiğimizi tahmin edebilirsiniz. Düşünülen ilk ihtimal İsmet Paşanın asiler tarafından öldürüldüğüydü. Bu sadece bizi değil, bütün ülkeyi bir anda dehşete düşürdü. Ben derhal Hava Kuvvetleri karargâhını aradım. Çünkü Necdet Calp Radyoevinden oraya geçerken bana telefon etmiş, nereye gideceklerini haber vermişti. Karşıma çıkan subaya kim olduğumu bildirdim. Israr ettim. İsmet Paşayı bağladılar. İsmet Paşa iyi olduğunu, merak edilecek bir şey bulunmadığını söyledi. Sesi sakindi.

Aynı anda binlerce Ankaralı, bütün tehlikeye ve başkenti kaplayan kalın kar tabakasına rağmen sokaklara dökülmüştü. Radyoevi ve CHP Genel Merkezi halk tarafından sarıldı. Herkes İsmet Paşanın sağlığından haber soruyordu. Eğer İsmet Paşaya bir şey yapılmış bulunsaydı, iktidarın yeni sahipleri mutlaka linç edilirlerdi.

Radyo olayının içyüzü şuydu: Ankara'da Radyoevi, hü-

kümete bağlı Hava Kuvvetlerinin elindeydi. Fakat Etimesgut'u asiler tanklarla zaptetmişler ve verici istasyonun Radyoeviyle bağlantısını kesmişlerdi. Etimesgut'ta gücü az bir başka istasyon vardı. Asiler onu çalıştırmaya başlamışlar ve orada ellerine geçirdikleri bantları çalmaya koyulmuşlardı. Ancak bu yayın da 21.45'e kadar sürdü. Zira tam o saatte Hava Kuvvetlerine bağlı teknik birliklerin elemanları Etimesgut'un elektriklerini kesiverdiler. Radyo tamamıyla sustu ve bu, endişeleri büsbütün arttırdı.

Artık karanlıkta tam bir kördövüşü sürüyordu.

Saatler ilerledikçe tansiyon arttı. Hem Harp Okulunda, hem Genelkurmayda, hem Hava Kuvvetleri karargâhında... Asiler ellerine kıtalar geçirmişlerdi, fakat bunları kullanmaktan korkuyorlardı.

Sonradan, Aydemir ve adamları, "kardeşi kardeşe kırdırmamak", "kardeş kanı akıtmamak" gibi çok soylu gerekçeler öne sürerek hareketsizliklerini açıklamaya kalkışmışlardır. Halbuki ihtilal mekanizmasının düğmesine basarlarsa bunların hepsinin olacağı kendilerine, yakın arkadaşları tarafından ihtar edildiği halde parmaklarını düğmeden çekememişlerdi. Gerçek neden, bunların, başta Aydemir, çapları pek ufak, bedavaya konacaklarını hesaplayan basit maceracılar olmasıdır. Şimdi, böyle bir takımla işbirliği yapmış, Aydemir gibi bir adamın emrine girmiş veya girmeyi kabul etmiş kimselerin geçmişe bakıp kendi kendilerine nasıl hayret edebileceklerini düşünüyorum. Ama 22 Şubat gecesi, eğer karşısında İsmet Paşanın iradesini bulmamış olsaydı Aydemir'in Türkiye'yi pekâlâ ele geçirebileceği, benim samimi inancımdır.

Elbette ki başka bir inancım, bu sergüzeştçinin en kısa zamanda bacağından asılacağıdır. Türk ulusu böyle bir tipin idaresinde yaşamayı, askeriyle ve siviliyle derhal reddedecekti.

Fakat Aydemir, bir an Türkiye'nin egemeni olabilecekti ya... 1962'ler, Türkiye için böylesine garip, bugün insana inanılmaz gelen yıllardır.

Tansiyon her tarafta yükselirken Aydemir'in yakınları bir faaliyetin içindeydiler. Bunlardan Jandarma Genel Komutanı –ve Refik Tulga tarafından adı bana verilmiş– Ab-

durrahman Doruk, Gürsel'den randevu istedi. Çankaya'ya çıktı. Cumhurbaşkanını inandırmak istediği konu şuydu: Her şey bitmişti, Aydemir'in tekliflerini kabul etmek lazımdı! İsmet Paşa inadından vazgeçirilmeliydi...

Doruk bütün gece Genelkurmayda da aynı temayı işledi. Maneviyatları bozmak için elinden geleni yaptı. Ah, kan gövdeyi götürecek, kardeş kardeşi vuracaktı! Harbiyeliler bir defa zıvanadan çıkmışlardı. Onları sakinleştirebilecek tek çare Aydemir'i başlarında tutmaktı. Başbakan bir defa bunu kabul ederse, sorunlar ertesi gün daha sakin görüşülebilirdi.

22 Şubat gecesi Ankara'da böyle bir diyaloğa taraftar olanlar, hem de en yüksek mevki işgal edenler arasında dahi vardı. Bir de, tertiplere bulaşmış olanlar mevcuttu. Bunlar, olay sonrası muhtemel gelişmeler karşısında endişeli ve tedirgindiler. Her şey niçin tatlıya bağlanmasındı?

İsmet Paşa sonraları bir gün bana şöyle demiştir:

"O gece devletin, cumhuriyetin ve demokratik düzenin kalımlılığının oynandığının, çok kimse farkında değildi. Bir sergüzeştçi albayın, dediğini bir defa yaptırması demek, benim, hükümetin, devletin onun kumandasına geçmesi demekti. Bundan dolayı, Genelkurmaya gittiğimde kıyameti kopardım."

Saat 23.00'e kadar zaman, Hava Kuvvetlerinin karargâhında olaysız geçti. Hava Kuvvetleri, karargâh ile Radyoevini sınırları içine alan dört barikat kurmuştu. Güvenlik tamdı.

Saat 23.00'te Genelkurmaydan Başbakanı aradılar. Aydemir yeni anlaşma koşulları söylemişti. Zaten o gece asi albay bütün koşullarını Genelkurmaya bildirmiş, bunlar oradan Başbakana aktarılmıştır. Acaba Başbakan, bu koşulları görüşmek üzere Genelkurmayı teşrif edebilir miydi?

Buna General Hüsnü Özkan itiraz etti.

"Onlar gelsinler. Siz hükümetsiniz" dedi.

Hava Kuvvetleri sımsıkıydı, kaskatıydı. İsyan etmiş olanlara karşı da, onlarla uyuşma taraflılarına karşı da ateş püskürüyordu. İsmet Paşa Genelkurmayda daha iyi konuşabileceğini belirterek gideceğini söyledi. Aslında, Genelkurmayın havasını da gözleriyle görmek istiyordu.

Bunun üzerine Özkan, yolların güvenli olup olmadığını anlamak için kendi aracıyla Genelkurmaya kadar gitti. Dönüşünde, güvenlik önlemleri içinde İsmet Paşayı Genelkurmaya gönderdi. Aydemir'in tankları Harp Okulu ile Genelkurmay arasındaki kavşaktan tek adım ileri çıkamamışlardı.

İsmet Paşanın Genelkurmayda sezdiği hava, şaşkınlık oldu. Binanın içi, silahlı binlerce subayla doluydu. Buna karşın bir kendine güvenememe hissediliyordu. Bundaki etken şuydu: Hafızalarda 27 Mayısın hatırasının bulunması.

Burada, o gece Osman Köksal'ın başına gelen bir olayı anlatmalıyım.

Zırhlı Eğitim Merkezi Tümeninin tankları ortada. Köksal yolda, sonradan Kıbrıs'ta "Bozkurt" adı altında savaşacak olan arkadaşı Kenan Çoygun'u görüyor. Bir başka ortak arkadaşları var: Tümenin Kurmay Başkanı. Köksal diyor ki:

"Yahu, bu İhsan çıldırdı mı? Git söyle, tanklarını hükümete, İsmet Paşaya karşı nasıl çıkartır?"

Kenan Çoygun gidiyor, bunu söylüyor. Kurmay Başkanı bir telaşın ve şaşkınlığın içindedir. İddiası, ordunun ihtilal yapmakta olduğu ve İsmet Paşanın da bunun içinde bulunduğudur. Diyor ki:

"Git başımdan! Sonra beni, böyle bir harekete katılmadı diye emekli mi ettireceksin?"

Bakınız, 21 Mayıs ne İsmet Paşanın, ne bir başka kişinin iradesine veya saygınlığına ihtiyaç olmaksızın komutanlar tarafından bastırılmış bir hareket olacaktır. Hem de çarpışarak. Komutanlar emir vermişler, birlikler ve subayları onları dinlemişlerdir. Çünkü o gece hafızalarda 27 Mayısın değil, 22 Şubatın hatırası vardı ve okkanın altına son gitmiş olanlar harekete karışmayanlar değil, karışanlardı.

Sanılmasın ki o gece, maceracı albayların girişikleri harekâtı bir "hiyerarşik harekât" sananlar, hatta buna İsmet Paşanın da taraftar bulunduğunu sananlar sadece bazı kıta subaylarıdır. Harp Okulunun çok öğrencisi, silahları elde sokağa çıkarken bir bakıma "hükümet görevi" yapıyor inancındaydılar. Erdal İnönü'nün başına gelen bir olay bunu çok açık belirtmektedir.

22 Şubat. Saat 18.00'e geliyor. Orta Doğu Teknik Üni-

versitesi o sıralarda Harp Okulunun biraz aşağısında. Tank Taburunun araçları yolu tutmuştur. Erdal, o üniversitede profesör. Üniversiteden çıkıyor. Tankları görüyor. "Ne oluyor" diye, arabasıyla o tarafa ilerliyor. Tankların arasına girince bir subay ve yanındaki Harbiyeliler kendisini durduruyorlar. Nereye gittiğini soruyorlar. Erdal,

"Hiçbir yere gitmiyorum. Tankları gördüm, ne oluyor diye merak ettim..." diyor.

Subay bu "meraklı yurttaş"ın adını öğrenmek istiyor. Erdal:

"Ben, Erdal İnönü'yüm" diyor.

Herkeste bir şaşkınlık. Erdal'ın başına derhal bir kalabalık toplanıyor. Subay diyor ki:

"Babanıza söyleyin, bu duruma bir çare bulsun!"

Erdal, sert bir sesle karşılık veriyor:

"Babam beni görmek için vakit mi buluyor ki?.. Baksanıza, sizin silahınız da var. Gidin, kendiniz görün, söyleyin..."

Subay yanıt veriyor:

"Hayır, mesele öyle değil. Ne münasebet? Bizim o tarz bir niyetimiz yok. Allah korusun. Paşa bizimle beraber. Ama anlamadığımız şeyler oluyor. Babanız bize onu anlatsın..."

Yolu açtırıyor. Özür diliyor. Erdal doğruca bize geldi. O da şaşırmıştı.

"Babamın haberi olduğunu söylediler. Nasıl olur?" dedi.

Aydemir çocukları, bir sahte hava içinde sokağa itmişti.

Genelkurmaya vardığında, Başbakana asi albayın yeni koşullarını okuyorlar. Aydemir'in süngüsü o saatte henüz tam düşmemişti. Bir defa kendisi, emekliye ayrılmak bir yana, görevinde, Harp Okulunun başında bulunacaktı. Buna karşılık, arkadaşlarından bazılarının başka yerlere gitmelerine artık itiraz etmiyordu. Ancak, mevsim kıştı. Onun için, gidecekleri yerler değiştirilmeliydi. Aydemir bir de, kendine göre atama listesi taslağı sunmuştu.

Herkes, o zamana kadar fazla sakin, hatta pısırık görünen İsmet Paşanın bir anda değiştiğini fark ediyor. Paşanın gözleri çakmak çakmaktır. Kendisini orada görmüş olan bir subay bana sonradan,

"Mutlaka, savaş meydanında da bu haldeydi..." demişti.

İsmet Paşa,

"Bu nasıl iş?" diye kükrüyor. Sonra, kendi felsefesini söylüyor:

"Şerefsiz yaşamaktansa şerefle ölmek iyidir."

Önüne konulan koşullardan hiçbirini kabul etmiyor. Yarın sabah asilerin hepsini emekliye sevkedecektir. Bir tek lütufta bulunuyor: Eğer kan dökmeden harekâtı durdururlarsa, bu defaya mahsus olmak üzere kendilerini harp divanına vermeyecektir. O kadar... Bunu sağlamak için de, gidip hükümetinin müsaadesini alacaktır.

İsmet Paşanın bu parlaması, havada bir tereddüt sezmiş olmasındandı. Zaten kendisini Genelkurmaya da bundan dolayı davet etmişlerdi. İşte, karşı taraf bir ödün vermişti. Canım, Başbakan da bir ödünle karşılık veremez miydi?

Bunu bazı kimseler kendisine hatırlattılar. İsmet Paşa tekrar ve daha bir şiddetle kükredi. Onun o gece orada söylediği tarihi sözler şunlardır:

"Bu nasıl iş? On beş tane çapulcu çıkacak, devletin masum kuvvetlerinden bir kısmını iğfal edip hepimizi teslim alacak.. Biz hiç mukavemet göstermeyeceğiz. Sabahtan beri harekât olduğunu söylüyorsunuz. Ne biçim harekât bu? Kim, bir küçük kesik aldı? Eğer kan dökülmek icap ediyorsa dökülecektir. Hem de olukla.. Memleket bununla batmaz. Neyle batar, ben size söyleyeyim:

Ordu içinde isyan olmuş. Ben bunu harpte geçirdim, yendim. Memleket kurtuldu. Ama sabahleyin erken davranan bir çete memlekete hâkim olacağını iddia eder ve bütün memleket, onlar gibi düşünmeyen bütün ordu tavuk gibi yere kapanır, başüstüne der, o milletin yaşama hakkı olmaz. Ne varmış, isyan sebebi olacak? Zulüm mü ediyoruz? İntikamcılara mı göz yumduk? Devletin şerefi, böyle bir hareketi derhal bastırmayı icap ettirir. Ellerinde kandırılmış kuvvetler bulunuyormuş! Gerekirse, ben yalnız üzerlerine giderim. Öldürebilirlerse öldürürler. Ama benim ölümün üstünden geçerek devletin şerefini ayaklar altına alırlar. Bu marifeti yaparlar, fakat milletin şerefli evlatları bunun üzerine mutlaka ortaya çıkar ve onları tuttuğu gibi bacaklarından asıverir.

Bütün kuvvetler onlara katılmış! Ya, siz nesiniz?

Şimdi, söylediğim şu: Yarın sabah hepsini emekliye ayırmış olacağım. Eğer kan döktürmezlerse bu defalık kendileri-

nî harp divanına vermeyeceğim. Ama harekete geçerlerse, buradaki subaylar silah kullanarak burayı müdafaa edeceklerdir. Bu emri size tebliğ ediyorum. Gideceğim. Bakanlar Kurulu oradadır. Size bunu teyit edeceğim."

Hiç kuşku yok, Çaldıran'ın arifesinde Selim, askerleriyle böyle konuşmuştu.

Genelkurmaydaki hava değişmişti.

22 Şubatın âkıbeti de...

V

İsmet Paşa Genelkurmaydan ayrılmaya hazırlanırken Abdurrahman Doruk tekrar bir şans denedi. Belki Talât Aydemir'in, arkadaşları için bildirdiği nakil yerleri üzerinde düşünülebilirdi.

Başbakan kendisini fena halde tersledi:

"Bari gelsin. Talât Aydemir Genelkurmay Başkanı olsun. Sen de yardımcısı olursun..."

Gene tepesi atmıştı. Gene gözleri tutuşmuştu. Sert bir şekilde ekledi:

"İşte, o kadar!"

Ve Genelkurmay Başkanlığından ayrılmak üzere merdivenlere yöneldi. Döndü. Emrini tekrarladı: Bina, son adamına kadar savunulacaktı.

İsmet Paşa askeri harekâtın komutasını da üzerine almıştı.

Otomobille Hava Kuvvetleri karargâhına doğru hareket etti.

Karargâha dönüldüğünde bakanlar ve parti liderleri bambaşka bir İsmet Paşayla karşılaştılar. Bu değişikliği bana Turhan Feyzioğlu heyecanlı bir dille aktarmıştır. Artık karşılarındaki, önemli günlerin İsmet Paşası, kararını vermiş İsmet Paşaydı. Gülüyor, şaka ediyor, etrafına takılıyordu. Kendinden emin, rahat bir hali vardı.

Biraz sonra asi albayın yanıtını bir amiral getirdi: Necdet Uran. Aydemir, arkadaşları hakkındaki bütün işlemleri kabul ediyordu. Fakat harp divanına verilmeyecekleri gü-

vencesini İsmet Paşanın elinden istiyordu. Genelkurmay Başkanının güvencesini yeterli görmüyorlardı. Bir de, kendisi hakkında emeklilik yürütülmesin, nakil kararına dönülsündü. Çalımlı albayın süngüsü düşmüştü. Odadakilerin yüzleri güldü. İş, çözüm yoluna girmişti.

Fakat, o ne? İsmet Paşa son koşulu şiddetle reddetti. Hepsi, başta Aydemir, yarın sabah emekli olacaklardı. Öteki güvenceyi el yazısıyla vermeye hazırdı.

İsmet Paşaya, parti liderlerinden bir kısmı dahil, çok kimse yalvar yakar oldu. Tam işin sonuna gelinmişti. Niçin yeni bir anlaşmazlık çıkarılıyordu? Hem, yanıt şöyle veya böyle formüle edilebilir, sonra istenilen gene gerçekleştirilebilirdi! İsmet Paşa kesinlikle başını salladı: Bu akşam ne söz verirse, yarın sabah aynen onu yapacaktı.

Amiral Uran bir "durum muhakemesi"ne girişti. Hava ve Deniz Kuvvetlerinin tamamı hükümetten yanaydı. Kara Kuvvetlerinin Ankara dışındaki kısımlarının çoğu da aynı durumdaydı. Başkentte asiler avantajlı görünüyorlardı. Zira Ankara'da fazla kuvvet yoktu ve olanları Aydemir kendi tarafına çekmişti.

Lafın burasında Hüsnü Özkan müdahale etti:

"Kimin kimi tutacağı hiç belli olmaz. Hele bir muharebe başlasın. Bombayı kafalarına yesinler" dedi.

Konuşmalar uzadı. İsmet Paşa,

"Tansel nerede? Bir de Tansel ile görüşeyim," dedi.

Tansel Eskişehir'de, 1. Hava Kuvveti Komutanı Tuğgeneral Muhsin Batur'un yanındaydı.

Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in, Ankara'nın o ana baba gecesinde nerede olduğu bir tartışma konusu oluşturmuştur. "Resmi izah" Tansel'in bütün gece Ankara üzerinde uçtuğu, hükümet harekâtına oradan fiilen komuta ettiği, gecenin "askeri kurtarıcı"sının o olduğu tarzındadır. Tansel nedense, bu masalı yalanlamak ihtiyacını da hiç hissetmemiş, efsanenin devamını tercih etmiştir. Hatta önce "11 Subay Olayı"nda en yakınlarıyla, bu arada Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat ile bozuştuğunda, sonra da, dedikodusu yapılan MDO hikâyesini tamıyla duygusal nedenlerle ortaya attığında 22 Şubat gecesinin gerçeğini bu kimselerin gayet iyi bilmesi Tansel'e birtakım kompleksler vermiştir.

Düşünmek lazımdır ki, efsanenin yaratıcısı da, "11 Subay"dan Hüsnü Özkan'dır.

İsmet Paşa, Tansel'in nerede olduğunu sorup onunla görüşmek isteğinde bulunduğunda Hüsnü Özkan şu karşılığı verdi:

"Paşam –yani Tansel Paşa– uçağıyla havada. Harekâtı oradan kontrol ediyor. Ben sizi kendisiyle, telsiz telefon vasıtasıyla konuşturayım Sayın Başbakanım."

Özkan, Tansel'i aradı. Fakat havada değil, Eskişehir'de. Tansel, İsmet Paşayla görüşmesini Muhsin Batur'un yanından yaptı. İsmet Paşa uzun süre Tansel'in o gece gerçekten Ankara göklerinde olduğunu sanmıştır. Doğruyu ancak sonra öğrenmiş ve gülmüştür. Elde mevcut kayıtlar göstermektedir ki komutan, olayların başlaması üzerine 22 Şubat günü saat 16.20'de karargâhtan ayrılmış, Etimesgut'tan saat 17.00'de uçmuş, saat 17.53'te Eskişehir'e inmiş ve Batur tarafından konuk edilmiştir.

Tansel'in kararı doğru bir karardı ve karargâhı da bunu onaylamıştı. Hava Kuvvetlerinin en güçlü birlikleri Eskişehir'deydi. Ankara'dan oraya emir verecek yerde doğrudan doğruya orada bulunmak daha iyiydi. İnsanlar bozuştuklarında, bozuştukları kimseler hakkında zalim oluyorlar. Tansel korkusundan Eskişehir'e kaçmamıştır. Tansel, işin başından itibaren, bütün Hava Kuvvetleri gibi, sergüzeştçi cuntacı karşısında yer almıştır. Ama onun da böyle bir efsane üzerine şöhret bina etmeye kalkışması, gerçeği söylemeye yanaşmaması, hele o gece demokratik düzenin en az kendisi kadar savunucusu kimseleri sonradan darbeci gibi göstermeye kalkışması pek parlak bir davranışın belirtileri olmaktan uzaktır.

İrfan Tansel ancak 23 Şubat günü, saat 14.00'te Eskişehir'den Ankara'ya hareket etti. Hava Kuvvetleri Komutanının Başbakanla gece ne konuştuğunu bilmek ilgi çekicidir. Konuşma, Eskişehir'de, Muhsin Batur'un yanında oldu.

İsmet Paşa, Tansel'e tutumunu söyledi.

"Silahlı Kuvvetler Başkomutanının emrine uymak ve girişilen harekâta derhal son vermek şartıyla, şimdiye kadar kan dökülmemiş olması göz önünde tutularak, harekâta katılanlar hakkında hiçbir cezai takibat yapılmayacağına Hükümet Başkanı olarak söz vereceğim" dedi.

Telefonu Muhsin Batur da dinliyordu. Batur derhal itiraz etti. Tansel'e affı doğru bulmadığını söyledi. Ordudaki disiplin ne olacaktı? Tansel bunu, kendi görüşüymüş gibi İsmet Paşaya aktardı. İsmet Paşa Hava Kuvvetleri Komutanını ikna için açıkladı.

"Benim düşündüğüm, bunları derhal emekliye ayırmaktır. Şimdiye kadar kan dökülmemiş olmasını kaydederek kendilerini divanı harbe vermeyeceğim. Müstahakları odur. Bu mücadelede çocukların kanının dökülmesi bize hayatımız boyunca üzüntü verecektir. Bunun sakıncaları çoktur. Israr ederlerse birçok masum kanı akacaktır. Devletin, ordunun şerefini muhafaza için yapacağım muamele kâfidir. Hiç kimse çocukların hayatını kurtarmak için birkaç asiye söz vermiş olmaktan kınanamaz. Cezalarını öyle bulacaklardır."

Sonra devam etti:

"Şerefle vazife gördünüz. Bütün ömrünce şerefle hizmet edeceksin. Bu yapacağımız muamele ile memleketin ve ordunun şerefi kurtulacaktır. En emin tedbir budur. Devletin şerefi, hayatının bekasının şartıdır. Devlet içinde senin gibi kumandanların mevcudiyeti teminattır. Tam bir vazife şuuru içinde çalıştınız."

Tansel "Nasıl emrederseniz, Paşam" karşılığını verdi. İsmet Paşa şöyle dedi:

"Sizin anlayışınıza teşekkür ederim. Memleket size minnettar olmuştur. Ben iki kat minnettar oldum."

Sanırım bu konuşmanın bir metni General Batur'da hâlâ mevcuttur.

Talât Aydemir yeni koşulunu gönderirken bir de süre koymuştu. Saat 01.00'e kadar yanıt gelmediği takdirde başkenti zaptetmek üzere harekete geçecekti! İsmet Paşa yazılı yanıtını 1.30'da verdi. Aydemir kıpırdayamadı bile. Yanıtı, Amiral Uran alıp götürdü.

O zaman dikkat çekici bir olay cereyan etti. Tıpkı, yaptığı savaşların bekleme anlarında olduğu gibi İsmet Paşa, Tansel'in karargâhtaki portatif karyolası üzerine uzandı ve rahat bir uykuya daldı.

İsmet Paşayı saat 03.00'e doğru Bülent Ecevit uyandırdı. Aydemir yanıtını vermişti. Emekliye ayrılmayı reddediyordu. Saat 03.00'te, Başbakan bunu kabul etmediği takdir-

de –artık ancak bir tek koşulu kalmıştı: kendisinin emekliye ayrılmaması– harekete geçecekti. İsmet Paşaya bu sefer kimse bir ricada bulunmadı. Aksine, Özkan'ın emriyle karargâh kendisini müdafaa için hazırlığa başladı.

Saat 03.00 oldu. 5 geçti. 10 geçti. 15 geçti. 3.30 oldu. Hiçbir hareket yoktu. İsmet Paşa arkadaşlarına teşhisini söyledi: Ya Aydemir öteki kıtaların harekete geçmesini bekliyordu, ya asiler çözülmüşlerdi.

Durum şuydu: Aydemir ve cuntasının gözü, kanlı bir iktidar, hele İsmet Paşanın ölüsü üzerinden geçecek bir iktidarı kesmemişti.

23 Şubat 1962 sabahı macera sona ermişti. Asiler adına Dündar Seyhan Genelkurmay Başkanlığına gitmiş ve teslim olmuştu. Sokağa çıkmış birlikler yavaş yavaş yerlerine dönüyorlardı. Genç Harp Okulu öğrencileri biraz şaşkın, daha çok perişandılar. Sonraları, İsmet Paşa kendilerinin kandırılmış olduğunu, uygunsuz davranışlarının bir mazereti diye radyodan millete söylediğinde bunların bir kısmı Taksim'deki Atatürk anıtına gidecekler ve üzerinde "Harbiyeli aldanmaz" yazılı çelengi bırakacaklardır. Ama 23 Şubat sabahındaki görüntüleri, gerçekten aldatılmış bulunduklarını kanıtlıyordu.

Aldatılmışlardı, çünkü kendilerine yeni bir 27 Mayıs yapacakları inancı verilmişti.

Aldatılmışlardı, çünkü ordunun bunu istediğine inandırılmışlardı.

Aldatılmışlardı, çünkü onlara İsmet Paşanın dahi kendi yanlarında olduğu söylenmişti.

Şimdi, derin bir düş kırıklığı yüreklerini eziyordu.

İsmet Paşanın Çankaya'daki evinde camlatılmış bir fotoğraf durur. Bu İsmet Paşayı, bir sabah saat altı buçukta Ankara'daki Hava Kuvvetleri karargâhından çıkarken göstermektedir. Etrafında yüksek rütbeli hava subayları, bir de Turhan Feyzioğlu ile Necdet Calp vardır. Subaylar kendi resimlerinin altını imzalamışlardır. Fotoğrafın sağ üst köşesine İsmet Paşa, eliyle şunu yazmıştır: "23 Şubat 1962 sabahı."

İsmet Paşa Hava Kuvvetleri karargâhından doğruca Ayten Sokaktaki evine geldi. Hepimiz oradaydık. Hepimiz, hayatımızın en heyecanlı gecesini yaşamıştık. 'Kayınvaldem,

Erdal ve eşiyle birlikte Ayten Sokakta kalmıştı. Biz Bahçelievler'deydik. Sürekli telefonla konuşuyorduk. Zaman zaman da İsmet Paşayı buluyordum. Bakan olan ve İsmet Paşayla birlikte geceyi geçiren eşleriyle görüşmek fırsatını kazanan hanımlar Özden'e telefon ediyor, ne yapmak niyetinde olduğunu soruyorlardı. Bazılarına eşleri, bir taksi tutup Bolu istikametinde uzaklaşmasını tavsiye etmişlerdi. Özden onlara hiç böyle bir düşüncemiz bulunmadığı yanıtını veriyordu. Elbetteki Ankara'da kalacaktık. İki kızımızı yatağımıza almıştık. Sabaha karşı uçmaya başlayan keşif uçaklarının sesi zaman zaman küçük Nurperi'yi uyandırıyordu. İsmet Paşayla temasımı sağlayan, Tansel'in emir subayı Galip Bülbül, eğer Aydemir, dediği gibi saat 03.00'te tanklarını harekete geçirirse bunları bombalayacaklarını, üzerlerine napalm atacaklarını haber vermişti.

Bu haberi kendime saklamayı tercih ettim.

İsmet Paşa 23 Şubat günü öğle vakti evden çıktı. Meclise gidecekti. Meclis, bütçenin müzakeresini yapıyordu. Önce Genelkurmaya uğradı. Sunay ile son durumu görüştü. Her şey sakindi. Kimsenin tutuklanmasına lüzum kalmamıştı, zira silah patlamamıştı. Ben doğruca Meclise gittim. Meclisin İsmet Paşayı nasıl karşılayacağını merak ediyordum.

Bu, unutulmaz bir sahne oldu. İsmet Paşanın üstünde kruvaze, karışık çizgili bir elbise vardı. Yakasında Hava Kuvvetlerinin rozetini taşıyordu. Bunu havacılar kendisine, karargâhlarında bir gece geçirmiş olması dolayısıyla vermişlerdi. Gecenin bütün macerasına rağmen Başbakan dinç ve üstelik gayet genç görünüyordu. Daha toplantı salonundan içeri adımını atmıştı ki Meclis, bir iki inatçı mensubunun dışında topluca ayağa fırladı. Birden bir alkış yükseldi ve buna "yaşa", "bravo" sesleri eklendi. İsmet Paşa gülümseyen bir yüzle ve başıyla selam vererek Bakanlar Kuruluna ait kısma yöneldi. Koridorlarda kim varsa salona koşmuştu ve salon bir anda dolmuştu. Çok kimsenin gözleri yaşlıydı ve bunların arasında İsmet Paşanın en katı muhalifleri de vardı. Meclisin ayakta alkışladığı CHP Genel Başkanı İsmet İnönü değildi. Hatta Başbakan İsmet İnönü de değildi. Meclis ayakta, bir gece önce ülkenin talihini bir kere daha kurtarmış yaşlı ve kahraman askere alkış tutuyordu.

İsmet Paşa bu pek hararetli karşılanıştan biraz mahcup, bakanlara ait sıralardan birincisine değil, ikincisine oturdu. Her partiden milletvekilinin candan ve yürekten alkışları şiddetini arttırarak devam ediyordu. İsmet Paşa ayağa kalktı, alkışlara yeniden başıyla karşılık verdi.

Aslında coşkunluğun şaşılacak tarafı yoktu. Zira bu milletvekillerinin bir kısmı, bir önceki gece, hele radyoların sesi de kesilince kendilerini başkentten uzaklaştıracak bir aracın peşine cüzdanlarını en cömert şekilde açarak koşmuşlardı. Kurtulan, ülkenin talihi olduğu kadar, bireysel talihleriydi de..

"Meşhur Tedbirler Kanunu" birkaç gün sonra, partilerde bu hava sürerken, partilerin ortak bir eseri olarak hazırlandı. Parti liderlerinin hepsi tedbirleri destekledi. Partileri içinde bunun lüzumunun savunuculuğunu yaptılar. Hatta ihraçlar, istifalar oldu. Elbette ki getirilen tedbirler özgürlükleri kısıtlıyordu, düşüncelerini söylemek bazı konularda olanaksızlaşıyordu, birtakım yayın durduruluyordu. Yasanın esası iki hedefe karşı saldırıyı şiddetle yasaklamaktı. 27 Mayısa karşı ve Orduya karşı. Bunlar bir defa maceracıları, maceralarında kuvvete sahip kılmıştı. Yaptıkları tahriklere inandırıcılık vasfı vermişti. O günler azgın halde bulunan 27 Mayıs ve subay düşmanlarının açık veya gizli neler yaptıklarını, ne hakaretler savurduklarını hatırlamak iktidar liderlerinin yanında, yani İsmet Paşa ve Gümüşpala'yla birlikte Bölükbaşı ile Alican'ın da "Tedbirler Kanunu" çıksın diye sarfettikleri gayretlerin nedenini anlamaya yeter.

Meclisin 3 Martta yaptığı toplantı da unutulmaz bir oturum oldu. Gün cumartesiydi. Buna rağmen, yaklaşan şeker bayramından önce yasanın çıkarılması zorunluydu. Yasanın hazırlayıcıları Meclis kürsüsüne teker teker gelip ihtiyacı anlattılar. "Tedbirler Kanununun" bir özelliği bugün belki hatırlardan çıkmıştır. Böyle bir özelliğin başka örneği mevcut mudur, bilmiyorum. Beş hazırlayıcı Başbakan İnönü, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı idi. Bundan dolayıdır ki İsmet Paşa o gün yaptığı konuşmada kapalı bir rejime geçildiği yolundaki eleştiriyi "Bir Mecliste temsil edilen bü-

tün partilerin müştereken getirdiği bir kanunla kapalı rejim kurulur mu?" diye yanıtlayabildi. Anayasaya aykırılık iddialarına karşı da Anayasa Mahkemesinin bir aya kadar kurulacağını, eğer yasayı anayasaya aykırı bulursa iptal edeceğini söyledi.

Bayram gelince İsmet Paşa Abant'a resmi otomobiliyle değil de kiraladığı bir taksiyle birkaç günlüğüne giderken çok kimse kendisini, sorunları çözümlemiş, önlemlerini alabilmiş olmanın huzuruyla dolu sanıyorlardı.

Halbuki o yıla ait cep defterinin 5 Mart tarihini taşıyan sayfasında aynen şu yazılıdır:

"Cemal Gürsel ile görüşme. Cevdet Sunay'ın değiştirilmesini red. Alkoç'u istiyor. Olmaz."

Evet, siyasi partiler, üzerlerine bomba düşmüş gibi bir durumdaydılar ve "Tedbirler Kanunu"yla liderler o sahaya bir çekidüzen verme olanağını kazanmışlardı. Ama, üzerine bomba düşmüş gibi bir kurum daha vardı: Ordu.

Üstelik, o sahaya düzen verme görevinde İsmet Paşa, partiler konusunda bulduğu anlayışlı yardımcılardan, desteklerden de yoksundu ve Cumhurbaşkanı ile çevresi "Sunay'ı illa emekli et!" diye tutturmuşlardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. KOALİSYON DAĞILIYOR

I

22 Şubatı izleyen günlerde, olayların dış görünüşüne bakanlar İsmet Paşanın en çok "politik hava" ile ilgilendiğini sanabilirler. Bunun nedeni, o sırada en çok bu havadan, onun gerektirdiği tedbirlerden, tedbirlerin yasasından söz edilmiş olmasıdır. Halbuki görünen, bir buzdağının sadece tepesiydi. Her şey suyun altında olup bitti ve orada oynanan oyunlar, alınan tavırlar Birinci Koalisyonun dağılması sonucunu verdi. Cemal Gürsel bu devrede, bir defa daha en talihsiz role itildi, daha sonra da "marifet çevirmek" yolunu denedi. Gümüşpala, partisinin doğası gereği onun "oyun arkadaşı" oldu.

23 Şubat sabahı, ordu, sanki üzerine bomba düşmüş gibi bir durumdaydı, dedim. Özellikle bütün üst kademede büyük bir endişe, korkunç bir güvensizlik rüzgârı esiyordu. Kimse, bir gün sonra kendi başına gelecek olanı bilmiyordu ve her şeyin gelebileceğini düşünüyordu. Zira, anlatmıştım, Türk Silahlı Kuvvetleri gırtlağına kadar siyasete batmıştı, hemen herkes, normal hukuk kuralları açısından suç işlemişti. Kaç kişi Talât Aydemir ile birlikte kaç ihtilal protokolünün altına imzasını basmıştı ve başta Cevdet Sunay, kaç generalin başkanlık ettiği toplantıda bir ihtilalin kararı alınmıştı...

Haydi, Meclis açılmadan önce, 21 Ekimde İstanbul'da hazırlanmış protokol "askeri ihtilal devri"ne ait sayılsın. Ama Meclis açıldıktan, anayasa yürümeye başladıktan, bir meşru Meclis hükümeti Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir bakıma baskısıyla kurulduktan sonra bu iktidara karşı da isyan

kararını alıp bunun altına imzasını koyanlar kendilerini elbette ki son derece tedirgin hissediyorlardı. Bunlardan çoğunun 22 Şubat gecesindeki "bekle ve gör" halleri, bu eski davranışlarının sonucuydu. Aydemir'in harekete geçmesini onaylamamışlar, harekette bir şans da görmemişlerdi. Yalnız, hesaplaşma nasıl olacaktı ve sorumluluk fazla bulaşmayacak mıydı?

İsmet Paşa daha 22 Şubat gecesi, isyanı bastırdığı takdirde hesaplaşmayı nasıl yapmayı kararlaştırdığını bana sonra, uzun anlatmıştır. Hatta bu konudaki felsefesini bizim, Ankara Gazeteciler Cemiyeti olarak tertiplediğimiz kapalı "basına bilgi verme toplantısı"nda da açıklamıştır.

İsmet Paşa böyle bir durumu ilk defa yaşamıyordu. Bir defa daha, Kurtuluş Savaşında, bir düzenli orduyu kurmuştu. O zaman da karşısına bir Talât Aydemir çıkmıştı. 1920'lerin Aydemir'i, Çerkez Ethem adını taşıyordu. Düzenli ordu fikrine başkaldırmıştı. İsmet Paşa galip gelmişti. Onun düzenli ordu fikri zafer kazanmıştı. İsmet Paşa o zamana kadar gelip geçmiş bütün olayların altına bir çizgi çekmişti. Çizginin üstünde kalan döneme ait hiçbir olay hakkında hiç kimseden bir hesap sorulmayacaktı. Herkesin yaptığı, iyi niyetle yapılmış sayılacaktı. Bunlar haksız olabilirdi, yanlış olabilirdi, yasadışı olabilirdi. Hatta suç olabilirdi. İsmet Paşa hepsini kabul ediyordu. Çerkez Ethem'e karşı kendi yanında savaşanlar görevlerini başarıyla görmüşlerdi, artık düzenden yana tavır almışlardı. Sorun bitmişti. Sorun İsmet Paşa için kapanmıştı. Ama İsmet Paşa bir hususu hiçbir tereddüde yer bırakmayacak tarzda bütün orduya söylemişti: O çizginin altına düşen yeni devirde her asayişsizlik, serkeşlik olayı yasalar nasıl takibatı gerektiriyorsa öyle takip edilecekti.

İsmet Paşa 23 Şubat ile Çankaya'da, Cemal Gürsel'den Cevdet Sunay'ın emekliye sevkedilmesi talebini resmen işittiği 5 Mart arasında Genelkurmay Başkanıyla, yüksek rütbeli komutanlarla, yani kuvvet komutanlarıyla birçok görüşme yaptı. Orduyu maceracılardan kurtarmanın yolunu birkaç işlemi gerçekleştirmede görüyordu. Bir defa, isyanı çıkarmış olanlar, o gece söylediği gibi derhal emekliye ayrılacaklardı. Başta Talât Aydemir, 21 subay emekliye ayrıldı. İs-

met Paşa kendilerine verdiği sözü tuttu: Hiçbiri hakkında cezai takibat yapılmadı.

İkinci operasyon, eğilimleri güven vermeyen subayların aktif görevlerden alınıp pasif görevlere aktarılmalarıydı. Bir örnek olsun diye söyleyeyim: Abdurrahman Doruk Jandarma Genel Komutanlığından alındı, Milli Savunma Danışma Kuruluna getirildi. Daha az tehlikeli sayılanlar, Ankara dışına atandılar. Yani bunlar ordudan uzaklaştırılmadılar. Hepsine bir yeni şans tanındı.

O kadar. İsmet Paşa çizgiyi böylece çekti.

Fakat daha şubatın son haftasından itibaren bir baskı kendini Başbakanın omuzlarında hissettirdi. Bazı çevreler, 22 Şubat olayından yararlanılarak orduda esaslı bir tasfiyenin yapılmasını istiyorlardı. Bu talep, birkaç MBK üyesi aracılığıyla bana da duyuruldu. Bunlar, komitede Cemal Gürsel'e yakın olarak bilinen kimselerdi. İsmet Paşayla görüşmek istiyorlardı. İsmet Paşaya söyleyeceklerinin bu olduğunu da bildiriyorlardı. Orduda disiplin, iddialarınca Sunay ve bazı komutanlar yüzünden bozulmuştu. Bunların temizlenmesi suretiyle yeni, disiplinli bir ordu yapılmalıydı.

Konuşmalarımızda konuyu biraz deştim. Baktım, orduda disiplinin hangi tarihte bozulduğunu da tespit etmişlerdi: 6 Haziran 1961. Bu, hemen hemen aynı MBK üyelerinin baskı ve yönlendirmesiyle Cemal Gürsel, İrfan Tansel'i Hava Kuvvetlerinin komutanlığından alıp Washington'da göreve yollamaya teşebbüs ettiğinde jetlerin Çankaya üzerinde uçtuğu tarihti. Sunay, Genelkurmay Başkanı olarak bu tayini onaylamamıştı. Fakat çıkmasını da önleyememişti. Bunun üzerine ordu adına bir grup karşı baskı yapmış, Cemal Gürsel çabucak pes etmişti. Grubun Devlet Başkanı Gürsel'e verdiği ültimatomda Tansel'in tayininin iptali isteğinden başka bazı komutanların, bu arada Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Celâl Alkoç'un emekli edilmesi ve Madanoğlu'nun Sıkıyönetim Komutanlığından, Osman Köksal'ın da Muhafız Alayı Komutanlığından alınmaları istekleri de vardı. Gürsel bütün söylenenleri kabul etmiş, o andan itibaren otorite, içlerinde Aydemir'in de bulunduğu gruba geçmişti.

Benim anladığım kadarı, şimdi Gürsel ve o maceradaki

yakınları uğradıkları yanılgının intikamını almak hevesindeydiler.

İsmet Paşa da aynı teşhisi koydu. İstenileni yapmak kendi felsefesiyle taban tabana karşıydı. Bu, Nasrettin Hocanın "Buna değmiş, buna değmemiş" hikâyesinin eşi olacaktı. "Gürsel Grubu", başında Cevdet Sunay'ın adı bulunan bir liste hazırlamıştı ama bu, tamamıyla kişisel duyguların etkisini taşıyan bir listeydi. İsmet Paşanın eğilimini ve kararını, konuyu bana açan MBK üyelerine söyledim.

Çankaya'daki 5 Mart görüşmesi bundan sonra oldu. Orada Cemal Gürsel Başbakandan, açık açık, Genelkurmay Başkanını ve başka bazı komutanları emekliye ayırmasını istedi. Gürsel'e göre 22 Şubata onlar neden olmuşlardı. Başına geçtikleri o Türk Silahlı Kuvvetler Birliği denilen ordu içindeki orduyu onlar cesaretlendirmişler, bela yapmışlardı. Tabii Gürsel 6 Haziran olayını ve daha sonraki bazı zorlamaları rahat hazmedememiş olmanın da etkisi altındaydı. İsmet Paşa "22 Şubatı onlarla bastırdım" diyor, Gürsel "22 Şubatı onlar hazırladı" diye diretiyordu. Bu sözlerinde hiç gerçek payı olmadığını söylemek de kuşkusuz olanak dışıydı.

Fakat İsmet Paşa durumu değişik şekilde aldığını Gürsel'e bildirdi. Dedi ki:

"Bu, ihtilal yapmış bir ordudur. Bin çalkantıdan geçmiş, bu çalkantılar sırasında herkes bir tutum takınmıştır. Şunu demiştir, buna imza atmıştır, şu tertibe karışmıştır, bu görüşü savunmuştur. Bugün nereye geldik? Demokratik bir rejimdeyiz ve ben memleketin Başbakanı olarak bir silahlı ayaklanmayı onlarla birlikte bastırdım. Ben burada çizgiyi çekerim. Bu çizginin üstünde kalan hiçbir şeyi karıştırmam, karıştırtmam, hesabını sormam, hesabını sordurtmam. Ama bu çizgiden sonra ordudan disiplin isterim ve disiplinsizlikleri en ağır şekilde cezalandırırım."

İsmet Paşa, Gürsel'e Kurtuluş Savaşı sırasında geçirdiği tecrübeyi de söyledi. Fakat Cumhurbaşkanı ısrar ediyordu. Hatta Sunay'ın yerine Genelkurmay Başkanı olarak bir de adayı vardı: Celâl Alkoç.

İsmet Paşa hayretle itiraz etti:

"Fakat nasıl olur, Paşa Hazretleri? O, emekli üstelik..."

Gürsel'e göre Alkoç'un emekliliği Danıştay tarafından

iptal edilecekti. Bizzat kendisi, kendi imzaladığı emeklilik kararının "haksız, usulsüz ve kanunsuz" olduğu yolunda tanıklık yapacak, "Bunu bana zorla imzalattılar, tepemde jet uçurdular" diyecekti.

İsmet Paşa eve geldiğinde,

"Hey yarabbi, nelerle uğraşıyorum.." diyordu.

Halbuki Başbakanından kesin ret yanıtı alan Cumhurbaşkanı bu sırada başka bir oyuna başlıyordu. O oyundaki ortağı Ragıp Gümüşpala idi.

Bir devlet başkanının kendi başbakanına karşı, koalisyon hükümetindeki öteki kanadın liderlerini kullanarak oyun oynamaya kalkışması herhalde siyaset tarihinde örneği fazla olan bir davranış değildir. Bu, 1962 Türkiyesinde görüldü. CHP – AP koalisyonunun altı aylık bir ömürden sonra 31 Mayısta sona ermesinin temelinde bu oyun ve boşa çıkmış birtakım hesaplar vardır.

Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Sunay'ı emekliye sevkettirip yerine, emekli Celâl Alkoç'u Genelkurmay Başkanı yaptırtmayı İsmet Paşaya kabul ettirtemeyeceğini daha o gün, 5 Martta anladı. Herhalde yakın çevresi de bunu ona söylemiştir. Ama İsmet Paşa ülkeyi ortak idare etmiyor muydu? Mademki Cumhurbaşkanının baskısı yeterli değildi, koalisyondaki ortağı AP bir baskı öğesi olarak kullanılabilirdi. O zaman Cumhurbaşkanının AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ile bazen doğrudan doğruya, bazen de Genel Sekreteri ve "yâr-i vefakâr" Nâsır Zeytinoğlu aracılığıyla yürüttüğü temasları başladı. Bu temaslarda kolaylıkla ele alınabilecek bir de koz vardı: Af hikâyesi. Konunun AP için ne derece nazik olduğunu Çankaya biliyordu.

22 Şubat gecesinin hikâyesini anlattım. İsmet Paşanın hangi noktalarda direndiğini söyledim. Kan dökülmediği takdirde asileri ertesi sabah emekliye sevkedecekti, fakat hiçbirini harp divanına vermeyecekti. Yani cezalandırmayacaktı. Yani affedecekti. Demokratik düzen adamı İsmet Paşa daha o gece, Genelkurmay Başkanlığındaki konuşması sırasında bu vaadi yaptığı zaman:

"Bakanlar Kurulu şimdi Hava Kuvvetleri karargâhındadır. Gidip onların da mutabakatlarını alacağım" demişti.

Gitmiş, bu onayı almış, ondan sonra vaadini, Başbakan olarak asilere göndermişti. Vaadin, kan dökülmemesinde nasıl büyük rol oynadığı Dündar Seyhan tarafından itiraf edilmiştir. O gece asilere komuta ettiğini bildiren Seyhan, İsmet Paşanın güvencesini almalarını şöyle anlatmaktadır:

"Hiçbir hukuki değeri yoktu ama, altında İsmet Paşanın imzası vardı. O imzayı atan adamın sözünü tutmaması düşünülemezdi."

İsmet Paşaya karargâhta yapılan ısrar, daha fazla ödün vermesi yolunda olmuştu. Çok kimse, siyaset adamları, örneğin Aydemir'in emekliye sevkolunmamasının kabul edilebileceği görüşünü savunmuştu. Tek, şu korkunç gece bitsindi. İsmet Paşa bir tek lütufta bulunabileceğini, kan dökülmezse asileri affettireceğini, bunun için Meclise gideceğini tekrarlamıştı.

İsmet Paşa önce, orduyu teskin edecek yasayı çıkarttı. Hükümet 27 Mayısa ve orduya tecavüzü, bütün siyasi partilerin desteklediklerı bir kanunla önlüyordu. Araya bayram girdi. İsmet Paşa, meşhur "Drina Köprüsü" romanını okuyarak geçirdiği iki tatil gününü takiben Abant'tan Ankara'ya geldiğinde baktı, aaa, hava değişiktir. Koalisyonun AP kanadında, bakanlar düzeyinde değil de genel merkez açısından başka bir eğilim vardır.

22 Şubatçıların hukuken de affı için bir yasa gerekmekteydi. Korkudan sonraki ilk ferahlama günlerinde bunu tartışacak, bunu birtakım koşullara bağlamaya kalkışacak tek parti, tek milletvekili yoktu. Fakat aradan geçen birkaç hafta içinde, hele Gümüşpala'nın kulağına Çankaya rüzgârları birtakım sesler getirdiğinde AP Genel Merkezi bir tutum takındı. 22 Şubatçıların affı iyiydi ama, bunlarla birlikte Kayseri'dekiler de affedilmeliydi. Aksi halde AP kanadı karşı tavır alacaktı. AP'nin tutumu için bir de formül bulundu:

"Ya hepsi, ya hiçbiri..."

Şimdi, sorunun benim bildiğim içyüzünü anlatayım.

Gürsel, İsmet Paşayla görüşüp de Sunay ve sevmediği komutanların emekli edilmeleri isteğine kesin ret yanıtı aldığında yüzünü Gümüşpala'ya döndü. Gümüşpala'dan istediği, Başbakana güçlük çıkarmasıydı. Çankaya'daki hesap, bu güçlük çıkarıldığı takdirde İsmet Paşanın yumuşayacağıydı.

İsmet Paşa müttefik olarak Gürsel'i arayacak, Gürsel de ona kendi arzusunu kabul ettirtebilecekti.

İsmet Paşa nisan başında, AP grubundaki bir toplantının haberini aldığında oyunların su yüzüne çıktığını fark etti. Belki de ondan dolayıdır ki, meşhur cep defterinin 8 Nisan 1962 tarihli sayfasındaki not şudur:

"Cevdet Paşa ile uzun görüşme – Gece Gazeteciler Balosu – Gürsel ile beraber – Gümüşpala ile marifetleri hesapsız".

Bu marifetleri grubunda anlatan, Gümüşpala'nın kendisiydi. AP Genel Başkanı yaptığı bir konuşmada 22 Şubat sorumlularının affıyla ilgili yasanın hükümetçe hazırlandığını ve parti liderlerinin yasa önerisine, tıpkı Tedbirler Kanununda olduğu gibi imza atmalarının kararlaştırılmış olduğunu söyledi. Ancak kendisi bu fikre şiddetle karşıydı. Gümüşpala bu sözlerini takiben bazı temaslara geçti. Af konusunda Cumhurbaşkanı Gürsel ile bir görüşmesi olmuştu. Bu görüşmede genel olarak "görüş birliği"ne varılmıştı.

Açıklama, tabii grupta heyecan yarattı. Milletvekilleri ve senatörler bağırdılar:

"Anlat... Açıkla... Neler konuştunuz?"

Gümüşpala birden durakladı. Sonra gülümsemeye çalışarak ve başını iki yana sallayarak,

"Ne olur, ısrar etmeyin! Açıklayamayacağım şeyler var..." diye ekledi. Açıklayabileceği şuydu: AP lideri olarak kısmi bir affa taraftar değildi. 22 Şubat sorumlularının affı ne derece lüzumluysa Kayseri'dekilerin affı da o derece gerekliydi. Ya hepsi, ya hiçbiri! Gümüşpala'nın sözlerini grup alkışladı.

AP liderinin açıklayamadığı şuydu: Bu akıl kendisine Gürsel tarafından verilmişti. AP'de 22 Şubatçıların affının Kayseri'dekilerin affıyla birleştirilmesi fikri hiç yok değildi. Ama Gümüşpala bunu bir pazarlık konusu yapma yürekliliğini gösteremiyordu. Halbuki, örgütü önünde bir defa daha yaralanacağını da biliyordu. Gürsel kendisine, başka bir nedenle 22 Şubatı deşmek niyetini söylediğinde Gümüşpala'nın gözleri parladı. Hele, uzun süredir gönlünde yatan aslanı canlı hale getirebileceği ümidi kendisine, Çankaya'yla yaptı-

ğı vasıtalı temaslarda ustalıkla verildiğinde AP Genel Başkanı bayrak açmakta gecikmedi.

Aslan, Başbakanlıktı.

Martın ikinci yarısıyla nisan başı arasında İsmet Paşanın ömrü, Gümüşpala'dan muhtıra almakla geçti denilse yeridir. AP Genel Başkanı artık her işi sorun yapıyor, itirazlar ileri sürüyor, istekler söylüyordu. Bizzat kendi bakanları durumun dayanılmaz bir noktaya yaklaştığını hissediyorlar, bir çare düşünüyorlardı. O zaman, AP'li bakanların değiştirileceği İsmet Paşaya duyuruldu. İsmet Paşa bir defa daha, kendisine zorla bir işin yaptırılması teşebbüsü karşısında bulunuyordu. Nisan başının dağdağalı günlerinden birinin akşamında bana şöyle dediğini hatırlarım:

"İstediklerini zorla yaptırabileceklerini sanıyorlar. Gürsel ve ötekiler. Sanıyorlar ki kendilerini ortada bırakamam. Ortada kalınca akılları başlarına geliyor."

Koalisyonun kurulması sırasında Alican'ın işlediği hatayı şimdi Gümüşpala işliyordu.

İsmet Paşa, defterine "Marifetleri hesapsız" cümlesini yazdığı günler iki konuda kesin tavrını aldı. 22 Şubatçıların affını Kayseri'dekilerin affıyla karıştırmayı kesinlikle reddediyordu. AP'nin, kendi rızası olmaksızın bakan değiştirme teklifini de reddediyordu. Tabii bu davranış AP'li bakanları Başbakanlarına daha çok bağladı. Artık onlar da "beraber geldik, beraber gideriz" diyorlardı. Sorumlu mevkilerde bulundukları için gerçekleri, bilhassa ordunun durumunu iyi biliyorlardı ve şu, 22 Şubatçıların affının bir an önce sorun yaratılmaksızın çözümünü istiyorlardı. Nihat Su bu görüşü gazetecilere söylemekten çekinmedi. Dedi ki:

"22 Şubatta bizim kellelerimiz gidip geliyordu. Örgütün bundan haberi yok. Onlar kendi havalarında..."

İsmet Paşa daha o günler, zorlanmakta devam edildiği takdirde ne yapacağını bildirdi: İstifa edecekti.

Fakat Çankaya'nın, AP Genel Merkeziyle ortaklaşa tertiplediği oyunların sonu henüz gelmemişti. Bu oyunlar, koalisyon dışı kaldığı AP'nin kafasına dank edinceye kadar, yani bir buçuk ay daha sürdü.

II

Koalisyon üzerine bulutlar bütün ağırlıklarıyla yüklenir ve 22 Şubatçıların affı Kayseri'dekilerin affına bulaştırılmak istenilirken ilgi çekici iki olay yaşandı. Bir gün, 10 Nisanda, Cemal Gürsel yanına Genel Sekreter Nâsır Zeytinoğlu'nu aldı ve siyasi partiler turnesine başladı. Takip ettiği sıra, alfabe sırasıydı. Önce AP'ye gitti. Ondan sonra CHP, CKMP ve YTP'yi dolaştı.

Buna neden gerek görmüştü? Aslına bakılırsa böyle bir turne için hiç neden yoktu. İsmet Paşa da bunu kendi kendine sordu ve o, Çankaya'daki 5 Mart görüşmesini, Gürsel'in Gümüşpala ile çevirdiği "marifetler"i bildiğinden sorunun yanıtını vermekte güçlük çekmedi. Cumhurbaşkanı af konusunda ortalığı büsbütün karıştırmak istiyordu. Gerçekten de her partide öyle sözler sarfetti ki ertesi gün gazeteler ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Gürsel'in "Af var!" dediğini –örneğin Büyük Zafer–, diğer kısmı "Af yok!" dediğini –örneğin Akşam– ilan ediyordu. Ama arzu gerçekleşmişti: Gürsel, kendisini de ortaya atarak af sorununun üzerine biraz daha benzin dökmüştü.

Zaten bu sırada, Ankara'da başka bir acaip ziyaretçi kafilesi kapı kapı dolaşıyordu. Bunlar "Kayseri'deki mahkûmların yakınları" idi. Önce komutanları görmüşlerdi. Başbakandan da randevu talep ettiler. İsmet Paşa kendilerini kabul etti. Ziyaretçilerin hepsi hanımdı ve tabii hepsi kederliydi. Bir başbakan bu tarz bir heyetle ne görüşebilirdi? Üzgün, fakat sorumsuz bir heyetle?.. Nitekim affın ne zaman çıkacağı hususundaki sorularına karşılık onlara şu karşılığı verdi:

"Hayır, hayır. Sizlere bir kati tarihi bugün söylememe imkân yok. Ama, biliyorsunuz ki, af hükümet programında vardır ve bu program mutlaka tatbik olunacaktır."

Görüşmenin ilgi çekici tarafı İsmet Paşanın ziyaretçilerine değil, ziyaretçilerinin İsmet Paşaya söyledikleri oldu. Bunlar, aile ilişkileri itibariyle İsmet Paşaya karşı sempatisi bulunan kimseler değildi. Hatta tam aksine duygular içindeydiler. Buna rağmen dediler ki:

"Paşam, dertlerimizin politikacılar tarafından istismar

edilmesine mani olunuz. Onları tasvip etmiyoruz. Bizimle niçin uğraşıyorlar? Biz hükümetten şefkat ve af istiyoruz. Başka bir talebimiz yok..."

Gerçekten de ziyaretçi kafilesi, AP'nin bir kanadının elinde oyuncak olmuştu. Bunların komutanlara yaptıkları her ziyaretin arkasından AP gazetelerinin manşetlerinde "ordu siyasi affa taraftar" manşetleri çıkıyordu. Sanki Sunay "Aman ne iyi, hepsi hemen affedilsin.." demişti. Sanki Tansel "Tabii, orduda böyle bir affa karşı hiç itiraz yok ki.." yanıtını vermişti. Ortada, affı istemeyen bir İsmet Paşa kalıyordu. Ah, o kindar İsmet Paşa, hain İsmet Paşa!.

Halbuki komutanlar ziyaretçilerine şunu söylemişlerdi:

"Bu konunun orduyu ilgilendiren bir tarafı yoktur. Bu, Meclisin işidir."

Aslında bu da, gerçek değil, fakat bir komutan tarafından yüksek sesle söylenebilecek tek sözdü. Yoksa komutanlar, tehlikesini hatırladıkları 22 Şubatı, Aydemir ve arkadaşlarının hangi kışkırtmaları yaparak hazırladıklarını unutmuş olmaktan uzaktılar. Ondan dolayıdır ki AP gazetelerinin manşetlerini gördüklerinde İsmet Paşaya bunlardan şikâyet ediyor, böyle haberlerin kendilerini, özellikle genç subaylar önünde güç durumda bıraktığını söylüyorlardı. Nitekim ziyaretçi hanımlar İsmet Paşanın yanından ayrıldıktan sonra gazetecilere, komutanların yazılanlar tarzında bir şey söylemediklerini, tutumlarının da yazılan tutum olmadığını açıkladılar. Aynı tarz bir açıklama bir gün sonra, resmen, Milli Savunma Bakanlığı tarafından da yapıldı. Talep, Genelkurmay Başkanından ve komutanlardan gelmişti.

Gürsel'i CHP'de İsmail Rüştü Aksal karşılamış, kendisiyle o konuşmuştu. Aksal, neler görüşüldüğünü İsmet Paşaya anlattı. Gürsel sormuştu:

"Memleketin ahvalini nasıl görüyorsunuz?"

Aksal iki elini yana açıp "Bilmem ki..." anlamına gelen bir işaret yapmış, bunun üzerine Gürsel, Gümüşpala'nın Başbakana verdiği muhtıradan söz etmişti. Aksal'ın tepesi o zaman atmıştı.

Şimdi, bu muhtıranın ne olduğunu ben aktarayım:

Gümüşpala, muhtırasını İsmet Paşaya 24 Mart 1962'de

gönderdi. İsmet Paşanın not defterinin o günkü sayfasında şu ilgi çekici satırlar vardır:

"Gümüşpala'dan muhtıra. Gazetelerden öğrenmiş. Pek şaştım."

Muhtıra şaşılmayacak gibi de değildi. AP Genel Başkanı 22 Şubatçıların affına şöyle karşı tavır alıyordu:

"Bazı gazetelerin neşriyatından 22/23 Şubat gecesiyle ilgili bir af mevzuunun ele alındığını ve yakında Meclise getirileceğini haber almış bulunuyorum. 22/23 Şubat gecesi suçlularının mahkemeye sevkedilmeden bunlar hakkında bir af konusu hukuki bakımdan imkânsız olduğu görülmektedir."

Bu dolambaçlı anlatım, AP Genel Başkanınındır.

Bir defa, İsmet Paşa asilere söz verirken Gümüşpala da Hava Kuvvetleri karargâhındaydı. İkincisi, hükümetin böyle bir affı Meclise getireceğini Başbakan, Meclisin kürsüsünde, bütçenin kapanış konuşmasını yaparken söylemişti. Üçüncüsü, af hükümette hazırlanıyordu. Yani, AP'li bakanların da katılımıyla ve AP'li bakanlar bunu Genel Başkanlarına haber vermişlerdi. Buna rağmen Gümüşpala "gazetelerin neşriyatından 22/23 Şubat gecesiyle ilgili bir af mevzuunun ele alındığını haber aldım" diyecek kadar hafiflik gösterebiliyordu.

Ama bu, aslında, Gürsel tarafından yapılmış telkinin ve bir tutum değişmesinin gereğiydi. Gürsel'in aklınca 22 Şubatçılar mahkemeye verilirlerse, o tarihe kadar olup biten bütün olayların hesaplaşmasının yapılması zorunluluğu doğacak, başta Sunay, kendilerinden intikam almak istediği komutanlar üzerine de çamur sıçratılacak ve artık bunları İsmet Paşa bile tutamayacaktı.

Aksal, Cumhurbaşkanının muhtıradan söz etmesi üzerine,

"Sayın Paşam, memleketin ahvalini bulandırmak isteyenler var" diye söze başlamıştı ve 22 Şubat gecesinin karanlığını dile getirirken heyecanlı heyecanlı şöyle demişti:

"Paşam, o geceyi siz de bilirsiniz. Hepimiz İnönü'nün yanında bulunduk ve memleketi, içinde olduğu güç şartlardan kurtarmak için çalıştık."

Aksal, Gümüşpala'nın da orada bulunduğunu söyleyerek, alınan bütün kararlara onun da katılımı olduğunu hatırlatmış, demişti ki:

"22 Şubat sorumlularının affını da Gümüşpala kabul etmişti ve bunun başka mahkûmlara teşmilinden bahis dahi etmemişti."

CHP Genel Sekreteri tam karşısında oturan Cemal Gürsel'in gözlerinin içine bakmıştı:

"Bilmiyorum Paşam, bu Gümüşpala'yı kim kışkırtıyor? Kim yaptırıyor bunları? Bunların gözleri kör müdür ki memleketin şartlarını hesaba katmazlar.."

İsmet Paşa bir kahkaha attı:

"Ne dedi, o zaman? Kimmiş kışkırtan?"

Gürsel yalnızca, onaylıyormuş gibi başını sallamakla yetinmişti.

Cumhurbaşkanında bu bir huy muydu, yoksa şiddetli rahatsızlığının bir sonucu mu, bilmiyorum. Örneğin biriyle bir tertip yapardı. İsmet Paşa Köşke çıkıp kendisini görürdü. Gürsel tertibin de, beraber tertip yaptığı adamın da bir aleyhinde bulunurdu ki, İsmet Paşaya söyleyecek başka söz kalmazdı. Ama İsmet Paşa ayrılınca tekrar bir değişme, hiç sürpriz olmazdı.

İsmet Paşa, Gürsel'in partileri ziyaretinden iki gün sonra gitti, kendisini gördü. Gürsel hâlâ, 22 Şubat vesilesiyle "ordudaki yaraların tam deşilmesi" görüşünü savunuyordu. Bu yapılırsa, AP'yi affın kabulü için ikna kabil olacaktı. İsmet Paşa bir defa daha ve kesinlikle 22 Şubatçıların affının başka hiçbir şeyle karşılaştırılmayacağını ve bunun Meclisten geçmesinin zorunlu olduğunu bildirdi.

Nitekim birkaç gün sonra Bakanlar Kurulu 22 Şubatçıların affına dair tasarıyı imzaladı ve İsmet Paşa bunu Meclise verdi. AP'de homurtular devam ediyordu. Önce, tasarıyı imzalayan bakanlarının partiden ihracını düşündüler. Fakat bu, koalisyonun da fiili sonu demek olacaktı. Halbuki AP koalisyonda kalmak, baskıyı orada yapmak niyetindeydi ve ancak bir hükümet bunalımıyla başbakanlık görevinin kendilerine verileceği kesinleştikten sonra ortaklığı bozacaklardı.

İsmet Paşa bu arada sık sık Sunay ile görüşüyor ve ordudaki havayı kontrol altında tutuyordu. 23 Nisanda da ikisi arasında böyle bir konuşma oldu. Ordunun eğilimi hakkında uçurulan balonlar, bunların sürekli yalanlanmasına rağmen siyaset sahasında rol oynuyordu. "Oradan bir baskı gelmez"

sanısı uyanır uyanmaz birtakım kimseler hemen gemi azıya alıyor, ortalığı bulandırıyorlardı. Aşırılıklar ise hem orduda, hem ülkenin diğer sağlam kuvvetlerinde tehlikeli tepkiler uyandırıyordu. Bunu düşünerek Sunay, 23 Nisandaki o görüşmeden çıkarken iki anlama alınmasına artık asla olanak bırakmayacak bir demeci gazetecilere verdi. Dedi ki:

"Ordu affi ile diğerini karıştırmak çirkin harekettir. Bu, iyi niyetli insanların yaptığı bir şey değildir. İyi niyetli olmayanlar millet ile orduyu karşı karşıya getirmek istiyorlar."

Söz etkisini gösterdi. Bir gün sonra AP grubu ayrıca affi kabul ediyor ve Gümüşpala koalisyondan ayrılmayı düşünmediklerini söylüyordu. Ayın sonunda Gürsel İstanbul'a gitti. Bu, İsmet Paşanın 22 Şubat öncesinde yaptığı İstanbul gezisini pek andırıyordu. Cumhurbaşkanı Tural ile görüştü, bazı birlikleri ziyaret etti. Fakat işine yarar bir hava bulamadı. 1. Ordu da 22 Şubat olaylarının altına bir çizgi çekilmesinden yanaydı. Nasıl olmasın ki, çok tertip o ordunun içinde hazırlanmıştı.

Meclis 30 Nisanda, 22 Şubat suçlularının, o gece Başbakan tarafından kendilerine verilen söze uygun şekilde affını kabul etti. Fakat aynı tarihte, İsmet Paşanın gözünde AP ile koalisyonun sonu gelmişti. Zira böyle bir koalisyonla ülke yönetmenin olanaksızlığını Başbakan açıkça görüyordu.

Bu kanı, birbirinin peşisıra gelişen birçok olayın ortak sonucu oldu. Herhalde, Gümüşpala'nın 24 Mart tarihli muhtırası da bu yolda önemli bir adım oldu. Nitekim o tarihten itibaren birçok CHP ileri gelenine, Mecliste başka bir koalisyonun sondajlarını yapma görevi İsmet Paşa tarafından verildi. Bunlar YTP liderleriyle, Osman Bölükbaşı'nın terk ettiği CKMP'nin yeni liderleriyle, çeşitli partilerden ayrılmış bağımsızlarla, hatta AP'nin ılımlı kanadına mensup milletvekilleriyle, senatörlerle görüştüler. İsmail Rüştü Aksal "Gümüşpala buhranı" üzerine Ekrem Alican ile konuşmuştu. Olumlu izlenim edinmişti. Kendisini bir karma hükümete yatkın görmüştü. CKMP'nin başındakiler de partilerinin iktidara iştirakinin kendilerini Bölükbaşı'ya karşı kuvvetlendireceği havasını taşıyorlardı. Birçok bağımsız ise AP ile koalisyon bozulduğu takdirde kurulacak hükümeti desteklemeye hazırdı. Böyle bir durumda AP'den de istifa edecekler olacaktı.

Tabii bu davranışlarda "memleket menfaati"ni ön planda tutmak kaygısı çok vardı. Vardı da, bakan olmak umudunun teşviki de vardı!

Gümüşpala'nın muhtırası aslında İsmet Paşayı, bir endişesinin doğrulandığını gördüğünden dolayı tedirgin etmişti. Daha işin başında Gümüşpala'nın hükümete şahsen katılımını bu yüzden arzulamıştı. Aksi halde koalisyondaki ortağının bir hükümet kanadı bulunacaktı, bir de "merkezi umumi" kanadı ve ikincisi birinciye hükmetmek isteyecekti. İşte, hükmetmek istiyordu. Hatta, ortağı bulunduğu iktidara karşı Cumhurbaşkanıyla gizli tertiplere girişiyordu. Bakanlarının bundan haberi yoktu. Bu koşullarda Türkiye'yi yönetmek güçleşiyordu.

İsmet Paşanın nisan sonuna kadar sabırlı davranmasının nedenini ben, 22 Şubatçıların affı yasasını AP ile beraber çıkarma arzusunda görürüm. Bu affın kararını, isyan gecesi, AP'nin katıldığı hükümetinden almıştı. İstiyordu ki o hükümet bu sözünü tutsun. Affın Meclisten geçtiği 30 Nisan ile İsmet Paşanın hükümetin istifasını Çankaya'ya götürdüğü 31 Mayıs arasındaki devrede olaylar bir bakıma süratli geçti, bir bakıma uzadı. Fakat bir noktada hep tutarlı göründü: İsmet Paşa kendi parti grubunda yaptığı bütün konuşmalarında koalisyonu artık yürütemeyeceğini açıkladı. Bazen, istifa niyetini bile söyledi. AP'nin, Gümüşpala'nın ve Gürsel'in hataları İsmet Paşanın bu tutumuna doğru teşhis koymamalarındadır. Bunlar kendi kendilerine hep demişlerdir ki:

"İsmet Paşa memleketi bırakamaz!"

Bu havadan kendisine söz ettiğim bir gün İsmet Paşa bana şöyle dedi:

"Ben memleketi bırakmayacağım ki... Onları bırakacağım."

Türkiye'de belki 30 Nisan ile 31 Mayıs arasında kurulduğu kadar komisyon partiler arasında kurulmamıştır, yapıldığı kadar toplantı parti liderleri arasında yapılmamıştır. Bu komisyonlar ne antika adlar taşıyorlardı. Yok "huzur komisyonları", yok "koalisyonu kurtarma komisyonları." Bu sonuncusunun bir de kısaltılmış adı vardı: 3 K. Bunların büyüklerine bizzat İsmet Paşayla Gümüşpala'nın başkanlığında kalabalık CHP ve AP heyetleri katılıyorlardı. İlke olarak

ülke dertlerinin ve sorunlarının ön plana alınması fikri benimseniyordu. Sonra, toplantıdan çıkıldığında yeniden "merkezi umumi"nin dertleri ve sorunları AP'ye egemen oluyordu. Siyasi af bunların başında geliyordu. Tuhaftır, o günler yapılan yarış, affın bir an önce çıkarılması yarışı değil de, "affı ben çıkarttım" deme yarışıydı. Şimdi, aradan geçen yılların sonunda arkaya bakıp düşündüğümde görüyorum ki, talihsiz Kayseri mahkûmları sırf bu yarış yüzünden, yatacaklarından fazla yatmışlardır. Zira gayretin aşırısı bir teşebbüsü mutlaka önlüyordu. Kayseri'nin kapıları gürültüsüzce çok daha önce aralanabilirdi. Patırtı, bunu geciktirmiştir.

Gürsel, İstanbul'dan süngüsü bir hayli düşük döndü. Ordu arasına girmişti ama ordunun kendi yanında bulunmadığını hissetmişti. Geldiğinin ertesi günü İsmet Paşa Köşke çıktı ve kendisini gördü. Af konusunu Cumhurbaşkanı açmış. O sırada CHP ile AP arasındaki sayısız komisyon toplantılarından biri devam ediyordu. Hatta liderler de, yani İsmet Paşa, Gümüşpala, Alican ve Dinçer bir araya gelmişler, bilhassa af konusunda ortak davranılmasının gereğini konuşmuşlardı.

Böyle toplantılara yol açmakla Gümüşpala bindiği dalı kestiğinden habersizdi. Yapılan, eski koalisyonu perçinlemek değildi. O toplantılarda yeni bir koalisyonun temeli atılıyordu. İsmet Paşa, Alican ve Dinçer arasındaki buzlar çözülüyordu. Gümüşpala hâlâ, tıpkı Gürsel gibi "İsmet Paşa memleketi bırakamaz" masalındaydı ve buna dayanarak zorlamalar yapılabileceğine inanıyordu.

Bakınız, AP'nin nasıl zigzaglar çizdiğinin bir örneğini anlatayım.

22 Şubatçıların affı henüz çıkmamıştı. Fakat İsmet Paşanın bardağı dolmuştu. AP'lilere ne yapacağını açıkladı: O affı başka bir afla karıştırmadan Meclise getirecekti. Af çıkarsa koalisyon yürüyecekti, çıkmazsa istifa edecek ve "ne haliniz varsa görünüz" diyecekti. AP'liler derhal tavır değiştirdiler. Kendi yetkilileri bazı kararlar aldılar.

Kararlar neydi? Bunları bana o tarihte AP'li bakanlardan biri anlatmıştır:

22 Şubat affı şartsız kabul edilecektir. AP af konusuna karar verme yetkisinin hükümette bulunduğunu alenen ilan

edecektir. Hükümetin yarısı AP'li olduğuna göre bu, AP'nin af konusunda söz sahibi olmadığının değil, olduğunun göstergesi sayılacaktı. Yalnız, yetkiyi sorumlular kullanacaklardı. Yani, bakanlar. AP örgütüne bir genelge gönderilecek ve afla örgütün ilgilenmemesi istenilecekti. Örgüte, görevlilerin bakanlar olduğu bildirilecekti. Genelgeye uymayanlar cezalandırılacaklardı.

AP bu kararlara uysaydı, kalıbımı basarım ki siyasi af hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar erken, kimsenin beklemediği bir sırada Meclise gelir ve kıyamet de kopmazdı. Bilmiyorum Gürsel, 4 Mayıs günü öğleden sonra İsmet Paşayla yaptığı görüşmede hasta mahkûmların 27 Mayısta, ilk kademenin 30 Ağustosta tahliye edilebileceklerinin ve işin 29 Ekimde bitirileceğinin konuşulduğunu Gümüşpala takımına duyurmuş mudur?

Ama Gürsel'in aklındaki hâlâ, dişine göre bir başbakan bulup ilk kademede şu "ordu tasfiyesi"ni yaptırmaktı. Bunu başaramayınca, Sunay'ın emekliliği geldiği zaman İsmet Paşadan bir yıllık uzatmayı yapmamasını ısrarla istedi. İsmet Paşa "Hayır" dedi. İkinci uzatma zamanı Suat Hayri Ürgüplü dönemine rastladı. Gürsel bu defa onu zorladı. Fakat İsmet Paşa görevini devrederken Ürgüplü'nün kulağına bazı "baba nasihatları" fısıldamıştı. Ürgüplü onlara uymayı, Gürsel'in arzularına uymaya tercih etti.

AP'nin yukarda anlattığım kararları nisanın başında alınmıştır. Nisanın 20'si civarında İsmet Paşa, karşısında oturan AP heyetinin başındaki Gümüşpala'ya aynen şöyle diyordu:

"O halde, müzakere bitmiştir. Toplanır ve kararınızı verirsiniz. Benim için bu gibi hadiselerin hiçbir önemi yoktur. Meclisin içinde ve dışında dostluğumuz devam edecektir. İktidarda olmak veya muhalefette bulunmak önemli değildir. Gidiniz, görüşünüzü tespit ediniz."

İki iktidar ortağı arasındaki görüşmeler kesiliyordu, çünkü bu sefer AP gene 22 Şubatçıların affına siyasi affı sokuşturmak istiyordu. Hem de bakanları aracılığıyla değil, "merkezi umumi"si kanalıyla..

Bundan birkaç gün sonra ise aynı AP 22 Şubatçıların ayrıca affını kabul ediyordu.

İsmet Paşa o günlerin birinde, AP'li yardımcısı Âkif Eyidoğan'ın omzuna elini koydu ve şöyle dedi:

"Seninkileri bilmem ama, benim omuzlarım artık bu kadar yükü çekemez. Tahammülüm bitti."

Yanlarında AP Genel İdare Kurulunun ılımlılarından Halûk Nurbâki de vardı. Espri yapmaktan hoşlanan doktor,

"Sizin tahammülünüzü millet tüketemedi. Bizimkiler mi tüketebilecekler?" diye takıldı.

İsmet Paşanın verdiği yanıt kendisinin o günlerdeki ruh durumunu tam olarak yansıtır:

"Biliyor musun doktor, insanın adının tahammüllüye çıkması çok fenadır. Ne olursa, İnönü tahammüllüdür diyorlar. İnönü sabırlıdır diyorlar. Ve ne marifetleri varsa yapıyorlar. Tahammülün faydası kalmıyor."

Fakat bu sözler bir bezginlikten çok, bir kararlılığın ifadesiydi ve AP bunu son dakikaya kadar anlayamadı.

III

Yalnız 1. CHP–AP koalisyonunu değil, 2. CHP–CKMP – YTP koalisyonunu ve 3. CHP–Bağımsızlar koalisyonunu. da kimlerin yıktığı tartışma konusudur. Ötekilere ilişkin kanılarımı sırası geldiğinde söyleyeyim. Ama 1. koalisyonu İsmet Paşanın yıktığı kesindir. Zaten bundan dolayıdır ki, İsmet Paşa, Gürsel'e gidip de hükümetinin istifasını verdiğinde AP'deki ve Çankaya'daki tepki derin bir şaşkınlık oldu. Gürsel, böyle bir çıkmaza eliyle ittiği talihsiz Gümüşpala'ya "Tarih önünde mesul sensin!" demekten çekinmedi. Gümüşpala ise Gürsel'e "Mesul İnönü'dür" derken istifasından birkaç saat sonra İsmet Paşaya "Yanlış anlama var, biz koalisyonu destekliyoruz" diyordu.

Bu istifaya pek şaşırmayanlar Alican ile Dinçer idi.

Ankara 30 Mayıs günü gene heyecanlı günlerinden birini yaşadı. Sabahleyin İsmet Paşa Çankaya'ya çıktı ve Gürsel ile görüştü. Gürsel'e söylediği, uzun bir zamandan beri kafasında çözümlediği sorunun sonucuydu:

"AP ile bu koalisyonda memleketi idare etmenin imkânı kalmamıştır."

Gürsel tabii derhal itiraz etti ve Gümüşpala'yı, AP'yi savundu. İyi niyetliydiler. Yola gelebilirlerdi. Onlara bir şans daha vermek gerekliydi.

Aslında, İsmet Paşanın tahammülünü sona erdiren, bu şans verme işiydi. Her şans verişte, durumları kritikse AP rıza gösteriyor, kritik durum geçer geçmez hemen eski aşırılığına dönüyordu. Buna o sıralarda biz "alaturka kurnazlık" diyorduk. Ama bunun başka bir anlamı İsmet Paşayı, alaturka veya alafranga, fazla aptal sanmaktı ki, İsmet Paşaya herhalde her şey söylenebilir, aptallığı iddia edilemezdi.

Tuhaftır, yıllar sonra da oğlu Erdal İnönü'yü tam bir "politik yaratık" iken "enayi profesör" diye görenler çıkacaktır ve bunlar da yanlış hesaplar yapacaklardır.

İsmet Paşa, Cumhurbaşkanına zaten Bakanlar Kurulunu toplayacağını, kendi partisinin de grubu olduğunu bildirdi, bunlardan sonra kesin kararı kendisine sunacağını söyledi. CHP grubu ne zamandır kaynıyordu. Bilhassa gençler, artık AP'nin tahammül edilmez olduğunu ileri sürüyor, koalisyonun bozulmasının açık taraftarlığını yapıyorlardı. Bunda, CHP örgütünün de baskısının rolü vardı. Örgüt, partileri iktidarda mıdır, değil midir bir türlü anlayamıyordu.

İsmet Paşa Bakanlar Kurulunu saat 18.00 için toplantıya çağırmıştı. Ben kendisini öğle yemeğinde gördüm. İstifa kararı kesindi. Bakanlar Kurulundan sonra kendi grubuna gidecekti. Onlardan istifa yetkisi isteyecekti. Grup buna dünden hazırdı.

Ankara'nın siyasi çevreleri kaynıyordu, çünkü Gürsel sabahleyin İsmet Paşayla yaptığı konuşmayı AP'lilere duyurmuştu. Tahmininin hükümetin istifası olduğunu sözlerine eklemişti. Yalnız, AP'liler için bir şans vardı. Buhranın temelinde yatan neden, af konusunda AP'li bakanların onayıyla alınan bir kararı AP grubunun gene bir bildiriyle başka türlü yorumlayıp işi yeni çıkmaza sokmasıydı. Gürsel, AP'lilere demiş ki:

"Eğer yarın sabah saat 9.00'a kadar AP grubundan çoğunluğun imzasını bana getirirseniz İnönü'nün istifasını kabul etmem!"

Bu haber o gece, Halûk Nurbâki'nin elinde, olayı bir opera komik haline sokmuş. Gece yarıları bakan arabalarıy-

la kapı kapı dolaşılıp gerekli imzaların toplanmasına çalışılmış. Halbuki bütün AP grubunun imzası İsmet Paşayı tekrar AP kanadıyla bir koalisyon masasına oturtmaya yetmeyecekti.

Nitekim bu, Bakanlar Kurulunda da belli oldu. AP'li bakanlar üzgündü. İsmet Paşayı istifadan caydırmaya çalışıyorlar, AP grubunun yaptığı yorumun düzeltilebileceğini söylüyorlardı. Fakat, doğrusu istenilirse, fazla ümitli de değillerdi. Altı aydan beri İsmet Paşayı yakından tanıma fırsatı buldukları için, Gümüşpala ile arkadaşlarının dedikleri gibi Başbakanda blöf yapmak huyunun bulunmadığını görmüşlerdi. Başbakan toplantıda ilk konuştu ve istifa nedenini tek cümleyle söyledi: Bu geminin bu mürettebatla yürümesine olanak kalmamıştı.

AP'li bakanların içinde dramatik sözler söyleyenler, ülkenin batması ihtimalini belirtenler çıktı. İsmet Paşa herkesi sükûnetle ve yorum yapmaksızın dinliyordu. AP'li bakanlar bir tek olumlu teklif ortaya attılar. AP grubu tekrar toplantıya çağrılabilirdi. İsmet Paşa istifasını o zamana kadar bekletemez miydi? Grubun bu defa yeni bir karar alacağından emindiler.

İstifadan sonraki olaylar kendilerini doğruladı. AP gene hatalı bir zorlama girişimi yapmak için o yorumu bildirisine almıştı. Ama söyledim ya, İsmet Paşanın bu koalisyonu devam ettirtmek için gönlü kalmamıştı. Bakanlarından zaman sordu. Ne kadar süre istiyorlardı? Nihayet, 24 saat üzerinde görüş birliğine varıldı.

CHP grubunun toplantısı, Bakanlar Kurulu dolayısıyla 21.30'a ertelenmişti. Ankara'daki heyecan daha da arttı. Atatürk Bulvarı üzerinde üniformalı subaylar çoğalmıştı ve bunlar haberlerin doğrulanmasını istiyorlar, sık sık gazete bürolarına girip çıkıyorlardı. AP çevresinde iki tarz yorum vardı. Bazıları İsmet Paşanın blöf yaptığını söylüyorlar, Meclisteki güvenoyuna gideceği inancını savunuyorlardı. Fakat bir diğer kısım AP'li yeni bir ihtilalin gelebileceği endişesini saklamıyordu. Bunların arasından birtakımı o gece Ankara'dan uzaklaşmayı tercih etti ve 22 Şubat akşamındaki gibi geç kalmamak için olayların bile sonunu beklemedi.

İsmet Paşa, gruba böyle bir hava içinde gitti. Sonradan kendisi anlatmıştır: Grubunda uzun zamandır bu derecede coşkun bir tezahürat görmemiş. Hele kürsüye çıkarken alkışlar, yaşalar, varollar gırlaymış. O kadar ki, kürsüden sormuş:

"Yahu, beni niçin bu kadar çok alkışlıyorsunuz?"

Yanıt, alkışların artması olmuş.

İsmet Paşa o gece durumunu gruba açıkça anlattı. Gruptaki yakınları bunu zaten biliyorlardı ve havayı biraz da onlar hazırlamışlardı. Böyle taktikler, tertipler bütün partilerde oluyor. Asıl sorun, tertipte, taktikte teşhis hatasına düşmemek.

İsmet Paşa altı aydır koalisyonu yaşatmak için gayret sarfettiklerini söyledi. Bu gayretlerin AP'deki kararsızlık yüzünden semere vermediğini bildirdi. Her gün istenen yeni ödünler, her sıkıntılı bunalım dönemi geçiştirilince başlayan aşırılıklar işleri içinden çıkılmaz hale getirmişti. Başbakan olarak omuzlarında daha fazla bu sorumluluğu taşımak istemiyordu. Tavsiyesi, CHP'nin de bunu artık taşımamasıydı.

Sonra Gürsel ile sabah yaptığı konuşmayı haber verdi, AP'li bakanların 24 saatlik süre isteğini anlattı.

Bütün gruptan bir tek ses yükseldi:

"Mühlet istemiyoruz. Hemen istifa et."

Başbakan yanıt verdi:

"O halde yarın sabah gider, istifamı veririm..."

Verdi de... Böylece, 1961 sonrası olaylarının ilk perdesi kapandı.

Perdenin bir de son sahnesi oldu. O akşam, İsmet Paşayı Gümüşpala adına evinden aramışlar. İsmet Paşa evine –bu sırada Çankaya'daki Pembe Köşke taşınmışlardı– gece yarısında geldiği için bulamamışlar. Ertesi sabah tekrar aramışlar. Gene bulamamışlar. Gümüşpala, İsmet Paşayla ancak öğleyi biraz geçe, Meclisteki odasında görüşebildi. Fakat Başbakan saat 12.28'de istifasını Çankaya'da Gürsel'e vermişti.

Gümüşpala kendisini daha önce görebilip de dünyanın güvencesini verseydi, İsmet Paşanın kararı değişmeyecekti.

Günahına girmeyeyim ama, belki de istifasını vermesinden önce bulunamamasının nedeni buydu.

Cumhurbaşkanı Gürsel'in, İsmet Paşanın istifasını kabul ettikten sonra hükümeti kurma görevini tekrar İsmet Paşaya vermesi, fazla vakit almadı. 2 Haziran günü –istifa 31 Mayısta verilmişti– Cumhurbaşkanlığından tek cümleli bir bildiri yayımlandı. Cümle şuydu:

"Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümetin kurulması vazifesi Malatya Milletvekili Sayın İsmet İnönü'ye tevdi edilmiştir."

Görevi alan gene CHP Genel Başkanı İnönü değil, Malatya Milletvekili İnönü idi. Yani İsmet Paşanın kişiliği, yine bu görevin kendisine verilmesi nedenini oluşturmuştu. Bunda da şaşılacak bir şey yoktu. Zira o tarihte henüz, bir baskı öğesi olarak varlığını sürdüren ordu, eğilimini Çankaya'ya bu suretle bildirmişti.

İsmet Paşa istifa ettiği zaman Genelkurmay Başkanı Sunay Almanya'daydı. Süratle geldi ve Başbakanlıkta İsmet Paşayı gördü. Sanırım bu istifa Sunay için de sürpriz değildi. Başbakan niyetlerini kendisine daha önce açmıştı. Konuşmada İsmet Paşa olayın ayrıntılarını, nasıl geliştiğini anlattı. Sunay ve ordunun yüksek kademeleri için İsmet Paşanın iktidarda kalması hem ordu, hem de şahısları itibariyle tek güvenceydi. Sunay akşam vakti Çankaya'ya çıktı. Gürsel'e ordu olarak arzularını söyledi. Bunalımın o aşamasında Kuvvet Komutanları da Cumhurbaşkanı nezdinde Genelkurmay Başkanını desteklediler. Ordu, Başbakanlıkta İsmet Paşadan başka bir seçenek kabul etmiyordu.

Ertesi gün Hava Kuvvetlerinin kuruluşu yıldönümüydü ve Mürtet'te bir gösteri düzenlenmişti. İsmet Paşa Başbakanlık görevlerini sürdürüyordu. O sıfatıyla gösterilere gitti. Yanında eşi vardı. Kendisini başta Genelkurmay Başkanı, komutanlar ve subaylar karşılamışlar. Subayların gösterdikleri sevgi ve saygı, kayınvaldemi çok etkilemişti.

Gösterilerde Cumhurbaşkanı Gürsel'in bulunmaması dikkati çekti. Gürsel Çankaya'da yakın ideal arkadaşları ve parti liderleriyle görüşmeler yapmaktaydı. Sabahleyin Dinçer, Alican ve Gümüşpala ile görüştükten sonra akşamüzeri İsmet Paşayı davet etti. Acaba İsmet Paşa, hükümetin tekrar kurulması görevini kabul eder miydi? Konuşmada Cumhurbaşkanı Milli Koalisyon üzerinde durdu, fakat bu görü-

şün İsmet Paşa tarafından hâlâ olumlu karşılanmadığını çabuk gördü.

Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak isterim. 1961 seçimlerinden itibaren bir Milli Koalisyon fikri zaman zaman ortaya atılmış, şampiyonlar bulmuştur. Baş şampiyon Gürsel'di. İsmet Paşa fikre hiçbir zaman, tek bir gün iltifat etmedi. Bir de Cumhurbaşkanının başkanlığındaki liderler toplantısı modası olmuştur. İsmet Paşa onlarda da asla bir yarar görmemiştir ve bunlara, zorunluluktan katılmıştır.

Gürsel için 1 Haziran gününün sıkıntılı geçtiğini sanırım. İsmet Paşayı hükümeti kurmak için görevlendirmesi yolundaki baskılar geç vakte kadar sürdü. Ertesi gün de kısa bildiri yayımlandı. İsmet Paşa da bir demeç vererek elinden geleni yapacağını bildirdi. Fakat işleri ağırdan aldığını kısa zamanda fark ettim. Beklediği bir şeyler var gibiydi. Bir akşam,

"Meclise baksana... Kim nerededir, anlamanın imkânı yok" dedi.

Gerçekten de gözün gözü görmesine olanak bırakmayan bir tozkoparan fırtına Mecliste bütün şiddetiyle esiyordu. CHP dışında bütün partilerden istifalar birbirini izliyor, türlü transferler oluyordu. Kadrosu en fazla fire veren takım AP idi. Bundan ayrılanlar bir Bağımsızlar Grubu kurmuşlar ve başlarına Necmi Ökten'i almışlardı. Bağımsızlar Grubunun mensupları yakında, CHP ile ortak bir hükümet kuracak kadar kuvvetleneceklerini söylüyorlardı. Gerçekten de her gün kendilerine katılmalar oluyordu, ama İsmet Paşanın beklediği, kuşkusuz bu değildi. İsmet Paşa, liderlerinin otoritesi altında disiplinli grupların belirmesini bekliyordu ve AP'nin dışındaki partilerle işbirliğine hazırlanıyordu.

Sonraki olaylar, hatta İkinci Koalisyonun bozulma nedenini anlamak için Birinci Koalisyonun neden bozulduğunu iyi bilmek lazımdır. Birinci Koalisyonda iki siyaset felsefesi durmadan çatışmıştır. Bunların birincisi İsmet Paşanın "Söz bir, Allah bir" ilkesidir. İkincisi Gümüşpala'nın "Bugün söylersin, yarın yalarsın" politikasıdır –Bu sonradan "dün dündür, bugün bugündür" diye şöhret kazandı–. İsmet Paşa Mecliste sular durulduktan sonra istedi ki, liderler gelip kendisiyle konuştuklarında ağızlarından çıkan söz bir "ciddi

söz" olsun. Temasları ağırdan almasının nedeni buydu. Liderler kuvvetlensinler diye bekliyordu.

İsmet Paşanın ilk konuştuğu liderlerden biri Bölükbaşı oldu. Bölükbaşı bu sırada CKMP'den istifa etmişti ve MP'yi kurmaya hazırlanıyordu. Başbakan, Necdet Calp'tan, Bölükbaşı'yı bulmasını istedi. Bölükbaşı şu yanıtı verdi:

"Ben CKMP'den istifa ettim. Artık sadece Ankara Milletvekiliyim. Başbakanın benimle görüşecek nesi olabilir?"

Hınzır İsmet Paşa! Sevimli olmayı arzu ettiği zaman bunun yolunu öylesine iyi bilirdi ki... İşte, Bölükbaşı'ya Calp aracılığıyla verdiği yanıt:

"Bölükbaşı siyasetten ayrılıp köylerine çekilseler bile, memleketin buhranlı bir anında kendileriyle konuşmak ve fikirlerini almak ihtiyacını hissederim."

Bölükbaşı, Başbakanlığa zevkten dört köşe olmuş halde geldi ve bundan önce yaptığı gibi sözünü açık söyledi: Hükümete katılmayacaktı, fakat İsmet Paşanın kuracağı bir kabineyi gene destekleyecekti.

Alican daha baştan, İsmet Paşanın başkanlığında üçlü bir koalisyona hazır olduğunu belli etti. Dinçer, söyleme zorunluluğu duyduğundan "Milli Koalisyon" lafını etti ve rahatladı. Artık CKMP de üçlü koalisyona hazırdı. Bağımsızlar ise, zaten bir hükümet kanadı olmak için bir araya gelmişlerdi ve başkanları Necmi Ökten'e verilecek bir bakanlık onları tatmin edecekti. Gerçi bakanlıkların paylaşılması pazarlığı kızıştığında YTP ve CKMP bağımsızları istemediler, yahut, CHP onları pek istiyorsa kendi kontenjanından bakanlık versin dediler ama bu, büyük bir sorun oluşturmadı. Zaten, YTP tarafından Birinci Koalisyonun kuruluşu sırasında ileri sürülmüş "eşit pay" talebi bu sefer ortalarda bile yoktu. Her parti hükümette, gücü oranında temsil edilecekti.

Bu konuda hiç ısrar olunmadı değil. Ama İsmet Paşa, bilhassa Dinçer ile yaptığı bir görüşmede, hayatlarında henüz hükümet çalışmasında bulunmamış arkadaşlarına hükümet çalışmalarının özelliğini söyledi. Bir koalisyon hükümetinde bir partinin, sayısal çokluğa sahip olduğu için o hükümete egemen bulunması gibi bir sorun yoktu. Bakanlar Kurulunda kararlar oyçokluğuyla değil, oybirliğiyle alınıyordu ve her bakanın böylece bir tür veto hakkı vardı. Bir parti

bir koalisyonda tek bakanla dahi temsil edilse, bütün öteki bakanlıkları elinde tutan parti kadar söz sahibiydi. Zira, alınan kararı kabul etmezse koalisyondan daima çekilebilirdi.

Bu küçük "hükümet sanatı" dersi o konudaki itirazları ortadan kaldırdı.

Taraflar, tuhaftır, fikir platformunda da kolaylıkla anlaştılar. Yeni hükümetin izleyeceği politikayı partilerin yetkili kıldıkları heyetler uzlaştırıcı bir zihniyet içinde tespit ettiler ve kaleme aldılar. Herkes biraz ödün verdi. Belalı af konusunda ise zaten fikirler berraklaşmıştı. Son olarak İçişleri Bakanlığının CHP'ye ait olması karşı tarafların itirazına yol açtı. Fakat ipleri koparan o olmadı. Karşı taraflar bunu da sineye çektiler.

İpler hiç beklenmedik bir anda, son derece manasız görünen bir sebepten koptu. CHP her biri bir partiye ait olacak üç Başbakan Yardımcılığı istiyordu. Buna Alican sonuna kadar diretti. Tabii, ortada yüksek sesle söylenen, birtakım ilkelerdi. Fakat aslında itiraz, CHP'nin Başbakan Yardımcılığına getireceği bilinen Turhan Feyzioğlu'naydı. Alican muhteris ve kendisine güvenilmez saydığı profesörün mutlaka huzursuzluk yaratacağı görüşündeydi. Onunla geçinilemeyeceğini seziyordu.

Aslında bu varsayım doğru çıkmış ve İkinci Koalisyon en fazla Alican - Feyzioğlu çekişmesinin sonunda yıkılmıştır ya... Çekişmede haksızlığı tamamen Alican'a veya Feyzioğlu'na yüklemeye kalkışmak da haksızlığın ta kendisi olur.

Fakat İsmet Paşa için sorun önemliydi. Partilerin üstünde bir durumda olmak istiyordu. CHP grubu da bir Başbakan Yardımcısı tarafından temsil edilmeliydi. İşbirliğinin selametini bunda görüyordu ve bunda bir evvelki koalisyonun kendisine verdiği tecrübe büyük rol oynuyordu.

Yüzülüp yüzülüp kuyruğa gelindiğinin sanıldığı sırada üç lider arasındaki dramatik bir görüşme İsmet Paşanın Çankaya'ya gidip görevi bıraktığını bildirmesi sonucunu verdi.

Bu görüşmede İsmet Paşa karşısındakilere:

"O halde, müzakereler bitmiştir" dedi.

Bu sözü, bir aydır ikinci defa olarak söylüyordu. Şimdi karşısındakiler Gümüşpala ve AP'liler değildi. Alican'ın baş-

kanlığındaki YTP heyeti ve Hasan Dinçer'in başkanlığındaki CKMP heyetiyle koalisyonun son görüşmelerini yapıyordu. Gürsel ve Zeytinoğlu bilhassa Alican ile sürdürdükleri temaslarda YTP Genel Başkanını yumuşatmaya çalışmışlardı. Fakat Alican da, elaltından sondajlarını yapmamış değildi. Aksal'ın ağzını aramıştı: Acaba CHP'li Başbakan Yardımcılığını kabul eder mi, diye. Aksal o göreve gelseydi YTP'nin bir itirazı kalmayacaktı. Dert, Feyzioğlu ile geçinememe derdiydi.

Aslına bakılırsa durum bu son toplantıdan bir evvelki toplantıda bağlanmıştı. YTP ve CKMP heyetleri ipleri koparmamak için sorunu bir de kendi yetkili organlarına götüreceklerini bildirmişler, bir günlük süre istemişler, CHP Genel Başkanına da aynı şeyi yapmasını salık vermişlerdi. İsmet Paşa daha o zaman onlara:

"Ben yapacağım teması yaptım. Şimdi gidiyorsunuz. Yarın geleceksiniz. Bilesiniz ki, ben aynı kararda olacağım" demişti.

Gerçekten de, "müzakereler bitmiştir" dediği son toplantıya, ertesi gün, aynı tutumda gitti. Ötekiler durumlarını söylediler. Her konuda yumuşama olmuştu. Fakat Alican, CHP'li Başbakan Yardımcısı fikrine direniyordu. İsmet Paşa sükûnetle dinledi. Sonra kararını bildirdi. Görüşmeler bitmişti. Yollar ayrılıyordu. Dostane ilişkiler, kuşkusuz sürecekti. Fakat ortaklık söz konusu değildi.

CKMP'den Nurettin Ardıçoğlu ayağa fırladı. Acaba bir şans daha tanıma olanağı yok muydu?

"Paşam, yarın bir daha toplansak..." dedi.

İsmet Paşa, Alican'a döndü:

"Böyle söylüyor. Değişiklik olur mu? Ne dersin?"

YTP Genel Başkanının yeni bir toplantıya itirazı yoktu. Fakat görüşünü değiştireceğini sanmıyordu.

İsmet Paşa Cumhurbaşkanına hitaben bir "görevinden mazur görülme talebi" kaleme aldı. Vefakâr Özel Kalem Müdürü Necdet Calp ile birlikte Çankaya'ya çıktı ve Gürsel'e bunu verdi. Cumhurbaşkanı mektubu almak istememiş. "Bu, benim elimi yakıyor!" demiş. Fakat yapacak başka bir şeyi olmadığından sadece ısrarla yetinmiş. Hatta, hayret de ifade etmiş:

"Nasıl olur? YTP'nin bütün şartları kabul edeceğini bana söylediler" demiş.

İsmet Paşanın hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanına iade etmesi başkentte bomba etkisi yarattı. Birçok çevre bu gayretleri inanılmaz dikkat ve ilgiyle takip ediyordu. Bunların başında ordu vardı. O gün Genelkurmay Başkanıyla Kuvvet Komutanları Kırıkkale'ye gitmişlerdi. Fakat her biri, kendi kurmay başkanını Ankara'da bırakmıştı. Onlar olayları izliyor ve komutanlara ulaştırıyorlardı. Herkes diken üzerinde gibiydi. Sükûnete kavuşmak için bütün umutlar İsmet Paşaya bağlanmıştı. Ülkede her şey durmuştu. Piyasa işlemez haldeydi. Ordu için bir de, 22 Şubat fırtınasının tortusu hikâyesi vardı.

Gece saat 22.00 idi ki Çankaya'dan telefon ettiler. Ben çıktım. Konuşan, Sunay'ın başyaveriydi. Genelkurmay Başkanı şu anda Çankaya'da, Cumhurbaşkanının yanındaydı. Sayın Başbakan ile acele görüşme ihtiyacı duyuyordu. Müsaade istedim, isteği İsmet Paşaya aktardım.

"Buyursunlar!" dedi.

Kısa bir süre sonra Genelkurmay Başkanı, yanında Muhafız Alayının Komutanı da bulunduğu halde Pembe Köşke geldi. Bahçe kapısının önü gazetecilerle doluydu. Sunay'ın yanındakileri baştaki odaya aldık. İsmet Paşa ve Sunay bir saatten fazla görüştüler. İsmet Paşanın anlattığı, kendisini görevi bırakmak zorunda bırakan nedenlerdi. Ya, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde çalışacak bir hükümet kuracaktı, ya hiç kurmayacaktı. Herhalde günü gün etmek veya görünüşü kurtarmak için bir topluluğu bir araya getirmek söz konusu değildi. Buna karşılık Sunay, ordunun niçin "mutlaka İsmet Paşanın başkanlığında bir hükümet" istediğini söyledi. Bu nedenleri biraz evvel Cumhurbaşkanına da bildirmişti ve Cumhurbaşkanı kendisine, gidip İsmet Paşayı görmesi tavsiyesini yapmıştı. Gürsel bütün güçlüklerin giderilebileceği kanısındaydı.

Sunay çıkarken İsmet Paşa kendisini kapıya kadar uğurladı. Bu arada gazeteciler koşuşup geldiler. İsmet Paşa onlara hükümeti kurmayacağı yanıtını verdi.

O gece Çankaya'da ve Genelkurmay Başkanlığında ışıklar geç vakte kadar yanık kaldı. Gürsel, sorumluluğun şimdi kendisinde olduğunu anlıyordu. Ordu, eğilimini kesinlikle bildirmişti ve onun gereğini yapmaktan başka çare yoktu.

Sunay, Genelkurmayda, görüşmelerinin sonucunu komutanlara anlattı. Durumu görüştüler.

Ama, başkentin yanık ışıkları bunlardan ibaret kalmadı. Pusuda "vakit"i bekleyen başka eğilim sahipleri de yeni bir çıkış yapmanın zamanı mıdır, değil midir, kendi aralarında onu tartışıyorlardı. Başkent sabaha kadar sinirli ve heyecanlı bir gece geçirdi.

Gecenin en ilgi çekici temasları komutanlarla orduya yakınlıklarını korumuş bazı MBK üyeleri arasında cereyan etti. Ordu, sonuna kadar fiili politikanın dışında kalmak istiyor, açık bir müdahale zorunluluğu doğmaması için elinden geleni yapıyordu. "Açık müdahale"den anlaşılması gereken husus 23/24 Ekimdeki gibi spektaküler bir müdahaleydi. Komutanlar işler bu noktaya gelmesin diye çaba gösteriyorlardı.

Güvendikleri, temas ettikleri bazı eski MBK üyeleri vardı. Şimdi bunlar birer politik kimlik kazanmışlardı. Üstelik, statüleri itibariyle sivildiler. Eğer onlar Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşünü bilirlerse çeşitli kimselere bunu "yetki" ile anlatabilirler ve akılları başlara çağırabilirlerdi.

Ertesi gün, bu takımın dört bir koldan taarruzu ile geçti. Bunların arasında şimdi Mucip Ataklı'yı, Rafet Aksoyoğlu'nu, Sezai Okan'ı, Muzaffer Yurdakuler'i hatırlıyorum. Çankaya'ya çıkıyorlardı, Pembe Köşke geliyorlardı, siyasi liderlerle görüşüyorlar ve durumun vehametini, nezaketini dile getiriyorlardı. Çankaya'da Gürsel de kollarını sıvamıştı. Erkenden MBK'cilerle konuştuktan sonra Alican'ı davet etti. Arkadan İsmet Paşa ve Aksal ile görüştü. İsmet Paşa çıktıktan sonra Aksal daha bir süre içerde kaldı. Tabii bu hemen, Aksal'a başbakanlık teklif edildiği yolunda yorumlandı. Halbuki İsmet Paşadan başka bir başbakan o hükümet krizinde ordu için söz konusu değildi. Nitekim Aksal, gazeteciler başbakanlıktan bahsettiklerinde "Böyle bir teklif yok" dedi. Teklifler, şu CHP'li Başbakan Yardımcılığını kabul etmesi yolundaydı ve aslına bakılırsa Aksal o göreve gelseydi Türkiye'de demokratik hayat çok başka şekilde gelişebilirdi.

Gümüşpala, Bölükbaşı Çankaya'nın diğer konukları oldular. Durum yavaş yavaş kristalleşiyordu. MBK'ciler tekrar Pembe Köşke geldiler, tekrar Çankaya'ya çıktılar. Gene bir

"saate karşı yarış" başlamıştı. Sunay ve komutanlar da gelişmelerden dakikası dakikasına haberdar oluyorlardı.

Akşam böyle bulundu. İsmet Paşa görevi tekrar ve itibarla yüklenmek için bir şart koşuyordu: Gürsel'in, siyasi parti liderleriyle görüştükten sonra kendisini millet huzurunda göreve yeniden daveti gerekiyordu. Böyle bir davetin metninin esasları Pembe Köşkte konuşuldu. MBK'ciler ve temasların perde arkası kısmında rol oynayan Kemal Satır oradaydılar. Gürsel, radyo vasıtasıyla hemen o gece bu daveti yapmaya hazırdı.

Her şey olup bitince Pembe Köşkten Çankaya'yı aradık. Bu sefer de Gürsel orada yoktu. Aman! Öğrendik ki o gece 19 Mayıs Stadyumunda Galatasaray - Beşiktaş maçı vardı ve Gürsel oraya gitmişti. Kemal Satır derhal, mutabık kalınan esasları yanına alarak stadyuma koştu. Gürsel'i bulmuş, almış, Köşke götürmüş. Bildiri hazırlanmış ve radyoya verilmiş. Bize telefon edildi. 22.45'teki haber bültenini dinlememiz söylendi.

Galiba bildiri bültenin başına yetişememişti. Yanılmıyorsam arada, diğer haberleri keserek okudular. Gürsel, İsmet Paşanın kişiliğine ilişkin çok övücü sözler de söylüyor ve ülkenin bugünkü durumunda onun istifasını kabul etmeye olanak görmediğini bildiriyor, kendisini bir defa daha yurt hizmeti için göreve çağırıyordu.

İsmet Paşa karşı yanıtını yemek odasındaki masa üzerinde el yazısıyla hazırladı. Gazeteciler heyecan içinde, bahçede bekliyorlardı. Yanıt, kendilerine okundu. İsmet Paşa, verilen görevi kabul ediyordu.

Hükümetin kurulup Meclisten güvenoyu alması hiç sorun çıkarmadı.

IV

Yazı serisinin burasında bir ayraç açıp 1961-64 döneminde "askerin rolü" üzerinde durmak ve o konuyu, kronolojik sıradan biraz kayarak daha geniş zaman parçası içinde işlemek istiyorum. Bu, İsmet Paşanın da o dönemdeki tutumuna ve bazı davranışlarına ışık tutacaktır.

27 Mayısta asker, elinde silah, demokrasiye paydos diyen bir iktidarı deviriyordu. 1961 seçimlerinden sonra kurulan İsmet Paşa kabinesinin, üniformalıların iradesi sonucu olduğunu anlattım. Tam anlamıyla milli iradenin değil. Çünkü oylar alt alta konulup toplandığında görülmektedir ki, bunlar 27 Mayısın yanında olmaktan çok karşısındadırlar. O günden seçime, köprülerin altından çok su akmıştır. Üniformalılar açıktan tavır takındılar, parti liderlerini topladılar, onlardan imza aldılar. İkinci İsmet Paşa kabinesinin de asker tarafından yapılmış baskıyla siyasi partilere kabul ettirildiğini görmeme olanağı yoktur. Ama asker bir adım daha atmıştır: Üniformasıyla ortada değildir. Eğilimini, içindeki havayı artık sivil aracılar vasıtasıyla bildirmektedir, sadece Genelkurmay Başkanı bir yanlış anlama olmasın diye yetkililerle kişi kişi görüşmektedir.

Askerin, üniformasını çıkarması kolay olmamıştır. Onu bu yola İsmet Paşa itti. Askeri, iktidar için kullanmaya kalkışmaması sayesinde... Askere, ülkenin iyi ellerde bulunduğu inancını vererek... Askerden, kışlasında kalmasını istemek suretiyle... Ama Türk ordusu gibi bir ordunun ülkenin durumuyla her zaman yakından ilgileneceğini de hatırından hiç çıkarmaksızın...

Yeri gelmişken, Birinci Koalisyonun sallantı günlerinde, 1962 Mayısının sonlarında cereyan eden bir olayı anlatayım. Söylenenlere göre, 1950'de, seçimleri DP kazandığı zaman büyük komutanlar İsmet Paşaya gelmişler, o isterse bir müdahalede bulunmaya hazır olduklarını söylemişler. İsmet Paşa teklifi reddetmiş. İsmet Paşa bunun bir "yakıştırma" olduğunu anlatır. (Bk. "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları" dizisinin 2. kitabı: "DP'nin Altın Yılları - 1950/1954" Gerçekte de, o günlerin ordusu için bir güven sorunu yoktu. Müdahalenin nedeni yoktu. Türk ordusu hiçbir zaman, kişilerin kara gözleri için küçük parmağını kaldırmamıştır.

1962 Mayısının sonlarında, İsmet Paşanın AP'li koalisyonla işleri yürütemeyeceğini anladığı, bunu söylediği ve subayların Atatürk Bulvarında çoğalıp gazete bürolarından haber sormaya başladıkları günlerde Pembe Köşke ordu adına bir heyet geldi. O sırada Genelkurmay Başkanı da, Kuvvet Komutanları da görevle yurtdışında bulunuyorlardı. Ordu

tedirgin haldeydi ve kuvvetlerin kurmay başkanları kıpırdanmalardan endişeliydiler. İsmet Paşa istifa ettiği takdirde bazı olaylara engel olamayacaklarından korkuyorlardı. Bunun üzerine üç kuvvetin kurmay başkanları, Kara Kuvvetleri adına General Zeki İlter, Deniz Kuvvetleri adına Amiral Turgut Özel (Kunter) ve Hava Kuvvetleri adına General Hüsnü Özkan, başlarına 2. Ordu Komutanı General Refik Tulga'yı almışlar, Başbakandan randevu istemişlerdi. İsmet Paşaya durumun inceliğini anlattılar. Bir de muhtıra hazırlamışlardı. Onu sundular. Ordu, Başbakan İsmet Paşayı tamamıyla desteklediğini bildiriyor, partilerden ve parti liderlerinden şikâyetlerini dile getiriyordu. Komutanlar şöyle dediler:

"Müsaade ederseniz liderleri Genelkurmay Başkanlığına çağıralım. Orada onlara, gerekli şeyleri söyleyelim..."

Bu "gerekli şeyler"den komutanların ne anladıklarını İsmet Paşa doğal olarak sezdi. Böyle bir girişime gerek olmadığını, buna müsaade etmediğini kendilerine belirtti. O zaman komutanlar bir taahhüt istediler: İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının yurda dönüşüne kadar görevinden ayrılmamalı, istifa etmemeliydi. İsmet Paşa taahhüdü verdi. İstifasını mayısın son gününe kadar geciktirmesinde bu olay rol oynadı. Başbakan sonradan, muhtıralarını komutanlara geri gönderdi. Temaslarını artık, resmen, sadece kendisine bağlı Genelkurmay Başkanıyla yapmayı tercih ediyor, bu alışkanlığı yerleştirmeye çalışıyordu.

Bugün, böyle olaylara bakıp da "Bu ne biçim demokrasiymiş!" diye burun kıvırmak mümkündür. Unutulmaması gereken nokta, o günler Türkiye'nin iki seçenekle karşı karşıya olduğudur: Ya, orduya güven veren ve kendisine karşı askeri ihtilal yapılamayacak bir İsmet Paşanın başbakanlığında, ordunun büyük çoğunluğunun gerçek arzusu olan "ödünsüz parlamenter rejim"e geçmek, ya da askeri darbeleri önleyememe durumunda kalmak.

Ordu o yıllar, aradığı güveni niçin ancak İsmet Paşada buluyordu? Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bir defa İsmet Paşa ordudan geldiği için orduyu anlıyordu. 22 Şubatın tasfiye yolu hakkında varmış olduğu karar ihtilal çıkarmama yoluydu. Denilebilir ki Gürsel de ordudan gelmiştir, ama o ge-

niş tasfiye peşindedir. Gürsel'de elbette ki İsmet Paşanın engin tecrübesi yoktu. Bir de, Gürsel fena halde hastaydı ve hastalığı nedeniyle çok çabuk etki altında kalıyordu.

İkinci bir neden, İsmet Paşanın asker üzerindeki kişisel otoritesi ve saygınlığı idi. Bir askeri darbenin İsmet Paşaya karşı yapılacak olması, içinden ihtilale taraftar subayları bile bir vicdan muhasebesine itiyor, kışkırtma ve yönlendirmelerin etkisini olabildiğince azaltıyordu.

22 Şubat bastırılmıştı. Fakat kışkırtmalar devam ediyordu. Hatta açıktan meydan okumalar oluyordu. Bundan dolayıdır ki Milli Savunma Bakanlığının irtibat bürosu o günler bildiri üzerine bildiri çıkarıyor, ordudan ayrılmış kimselerin ordu adına konuşuyor pozunu kınıyordu. Bu hareketlerin çekirdeği gene Talât Aydemir'di. Aydemir, kendini astırtıncaya kadar uğraştı.

Talât Aydemir'in faaliyetinden İsmet Paşanın fazla tedirgin olduğunu ben görmedim. Megalomanyak albaya ilişkin kanısı hep, onun kendi dilindeki anlamıyla bir "maskara" olduğuydu. Fakat ordu gerçekten rahatsızlık hissediyordu. Aydemir'in ön saftaki ideal arkadaşlarından Dündar Seyhan,

"Emekli olduktan sonra da rahat bırakılmadık. Hükümet kesif bir takip hareketine girişti" der.

Doğrudur. Ama takip eden hükümetten çok orduydu ve Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar takip hakkında Başbakana bilgi verirdi. Bu takip haklıydı da, zira Aydemir daha 23 Şubat sabahı yeni darbesinin hazırlıklarına başlamıştır. Bunun bir kuruntu olduğu, talihsiz albayın kışkırtıldığı sanılmamalıdır. Kendisini bir başka ideal arkadaşı, Emin Aytekin, 22 Şubattan hemen sonra görmüştür. Bakınız, anlattığı nedir:

"Martın başında Ankara'ya hareket ettim. Talât Aydemir'e her şeyin burada bitmiş olduğunu, gücümün yettiği kadar anlatmaya çalıştım. Ordunun içinde iken ve bütün kuvvetleri elimizde, kontrolümüzde bulundurduğumuz devrelerde teşebbüs edip de gerçekleştiremediğimiz hareketlerin, ordudan ayrıldıktan sonra dışardan zorlanmasının beyhude olacağını bildirdim. Dinlemek bile istemedi. Ona göre yeni bir mücadele 23 Şubat sabahı yeniden başlamış bulunmak-

taydı ve mutlaka başarıyla sona erecekti. Kendisinin, sonunda bu yolda ölümü göze aldığını bildirdi."

Ordunun, İkinci Koalisyonun da İsmet Paşa başkanlığında kurulması için ısrarda ne kadar haklı bulunduğu kolay anlaşıldı. Kısa zamanda, biraz gelişen demokratik hayatın olanaklarından yararlanılarak bir yeni "ihtilal grubu" Türkiye'de oluştu. Aman yarabbi, bu ne karışık, karmakarışık bir gruptu. Ayrı ayrı tellerden çalan bir sürü insan bir tek hedefte birleşmişti: İsmet Paşa iktidarının şahsında parlamenter rejimi yıkmak. Ondan sonra yolları kuşkusuz ayrılacak, birbirlerine düşecekler, birbirlerini temizleyeceklerdi. Ama demokrasiyi boğana kadar el ele yürüyeceklerdi. Aydemir ve onun 22 Şubatçıları 14'lerle işbirliğine geçtiler. Aralarında temas 22 Şubattan önce de vardı. 1962 sonbaharında bunlar açık ve resmi nitelik aldı. Kabibay ile Baykal'ın, görevlerinden izinli olarak Türkiye'ye gelişlerini hatırlarım. 22 Şubatçılar kendilerini karşılamışlardı. Beraber poz poz fotoğraflar çektiriliyor, demeçler veriliyordu. "14'ler iktidara geleceklerdir!" deniliyordu. Aydemir, Türkiye'deki tek "Kuvvetli Adam"ın kendisi olduğunu bildiriyordu.

Grupta inanılmaz başka gruplar da vardı. Sosyalist Yön dergisi faşist cuntanın belli başlı destekleyicisiydi. AP'li ırkçıların çıkarttıkları Yeni İstanbul da öyle... "Yön"ün beyni, Paris'ten sınıf, Akis'ten çalışma arkadaşım Doğan Avcıoğlu hakkındaki izlenimlerimi daha sonra, 12 Martı da içerecek 7. kitapta söyleyeceğim. Doğan Avcıoğlu gibi kimselerin o değirmenlere su taşımaları benim gözümde hep Türkiye'nin ve Türk aydınının büyük talihsizliğini oluşturmuştur. Doğan, güç yetişen bir değerdi. Ama pusula bir defa şaşırılmaya görsün... Nihayet, aradıklarını CHP'de bulamamış birtakım şöhretler tehlikeli temaslar yapıyorlardı. Tam bir aşure!

Aydemir, karargâhını Atatürk Bulvarı üzerinde kurmuştu. Yanında yandaşları, orada, ülkenin yarınki egemeni pozunda turlar atar, gazetecilere günün sorunları hakkında kendi görüşünü bildiren demeçler verirdi. Bunların biri yüzünden başı derde, sonra kendisi hapse girdi. Fakat sanırım Aydemir, kendisine bir şey yapılamayacağı sanısını ilmik boynuna geçinceye kadar sürdürmüştür. Bunda pek de haksız değildi. Mamak'ta verilen idam hükmü gereğince Fethi

Gürcan'ı asmışlardı. İsmet Paşa bu sırada Beyaz Sarayda Johnson ile görüşüyordu. Fakat Aydemir hakkındaki kararın infazı için İsmet Paşanın yurtta olmasını beklediler. İsmet Paşa Amerika'dan geldi. Aydemir'in cezası o zaman verilebildi. Aydemir, kendisi hakkındaki kendi kudret kuruntusunu çok kimseye telkini becermişti.

Bir yeni darbe girişiminden endişe Ankara'nın siyasilerinde hep devam etti. Bir gece yemekte, devrin Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer'in nasıl titrediğini gözlerimle görmüşümdür. Kennedy öldürülmüştü. İsmet Paşa bir gün sonra cenaze töreninde bulunmak üzere Amerika'ya gidecekti. Akşam yemeğinde Dinçer vardı. İsmet Paşayla benim aramda oturuyordu. Bir ara Genelkurmay Başkanı Sunay geldi. İsmet Paşa, kendisiyle görüşmek için izin istedi, yandaki odaya geçti. Başbakan Yardımcısı kulağıma eğildi,

"Metin Bey, siz de söyleyin, gitmesin, ayrılmasın..." dedi.

Sandım ki İsmet Paşanın, yaşı dolayısıyla böyle bir gezide yorulacağını düşünüyordu.

"Ama maşallah, sıhhati yerinde. Dikkat edecek... Doktoru da gidiyor" yanıtını verdim.

Dinçer, Allahın onu başımızdan eksik etmemesi için oturaklı bir duada bulunduktan sonra korkusunu söyledi: İsmet Paşa yokken askerin bir ihtilal yapmasından endişe ediyordu:

"Gece gözlerime uyku girmiyor" dedi.

Gerçekten de böyle bir ihtimalden endişe edenler başkentte az değildi.

Aydemir gittikçe azıtarak 21 Mayısa gitmiştir. Harp Okuluna tekrar çengel atmıştı. Okulun Ege'ye giderken Atatürk Bulvarındaki geçit töreni sırasında Aydemir'in tertiplediği bir sahne gözlerden kaçmadı. Zaten nasıl kaçabilirdi ki, ırkçı Yeni İstanbul ve sosyalist Yön bunun propagandasını yaptılar. Yeni İstanbul'un fotoğrafçısına da haber salınmıştı. Aydemir ve arkadaşları bulvara sıralandılar. Harbiyeliler kendilerini askerce selamladı.

22 Şubatı 21 Mayısa bağlayan yol üzerindeki başka bir kilometre taşı Bayar'ın tahliyesi dolayısıyla Ankara'da patlak veren olaylardır. Onları, yeri geldiğinde anlatacağım.

Bütün bunlar ve karışık gruplarla kurduğu temaslar Aydemir'e 21 Mayısta hareket saatinin çaldığı inancını verdi.

Aslında 21 Mayıs, sözünü ettiğim "askerin rolü" sorununun gerekli ve çok hayırlı bir bölümünü oluşturdu. Bu, darbe teşebbüsleri devrinin kapandığı tarihtir. Sanırım, "askerin rolü"nün aşamalarını iyi bilmek, bu devrenin Türkiye'de tekrar açılmasını önlemenin en iyi çaresidir. Ne yazık ki bilinemeyecek ve iki girişim daha olacaktır. Hem de, başarı kazanarak...

Biliyor musunuz ki, İsmet Paşanın meşhur not defterinin 21 Mayıs 1963 tarihli sayfası da, 22 Mayıs 1963 tarihli sayfası da boştur. Halbuki 21 Mayıs gecesi Talât Aydemir ikinci darbe girişimini yaptı ve kellesini kaybetti. Belki İsmet Paşa o günün notunu düşmeyi unutmuştur. Ama bu unutkanlık bile, olayı fazla önemsemediğinin kanıtı değil midir?

22 Şubatta bir askeri ayaklanma bekleniyordu. Tedbirler, karşılıklı tedbirler girla gidiyordu ve havada ihtilal vardı. 21 Mayıs ani geldi. Zaten aslında, en ufak başarı şansı bulunmayan bir sergüzeşttenbaşka şey değildi.

Biz o akşam Özden ile, Ankara'nın Gaziosman Paşa semtinde oturan bir arkadaşımızda yemekteydik. Vaktin gece yarısına yaklaşmakta olduğu bir sırada kalktık. Hava nefisti. "Haydi, yürüyelim!" dedik. Çankaya'daki eve yürüyerek geldik. Yukarı çıktık. Baktık, Paşaların odasında ışık yanıyor. Merak ettik. Bu sırada çocukların odasından kayınvaldemin sesi geldi:

"Metin Bey, telefon ettiler, radyo bir şeyler söylüyormuş. Gene ihtilal çıkmış galiba. İyi ki döndünüz. Gelip dinler misiniz?"

İsmet Paşa odasındaki bir koltukta, üzerinde, çizgili mavi pijamasıyla oturuyordu. Hareketin başladığını Vali Enver Kuray haber vermiş. Bir trafik devriyesi, saat gece yarısını beş geçe sokakta dolaşan tankları görmüş, merkezi haberdar etmiş. Merkez de durumu Kuray'a bildirmiş. Kuray radyoyu açmış ve Talât Aydemir'in ihtilal bildirisini yakalamış. Hemen Pembe Köşke telefon etmiş. Ancak bu sırada bir başka telefonla durum kayınvaldeme bildirilmiş. Biz döndüğümüzde kayınvaldem bunun için radyonun başındaydı. Spiker bil-

dirinin ortalarındaydı. Meclisin ve Senatonun feshedildiği, Silahlı Kuvvetlerin idareye el koyduğu, gece sokağa çıkma yasağının ilan edildiği bildiriliyor, herkesten bu emirlere uyması isteniliyordu. Halbuki biz biraz önce sokaktaydık ve sokaklarda hiçbir olağanüstü hal yoktu. Spikere göre hareketin gayesi ülkeyi "çağdaş uygarlık düzeyi"ne getirmekti. Partizanca davranışlarıyla politikacılar bunu başaramamışlardı. Spiker bildirinin altındaki imzayı okudu: "İhtilal Komitesi adına Talât Aydemir". Demek ülkeyi ihya edecek olan, gene sergüzeştçi albaydı. Hem bu sefer emekli albay olarak ortaya çıkıyordu.

İsmet Paşaya, kayınvaldem bildirinin özetini söyledi. İsmet Paşa bana sordu:

"Başlarında kim varmış?"

"Talât Aydemir!"

"Maskaralar! Radyoya baskın yaptılar. Küçük bir gruptur. Gösteririm, ben onlara..." dedi.

Sonra ekledi:

"Genelkurmay Başkanına haber vermeli..."

Sunay'ı makamında aradım. Telefon yanıt vermiyordu. Evinin numarası bizde yoktu. Rehberdeki numarayı çevirdim. Ali Keskiner'in dairesi çıktı. Sunay'ın numarasını onlar verdiler. O günden itibaren, Sunay'ın Genelkurmay Başkanı kaldığı süre cep defterimdeki ilk telefon numarası onunki oldu. Ama bir daha böyle bir lüzum doğmadı.

Bu sırada İsmet Paşa eşine,

"Giyineyim, Hanımefendi. Gerekirse Genelkurmaya giderim" diyordu.

Sunay'ı buldum ve konuştum. Olayı duymuştu. Çıkmak üzereydi. Derhal gerekli tedbirleri alacağını söyledi, şimdilik Başbakanın çıkmamasının daha iyi olacağını bildirdi. Genelkurmaya gider gitmez durum hakkında Başbakana bilgi sunacaktı.

Sonradan öğrendik ki, Sunay tam çıkarken bir grup Harbiyeli evi basmışlar. Gayeleri Genelkurmay Başkanını tutuklamakmış. İkinci Başkan Memduh Tağmaç ile Sunay'ın Başyaveri Baha Gökbilen asilerle vuruşmuşlar, Sunay sağ selamet Genelkurmaya varmış. Asiler öteki komutanları da

tutsak almak istemişler, fakat başarı kazanamamışlar. Bizim eve ise bütün gece hiç kimse gelmedi.

Talât Aydemir'in basiretsizliğini şuradan anlayınız ki, o gece Orduevinde İrfan Tansel'in, konuk İran Hava Kuvvetleri Komutanı şerefine bir yemeği vardı. Sunay ve bütün komutanlar oradaydı. Aydemir vaktinde orayı bassaydı hepsini rahatça ele geçirebilecekti. İlk denemesinde de böyle bir fırsatı Çankaya'da kaçırmıştı. Gerçi bu, sonucu değiştirmeyecekti. Ama hiç olmazsa bir süre hiyerarşik düzen boşluk içinde kalacaktı.

İsmet Paşa o gece evden hiç çıkmadı. Evden çıkmasına gerek kalmadı. Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri tamamıyla Genelkurmayın emri altındaydı. Bir ara Muhafız Alayından bir birlik gelerek Pembe Köşkü sardı, güvenlik tedbiri aldı. Fakat Harbiyeliler Bakanlıklardan yukarıya çıkmayı denemediler. Kudretli Muhafız Alayı, bu sefer hükümete sadık, Çankaya'da bekliyordu. Cumhurbaşkanının Genel Sekreteri Nâsır Zeytinoğlu birkaç defa Pembe Köşke geldi, İsmet Paşayla görüştü. Bilgi verdi. Muhafız Alayı asileri bir anda ezmek için hazırdı.

Burada bir noktayı söylemek isterim. Zeytinoğlu Çankaya'nın çevirdiği oyunlarda daima birinci derecede rol oynadı. Fakat rejim düşmanlarıyla bir tek an temas kurmadı, onlarla tertibe girişmedi. 22 Şubat akşamı öyleydi. 21 Mayıs akşamı öyleydi. Daima demokratik sistemden yana tavır aldı.

Muhafız Alayı ilk başta iki bölüğünü harekete geçirmişti. Bir bölük Kızılay'a doğru inerek Çankaya yolunu tıkadı. Bu bölükle Harbiyeliler arasında, Bulvar Palas önünde ateş teati edildi. Muhafız Alayının subayları erlerine genç Harbiyelilerin üzerine değil de havaya ateş etme emrini vermişlerdi. Bu, Harbiyelileri yüreklendirdi. Aslında, çok kan dökülmesi göze alındığı takdirde harekât bir saat içinde bitebilirdi. Halk ve subaylar sokaklara dökülmüştü. Harbiyeliler rastladıkları üniformalı subayları yakalayıp Harp Okuluna götürüyorlardı. Aydemir, sırtında albay üniforması, komutanlık odasındaymış. Gelen subaylara kendisine katılmalarını teklif ediyormuş. Bu teklifler hemen hep reddedildi. Subaylar, emekli arkadaşlarına nasihat ettiler. Fakat Aydemir'in laf dinleyecek hali yoktu.

Pembe Köşke bütün gece silah sesleri geldi. İsmet Paşa giyinmiş, odasında oturuyordu. Sunay sık sık telefonla kendisine durum hakkında bilgi veriyor, bir emri olup olmadığını soruyordu. İsmet Paşa hiçbir emri bulunmadığını söyledi. Ben, böyle bir yanıtı Genelkurmay Başkanına ilettikten sonra İsmet Paşanın yüzüne baktım.

"Muharebede komutana karışılmaz" dedi.

Yalnız, Muhafız Alayının kente inip Harbiyelilerle çatışması fikrine o da, Sunay gibi karşı çıktı. Bundan dolayıdır ki, asilere sabaha kadar süre verildi. Bu sırada keşif uçakları Eskişehir'deki 1. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından bastırılmış bildirileri gençlerin üzerine atıyorlardı. Bildiride Hava Kuvvetlerinin de hükümete sadık olduğu, ortada bir isyan nedeni bulunmadığı bildiriliyor, gençlerden hareketi durdurmaları isteniliyordu. Eğer sabaha kadar bu uyarıya uymazlarsa Hava Kuvvetleri kendilerine ateş açacaktı. Genelkurmay Başkanı da radyo ve hoparlörlerle aynı ihtarı yaptı. Sunay Pembe Köşke son telefonunda, hazırlanmış olan karşı harekât planı hakkında bilgi verdi. Kıtaların tamamı Genelkurmayın emri altında birleşmişti ve ortada Harbiyelilerden başka kimse yoktu. Harbiyeliler de 22 Şubatta okulda bulunan ve şimdi Subay Taburunu oluşturan gençlerdi. Genelkurmayın planı 229. Piyade Alayı, Muhafız Alayı ve Zırhlı Eğitim Birliği ile gençleri Harp Okulu yönünde itmek, sonra okulu çevirmekti. Jetler şimdiden Harbiyeliler üzerine, korkunç sesler çıkararak inişler yapıyorlardı.

Saat 5.30'da, hava ağarmaya başladığında temizleme hareketine geçildi. Bu sırada birçok Harbiyeli zaten toplanmıştı. Fakat direnenler de vardı. Muhafız Alayı, önünde tanklar, nefis bir savaş düzeni içinde kente indi. Askerler süngülerini takmışlardı. Gerek olmadıkça ateş etmeyeceklerdi.

İsmet Paşa bütün gece soyunmadı, uyumadı. Benim üzerimde o gece bıraktığı izlenim, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu isyanı kendi içinde bastıracağına kesinlikle inandığıdır. Bu suretle orduda geniş tasfiye yapması telkinlerine kapılmaması ve bu yoldaki teklifleri reddetmesi suretiyle ne kadar doğru davrandığı da ortaya çıkıyordu. Ordu, bir zaman-

lar ihtilal bildirileri imzalamış komutanlarının idaresinde, koşullar değiştiği için, şimdi güvendiği bir meşru hükümetin ve bağlı olduğu demokratik rejimin korunması için şerefli bir savaş vermişti.

Güneş, başkentin üzerine böyle doğdu.

İsmet Paşayla birlikte geçirdiğim yıllar içinde herhalde kolay unutamayacağım bir sabah da bu, 22 Mayıs sabahıdır. Gece sona ererken Cevdet Sunay Pembe Köşke bir askeri heyet gönderdi. Heyeti aşağı kattaki odalardan birine aldık. Biraz sonra İsmet Paşa, tıraş olmuş halde geldi.

Burada eğlenceli bir ayrıntı söyleyeyim. Ben tıraş olmasını pek sevmem. Zaman zaman da bu işi atlatırım. İsmet Paşa beni o halde yakaladı mı, demediğini bırakmazdı. Bir gün gaflete geldim:

"Paşam, vaktim yoktu" dedim.

"Vakti yokmuş.. Küçük bey! Ben, İnönü Harpleri devam ederken her sabah tıraş olurdum. Zatıâlinizin işi daha mı mühimdi?" demez mi?

22 Mayıs günü şafak sökerken İsmet Paşa gene pirüpaktı. Sunay'ın gönderdiği heyet askeri durum hakkında bilgi verdi. Aydemir bir defa daha, her şeyi bırakıp kaçmıştı. Merkez komutanlığı ve polis onun peşindeydi. Kuşkusuz yakalanacaktı. Komutanlık odasına çöreklendiği Harp Okulunda teslim olmak mertliğini bile gösterememiş, arkadaki dereden firar etmişti. Aydemir sonradan bir evde yakayı ele verip tutuklandı. Savaş kazanılmıştı. Bu, bir tür, Genelkurmay Başkanının Başbakana tekmil haberiydi. İsmet Paşa subaylarla Çankaya'ya çıkmak ve Genelkurmaya gitmek arzusunu söyledi. Yollar emin hale geldiğinde bir başka grup kendisini Pembe Köşkten alacaktı.

Fakat İsmet Paşa Çankaya'ya çıkmak için Genelkurmaydan gelecekleri beklemedi. Bana,

"Haydi gel.. Cumhurbaşkanına gidelim" dedi.

Beraberce, otomobille Çankaya'ya doğru yola koyulduk. Çankaya'da Osman Köksal ve Sadi Koçaş, Gürsel ile beraberdiler. Geceyi birlikte yaşamışlardı. İsmet Paşa yukarı çıktı. Cumhurbaşkanıyla özel olarak görüştü. Bu sırada telefonlar işliyordu. Ben yaverlik odasında Köksal ve Koçaş ileydim. Genelkurmaydan İsmet Paşayı oraya götürecek pikap

biraz sonra geldi. Her biri bir kuvvetten üç subay vardı. Pikabı askeri cipler çevreliyordu. İsmet Paşa benim de kendisiyle birlikte gelmemi söyledi. Bu, heyecanlı bir yolculuk oldu. Atatürk Bulvarı henüz tamamıyla emin değildi. Cebeci'den indik. Kalabalıklaşmaya başlayan sokaklarda halk Başbakana coşkun tezahürat yapıyordu. Ama Genelkurmayda, savaştan yeni çıkmış subayların tezahüratı her şeyi geçti. Gece vuruşmuş subaylar iki sıra olmuşlardı ve İsmet Paşayı heyecanla alkışlıyorlardı. Çoğunun gözleri yaşlıydı. Yüz ifadelerinde derin bir sevgi ve saygı vardı.

İsmet Paşa Genelkurmayda, önce, kendi sesinden millete bir mesaj verdi. Bu sırada Ali Elverdi ve arkadaşları Radyoevini kesin şekilde ele geçirmişlerdi. Ben, Sunay'ın başyaverinin odasındaydım ve yüksek komutanlar oradaydı. Yüzlerindeki çizgileri herhalde uzun süre unutamayacağım. Istırabını en iyi hatırladıklarımdan biri Fikret Esen idi. General Esen, Jandarma Genel Komutanıydı. Kendisini ilk, İsmet Paşayla 22 Şubattan önce İstanbul'a giderken trende görmüştüm. Kocaeli'ndeki bir birliğe komuta ediyordu ve "İstanbul Grubu" denilen grubun başkanı sayılıyordu. Seçimleri tanımamak için, yeni bir düzen kurmak için harekete geçenler arasındaydı. Bu tutumunda içtendi. Sergüzeştle ilgisi yoktu. Kişisel hesap peşinde değildi. Kendisini fazla tanımadım. Neden bilmem, üzerimde hep bir "güvenilir insan" izlenimi bırakmıştır. Aydemir'in kendi başına getirdikleri Esen'i ve onun tarzındaki komutanları, yürekten üzmüştü. Belki de bu sergüzeştçide bir hasbi taraf hayal etmişlerdi. Herhalde, akıbetini tahmin ettikleri Aydemir ile ona kapılmış olanlar bir elem kaynağıydı. Bir başka elem, böyle maceracılar yüzünden ordunun aldığı yaradan doğuyordu.

Ben o sabah Genelkurmayda birkaç tip komutan ve subay gördüm. Bunların hepsi hükümetin yanında sergüzeştçi albaya karşı savaşmışlardı. Bir kısmı son derece katıydı. Aydemir'in hareketi kendilerini derin bir üzüntüye sevketmişti. Onun şımarıklıklarından zaten bıkmışlardı. Bunların prototipi, sonra Konya'dan gelip Ankara'ya Sıkıyönetim Komutanı olacak Cemal Tural'dır. Bir başka zümre, tıpkı Fikret Esen veya Şefik Erensu gibi, yurtsever duygularla Silahlı Kuvvetler Birliğinde ideal yoldaşlığı yapmış bulunanlardı. Şimdi, bir tehlikede, demokratik rejimi savunacakların başında gel-

mişlerdi. Bir de, kayıtsızlar vardı. Belki onlara eyyamcılar da denebilir.

İsmet Paşa millete hitabesini hazırladıktan sonra kapalı kapılar arkasında Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, İkinci Başkan ve Jandarma Genel Komutanıyla birlikte bir toplantı yaptı. Biraz sonra Başbakanlıkta Milli Güvenlik Kurulu toplanacaktı. Orada görüşülecek sorunlar Başbakanın huzurunda yüksek komutanlar arasında tartışıldı. Ordu, ittifak halinde, kısa bir sıkıyönetime lüzum görüyordu. Ülkenin güvenini, huzurunu tehdit eden bütün hareketler, tertipler, davranışlar mutlaka ve kesinlikle giderilmeli, Türkiye'nin bir Kongo olmadığı gösterilmeliydi. Üstelik maceracılar, bu sefer yargılanacaklardı. İsmet Paşa da aynı kanaate katıldı. Saat 11.00'de Başbakanlıkta Milli Güvenlik Kurulu toplandığında sıkıyönetim kararını hükümet oybirliğiyle aldırdı. Üç büyük kentte, basmın yoğun halde bulunduğu Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süreyle sıkıyönetim idaresi kurulacaktı. Sıkıyönetim Meclis tarafından da oybirliğine yakın bir çoğunlukla tasdik edildi.

Milli Güvenlik Kurulunun toplantısında İsmet Paşa bir numaralı Yardımcısı Ekrem Alican'a takılmaktan kendisini alamadı. Olayların akışı içinde bakanları, 21/22 Mayıs gecesi kendisini aramışlar, bir emrinin bulunup bulunmadığını sormuşlar, bir hizmet görüp göremeyeceklerini öğrenmek istemişlerdi. Hatta Orhan Öztrak gibi bakanlar, bütün zorluklara rağmen engelleri aşıp Pembe Köşke kadar gelmişlerdi. Sadece Ekrem Alican'dan o gece, sabaha kadar, ne bir ses çıkmıştı, ne bir nefes. Çünkü duygularıyla hareket eden ve bu yüzden, başına geçtiği partileri başarıyla tarihe gömen Alican o sırada koalisyon içinde, Feyzioğlu ile birlikte bir huzursuzluk nedeni olarak burulmuş bulunuyordu.

Yoksa, Alican'ın da, demokratik rejim düşmanlarıyla hiçbir an en ufak işbirliği yapmadığı, belirtilmesi gereken bir gerçektir.

Hikâyenin son ve eğlenceli notu: Radyolar bir isyanın başladığı haberini verir vermez Ankara'nın siyasileri arasında yoğun bir trafik başladı. Tebdili mekânda ferahlık görenlerden biri Prof. Aydın Yalçın oldu. Yalçın bir akrabasının yanına sığındı. Sonradan söylediğine göre, o eve eşinin talimatı üzerine gitmiş. Yalçın'ın telaşını gören akrabaları sormuşlar:

"Hayrola Aydın, ne oluyorsun?"

Yalçın, yüzü sararmış, heyecanla,

"İhtilal! İhtilal! Bir şey değil, listenin başında benim ismim var. Muvaffak olurlarsa evvela beni mahvederler. Bu ihtilal bana karşı yapılmıştır..." demiş.

Zaten o hafta Ankara, hareket bastırıldıktan sonra, kendilerini imha listelerinin bir numarası gösteren ve ihtilalin kendilerini mahvetmek için yapıldığını ilan eden kahraman çocuklarla doluydu.

Gerçek bunun çok üstünde ve çok önemliydi. 21 Mayısla birlikte 27 Mayısın Türk Silahlı Kuvvetlerinin bazı çevrelerinde yarattığı macera hevesi, hoplamalı zıplamalı kalkınma hasretleri, demokratik rejimin kolay ortadan kaldırılabileceği hesabı kayboluyordu. Tabii, bir süre için...

Gariptir, bunun bir sonucu, İsmet Paşasız da hükümetlere ordunun yeşil ışık yakması oldu. Yani İsmet Paşa, devrilmesinin kerametini bizzat, elleriyle fakat hazla yaratmış bulunuyordu. Nitekim AP'nin başına Demirel diye akıllı bir adam gelip de gerekli manevraları başarıyla yürüttüğünde, patlak veren kriz tamamıyla demokratik yollardan çözüm yolu buldu. O günler, tedirgin halde bulunan bendim. Bir şeyler olacak diye ödüm kopuyordu ve İsmet Paşa bana gülüyor,

"Beni değiştirebiliyorlar diye bilmezsin nasıl saadet içindeyim" diyordu.

Fakat bu, daha sonra anlatılacak bir hikâyedir. Şimdi, İkinci Koalisyonun nasıl işlediği, ondaki ilk bunalımların nasıl patladığı bölümüne gelmiş bulunuyoruz. İçerde Planlama Teşkilatındaki istifalar, dışarda Küba ile ilgili olarak Kennedy - İnönü mektuplaşması yeni anlatacaklarımızın konusunu oluşturacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ YENİ SORUNLAR

I

Bizde "çalışan hükümet", "çalışmayan hükümet", "huzurlu hükümet", "huzursuz hükümet" diye birtakım kavramlar vardır. Buna karşılık Fransızlar, herhalde bir vakitler orada çok görülen kabine krizlerinin sonucu "hükümetler geçer, idare kalır" derler.

İsmet Paşanın birinci koalisyonu hem huzursuz bir hükümetti, hem de çalışmasına olanak yoktu. Koalisyonu oluşturan iki parti, CHP ve AP, bünyeleri itibariyle kedi-köpek gibiydiler. Ortada bir de "af" konusu vardı ki, sürekli hır çıkmasına yol açıyordu. Ne zaman hükümet bir nefes alıp da bekleyen ülke işlerinin üzerine eğilmeye kalksa, derhal o iş alevleniyor, ortalık çatırdıyor, hemen komisyonlar kurulup gayretler değişik bir yöne çevriliyordu.

Ama çalışamama nedeni sadece bu çekişmeden ibaret değildi. Bir defa bakanlar, çoklukları itibariyle devlet adamlığı vasıflarından, hükümet adamlığı tecrübesinden tamamıyla yoksun kimselerdi. İki kanattan işe yarayanların sayısı iki elin parmaklarını bile bulmuyordu. Çoğu hiç hatırlarına getirmedikleri koşullar sonucu, hiç hatıra getirmedikleri mevkilere geçip oturmuşlardı.

Hükümetin bir başka talihsizliği daha vardı. Laftan fazla işe muhtaç bulunulduğu böyle bir devrede, ihtilal dolayısıyla durmuş çalışma hayatının canlandırılması gerekirken devlet yatırımlarının büyük bir kısmını yapacak olan Bayındırlık Bakanlığının başına Emin Paksüt getirilmişti. Yalnızca meslek değil, yaradılış açısından da "müfettiş" ruhlu olan

Paksüt'ün elinden ihaleler kurtarılıp da ortaya çıkarılıncaya kadar koalisyon çöktü.

Bir de "karakuşi bakanlar" vardı. Sonradan, iktidara geçip de bir genel müdür, öğretmen, memur kıyımına giriştiğinde AP Danıştay kararlarını hiçe sayınakla suçlanacaktır ya... O davranışların öncüsü, birinci koalisyonda ve ikincisinde, bir CHP'li bakan oldu: Fethi Çelikbaş. İsmet Paşanın Sanayi Bakanı keyfince, kaprislerine göre adam değiştiriyor, Danıştayın kararlarını da uygulamıyordu.

CHP, Türkiye Petrollerinin başındaki İhsan Topaloğlu AP'li Mehmet Turgut tarafından görevinden alındığında dünyanın patırtı ve gürültüsünü yapacaktır. Halbuki aynı Topaloğlu, CHP'li Çelikbaş'ın elinden güç kurtarıldı.

Topaloğlu kendisini, bu petrol davasına samimiyetle ve bilgiyle vermiş bir kimsedir. Birçok genel müdüre olduğu gibi ona da, Fethi Çelikbaş kancayı taktı. Halbuki ikisi de Galatasaraylıydı! Bakanlığa bağlı genel müdürlüklere "kendi adamları"nı getirecekti. Kanaatince, bir bakan ancak "kendi adamları" ile çalışabilirdi. Ne yazık ki, anayasadaki ilke bu değildi. Buna rağmen Çelikbaş, İsmet Paşanın "Bakanlarının işine karışmama" ilkesi yüzünden birçok değerli memuru tasfiye etti. En sonda sıra Türkiye Petrollerine geldi. Çelikbaş, sanırım İhsan Topaloğlu'nun kararnamesini bile hazırladı.

Topaloğlu'nu tanırdım, bilirdim. Bir gün geldi, benden, Başbakana kendi durumunu anlatabilmesi fırsatını sağlamamı istedi. Yapılmayacak şey değildi. İsmet Paşaya, kararnameyi imzalamadan önce bir defa, Topaloğlu'nu da dinlemesini rica ettim.

"Peki" dedi.

Topaloğlu Başbakanı ikna etmesi sayesindedir ki paçasını kurtardı.

İşte bütün bunlar, Birinci Koalisyonun handikapları oldu.

Buna karşılık, bilir misiniz ki o koalisyon sonradan devam eden pek çok iyi şeyin temelini attı? Bunların başında "planlı ekonomi" gelir. İşin o tarafına bakıp Fransızların sözünü doğru bulurum. Her şeye rağmen, tren yürümeye Birinci Koalisyon günlerinde başladı. İş hayatı, bütün sarsıntı-

lar bir yana, o tarihlerde açıldı. Zaten iktidar kimin iktidarı olursa olsun, Türkiye'nin özellikle 1948'lerden bu yana hep mesafe aldığını yadsımak olanaksızdır. Hele ülkeye uzaktan, kuşbakışı bakılınca bu gerçek daha iyi görülebiliyor.

Birinci Koalisyonun tersine, İkinci Koalisyon, çalışmalarına dırıltısız, hatta canlı başladı. Bütün ülkenin ve bilhassa piyasanın hükümetten faaliyet beklediği, kimsenin bilmediği bir şey değildi.

Hükümetin daha ilk toplantılarında Başbakan derhal ihalelerin yapılması hususunda direktifler verdi. Bir numaralı yardımcısı Alican, ki iş âlemiyle yakın teması vardı, bu direktifin yerine getirilmesi için kolları sıvadı. Bu defa Bayındırlık Bakanlığında da enerjik bir İlyas Seçkin bulunuyordu. Mekanizma süratle işlemeye başladı. Bu arada hükümet ile özel sektörün ortak bir toplantısı yapıldı. İki taraf karşı karşıya geldi ve faydalı bir diyalog kuruldu. Yaz aylarında ekonomik sorunlar bütün diğer işlerin önüne geçti.

Bunda tabii bir diğer noktanın da rolü vardı. Hükümete güvenoyu vermesinden sonra Meclis iki ay için tatile sokulmuştu. Ankara'da parti çekişmeleri böylelikle suyun altına geçti. Gerçi orada burada partiler kongreler yapıyor, kimi insanlar anlamsız, saçmasapan sözler söylüyorlardı ama, forum Meclis olmadığından bunlar bir önem kazanmıyordu.

İsmet Paşa o yaz yurtiçinde çok dolaştı. Daha ziyade askeri birlikleri geziyor, komutanlarla ve subaylarla görüşüyordu. Fakat gittiği yerlerde halkla da temaslar kuruyor, onların havasını anlamaya çalışıyordu.

Biz Maltepe'deydik. İsmet Paşa fırsat buldukça İstanbul'a geliyor, denize giriyordu. Bunlar birkaç günü asla geçmiyordu. İstanbul'da bulunduğu zamanda da kente iniyor, ziyaretler, konuşmalar yapıyordu. Bizim oğlanın doğumuna bile ancak birkaç gün sonra yetişebildi. Adını "Güçlü" koydu, tekrar Ankara'ya döndü.

Bu ziyaretlerinde kendisiyle durumu görüşebiliyordum. Uzun süredir ilk defa işlerden memnundu. Orduyu huzur içinde görüyordu. En önemlisi, ordu rejimin artık yanındaydı. Hükümet çalışmalarından da şikâyeti yoktu. Birkaç defa Alican'ı övdü.

"Beraber çalışılması zor adam ama, havası ve suyu iyi anlaşılırsa fayda veriyor" dedi.

Kendisini o günler en fazla sevindiren, hükümetin topluca bir canlılık içinde bulunmasıydı.

Bulutlar yazın sonlarına doğru belirdi ve Yüksek Planlama Kurulunun çalışmaları bir sürtüşmenin ilk forumu oldu. Sürtüşenler, korkulduğu gibi, Feyzioğlu ile Alican'dı. Feyzioğlu her şeyi en iyi kendisinin bildiği inancında, katı ve sabırsız, aceleci ve kırıcıydı. Alican'a da onun her söylediği ve yaptığı batıyordu. Bu yüzden o ne derse, o hangi görüşü savunursa Alican derhal çok zaman duygusal nedenlerle, karşı tutum takınıyordu. Sürtüşme zaman zaman kavga, küskünlük halini aldı. Planlama Teşkilatının düşünen başlarından iki tanesi yakın arkadaşlarımdı: Atilla Karaosmanoğlu ve Necat Erder. İkisinden de defalarca, İsmet Paşanın gelip toplantılara başkanlık etmesi temennisini duymuşumdur. İsmet Paşa çalışmalara katılınca işler daha süratli çıkıyor, birtakım bakanlar kişisel anılar aktararak zaman kaybına vesile olmuyorlardı.

Plan, Meclis açıldığında bir hükümet tasarısı olarak sunulacaktı. 1963, ilk 5 yıllık planın birinci uygulama senesi olacaktı ve aslında ülkenin ekonomik hayatının temelini oluşturacaktı. Planlama Teşkilatı hazırlıklarını 5 kitap halinde toplamıştı. Dört kitap tabii sayılacak tartışmalardan sonra kabul edildi. Hem de aynen. Beşinci cildin ilk beş sorunu da bir gürültü çıkarmadı. Ama son, altıncı fasıl ele alındığında planın finansmanı konusundaki görüşler şiddetli bir anlaşmazlığı doğurdu. Bu, Planlama Teşkilatı Müsteşarı Osman Nuri Torun ile üç daire başkanı, Atilla Karaosmanoğlu, Necat Erder ve Ayhan Çilingiroğlu'nun istifa etmeleriyle sonuçlandı. Olay, büyük gürültü kopardı. Karşılıklı suçlamalar yapıldı.

Önce olayın esasını söyleyeyim: Planlama Teşkilatı, planın uygulanması için 1 milyar 200 milyon liralık bir finansman gereksinimi olduğunu belirtmişti. Kitaplarında bu finansmanın kaynağını da söylemişlerdi. Kaynağın esasını ünlü "Kaldor Raporu"na uygun şekilde vergilendirilecek tarım gelirleri oluşturacaktı. Hükümette Maliye, –Bakanı Ferit Melen'di–, bu finansmanın kaynağını bulmanın kendisine ait bir iş olduğu görüşünü savunuyor ve tarım gelirlerini "Kaldor Raporu" esaslarına göre vergilemenin olanaksızlığını söylüyordu.

Daha ağustos içinde taraflar birbirlerine tavır aldılar. Hükümet şöyle diyordu:

"Siz planı yaptınız. Planı mükemmel yapmışsınız. Aferin. Bunu aynen kabul ettik. Gene birlikte yürüteceğiz. Gösterdiğiniz 1 milyar 200 milyon liralık finansman ihtiyacını da uygun görüyoruz. Ama bu parayı nasıl, nereden bulacağız, bunu bize bırakınız. Biz vergilemeyi, mali politikamızın bir parçası sayıyoruz."

Buna karşı planlamacılar şöyle itiraz ettiler:

"Biz vergilendirmeyi planın gayesinin bir parçası sayıyoruz. Örneğin tarım gelirlerini öyle vergilendirmeliyiz ki, sermaye tarımdan kaçsın, sanayie gitsin. Vergi dilimlerini öyle tespit etmeliyiz ki, sosyal adaletin gerçekleşmesi kolaylaşsın. Aksi halde asıl hedeflere varılamaz."

Hükümet, görüşünde direndi. Hedeflere, planın gösterdiği amaçlar elde edildiğinde varılacaktı. Nihayet, hükümetin düşünmek zorunda olduğu bir de ekonomik ve politik istikrar işi vardı. Bu, ülkeyi yönetmek görevinin yetkisi içine giriyordu. Bu yetkiyi, bir bakıma danışma organı olan Planlama Teşkilatına devretmek nasıl düşünülebilirdi?

Şimdi, işin eğlenceli yanı: Hükümet görüşünü savunanlar, başlıca Ekrem Alican ile Ferit Melen'di. Planlamacıların arkasında, o zaman sosyalistçe şarkılar söyleyen Turhan Feyzioğlu ile Bülent Ecevit vardı.

Yüksek Planlama Kurulunda çetin tartışmalar oldu. Ferit Melen tarım gelirlerinin vergilendirilmemekte olduğu iddialarını reddediyordu. "Kaldor Raporu"nu, kadastrosu tamamlanmamış Türkiye'ye uygulanacak olgunluğa erişmiş saymıyordu. Değerli bir vergi uzmanı olan Ali Alaybek'i Yüksek Planlama Kurulunun önüne çıkarttı ve Maliyenin görüşlerini ona savundurttu.

Mesele kısa zamanda "planın rafa kaldırılıp kaldırılmadığı meselesi" haline geldi. İsmet Paşa Alican'ı, Feyzioğlu'nu, planlamacıları defalarca evine çağırıp görüştü, düşüncelerini kristalleştirmeye çalıştı. Yüksek Askeri Şûra bile Ayhan Çilingiroğlu ile arkadaşlarından bilgi aldı. Bir teknik komite kuruldu, görüşleri birleştirme çabasına geçti. Orada planlamacılar Maliyenin, kendi tarzıyla 1 milyar 200 milyonluk ihtiyacın 950 milyonunu gerçekten sağlayabileceğini kabul et-

tiler. Ferit Melen geri kalan kısım için güvence verdi. Hele iktisadi hayat yaz başından itibaren aldığı gelişme hızını devam ettirirse, belki 500 milyonluk bir fazlalık olabileceğini söyledi.

Eylülün başında anlaşmazlık bir mantıklı noktaya gelmiş görünüyordu. Yüksek Planlama Kurulu çalışmalarını tamamladı ve planı hükümete sevketti. Plana kesin şeklini Bakanlar Kurulu verecekti.

Verdi de... 5 yıllık plan kabinede son şeklini aldı ve Meclise sevkedildi.

Tasarı derhal, iki kampa ait yayın organlarının ateşi altına düştü. İki kanat birden "İstifa! İstifa!" diyordu. Sağcılara göre YTP ve CKMP derhal koalisyondan çekilmeliydi. Çünkü plan solcuların eseri olarak çıkmış, planın iç finansmanında komünist ayaklanmasını doğuracak tarzda huzursuzluk yaratacak vergileme yöntemlerine gidilmişti.

Kriptolar ise "İstifa! İstifa!" diye, yüzlerini planlamacılara dönmüş haykırıyorlardı. Her şey bitmiş, her şey mahvolmuş, plan kuşa çevrilmiş, ağalar galip gelmişlerdi. Eğer planlamacılarda "kırk paralık namus" varsa, derhal istifa etmek suretiyle İsmet Paşaya hanyayı Konyayı göstermeli, onun yüzündeki "planın savunucusu" maskesini ülkenin önünde sıyırmalıydılar.

YTP ile CKMP sağdan gelen telkinlere aldırmadılar ama, plancılar pek çocukça kışkırtmaların etkisi altında kaldılar. Eylülün sonunda istifalarını spektaküler tarzda Başbakana verdiler. İsmet Paşa işi ciddiye almak istemedi. Kendilerine gülerek, istifalarını okumadığını söyledi. İstifalarda "bahane"lik bölümler vardı. Bu bile, planlamacıların nasıl, hükümeti baltalamak isteyen kriptoların etkisi altında kaldıklarını gösteriyordu.

Hükümet, planı onayladıktan sonra tasarıyı yeniden basılmak üzere Planlama Teşkilatına göndermişti. Gönderilen müsvedde, görüşmeler sırasında Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican'ın önünde duran metindi.

Planlamacılar, müsveddeyi incelediklerinde bazı yerlerinde eski harflerle düşülmüş notlar görünüşlerdi. Eski harfleri bilmediklerinden bunları bir bilene okuttular. Notlar Alican'ın kaleminden çıkmış, kendisine ait notlardı ve bazı paragrafların kenarına yazılmıştı.

Vergi reformları konusunda planlamacıların teklif ettikleri sistemlerle alakalı kısımların yanında kırmızı kalemle daire içine alınmış olan bu özel düşünceler, uzmanların pek lehine yorumlar taşımıyordu. Alican bazı noktalarda, eski yazıyla "malum düşünceler", "bilinen sistem", "malum olan sistemin neticesi" gibi notlar düşmüştü. Bunlar, uzmanlarda büyük tepki yarattı. Demek ki Başbakan Yardımcısı uzmanları büyük töhmet altında bırakıyordu. Yani düpedüz onları komünistlikle suçluyordu.

Uzmanlar durumu birkaç yönden kendilerine göre değerlendirmeye tabi tuttular. Önce, Planlama Teşkilatını yönetmekle yükümlü Başbakan Yardımcısının kendileri hakkında öyle düşüncelere sahip olması ayıptı. İkincisi, hükümetin teşkilatı yönetmek için görevlendirdiği üyesinin kendileriyle tamamen aykırı fikirde olması ve bunu belirtmesi birlikte çalışmalarını –hiç değilse bundan sonra– olanaksız kılıyordu. Üçüncüsü, bu müsveddenin, yanındaki notlarla kendilerine gönderilmesinde bir kasıt aradılar, buldular ve başlarındaki bakanın, teşkilattakilerle çalışma isteği taşımadığı kanısına vardılar. Yapılacak bir hareket vardı: İstifa. Bu, gerekliydi.

Osman Nuri Torun, Ayhan Çilingiroğlu ve Atilla Karaosmanoğlu bir araya gelip durumu konuştular. Necat Erder o sıralarda Roma'da bulunduğundan görüşmelere katılamadı. Uzmanlar, Erder'in de gelmesini beklemeyi, onun da düşüncesini almayı kararlaştırdılar. Ama istifa etmeyi, ilke olarak akıllarına koydular. Erder'e sadece, beraber olup olmayacağı sorulacaktı. Aslına bakılırsa Planlama Teşkilatı dörtlüsünün ayrı hareket etmesi olanaksızdı. Nitekim Erder Roma'dan döner dönmez istifayı Başbakana vermeyi kabul etti ve en çabuk şekilde istifalar yazıldı. Osman Nuri Torun kendisinin ve arkadaşlarının istifalarını gerekçeleriyle birlikte İnönü'ye sundu.

Dört planlamacının istifalarında gerekçe olarak ilk başta, planlamayı yönetmekle yükümlü Başbakan Yardımcısıyla aralarındaki görüş ayrılığı gösteriliyordu. Sorun, bütün ayrıntılarıyla anlatılmış, ayrıca Yüksek Planlama Kurulundaki görüşmeler sırasında, bağlı bulundukları yardımcının hareketlerine de işaret edilmişti.

Daha sonra, YTP grubunda geçen bir olay da zikredilmekte ve olay birinci maddeye bağlanmaktaydı. Olayın planlamacılara yansıması gazeteler vasıtasıyla olmuştu. YTP'li bakanlardan Yusuf Azizoğlu'nun YTP grubunda yaptığı bir konuşma ve bu konuşmasında, hazırlanan planda anayasaya pek çok yerde aykırılık bulunduğunu iddia etmesi, bu aykırılıkların Alican tarafından didik didik edilerek düzeltildiğinin söylenilmesi uzmanların, bağlı bulundukları bakanla tamamen ayrı fikirde olduklarını belirtiyordu ki, bu da birlikte çalışmalarını olanaksız kılmaktaydı.

Uzmanlar, ancak üçüncü madde olarak planda hükümet tarafından yapılan değişiklikleri söz konusu ediyorlardı. Halbuki bu değişiklikler yeni değildi. Çok sözü edilmişti. Hükümet, vergilemeyi toplumun sosyal düzenlenmesinin vasıtası olarak kabul etmemişti. Sınıfların yaklaştırılmasını vergileme suretiyle yapmayı reddetmişti. Sosyal adaleti kalkınmanın ne önünde, ne arkasında görmüştü. Yanında saydığını bildirmişti. Bu yüzden de iç finansmanın kaynaklarının bulunması ve vergi politikasının saptanması işini planlamacıların değil, kendisinin, hükümetin sorumluluğu içinde saymıştı. Üstelik, iç finansman konusunda rakamlar da ortaya atılmış, mutabakatlara varılmış, planlamacılar itirazlarını yapmakla beraber bu konuda sözün hükümete ait olduğunu kabul etmişlerdi.

O zaman istifa etmeyen uzmanlar, Alican'ın notlarından alınınca, bu anlaşmazlıkları hatırlamış olacaklardı.

Planlamacıların Başbakana istifalarını verdiği eylül sonunda biz de İstanbul'dan Ankara'ya dönmüştük. İsmet Paşanın bu işe ne kadar üzüldüğünü, onun için, yakından bilirim. Bir defa, plan fikri İsmet Paşanın içtenlikle ve ilk başbakanlığı günlerinden beri ciddiyetle benimsediği bir görüştür. Nitekim plan çalışmalarının başlamasından itibaren vaktinin çoğunu, her şeye rağmen ona ayırıyordu. Sonra, genç planlamacılara karşı sevgisi vardı. Atilla Karaosmanoğlu 1960 öncesi yıllarda bizim Akis'in iktisat kısmını yönetirdi. Kendisini daha o zaman İsmet Paşaya tanıştırmıştım ve genç iktisatçı İsmet Paşanın konuşmalarının bir kısmının ekonomiyle ilgili taraflarını görmüş, fikirler vermişti. Diğerleri de pırıl pırıl beyinlerdi. Şimdi bunların, pek basit kış-

kırtmalar, anarşi peşinde koşanların organı durumuna düşmüş Yön gibi kışkırtmacıların "İstifa! İstifa!" sesleri üzerine görevlerini bırakmaları hem plan fikrine, hem Planlama Teşkilatına zarar verecekti.

İsmet Paşa baktı ki iş ciddidir, kendileriyle konuştu ve bu vesileyle onlara hükümet etme hakkındaki görüşleriyle uzmanlık görevini nasıl anladığını söyledi.

Konuşmaların bir kısmı Meclisteki Başbakanlık odasında, bir kısmı evde oldu. İsmet Paşa şöyle dedi:

"Siz, sorum taşıyan bir hükümetin danışmanlarısınız. Fikirlerinizi bildirirsiniz. Hükümet bunların bir kısmını uygular, bir kısmını uygulamaz. Mademki sorumluluk ona aittir, bu yetkiyi de kendisine tanımak lazımdır. Danışman için ayıp olan nedir? Fikrinden başka şey söylemeye mecbur edilir. Söylediğinden başka şey söylemiş gibi gösterilir. Raporu açıklanmaz. Danışman o zaman çekilmekte haklıdır. Oldu mu size böyle bir şey?"

İsmet Paşa bu görüşe sahip olduğundan dolayıdır ki genç planlamacıların istifasını, kendilerinden ayrılmayı hiç istemediği halde kabul etti. Bu, Alican - Melen ekibinin bir zaferiymiş gibi görüldü ve tabii koalisyon içindeki Alican - Feyzioğlu çekişmesinin üstüne dökülmüş benzin rolü oynadı.

II

1962 geçiyor, fakat bunalımlar bitmiyordu. Siyasi partiler 27 Mayıs konusunda, bunu bir ulusal devrim olarak niteleyen ortak bildirilerini meşhur MDO olaylarından sonra –bunun ne olduğunu anlatacağım– yayımlamışlardı. İlk siyasi af parlamentodan çıkmış ve Yassıada mahkûmlarının en büyük kısmı tahliye olunmuşlar, ailelerine kavuşmuşlardı. İsmet Paşayla birlikte tahliyelerden hemen sonra, 19 Ekim Cuma akşamı İstanbul'a hareket ettik. CHP'nin İstanbul il kongresi vardı ve Başbakan orada konuşacaktı.

"Konuşmamı İstanbul'da hazırlarız" dedi.

Cumartesi günü İsmet Paşa hemen hep evde kaldı. Bir ara Vehbi Koç gelip kendisini ziyaret etti. Başbakan onunla iş yaşamının durumunu konuştu. Koç iyimserdi. Biraz da

akıl verdi, gitti. İsmet Paşa pazar günü kongrede yapacağı konuşmasını yazdırttı. Çeşitli sorunlardan söz ediyordu. Parti içi konulara temas ediyordu. Aklında Küba diye bir konunun "K"sı bile yoktu. Halbuki pazartesi sabahı Ankara'ya döndüğünde kendisini bu başlıkta bir "dev dava" karşılayacaktı.

Küba krizi, bizim için o kadar ani patladı, o kadar çabuk bizi içine aldı ki, Türkiye'deki bütün hayata hızla egemen oldu. Allahtan aynı süratle, o kadar çabuk geçip gitti.

Küba krizinden başlayarak şimdi, daha geniş zaman parçası içinde Türk-Amerikan ilişkilerinin altını çizen olayların hikâyesini anlatmaya başlıyorum. Hikâye bu ilişkilerin hangi noktadan hangi noktaya geldiğini, sanırım gözler önüne iyi serecektir, zira anlatacaklarım olaylarla onların perde arkasıdır. Kennedy - İnönü mektuplaşmasıyla Johnson - İnönü mektuplaşması arasındaki fark, ton farkı, tablonun ana renklerini verecektir.

21 Ekim Pazar akşamı trenle Ankara'ya dönerken İsmet Paşa rahattı. İİ kongresinde konuşması iyi karşılanmıştı, söylediklerileyle ülkenin devrimci çevrelerini de sükûnete kavuşturacağını umuyordu. Zira bu çevreler, kısmi de olsa, Kayseri'yle ilgili bir affın çıkarılmasını erken buluyor, buna "ödün" gözüyle bakıyorlardı. Birtakım protesto bildirileri yayımlanmıştı. Fakat o kadar... İsmet Paşanın, zamana ve zemine doğru teşhis koymuş bulunduğu anlaşılıyordu.

Pazartesi günü İsmet Paşa evinde Başbakan Yardımcılarını kabul edip görüştü. Not defterinin o günkü sayfasındaki "Küba. Kennedy'nin mektubu" notuna temel oluşturan olay, akşam ortaya çıktı. Amerika Başkanı Ankara'daki Amerika Büyükelçiliği vasıtasıyla Türkiye Başbakanına bir mektup göndermişti. Bu mektupta Kennedy Küba'ya karşı tutumunu söylüyor ve ülkesinin Türkiye tarafından desteklenmesini istiyordu.

Büyükelçi Raymond Hare o sırada Ankara'da yoktu. Eşiyle birlikte, evlenmelerinin 30. yıldönümünü kutlamak üzere Güney Anadolu'da bir yere gitmişti. Bu da, olayların gelişme hızına ilişkin bir fikir verebilir. Büyükelçilik Müsteşarı Barnes, Dışişleri Bakanı Erkin'i aramış, Kennedy'den İsmet Paşaya bir mektup olduğunu bildirmiş. Getirmiş, bu-

nu vermiş. Mektup Başbakana böyle ulaştı. Bu seferki resmi bir mektuptu.

Küba krizinin dış gelişmesini burada söz konusu etmeyeceğim. Robert Kennedy'nin yayımlanan hatıra yazısı hem sorunu anlatmakta, hem de Rusların buna Türkiye'yi karıştırmaları hakkında gerekli bilgiyi vermektedir. Benim yakından bildiğim, olayın Türkiye'de ve bilhassa İsmet Paşanın zihninde nasıl biçimlendiğidir.

İsmet Paşa ertesi sabah erkenden Çankaya'ya, Gürsel ile görüşmeye çıktı. Biraz sonra oraya Feridun Cemal Erkin ile Sunay da çağrıldılar. Arkadan, dosyalarıyla iki istihbarat albayı Köşke geldiler. Olay bütün dünyada fiilen patlamıştı ve Türkiye "topun ağzında" bir durumdaydı. Yalnız Türkiye değil, bütün dünya heyecanlı bir bekleyişin içindeydi. Amerika, Küba'yı abluka altına almıştı. Fakat iki Rus şilebi adaya doğru yol alıyorlardı. Bu gemiler abluka hattına çarptığında iki dev kapışacaklar mıydı, kapışmayacaklar mıydı?

Çankaya'da önce, patlama olduğu takdirde ülkenin güvenliği konusu görüşüldü. Bunun için gerekli tedbirler alındı. İsmet Paşa bunların ne olacağını Genelkurmay Başkanına bildirdi. Emir, öğleden sonra her tarafa ulaştırıldı. Emirde bir savaş veya seferberlik hazırlığına girişilmesi vurgulanmıyordu. Emir bir sürprizle karşı karşıya kalınmamasının sağlanmasına dönüktü ve bilhassa sabotaj ihtimallerine karşı dikkat istiyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri bütün tedbirleri derhal aldı.

Çankaya'daki toplantıda İsmet Paşa, hükümetinin görüşünü açık söyledi. Müttefikimiz Amerika'yı destekleyecektik. Onu, Küba'yla ilgili endişelerinde haklı buluyordu. Taahhütlerimizin gereğini yapacaktık. Elbette ki barış için çalışılmasını Türkiye teşvik edecekti. Fakat Amerika, Türkiye'nin kendi yanında bulunacağından emin olabilirdi. Bu, sonuna kadar Türkiye'nin görüşü olarak kaldı. Hem de Kruşçof kısa bir süre Türkiye'yi Küba'ya karşı, Amerika'yla pazarlık masasında ortaya sürdüğü halde... Kennedy Amerikasının bu pazarlığı kabul etmediğini, onun için İsmet Paşayı hayal kırıklığına uğratmadığını burada hatırlatmalıyım.

Çankaya'dan bütün bakanlara telefon edildi. Saat 12.00'de Bakanlar Kurulu olduğu bildirildi. İsmet Paşa ba-

kanlarına Kennedy'nin mektubunu okumak, ona vermeyi düşündüğü yanıtın özünü anlatmak, onların onayını almak istiyordu. Bakanlar toplantıya bir Küba krizinin patladığından habersiz geldiler, bunun Türkiye'yi çok yakından ilgilendirdiğini öğrenerek gittiler. İşin idaresini, dış politikadaki yeteneğini hep birlikte teslim ettikleri İsmet Paşaya bırakmışlardı.

İsmet Paşa öğle yemeğine geç geldi. Yanıtı, saptadığı esaslar dairesinde Dışişleri Bakanlığı hazırlayacaktı. Saat 18.00'de Bakanlar Kurulu tekrar toplanacak, yeni bilgilerin de ışığı altında İsmet Paşanın imzasıyla Amerika Başkanına gönderilecek mektuba son biçimini verecekti.

İsmet Paşaya,

"Paşam savaş var mı?" diye sordum. Savaşı, savaşın taşıyacağı önem dolayısıyla önlenebilir görüyordu. Vakit kazanılabilirse, barut fıçısını anlamsız bir kıvılcım ateşlemezse tarafların duracağı inancındaydı. Korkusu ani davranışlardandı. Buna karşılık bir patlama olduğu takdirde Türkiye'yi ateşin dışında tutmanın bu defaki zorluğu kendisini ürkütüyordu.

O gün ve o gece Pembe Köşkte heyecanlı bir bekleyiş havası egemen oldu. Sanki bir korku filmini seyrediyor değil de, yaşıyorduk. Bakanlar Kurulu önce 18.00'de toplanmış, 20.00'de Kennedy'ye gönderilecek mektubun metni İsmet Paşa tarafından imzalanmış, mektup 20.30'da Barnes'a verilmiş. Bakanlar Kurulu, gelişen olaylar karşısında gece de çalıştı. Ertesi sabah saat 10.00'da kurul, gene Başbakan İnönü'nün başkanlığında toplantı halindeydi. Bir ara Genelkurmay Başkanı arandı. Sunay ve kuvvet komutanları Muhafız Alayındaydılar, alınan tedbirlerin sonucunu görüşüyorlardı ve olayın gelişmesi kendi örgütleri tarafından onlara dakikası dakikasına ulaştırılıyordu. Sunay Başbakanlığa çağrıldı, Kabine toplantısına o da katıldı. Bilgi aldı, bilgi verdi. Görüşmeler üç buçuk saat sürdü. Karar, hükümetin görüşünü Başbakanın o gün öğleden sonra Meclise bildirmesiydi. İsmet Paşa Meclisi dışlayan bir başbakan değildi.

Öğleden sonra Meclisteydim. İsmet Paşa yazılı bir metin okuyacaktı. Haber henüz duyulmadığından, saat 15.00'te salon pek tenhaydı. Fakat yoklama yapılırken bir ucundan

ötekine doluverdi. İsmet Paşa kürsüye alkışlar arasında çıktı.

Bilmiyorum, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının o gün yaptığı konuşmanın bir cümlesi sonradan, Kıbrıs krizi patlayıp da Johnson imzasıyla aynı Başbakana mektup yazılması gereği hissedildiğinde Amerika Başkanına gösterilmiş midir? Bu mektup Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının ve onunla birlikte bütün Türk milletinin, hem de kendisi için en tehlikeli ortamda bile "ittifak" sözcüğünden ne anladığını en açık, en mükemmel şekilde göstermektedir. Cümle, aynı zamanda, Johnson'un Amerikasına Türkiye'de de "Go Home!" çekilmesine neden başlandığını anlatmaya yeterlidir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının ülkenin Amerika yanında yer aldığını bildirirken söylediği ve Meclisin istisnasız bütün partileri tarafından alkışlanan cümlesi şudur:

"Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden tesanüt (dayanışma) vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi, müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz de mükellefiyetimizi (yükümlülüklerimizi) elbette yerine getireceğiz."

İsmet Paşa bu taahhüdü yaparken, üstelik Rus devi gözlerini dikmiş bize bakıyordu.

Türkiye, Amerika'nın Küba politikası yüzünden birkaç gün bir bakıma savaş durumu yaşadı. Hem de ne asap bozucu bir tansiyon içinde... Bu sırada Kruşçof'un işe Türkiye'yi de karıştırmış bulunduğu duyulmuştu. Ankara'da Sovyetler Birliği'nin Büyükelçisi Rijof tehdit üstüne tehdit yağdırıyor, nükleer savaşın kapımıza gelmiş bulunduğunu her yerde söylüyordu. İran Şahı Ankara'daydı. Onun şerefine verilen bir resepsiyonda Rijof, bunları Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican'ın yüzüne karşı tekrarladı. Türkler anlayışsızlık gösteriyorlardı. Tehlike içinde olduklarının farkında değillerdi. Rus elçisi bu şikâyetlerini Fahrettin Kerim Gökay'a da anlattı. Tuhaftır, sinirleri bozulan bizim hükümet değil de, Sovyetler Birliği'nin elçisi olmuştu.

İsmet Paşa endişeli, fakat sakindi. Daima olduğu gibi tedbirlerini en kötü olasılığı düşünerek almıştı. Nükleer savaş çıkarsa, bunun Hiroşimasının İstanbul veya Ankara olacağı açıktı. New York ve Moskova'da bombalar bundan pek

kısa bir zaman sonra patlayacaktı. Ateş o suretle dünyayı saracak ve yakmadık yer bırakmayacaktı.

İstanbul ve Ankara'nın böyle bir afetten en az zararla nasıl kurtarılacağı o günler ciddi ciddi düşünüldü. Ankara'nın ortası Atatürk Bulvarı üzerinde, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinin yanındaki tren köprüsüymüş. İstanbul'un ortası ise Galata Köprüsü. Bunların üzerinde, 500 metre yükseklikte patlatılacak bir nükleer bomba üç buçuk kilometrelik çevresi olan bir alan içinde canlı bırakmayacaktı. Dünyada, böyle hallerde alınacak tedbir kentlerin boşaltılmasıymış. Bu husus planlandı. Hükümet ve Genelkurmay iç güvenliğimizin, dış güvenliğimizin bütün tedbirlerini alırken İçişleri Bakanlığı gene Genelkurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığıyla birlikte büyük kentlerimizin nükleer savaşın yıkımından en az zarar görecek biçimde korunmasının yollarını hazırladı. Orduda izinler kaldırılmıştı. Milli Emniyet Teşkilatı herhangi bir kötü teşebbüse karşı tedbirlerini aldı. İsmet Paşa Başbakanlıktan ve gece evden bütün bu çalışmaları dikkatle izliyor, kendisine sık sık bilgi veriliyordu.

Bize gelen haberlere göre İsmet Paşanın Mecliste yaptığı konuşma hem Amerika, hem de Sovyetler Birliği büyükelçiliklerinde görülmemiş bir dikkatle çevrilmiş, incelikleri üzerinde durulmuş, sözcüklerin tam karşılığı aranmıştı. Amerika Büyükelçisi Raymond Hare 30. yıl balayını hemen kesmiş ve başkente dönmüştü. Dışişleri Bakanlığına gelmiş. Erkin kendisini derhal kabul etmiş. Hare, Washington'un görüşünü bildirmiş: Türk hükümetinin tutumu derin bir hayranlık, şükran uyandırmıştı. Şimdi Amerika, bu kahraman ve sadık müttefikine karşı bütün taahhütlerini doğruluyordu. Nitekim Beyaz Saray, Sovyet Rusya'nın "Küba'ya karşı Türkiye" teklifini, üzerinde tek bir an düşünmeden reddetti. İki gün sonra, itibarlı New York Times'ın doğrudan doğruya Kennedy ile temas olanağına sahip meşhur Washington muhabiri James Reston şöyle yazıyordu:

"Soğuk savaşın devam eden karşılıklı laf propagandasında Amerika'nın Rusya ile, Türkiye'nin sırtından bir anlaşmaya varmayacağı ispat edilmiştir. Ama aynı şey, Sovyetlerin Başbakan Fidel Castro ile ilişkileri konusunda söylenebilir mi?"

Kremlin'in sakinleri memnuniyetsizliklerini o günlerde kutlanmakta olan Cumhuriyet Bayramımızı Moskova'da boykot etmekle gösterdiler.

Alınan tavır, İsmet Paşanın kişisel tutumu muydu? Hayır. Hükümetin başında "Amerika taraflısı" bir başbakan yoktu ama, milletçe Amerika'nın yanındaydık ve samimiyetle oradaydık. Gençlik kuruluşları Kennedy'ye telgraf çekerek politikasını desteklediklerini bildirdiler, kendisine Türk bayrağı gönderdiler. Hükümete de her yandan onay mesajları geliyordu. Bilhassa üniversite öğrencileri coşkunluk içindeydiler. Sadece bir veya iki kripto pek dolambaçlı yollarla panik havası yaratma sevdası peşinde koştular, fakat tutturamadılar.

Cumhuriyet Bayramı bu hava içinde iki bayram yerine geçti. Aşağı yukarı bir haftalık bir gerginlikten sonra hava yumuşamış, Kruşçof Küba'daki füze rampalarının sökülmesi emrini vermişti. Amerika da bir jest olarak Türkiye'deki eskimiş birtakım füzelerini, Jüpiter'leri kaldıracaktı. Türkiye'de gerilen sinirlerin boşanması İsmet Paşanın şahsı etrafında olağanüstü tezahürata yol açtı. İnönüler törende bulunmak üzere hipodroma gelmişlerdi. Çıkışlarında halk çılgınca gösteri yapmış. Küçük, Başbakanlık Opel'inin şoförü Halil Efendiden duymuşumdur, araba bir anda eller üstünde havaya yükselmiş. Halil Efendi diyordu ki:

"O kadar yalvarıyor, otomobilin kırılacağını, yolda kalacağımızı söylüyordum. Ama dinleyen kim? Herkes 'Yaşa babamız' diye haykırıyordu."

Herkeste rahatlamış bir hal vardı ve en fazla rahatlayan da İsmet Paşanın kendisiydi. Bayram dolayısıyla Ömer'in çocukları da İstanbul'dan gelmişlerdi. İsmet Paşa o curcunada bütün torunlarını alıp hayvanat bahçesine götürme fırsatını bile buldu.

Bundan bir buçuk yıl sonra bizim için önemli bir bunalım, Kıbrıs krizi patladığında, müttefikliğin gereğini böyle gösterdiğimiz Amerika, bizi Altıncı Filosuyla tehdit edip kaba mektuplar yazmaya kalkıştığında eğer Türkiye çok derin ve etkisi kolay geçmez bir kızgınlıkla sarsılmışsa, bunun nedenini 1962'nin o günlerine eğilerek aramak lazımdır. Dostların ihaneti insanları da, milletleri de her şeyden fazla yaralar.

Amerika Başkanı John F. Kennedy 22 Kasım 1963'te Dulles'ta düzenlenen bir suikastte, bugün bile hâlâ meçhul şartlar içinde öldürüldü.

Kennedy'nin ölümü hiç kuşkusuz, ortaya bir "başka Amerika" çıkartmıştır. İsmet Paşa genç başkanın öldürülmesini derin bir acıyla öğrendi. O akşam İsmet Paşa, Özden ve ben Operadaydık. Oyun sırasında Başbakanlığın Basın Şefi Fikret Tokat'ın oturduğumuz ön sıranın yanına gelip beni çağırdığını fark ettim. Kalkıp yanına gittim. Başkan Kennedy'nin vurulduğunu ve öldüğünü haber verdi. Yerime döndüm. Bunu İsmet Paşaya söyledim. İsmet Paşa bir an hiçbir ses çıkarmadı. Sonra kalktı,

"Haydi, gidelim" dedi.

Üçümüz çıktık. Tiyatrodakiler derin bir şaşkınlık içindeydiler. Çünkü İsmet Paşanın bir temsili yarıda bırakıp gitmesi görülmüş şey değildir. O sıralarda "ihtilal" lafı Ankara'nın sürekli gündeminde olduğundan öyle bir olaydan korkulmuş. Sonra Kennedy'nin öldürüldüğü haberi duyulmuş. Seyirciler arasında Kemal Satır da varmış. Temsili tatil etmişler.

İsmet Paşa, dışarıya seyahat etmek pek yaptığı iş değilken, talihsiz başkanın cenazesinde bulunmak üzere Amerika'ya gitti. Bu onun Amerika'yı ilk ziyareti oldu. Yeni Başkan Johnson ile de görüştü. Fakat ilk defa görüşmüyordu. Johnson 1962 yazında, Cumhurbaşkanı Yardımcısı sıfatıyla Ankara'ya geldiğinde kendisine, başbakan olarak İsmet Paşa ev sahipliği etmişti. Johnson, şahsen İsmet Paşanın tutacağı, hoşlanacağı bir tip değildi. Nitekim tutmadı da...

Johnson'un gelişinin İsmet Paşayı ne kadar telaşlandırdığını şimdi, eğlenceli bir hikâye olarak hatırlıyorum. Mevsim yaz, gün pazar, vakit öğleden sonraydı. Öyle bir zamanda Ankara'da kim bulunur ki? Halbuki Başkan Yardımcısına bizden evvel ziyaret ettiği Pakistan, İran gibi ülkelerde kalabalık halk kitleleri karşıcı çıkarılmıştı. Bu bir devlet sırrı değildir: Her yerdeki "halkın samimi ve coşkun tezahüratı", aslında resmi makamların düzenlemesi ve çabası sonucudur. Johnson'un gelişi vesilesiyle de vali seferber oldu. Kahvelerden adamlar toplandı, mahallelere haberler salındı, Türk ve

Amerikan bayrakları dağıtıldı. İsmet Paşa kalabalık hakkında soru sorduruyor, fakat gerek validen, gerekse İçişleri Bakanından endişelerini ortadan kaldıracak bir karşılık alamıyordu. Hele eşiyle birlikte havaalanına giderken yolları tenha gördüğünde yüreğine inecek gibi olmuş.

Halbuki eve son derece memnun, çocuklar gibi mesut döndü.

"Adam adam değil, tek başına bir sirk!" diyordu.

Ortalarda kalabalıkça bir halk topluluğu varmış. Fakat daha o topluluğun içine girer girmez Johnson onları fethetmesini, herkesi arkasında sürüklemeyi bilmiş. Zaten Johnson ve İsmet Paşa kentin girişinde bir açık cipe binmişler, tam bir cümbüş içinde Kızılay'a kadar gelmişler. İsmet Paşa,

"Nasıl el sallıyor, cipten iniyor, eller sıkıyor, tekrar cibe biniyor, selamlar veriyor, selamlar alıyordu.." diye şaşkın şaşkın hayranlığını ifade ediyordu.

Fakat Johnson'un bu "sirk kimliği" ile gösterişli dış görünüşünden başka bir yanı İsmet Paşanın pek gözünü doldurmadı.

Teşhisinde yanılmamıştı da...

III

İsmet Paşa 1963 Kasımı sonlarında, Kennedy'nin cenaze töreninde Türkiye Cumhuriyetini temsil etmek üzere başbakan sıfatıyla Amerika'ya gitti. "Eski başbakan" olarak döndü. Bu arada İkinci Koalisyon çatlamıştı. İsmet İnönü gene başbakan sıfatıyla 1964 Haziranında da, Başkan Johnson ile görüşmek üzere, onun davetiyle Amerika'ya gidecektir. Bundan dolayı İkinci Koalisyonun dağılması tarihinde bazen yanlışlık yapılır. İkinci Koalisyon İsmet Paşa Amerika'dayken dağılmıştır ama bu, 1964'te Johnson ile konuşmak için gittiğinde değil, Kennedy'nin 1963 sonundaki cenaze töreni sırasındadır. Johnson'u görmek için yaptığı gezide İsmet Paşa "3. CHP Azınlık Hükümeti"nin başkanıydı.

İnönü, Kennedy'nin cenaze törenine giderken İkinci Koalisyon Hükümeti sallantıda bir manzara gösteriyordu. Koalisyonun iki küçük ortağı, CHP ile yaptıkları işbirliğinin

kendi partilerine yarar sağlamadığı düşüncesindeydi. YTP ve CKMP başlıca rakipleri AP önünde toprak kaybetmekte bulundukları inancındaydılar. Ama "rejimin selameti" bakımından, hükümetin dağılmasını gözleri bazen tutmuyordu. Bazen de tutuyordu. Tutuyordu, zira Aydemir'in sergüzeştlerinden sonra ordu içinde sakin bir hava esiyordu. Asker, hükümetin daha bir yakınında, hatta yanındaydı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay hem ordu üzerindeki otoritesini pekiştirmişti, hem de demokrasiye sadık bir komutanın tutumundaydı, görevini o anlayışla yerine getiriyordu. Başbakanın tam emri altında olduğu kesindi.

Hangi başbakanın? İsmet Paşanın. Bir hükümet bunalımıyla İsmet Paşa başbakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılırsa, durum aynen sürecek miydi? Koalisyon ortaklarında bu hususta tereddütler vardı ve bu, bir ölçüde onların hareket alanını kısıtlıyordu. İsmet Paşanın Amerika'ya gidişinden bir gün önce, Pembe Köşkte yenilen bir yemeği kolay kolay unutamam.

Yemekte, Başbakan Yardımcısı ve CKMP lideri Hasan Dinçer vardı. Hasan Dinçer ile benim tanışıklığım 1950'nin evveline, onun henüz DP saflarında milletvekili olarak bulunduğu günlere dayanır. Daima olduğu gibi İnönü sofranın başındaki yerindeydi. Daima olduğu gibi kayınvaldem onun sağındaydı. Daima olduğu gibi ben, İnönü'nün solundaki yerimi konuğa bırakmıştım. Onun yanında oturuyordum. Yemeğin ortasında Genelkurmay Başkanı Sunay'ın geldiği ve Başbakan ile "acil bir konu"yu görüşmek istediği bildirildi. Paşa "Kendisini yandaki odaya alınız" dedi ve kalkıp oraya geçti.

Hasan Dinçer'in huzursuz bir hali vardı. Kapanan kapıya uzun uzun baktı, sonra bana döndü:

"Metin Bey, Paşaya söyleseniz de bu gezisinden vazgeçse... Cenazede Türkiye'yi pekâlâ Dışişleri Bakanı da temsil edebilir. Zaten çok ülke böyle yapıyor..."

Zannettim ki Başbakan Yardımcısı Başbakanın sağlığı konusunda endişelidir. Amerika'ya o yaşta birkaç günlüğüne gidip gelmek kolay mı?

"Merak etmeyin, Paşa iyi maşallah. Doktoru Zafer Beyi de yanında götürüyor" dedim.

Dinçer başını salladı ve gözlerini tekrar, yandaki odanın kapısına çevirdi.

"Hayır, benim kastettiğim o değil. O burada yokken bazı şeylerin olabileceğinden korkum var. Her şey öylesine ona bağlı ki..."

CKMP liderini elimden geldiğince yatıştırmaya çalıştım. İsmet Paşa Türkiye'yi bırakıp gitmiyordu ya.. Birkaç gün sonra geri dönecekti. Hasan Dinçer rahatladı mı, rahatlamadı mı bilemem. Fakat Başbakan Atlantik'in ötesindeyken asker hiçbir harekete kalkışmadı da, siyasiler, önce o Dinçer, sonra Alican hükümetten ayrılma kararını açıkladılar.

İsmet Paşa bu olayda kendisine yapılan muameleyi hiç unutmadı ve başa kakma huyu yokken, genellikle olanları sineye çekerken bunu, muameleyi yapanların başına kaktı.

Tabii, kendine özgü o zarif anlatımı içinde:

"Hiç olmazsa, dönüşümü bekleyebilirlerdi..."

Anlayana sivrisinek saz; anlamayana davul zurna az.

İkinci Koalisyonun birincisine bakarak daha canlı, daha renkli, daha umutlu başladığını anlatmıştım. Fakat tablodaki renkler çabuk soldu. CHP'nin yeni ortakları da, yani YTP ile CKMP de, nihayet eski DP oylarında kaynaklarını buluyorlardı. Gerçi YTP kendisini AP'den ayırt etmek için o günler bir slogan keşfetmişti. CHP için "27 Mayısın istismarcısı" diyordu. AP "27 Mayısın intikamcısı" idi. Ya, YTP ne idi? "27 Mayısın tanzimcisi."

Belki de ondan, güdük kaldı.

Gerçek şudur ki YTP ve CKMP vücutlarıyla koalisyondaydılar, yürekleriyle karşısındaydılar. Yalnız, onların hedefleri "AP balonunu patlatmak" idi. Onun için, bütün koalisyon süresince tutumları bu hesabın sonucu oldu.

Buna rağmen İkinci Koalisyon birincisinden çok daha uzun sürdü. Bunun nedeni, zaman zaman patlak veren ve hemen sokağa taşan huzursuzluklar, AP'ye karşı kuvvetlerin gergin hallerini korumalarıydı. Böyle bir hava içinde YTP ve CKMP bir "hükümet partisi" kimliğinde ve görünüşte de olsa İsmet Paşanın yanında bulunmakta yarar, çıkar umuyordu. Tabii, ortalık durulur durulmaz koalisyon içindeki dırıltılar, çekişmeler, Alican ile Feyzioğlu arasındaki senben kavgaları tekrar başlıyordu, ama yeniden bir olay patlı-

yor, koalisyon kenetleniyordu. Örneğin 1962 sonbaharında çıkan bir olay hem o sırada günün konusu olan "planlamacıların istifası"nı unutturdu, hem de 27 Mayıs aleyhtarlarının kulağına fena halde kar suyu kaçırdı. Meşhur MDO bildirileri o olay dolayısıyla piyasaya çıktı.

Şimdi, temeldeki olayı anlatacağım, güleceksiniz. Bakınız, nerelerden geçildi:

2 Ekim Salı. Ankara'da, Atatürk Bulvarının Sıhhiye tarafında Yüksel Palas diye bir otel var. Vakit, akşamüstü. 17.00 civarı. O saatte bulvar gençlerle, subaylarla ve memurlarla doludur. En canlı saatleridir. Yüksel Palasın önünde yedi, haydi bilemediniz sekiz kişilik bir grup belirir. Bir adam onların yanına gelir. Önceden hazırlatılıp oradaki bir duvar kenarına konmuş birkaç bayrağı, birkaç flamayı, birkaç dövizi ellerine verir. "Haydi, yürüyün!" der. Kendisi kaybolur. Ötekiler Kızılay yönünde yürümeye başlarlar.

Grup, bu tarz yürüyüşlerden çoktan gına getirmiş Ankaralıların en ufak ilgisini çekmez. Dönüp bakanlar az olur. Onların çoğu da dövizleri okumak zahmetine katlanmazlar. Grup biraz daha ilerler. Bu sırada göstericilerden biri bağırmaya başlar:

"İnönü istifa et! İstifa! Açık rejim dedin, ne yaptın?."

Bu sefer küçük grup dikkati çeker. Zira o saatte bulvar üzerinde meraklı da hiç yok değildir. Dövizleri okurlar. Bunlarda şöyle denilmektedir:

"Hürriyet dediniz, nerede hürriyet?"

"İsmet Paşa, istifa!"

"Planı yapıyorsunuz, tatbik etmiyorsunuz.."

"Açık rejim dediniz, kumandanlar gizli görüşüyor.."

Grubun etrafına yavaş yavaş bir kalabalık toplanmaya başlar. O saatin "bulvar müşterileri" İsmet Paşaya en fazla bağlı, AP'ye en ziyade karşı kimselerdir. Göstericilerden bir başkası daha aynı şekilde bağırınca bir haritacı yüzbaşı onun suratına iki şamar patlatır, elindeki dövizi de alınca başına geçirir. O zaman halk başlar, bu garip grubu bir güzel dövmeye. Gruptan birkaçı kaçar. Ötekiler sille tokat yağmuru altında Milli Piyango idaresinin önünü bulurlar. Burada dört hava albayı duruma müdahale eder. Adamları coşmuş halkın elinden alıp Milli Piyango idaresinin camekânı

arkasına sokarlar. Kapıyı da tutarlar. "Ya.. ya.. ya.. Şa.. şa.. şa.. İsmet Paşa çok yaşa" diye bağırmakta olanlara yatıştırıcı sözler söylerler. Biraz sonra polis gelir, göstericileri tutuklar.

Hikâye bu.

İlgi çekici başka nokta bunların adliyede verdikleri ifadedir. Hepsi eski DP'lilermiş. Şimdi de AP'yi tutuyorlarınış. Kendilerine ilk gelen, Remzi Yıldız diye biriymiş. Onlara demiş ki:

"İsmet Paşanın aleyhinde bir gösteri yapacağız. Halk bizden yana. Gösteriyi siz başlatacaksınız. Halk hemen size katılacak. Ordu artık bıkmış vaziyette. Salı günü saat beşte Yüksel Palasın önünde bulunun..."

Olay, çapından hiç beklenilmeyen tepkilere yol açtı. Böyle bir olaya gülüp geçmek lazımdı, değil mi? Çünkü bunun pek ilkel, hatta kaba bir tertip, daha doğrusu provokasyon olduğu açıktı. Arkasında kim vardı? Herhalde ne CHP'liler, ne de AP'liler.

Hayır.

Ertesi sabah Yeni İstanbul gibi AP'nin ırkçı grubu elindeki gazeteler göstericileri tartaklayanları komünistlikle suçluyordu. Bu, birtakım AP aleyhtarı yeni gösterilere yol açtı. Ankara'da, İstanbul'da gençler heyecanlı yürüyüşler yaptı. Aralarında subayların da bulunduğu gözden kaçmıyordu. Gösteriler birkaç gün sürdü. 27 Mayıs düşmanları kınanıyordu. Bu arada "Yaşasın MBK" diye de bağrılıyordu.

Aslına bakılırsa ülkenin sağlam kuvvetleri 27 Mayısa karşı davranışların ve saldırıların durmamış olması karşısında hâlâ heyecanlı ve sinirliydiler. Daha birkaç hafta önce, eylülün ortasında, infazların yıldönümü dolayısıyla aşırı uçtaki AP gazeteleri öyle bir yayın yapmışlardı ki tüyler diken diken olmuştu. Bulvardaki komik olay üzerine de, gerçekçi bir liderlikten mahrum AP yalpalar vurmuştu. Gümüşpala'nın başkanlığındaki bir heyet gene kapı kapı dolaşmış, Cumhurbaşkanını, Başbakanı ziyaret etmiş, Gürsel'e atfen ortada laflar dolaştırmış, İsmet Paşaya şartlar koşulduğundan söz etmişti. Buna karşılık, bir bildiri çıkarıp olayla ilgisi olmadığını açıktan ve ilk günden söyleyememişti.

Soruşturma, benim bildiğim kadarı, sadece sivil kesimde yapılmakla kalmadı. Ordu istihbaratı da meselenin üzeri-

ne eğildi. Sanırım düzmece gösteri, o sırada oluşmaya başlamış ve çok karışık, ortak hedefi anarşi olan bir grubun eseridir. Ama grubun hangi kısmı organizatördür, fikrim yok. Milli Devrim Ordusu –MDO– imzalı çocukça bildiriler bu sırada ortaya çıktı. Çocukça olan, bunlarda yazılı laflardır. Ama bunların binlercesi basıldı, başarıyla dağıtıldı. Dağıtanların çoğu, 27 Mayısın unutulmaz "Bulvar Islıkçıları" idi. 1960 Mayısının başında bunlar, ıslıkla "Gazi Osman Paşa Marşı"nı tuttururlar, gösterileri başlatırlardı. Şimdi kendilerini bir Milli Devrim Ordusunun subayları olarak görüyorlar, birbirlerine "yarbayım", "albayım" diye hitap ediyorlardı. O yönü itibariyle MDO mahalle aralarında kurulan ve duvarlara tehdit mesajları karalayan "Beş Parmak Çetesi", "Kara Pençe Çetesi" türünden bir çeteden başka şey değildi ve MDO hikâyesindeki amatörlük unsuru ciddi anarşist öğeden fazlaydı. Bunlara, 27 Mayıs aleyhtarlarının kızdırdığı sivil asker çevrelerin elaltından yardım etmelerine, hiç şaşmamak gerekir. Eğer olayda o "hırsız-polis oyunu" meraklısı gençlerin, çocukların yanında profesyonel kışkırtıcılar bulunuyor idiyse, bunların başlıca hedefleri arasında mutlaka bu da vardı. Yani, duyguların henüz soğumadığı bir ara dönemde iki tarafı harekete geçirmek. Ateşi canlı tutmak. Küllenmesini önlemek. Hükümetin baş edemeyeceği bir ortam yaratmak. Kısacası, demokrasi mekanizmasını baltalamak. Bildiri basmak güçleştiğinde onların yerini, gazetelere edilen telefonlar aldı. Önüne gelen telefonu açıyor ve kalınlaştırılmış bir sesle bu dehşetengiz bildirilerden birini okuyordu.

Böylesine gülünç kışkırtmalar yüzünden birbirlerine girmiş partiler ayılmakta gecikmediler. Oyuna gelmekte olduklarını nihayet anlamışlardı. Hükümet bu sırada meşhur af tasarısını getirmişti ve Kayseri'nin kapıları aralanacaktı. Grupların temsilcileri toplandılar ve ortak bir bildiri yayımladılar. Bunda, 27 Mayısa karşı saygılar dile getiriliyordu. Buna karşılık İsmet Paşa da radyoda ve Mecliste hükümetin, tecavüz hareketlerine karşı herkesi korumak görevini mutlaka yerine getireceği taahhüdünü tekrarladı.

MDO aslında, o günlerin tozkoparan fırtınaları arasında bir "su bardağı dalgası"ndan başka şey değildi. Ancak çok daha sonra, bu olay birbirlerine girmiş eski devrimcilerin kendi aralarındaki hesaplaşmada kullanılmaya kalkışılacak,

AP tekrar bu oyuna "tuzu benden" diye koşmak gafletine düşecektir.

Sokak gösterilerinin daha önemlisi ve devamlısı Celâl Bayar'ın Kayseri'den tahliye edilip de sanki hemen Çankaya'ya çıkacakmış havası içinde Ankara'ya gelmesi üzerine oldu. AP Genel Merkezinin basılması, camlarının indirilmesi o sıradadır. Süleyman Demirel de AP'deki yöneticilik görevinden aynı vesileyle istifa etmiştir.

Celâl Bayar 1963 Martının ortalarında tahliye edildi. Tahliye nedeni, resmen, sağlık durumuydu. Ancak sağlık durumunda endişe verecek hiçbir şey, Allaha şükür yoktu. Kendisini tahliyesi günü, Kayseri'deki bir lokantada yemek yerken görmüş gazetecilerden duymuştum, maşallah, Osman Bölükbaşı'yı bile geride bırakan bir "iştiha performansı" göstermiş. Hayranları "Tu.. tu" diyor ve "İsmet Paşadan sağlam vallahi!" diye seviniyorlarmış.

Yukarda "resmen" sözünü kullandım. Aslında, tahliye kararı hükümetin, bilhassa İsmet Paşanın yeşil ışık yakması üzerine alındı. Nitekim, Bayar kendisine gösterilen iyi niyetin değerini bilmeyip de ülkeyi bir anda karıştırmaya kalkıştığında "sıhhi sebep"in lafı bile ortada kalmadı ve askerler kendisini tuttukları gibi eski yerine döndürüverdiler. Askerlerin duydukları hiddetin nedeni, belki Bayar'ın kendisi değil, ama eski DP organlarının bir "subay-er" konusunu körüklemeye koyulmalarıydı.

Bayar'ın tahliye edilip edilmemesi hükümet çevrelerinde uzun süredir konuşuluyordu. Kayseri'nin kapıları açılmıştı. İlk büyük parti, cezası az olanlar çıkmışlardı. Ötekiler de "sıhhi sebepler"le parti parti özgürlüklerine kavuşturuluyorlardı. Fakat Celâl Bayar Kayseri'de kaldıkça af hiç olmamış gibi görünüyordu, DP oylarını alarak Meclise gelmiş partilerin çok senatör ve milletvekili kendi kâbelerini ziyarete devam ediyorlardı. Hükümette tabii, YTP ve CKMP kanadı Bayar'ın serbest bırakılmasından, evine yollanmasından yanaydı.

Bayar'a âşık olduklarından değil. Bayar, onların ikisine de kızgındı. Maksat, AP'nin elindeki kozu almaktı.

İsmet Paşa uzun süre müteredditi (ikircimli) kaldı. Gerçi Bayar çıkarılıp da uslu durursa, kendisini hayallerine bırak-

mazsa, sorun çıkmazsa genel siyasi affi bir kalemde ve hızla gerçekleştirmek kabil olacaktı. Ama bir de aksi hal görülürse hem birtakım kuvvetler tekrar ayaklanacaklar, hem af işi uykuya dalacaktı.

Tahliye konusunda hayli tartışma olduğunu hatırlıyorum. İsmet Paşa, yakından tanıdığı Celâl Bayar'ın gene bir teşhis hatası yapacağını âdeta biliyordu. Hapisten çıkarılmasını, mutlaka, hükümetin aczine verecek, kendisini hapiste tutmaya artık ülkede olanak kalmadığı inancıyla hareket edecekti. Tabii, böyle bir olayı bekleyen provokatör takımı da yangının üzerine körükle gitmekten geri kalmayacaktı.

Buna rağmen, İsmet Paşa en sonda onayını verdi. "Çıksın da, bir görelim bakalım" diyordu. Bir "sıhhi sebep" uydurulup Bayar hapishaneden çıkarıldı. Daha önce yapılan temaslarda Bayar'ın İstanbul'a gideceği, Çiftehavuzlar civarındaki evine çekileceği, hiçbir gösteriye yol açmayacağı yakınları ve avukatı tarafından hükümete söylenmişti.

Sanki bunların tam aksi söylenmiş! Bayar, daha hapishanenin kapısından çıkar çıkmaz "memleketin meşru cumhurbaşkanı" pozu takındı. Önce Kayseri sokaklarını dolaşarak bir gövde gösterisi yaptı. Sonra, tıpkı DP devrindeki âdete uygun şekilde, zengin taraftarlarının tuttukları çok sayıda otomobilden oluşan bir konvoyla Ankara'ya doğru yola koyuldu.

Bakanlar sanacaklardı ki Napolyon Elbe'den geliyordu.. Tevekkeli Bayarlar, hükümetin teklif ettiği bir helikopteri reddetmişlerdi.

Yolda, konvoy fazla ilgi çekmedi. Provokatörler asıl, Ankara'ya girişi düzenlemişlerdi. Kafileyi Gölbaşı'nda durdurmuş, gidiş süratini azaltmışlar, 16.00'da Gölbaşı'na varan konvoy Ankara'ya 17.30'da gelmişti. Hazırlanan mizansene göre Bahçelievler - Bakanlıklar arasındaki yola, bilhassa İçişleri Bakanlığının önüne AP'li kalabalıklar yerleştirilmişti. Gene eski DP âdeti gereğince bunların çoğu Ankara civarından derlenmişti. Konvoyun başını çiçeklerle süslenmiş bir otomobil çekiyordu. Bu otomobil sık sık duruyor ve etrafına halkı toplamaya çalışıyordu. Böylece, 150 otomobillik konvoy âlâyıvâlâ ile Atatürk Bulvarından ağır ağır geçti. Kavaklıdere'ye geldi. Hani, biraz daha ölçüyü kaçırsalar Çankaya'ya

çıkıvereceklerdi. Bayar, orada Meneviş Sokağındaki bir evde kalacaktı. Apartmanın önüne de kalabalık birikmişti. Otomobilinden inen Bayar topluluğun omuzlarında içeri girdi. Yanında AP yöneticileri, örneğin Saadettin Bilgiç vardı.

Tertip bu kadarla kalsaydı belki ortalığı öylesine karıştırmazdı. Nihayet Bayar'a "hayaller içinde bir ihtiyar" gözüyle bakılabilirdi. Fakat hazırlıklarda ülkenin huzurunu çok tehlikeli tarzda tehdit eden başka taraflar vardı.

Bayar Kayseri'de, hemen bir sakallı hocayla öpüştürülmüş, o fotoğraf yayımlanmıştı. Provokatörler Ankara'da yirmi kadar er buldular. Bayar onlardan biriyle de öpüştü ve o mesut an da fotoğraflarla tespit edildi. Erler bir ara, Bayar'a, kalacağı evin önünde, palaskalarını çıkarıp yol açtılar. Günlerden cumartesiydi ve bunlar izine çıkmış saf Mehmetçiklerdi.

Hocalar ve erler! Bunlar, 31 Martların iki esaslı öğesiydi.

AP gazeteleri Bayar'ın Ankara'daki programını ilan etmişlerdi. Kayseri'de sakallı hocayla pozlar veren zât, Ankara'da "imanlı, kararlı, saygılı Atatürkçü Celâl Bayar" olarak ertesi gün Anıt Kabir'i ziyaret edecekti. Sonra "şehit olmuş ideal arkadaşları"nın ailelerine baş sağlığı dileyecekti. Nihayet, kendi merhum eşinin mezarına gidecekti. Provokatörler bütün bu ziyaretler sırasında yapılacak "içten gösteriler"i hazırlamışlardı. Akıl Bayarcıların, eleman AP'nin olacaktı. Başbakana Emniyetten haber verildi: Gece Ankara'nın "Demokrat" bilinen semtlerinde adamlar dolaştırılmış, programın ayrıntıları duyurulmuştu. DP'nin eski ocak başkanları faaliyetteydiler. Mükemmel bir pazar hazırlıyorlardı.

Herhalde Celâl Bayar uykusunu pembe rüyalarla geçirmiştir.

Ancak evdeki hesap çarşıya uymadı.

Bayar'ın çıkışı dolayısıyla AP'li gazetelerin tuttukları yol ve yaptıkları yayın ülkenin sağlam kuvvetlerinin dikkatinden kaçmamıştı. Bayar'ın senaryoda başrolü oynamayı kabul ettiği tahliye günü yaptığı hareketlerle belli olunca ve taşkınlıklar taşkınlıkları takip edince o çevrelerdeki sinirlilik arttı. Bilhassa subaylar, kendilerine karşı gösterilen düşmanlığın anlamını değerlendirmekte güçlük çekmediler. Ba-

yar'ın karşılayıcılarından bir grup AP'li, Bahçelievler yolu üzerindeki Genelkurmay Başkanlığı ile Deniz ve Hava Kuvvetleri önünde rastladıkları subaylara karşı elle ayıp hareketler yapmışlar, çirkin sözler sarfetmişlerdi.

O günler Ankara'da Askeri Şûra toplantı halindeydi. Genelkurmay Başkanının başkanlığında ve Milli Savunma Bakanının katılımıyla kuvvet komutanları, üç ordunun komutanları, Silahlı Kuvvetlere ait sorunları görüşmekteydiler. Bayar'ın tahliyesiyle suyun üstüne çıkan ve şimdiye kadar suyun altında oynanan oyun konuşma konularından birini oluşturdu.

Sonradan, bu olayların sonucu olarak 27 Mayısa bağlı genç kuvvetler sokaklarda harekete geçince, AP Genel Merkezini subaylar sarıp içerdekilerin yüzlerini tükrük yağmuruna tutunca ve bina tahrip edilince AP'liler feryatlar yükseltmişlerdir. Hatta zamanın hükümetini kendilerini korumamış olmakla suçlamışlardır. Halbuki 1963'ün Martında, Bayar'ın tahliyesinin neden olduğu ve tertipçisi en azından birtakım AP yöneticileri olan 27 Mayıs aleyhtarı gösteriler doğrudan doğruya orduyu hedef almıştı. Şiddetle rahatsızlık duyan da bu ordunun ta kendisiydi.

Ordu zaten bir süredir o AP çevresinin yaptığı kışkırtmalardan huzursuzdu. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay zaman zaman ordu içinde yayımladığı genelgelerle durumu subay arkadaşlarına anlatıyor, kışkırtmalara kapılmalarını önlemek istiyor, kendilerine Türk Silahlı Kuvvetlerinin eğilimlerinin ülke kaderine daima egemen olacağını temin ediyordu. Gerçek de buydu. Ama Celâl Bayar etrafında başlayan kuvvet gösterisi, ülke kaderine bir sarkıntılığın hazırlanmakta olduğu inancını orduya vermekte gecikmedi. Celâl Bayar'ın Ankara'ya vardığı ve "Mehmetçik Oyunu"nun oynandığı cumartesi gecesi Askeri Şûradan çıkan Genelkurmay Başkanı doğruca Pembe Köşke geldi. İsmet Paşa evdeydi. Olayları İçişleri Bakanı kendisine duyuruyordu. Başbakan Genelkurmay Başkanını derhal kabul etti. Sunay, Silahlı Kuvvetlerin durumu ve son olaylar karşısındaki kararları hakkında İsmet Paşaya bilgi vermek için gelmişti. O gün Askeri Şûra 27 Mayıs aleyhindeki hareketlerin salı günü toplanacak Güvenlik Kurulunda görüşülmesini, yayımladığı bir

bildiride resmen talep etmişti. Celâl Bayar kışkırtma hareketlerini sürdürdüğü, hele Anıt Kabir'i ziyaret gibi gösterilere kalkıştığı takdirde çok üzücü olayları önleme olanağı kalmayacaktı. Hükümlü Celâl Bayar ya hükümlülüğünü bilecekti, ya da bu ona, anlayacağı dille bildirilecekti. Ordu tarafından...

Başbakan, Sunay'ın söylediklerini büyük bir dikkatle dinledi. Ordunun kaynamakta olduğunu o da biliyordu. Düşünmek lazımdır ki, o tarihte Aydemir, iki ay sonra girişeceği yeni askeri darbesinin, 21 Mayısın son hazırlıkları içindeydi. İsmet Paşa, gerekli önlemlerin alınacağı hususunda Genelkurmay Başkanına güvence verdi. O gittikten sonra İçişleri Bakanını arattırdı ve onunla da görüştü.

Muhafız Alayının bir bölüğü tarafından beklenen Anıt Kabir ziyaretlere kapatıldı. Pazar sabahı Ankara Emniyet Müdürü Bayar'ın kaldığı eve gitti ve kızı Nilüfer Gürsoy'a bir tebligat yaptı: Bayar bir yere gitmek istediği takdirde iki saat önceden haber verecekti. Emniyet kuvvetleri aksi halde sorumluluk taşımayacaklardı.

İsmet Paşa o pazar günü son derece dikkatliydi. İşte, bütün tahminler, endişeler doğrulanmıştı. Bayar, serbest bırakılmış bir hükümlü gibi değil, kuvveti teslim edilmiş, kuvveti önünde boyun eğilmiş bir kahraman gibi davranmaktan kendisini alamamıştı.

AP bu sırada bir hata yaptı. Havayı gördüğüne ve kendisine karşı kimin şahlandığını anladığına göre Bayar ile ilgili kışkırtmalarını derhal kesebilirdi. Tam aksini yaptı. Büyük bir cakayla orduya karşı tavır aldı. Askeri Şûranınkine, talihsiz bir bildiriyle yanıt vermeye kalkıştı. Askeri Şûra haddini bilmeliydi. Güvenlik Kuruluna öyle bir teklif yapma yetkisi yoktu. Çizmeden yukarı çıkmıştı.

AP hangi koşullar içinde bulunulduğundan habersiz görünüyordu. Onun böyle davranışı, 27 Mayısçıların sokakta subaylarla birlikte harekete geçtikleri hafta içinde kendisini boy hedeflerinden biri yaptı. Genel merkezi basıldı. Taşa tutuldu. Polis tedbirlerinin alınmış olduğunu gayet iyi biliyorum. Fakat harekete geçmiş kuvvetleri durdurma olanağı yoktu. Polisi hükümet, elbette ki subaylar ile karşı karşıya getirecek değildi.

Gösteri günlerinde AP Genel Merkezinden Pembe Köşke

edilmiş bir telefonu hatırlıyorum. Hattın öbür ucundaki ünlü bir AP politikacısı idi. İsmet Paşayı arıyordu. İsmet Paşanın evde bulunmadığını söyledim.

"Allah aşkına bizi buradan kurtarsın" diye, ağlamaklı bir sesle yalvarıyordu.

"Siz neredesiniz?" dedim.

AP Genel Merkezinde olduklarını söyledi. Dışarı çıkmak istiyorlarmış. Bırakmıyorlarmış. AP Genel Merkezinin o pazartesi günü, göstericilere karşı askeri birlikler tarafından muhafaza altına alındığını biliyordum.

"Göstericiler mi bırakmıyorlar?" dedim.

"Hayır.. Hayır.. Onlar birkaç taş attılar. Çekip gittiler."

"Eee?"

"Bizi korumak için gelmiş subaylar bırakmıyor!"

AP'liler o gün, gösterişli bir şekilde Meclisi terk etmişler ve saldırıya uğrarsa, müdafaa etmek üzere genel merkezlerine gitmişler, içeri girmişler. Göstericiler gelmişler, fakat fazla kalmayıp dönmüşler. AP'liler o zaman dışarı çıkmak istemişler. Fakat bu sefer de, kapıları tutan subaylar bırakmamış. Ne olur, "Sayın Başbakan" emir verseydi de subaylar çıkmalarına, evlerine dönmelerine izin verselerdi...

Ünlü AP politikacısına Necdet Calp'ı bulmasını, Başbakanın nerede olduğunu onun bilebileceğini söyledim.

Subaylar, AP Genel Merkezinde silah saklandığı haberinin kendilerine verildiğini bildirerek savcılıktan arama izni istemişler. İzin gelinceye kadar da kimseyi dışarı salmamışlar. Sanırım maksat, binadakilere gözdağı vermekti. Nitekim biraz izni beklemişler, gelmeyince kordonu kaldırmışlar. Ama kapıdan ilk çıkanlar suratlarına bol miktarda tükrük yemişler. Hatta bir kısmı hırpalanmış da... Subaylar, kendi aralarındaki en sinirlileri güç tutuyorlarmış. AP'lilerin subaylara yaptıkları o el işaretleri, attıkları laflar herkes tarafından duyulmuştu.

AP aklını ancak iki günde topladı ve işin şakaya gelir yanı olmadığını anladı. Orduyla oynamanın ne sonuçlar verdiğini, daha da ne sonuçlar verebileceğini kavramışlardı. Gümüşpala İsmet Paşaya koştu. Vakit gece yarısıydı. Hükümet toplantı halindeydi. Başbakan sabahın erken saatlerinden beri ortalığı yatıştırmak için didim didim didiniyordu.

Gerçekten de o gün –olayların devam ettiği ve gittikçe azma eğilimi gösterdiği çarşamba günü– İsmet Paşa önce Genelkurmaya gitti. Yüksek komutanlarla görüştü. Komutanlar kendisine şikâyette bulundular. Hükümetin emrindeydiler. Şimdi, kendilerine tecavüz etmiş olanları, sokağa dökülmüş 27 Mayıs taraftarlarından bizzat kendileri koruma görevini yerine getiriyorlardı. Her yere asker gönderilmesi gereği doğuyordu. Çünkü polis kuvvetleri görev yapamaz hale gelmişlerdi. Galeyan olunca önüne geçemiyorlar, sözlerini dinletemiyorlar, kanunu uygulayamıyorlardı. Bunun üzerine hemen askerden yardım isteniliyordu. Eee, subaylar da insandılar ve onların içinde de sinirleri çabuk bozulanlar pekâlâ çıkabilirdi. Üstelik, halkla ve gençlerle her an askerin karşı karşıya gelmesinin tehlikeleri, sakıncaları komutanların gözünden kaçmıyordu.

İsmet Paşa öğle yemeğini Genelkurmayda yedi. Silahlı Kuvvetlere, bu görev sırasında gösterdikleri yurtseverlik dolayısıyla şükranını bildirdi. Onları, hükümetin tedbirleri konusunda temin etti. Ordu, gençlerin gösterilerinin sona erdirilmesini çok istiyordu. Zira duruma egemen olunmuştu ve Bayarcılarla onların dümen suyundaki AP'liler gerçek güçlerini anlamışlardı, süngüleri düşmüştü. Gençlerin heyecanlarını göstermede devam etmeleri Silahlı Kuvvetleri müşkül durumda bırakacaktı.

İsmet Paşa öğleden sonra Meclise gitti. Görüşmelere katıldı. Onun rahat ve sakin hali çok kimseye güven verdi. Başbakan akşamüzeri tekrar Genelkurmaya uğradı. Komutanlarla yeniden konuştu. Eski bir asker olarak ordunun nabzını elinde tutuyor, nasıl attığı hususunda iyi teşhis koymaya çalışıyordu. Genelkurmaydan döndükten sonra, akşam, kabinesini topladı. Kabinede durum enine boyuna görüşüldü. O gece yarısı Celâl Bayar'ın kısa, fakat maceralı özgürlük hikâyesi sona ermişti. Aralarında subayların da bulunduğu bir ekip kendisini evinden alıp Ankara Hastanesine götürdü. Kapısının önüne jandarma dikildi. Bayar, henüz milletin iyi niyetine layık hale gelmediğini kanıtlamıştı. Ancak ikinci çıkışındadır ki, ölçüyü bulabildi.

Gümüşpala işte bu sırada, yanında bir heyetle Başbakanlığa geldi. İsmet Paşayı görmek istedi. Başbakan,

"Görüyorsunuz, çalışıyoruz. Bir arzunuz varsa yazılı olarak bildirin. Şimdi işimiz var" yanıtını verdi.

Gümüşpala "Ziyanı yok. Biz bekleriz. Kabine toplantısı sonunda bizimle görüşür mü?" dedi. İsmet Paşa, "Elbette" karşılığında bulundu.

AP heyeti beklemeye başladı. Bir ara kabine çalışmasına kısa bir ara verilmesi gerekti. İsmet Paşa AP heyetini kabul etti.

Gümüşpala kendilerinin yanlış anlaşıldığını, 27 Mayısın karşısında olmadıklarını, DP ve Bayar ile ilgileri bulunmadığını söyledi. Parti merkezinden sonra evlerinin de bir saldırıyla karşılaşabileceğini duyduklarını anlattı, ne kadar endişe içinde olduklarını söyledi. İsmet Paşaya,

"Allah aşkına bir şeyler yapın" diyorlardı.

Ondan, nasıl bir hareket biçimi tutmaları gerektiğini sormaya gelmişlerdi.

İsmet Paşa gecenin bu saatinde AP'ye nasıl hareket etmeleri gerektiğini söylemeye hazır olmadığını bildirdi. Açtıkları kampanyanın, mitinglerinin, yaptıkları propagandanın sonucunu görüyorlardı. Buna göre hareket yollarını kendileri çizmeliydiler.

Gümüşpala'nın yanındakilerden Saim Sarıgöllü konuşmayı özetledi. AP şimdi söylediklerini açıkça yeniden ilan edecek ve onu içtenlikle uygulamaya koyacaktı. Kendi aralarındaki müfritleri yola getirecekler, partinin yönetimini onlardan alacaklardı. Demokratik rejim konusunda hükümetle bir ve beraber olacaklar, 27 Mayıs öncesiyle hiçbir ilişkiyi sürdürmeyecekler, ziyaretler, gösteriler için figüranlık etmeyecekler, örgütlerine de ettirmeyeceklerdi. Siyasi hayatta yeni bir devir açacaklardı. AP sanki günah çıkartıyordu. Bunları yaparlarsa İsmet Paşa kendilerine yardım edecek miydi?

İsmet Paşa,

"Ederim" dedi.

İsmet Paşa o gece evine döndüğünde saatler sabahın 3.30'unu gösteriyordu. Ülke, demokrasi yolunda bir geçitten daha geçmişti.

Şimdi, aradan akan bunca yılın ve bunca olayın sonunda o 1963 ilkbaharının havasını anlamakta zorluk çekecekler bulunabilir. Bunu doğal karşılamak gerekir. "Askere ne

oluyor? Nedir subayların o taşkınlıkları? Böyle devlet, hükümet olur mu?" diye sorulabilir. Ancak, unutulmaması gereken şudur: Her zaman parçası kendi şartları içinde değerlendirilmelidir.

Birinci İnönü Hükümeti Talât Aydemir'in 22 Şubat darbe girişimini bastırmıştır. Neydi o hareketin temelinde yatan? Ordunun bir kısmındaki "27 Mayısın boşa çıkarıldığı" endişesi. Kendilerine karşı birtakım insanların gösterdikleri düşmanlık onların tedirginliğini arttırıyordu. Bu tedirginliği patlama noktasına sürüklemek isteyen iki grup vardı. Ordunun içindeki, sivil ve demokratik hükümeti hazmedememiş, kendilerine iktidar arayan bir küçük grup. Bunlar AP'nin müfritlerinin taşkınlıklarını, ihtiyatsızlıklarını, yanlış uygulamalarını kullanmak istiyorlardı. Onları "gidişin iyi olmadığının kanıtı" diye gösteriyorlardı. MDO'nun, o takımın eseri bulunduğu artık bilinmektedir. Nitekim bir süre sonra Turhan Feyzioğlu "Kim olduklarını bilseniz dudağınız uçuklar" diye ima etmiştir.

İsmet Paşa bu ortam içinde rejimi sürdürmenin, onun önüne çıkarılmak istenilen kazaların üstesinden gelebilmenin çabası içindedir. İşte, Celâl Bayar bile hapishaneden çıkarılmıştır. Ülke sükûnet içinde kalabilirse bütün yaraların tam kapatılması gündeme gelecektir. Ama bunu sağlamak âdeta güllabiciliği gerektirmektedir ve İsmet Paşanın yapmaya çalıştığı budur. Ancak, ne zaman havayı kısmen yumuşatabilse "Hah, şimdi meydan bizimdir" diye bir kısım kuvvetler yeniden harekete geçip havayı ısıtmaktadırlar.

Bu, bir bakıma kısırdöngüdür.

IV

Olaylar durulunca değişik tavır alan tek parti, tabii AP olmadı. Ötekiler, bilhassa YTP ile CKMP de tutumlarını başka ölçülerle ayarlamaya koyuluyorlardı. Bu iki partinin, yapılan yerel seçimlerde uğradıkları ağır yenilgi İkinci Koalisyonun sonunu getirdi.

İsmet Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak o sırada Washington'daydı. Kennedy'nin cenaze töreninde ül-

kesini temsil etmişti. Amerika başkentindeki büyükelçiliğimizde kalıyordu. Vakit sabahtı. İsmet Paşanın yanında özel doktoru Zafer Paykoç vardı. Birlikte kahvaltı ediyorlardı. Saat 11.00 için yeni Başkan Johnson İsmet Paşaya randevu vermişti.

Odaya Büyükelçi Turgut Menemencioğlu girdi. Başbakanın hatırını sordu. Kendisine iyi günler diledi. Fakat halinde bir gariplik vardı. İsmet Paşa bunu fark etmekte gecikmedi. Ne olduğunu öğrenmek istedi. Menemencioğlu Ankara'dan bir şifre aldığını bildirdi. İsmet Paşa,

"Eee?." dedi.

Büyükelçi kem-küm etmekle yetindi. Başbakan da meraklanmıştı:

"Kötü bir haber mi? Nedir, söyle canım..."

Koalisyon dağılmıştı.

Şifre belki abartmalıydı. Belki Menemencioğlu telaşla öyle söylemişti. Fakat hükümet çökmüştü, bu muhakkaktı.

Dr. Paykoç İsmet Paşanın başına kan üşüştüğünü, kızardığını anlatır. Tansiyonu ve nabzı yükselmiş. Doktoru onu kanapeye yatırmış. Sakinleştirici ilaçlar vermiş. Herhalde bunca yıllık siyaset hayatında böyle bir oyun, İsmet Paşanın başına ilk defa geliyordu.

Biraz düzeldikten sonra İsmet Paşa tekrar büyükelçiyi çağırmış. Demiş ki:

"Amerika Cumhurbaşkanı, bana Türkiye Başbakanı olarak randevu verdi. Şimdi ben, Türkiye Başbakanı değilim. Bunu onlara duyurmak, kendilerini randevunun iptalinde serbest bırakmak lazımdır..."

Menemencioğlu'ndan Beyaz Saraya telefon etmesini istemiş.

Johnson'un yanıtı şudur:

"İsmet Paşa, Başbakan veya değil, Türkiye'yi her zaman en büyük yetki ile temsil edecek kimsedir. Kendisiyle görüşmek bana şeref verecektir."

CKMP grubu da, onu takiben YTP grubu da koalisyondan ayrılınması kararını İsmet Paşa geri dönmeden verip ilan ettiler. Nedeni, bu iki partinin yerel seçimlerde almış oldukları çok düşük orandaki oylardı.

Aslında, sorunun altında başka planlar yatıyordu. Bununla birlikte bu bunalımın bir yararı oldu: Görüldü ki askerin, üniformalı veya üniformasız, siyasi bunalımlarda fiilen rol alması devri geride kalmıştır. Yaratılan bunalım, tamamıyla, her demokratik ülkede gelişebileceği şekilde gelişti. Çözümünü buldu.

Olaylar, gerçekte daha eskiydi. 1963'ün 31 Temmuzunda postacı İstanbul'da Maltepe'ye iadeli taahhütlü bir mektup getirdi. Mektup İsmet İnönü'ye idi ve Bakanlıklar postanesinden postalanmıştı. İsmet Paşa o sırada, Cumhurbaşkanından izin almış, Maltepe'de bizlerle kısa bir tatil geçiriyordu. Mektup, 1 numaralı Başbakan Yardımcısı Alican'dan geliyordu. Alican'ın, mektubu şikâyetlerle doluydu.

İsmet Paşa usulü yadırgadı. Mektup yazmaya lüzum neydi? Alican, ne zaman istese Başbakanı görebilirdi. Kabine sık sık toplanıyordu. Varsa bir şikâyeti o görüşmede, o toplantılarda pekâlâ dile getirilebilirdi. Tabii, eğer amaç başka değilse... Ama başbakan yardımcılarının başbakana postaneye verilmiş mektupla başvurmaları gibi bir alışkanlık siyaset hayatında yoktu.

İsmet Paşaya, Alican'ın niçin böyle bir yol seçtiğini sordum. Güldü:

"Kendileri belge toplamaya pek meraklıdırlar da..."

Bir defasında da İsmet Paşa, bir yazılı metni Alican'a verirken takılmış,

"Al, bunu da bir belge olarak saklarsın..." diye.

Muhtıra-mektupta acil hiçbir konu yoktu. Alican'ın derdi, özetle "Beni kimse adam yerine koymıyor" şikâyetiydi. Feyzioğlu kendi işlerine burnunu sokuyordu. -Elhak, sokuyordu ya..-. İsmet Paşa kendisine "Baba muamelesi" yapıyordu. -Elhak, yapıyordu ya..-. CHP hükümet içinde partizanca davranıyordu. -İşte, bunun aslı yoktu, zira İsmet Paşaya CHP'lilerden "İktidarda mıyız, değil miyiz?" diye telgraflar yağıyordu-.

İsmet Paşanın Cumhurbaşkanından aldığı "izin" 4 Ağustosa kadardı. 4 Ağustos bir pazardı. O sabah İsmet Paşayı Maltepe'de İmar ve İskân Bakanı, YTP'li Fahrettin Kerim Gökay aradı. Telefona ben çıktım. Beykoz'da bir toplantı vardı.

Gökay, Başbakanın bir emri olup olmadığını soruyordu. İsmet Paşa telefona geldi. O sabahki gazeteler Alican'ın Adapazarı'na gitmiş olduğunu yazıyorlardı. Başbakan, Gökay'a,

"Herhalde pazartesi günü Ankara'da olacaktır. Muhtırasını görüşeceğiz" dedi.

Gökay bunu Alican'a duyuracağını bildirdi.

Pazartesi günü İsmet Paşa Ankara'da muhtıranın sahibini arattı. Alican yoktu. Başbakan buna pek şaştı. Demek muhtıradaki konular muhtıra sahibi için bile acele karakter taşımıyordu. O halde, mektuplaşmaya ne lüzum vardı? Salı günü kabine toplantısı günüydü. 1 numaralı Başbakan Yardımcısı her zaman yaptığı gibi, yine gecikti. Hem de bir saate yakın. Halbuki muhtırasındaki bir maddede kabine toplantılarının düzenli yapılmasını istiyordu. Alican geldiği zaman Dışişleri Bakanı önemli bir konuda bilgi vermekteydi. Toplantı geç vakit dağıldı.

İsmet Paşa bu arada iki numaralı Yardımcı Hasan Dinçer ile görüştü. Dinçer daha önce, Alican'ın garip tutumu hakkındaki olumsuz hükmünü basın mensuplarına açıklamış ve "Canım, muhtıra da ne oluyor? Bir koalisyonda gerçekten halli istenilen bir konu böyle mi ele alınır? Getirsin, konuşalım" demişti. İsmet Paşa Dinçer'e çarşamba günü yardımcıları toplamayı düşündüğünü söyledi. Nitekim Dinçer bu yüzden çarşamba günü için hiç kimseye randevu vermedi.

Alican çarşamba günü gene arandı. Bu sefer de Ereğli'ye gitmişti. Sanırım, bir toplantıda Feyzioğlu ile karşı karşıya bulunmak istememişti.

Perşembe günü Genelkurmayda bir brifing vardı. Alican orayı şereflendirmişti. Toplantının sonunda İsmet Paşa bir numaralı yardımcısına döndü:

"Muhtıranızı yarın görüşüyoruz, değil mi?" diye sordu.

Alican gene Adapazarı'na gidiyordu! İsmet Paşa artık böylesine ciddiyetsizlik karşısında duyduğu hiddeti ifade etti:

"Canım, bir muhtıra veriyorsunuz. Sonra sizi arıyoruz, bulamıyoruz. Olur mu böyle şey?"

Anlaşıldı ki "Oturaklı devlet adamlığı" kavramı ile "az nazik insan" kavramını birbirine karıştıran Alican –sanırım,

siyaset hayatı bu huyu yüzünden çabuk sona ermiştir– toplantının tarihini kendisi saptamak istiyordu ve istiyordu ki toplantıda Feyzioğlu bulunmasın.

Tarihini kendi kararlaştırdığı bir buluşmayı İsmet Paşaya teklif ettiğinde İsmet Paşa o sırada işlerinin çok olduğunu belirterek bunu reddetti. Bunun üzerine Alican, dostu Gürsel'e çıktı. Edası "Amca, beni dövüyorlar" diye sızlanan çocuk edasıydı.

"İnönü beni ciddiye almıyor. Ben sadece onun kabinede yardımcısı değilim. Aynı zamanda onun statüsündeyim. Parti lideriyim. Nedir bu? Çıkacağız koalisyondan" dedi.

Gürsel kendisini teselli etti. İşte, İsmet Paşa böyleydi. Kendisi de az mı çekiyordu? Başbakanla görüşecekti.

Başbakana telefon geldi. Cumhurbaşkanı kendisini saat 21.30'da Köşke rica ediyordu. İsmet Paşa Çankaya'ya gitti. Gürsel Alican'dan bir araba şikâyet söylemiş. Onun kaprislerinden dert yanmış.

"Bilemezsiniz Paşam, ben ondan neler çekiyorum..." demiş.

Allah rahmet eylesin, ömür adamdı Gürsel...

YTP'nin koalisyondan çekilme niyetini Başbakana duyurmuş. İsmet Paşa,

"Görevi devretmek beni ancak rahata kavuşturur" demiş.

En sonunda, ertesi sabah kabinenin Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanmasına karar verilmiş.

Tabii o toplantıda her şey tatlıya bağlandı. Yani, komisyona havale edildi. Tıpkı CHP – AP koalisyonu devrinde olduğu gibi üç partinin temsilcilerinden bir heyet kuruldu. Bu heyet koalisyonun işleyiş aksaklıkları üzerinde çalıştı.

Fakat ortada dönen sorun ayrıydı. Birkaç aya kadar yerel seçimler yapılacaktı. Alican YTP'nin AP önünde hızla gerilediğini hissediyor ve bunun kabahatini kendisinin koalisyonda olmasında görüyordu. İnanıyordu ki eğer koalisyonda İsmet Paşaya kafa tutarsa seçmen kendisi için "Amma da yaman adam!" diyecekti ve oyunu YTP'ye atacaktı.

Koalisyon, yerel seçimlerin sonucu alınıncaya kadar böyle, kör topal gitti. Fakat herkes biliyordu ki İkinci Koalisyon da ömrünü tamamlamıştır. Bu arada CHP'li İçişleri Ba-

kanı Hıfzı Oğuz Bekata ile YTP'li Sağlık Bakanı Yusuf Azizoğlu arasında çıkan ağız dalaşı daha büyük boyutlara ulaştı. Azizoğlu "Kürt kökenli" ve Diyarbakır milletvekiliydi. İçişleri Bakanı onu önce üstü kapalı, sonra daha açık şekilde güneydoğudaki Kürtçülük hareketlerini desteklemek, hatta teşvik etmekle suçladı. Azizoğlu biraz direndi, fakat sonunda istifa etmek zorunda kaldı. Diyarbakır Milletvekili Azizoğlu, aynı zamanda partisinin genel başkan yardımcısıydı. Tabii bu, Alican'a karşı da dolaylı bir hareketti. Başbakan Yardımcısı sesini çıkarmadı. İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay –YTP'li– Azizoğlu'nun yerine getirildi. Gökay'ın eski bakanlığına da gene bir YTP'li atandı.

Yerel seçimler 17 Kasım 1963 Pazar günü yapılacaktı. Kampanya kasımın başında açıldı ve buna İsmet Paşanın dışındaki parti genel başkanları son derece faal şekilde katıldılar. CHP Genel Başkanı İnönü için de bir program düzenlenmişti ama o, bazı bahaneler ileri sürerek bunu pek etkin şekilde uygulamadı. En hareketliler, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ile YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'dı. Daha baştan görüldü ki, bu seçim yerel yönetimler teması üzerinde değil, genel politika platformunda geçecektir. Gerçekten de kimse belediyelerden söz etmedi. Hükümetin performansı tartışma konusu edildi. Partiler birbirlerini o düzeyde suçladılar.

Sonradan, koalisyon ortaklarından YTP ile CKMP yerel seçim sonuçlarını iktidardan ayrılmak veya ayrılmamak nedeni yaptıklarında bazı kimseler, hukuken haklı şekilde "Yerel seçim sonuçlarının bununla ilgisi ne?" diye sordular. Unuttukları, 17 Kasım seçimlerinin milletçe bir güvenoylaması niteliği taşıdığıydı. Gerçi bunlar partilerin Meclisteki sandalye sayısını değiştirmiyordu. İktidar bütün sayısal kombinezonlara açıktı. Onlarla oluşacaktı. Ancak "milli irade"nin bu yeni vurgulamasını tamamıyla göz ardı etmek, elbette mümkün değildi. YTP Genel Başkanı, Başbakan Yardımcısı Alican –ki, partisinin iktidar koalisyonundan ayrılması için can atıyordu– daha ilk konuşmalarında tavrını aldı: YTP hükümetteki konumunu, yerel seçimlerin vereceği sonuçlara göre düşünecekti.

Alican, partisinin hükümetten çekilmesinin şu üç durumda kaçınılmaz olacağını açıkladı.

1) YTP'nin aldığı oylar onun "hükümette etkili çalışma olanaklarını ortadan kaldıracak kadar" az çıkarsa,

2) Koalisyon partilerinin derledikleri oy toplamı onları "millet çoğunluğuna rağmen" iktidarda oturuyor görüntüsüne sokarsa,

3) Hükümet partilerinden biri, tek başına kendisi iktidardaymış gibi bir tutum içine girerse.

İlk iki maddenin bir anlamı vardı ama, üçüncüsünün yoktu. Bu, gerektiğinde bahane oluşturacak bir spekülasyondu. Tabii, CHP'yi kastediyordu. YTP Genel Başkanı zaten, CHP Genel Başkanı ve Başbakan tarafından dışlandığını iddia edip durmuyor, hatta Cumhurbaşkanına koşup "Buna haddini bildir amca" yakınmasını yapmıyor muydu?

İsmet Paşa bir numaralı yardımcının bu yeni çocukluğuna gülmekle yetindi. Ona karşılık vermedi. "Hükümetten ayrılmaya kararlı" demekle yetindi. "Böyle olur bizde seçim konuşmaları" diye de, biraz dalgasını geçti. Ancak genel başkanlarının bu, hiçbir yetkili organa danışma gereği duymaksızın aldığı tavır, YTP içinde şiddetli eleştirilere yol açtı. Alican "Ben genel başkanım" diyerek geçiştirmeye çalıştı. Ortada henüz bir sonuç yokken böyle olumsuz bir tavrın peşinen alınması YTP'nin iktidar partisi olarak kalmasında yarar gören Meclis grubu üyelerini, özellikle kabinedekileri çok rahatsız etti.

Artık, mevcut koalisyonun bozulacağı olasılığı, bu kampanya sırasında ortaya çıkmıştı. 13 Kasım tarihli gazetelerde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in bir demeci vardı. Gürsel, "Koalisyonun bozulması büyük müşkilat doğurur" diyordu. İsmet Paşa ise bir soru üzerine "AP ile koalisyon düşünmedim" dedi.

Seçimler 17 Kasım 1963'te yapıldı. İlk sonuçlar AP'nin birinci parti olduğunu, onu CHP'nin izlediğini, YTP'nin çok düşük oy aldığını gösteriyordu. Asıl "büyük mağlup" ise CKMP idi.

O sırada ne Kennedy öldürülmüştü, tabii ne de İsmet Paşa Amerika'ya gitmişti.

Bunu neden belirtiyorum? Çünkü iktidarın iki ortağı nasıl bir tutum takınacaklarını İsmet Paşaya, o henüz Tür-

kiye'de iken söyleyebilirlerdi. İsmet Paşa da Amerika'ya gider ya da gitmezdi.

Alaturkalık, işte.

Yerel seçimlerin ilk sonuçlarının belli olmasından başlayarak siyasi hayatta bir "spekülasyonlar dönemi" açıldı. CKMP ve YTP'nin koalisyonda kalıcı olmadıkları görülüyordu. Ancak oyların nasıl dağıldığını anlamak için il genel meclisi seçimlerinin kesin sayılarını beklemek lazımdı. Onlar, tıpkı genel seçimler gibi nispi temsil esasına göre değerlendiriliyordu. İlk demeci CKMP Genel Başkanı Hasan Dinçer verdi: Şu anda bir şey söylenemezdi, ama eğer AP il genel meclisi seçimlerinde yüzde 50'nin üstünde oy almışsa Başbakan İnönü'nün Cumhurbaşkanına istifasını vermesi ve yeni genel seçimlere gidilmesi şarttı.

AP, bu oranı bulamayacaktı.

Spekülasyonlar arttıkça, arttı. Ragıp Gümüşpala "her türlü göreve hazır olduğu"nu söyledi. Bununla yeni hükümeti kurmayı kastediyordu. Kiminle kuracaktı? İsmet Paşa, AP ile ortaklık düşünmediğini açıklamıştı. Başbakanlık CHP'de kalsa bile... YTP her halde AP'nin yanında yer almazdı. Başka bir formül içinse, sayı yeterli değildi. Kaldı ki hükümet henüz işbaşındaydı. İnönü; Gürsel, Alican ve Dinçer ile görüştü. Bugün için alınabilecek bir karar yoktu.

Bu sırada bir başkası daha gösterişli demeçler veriyordu. Bu, İstanbul Belediye Başkanlığına seçilen AP adayı Nuri Eroğan idi. "Hizmet devri" başlıyordu. Ne yazık ki Gümüşpala'nın başbakanlık koltuğuna oturamaması gibi, Eroğan da İstanbul Belediye Başkanlığı koltuğuna oturamayacaktır. O koltuğu onun altından CHP'nin genç ve parlak taktisyeni Tarhan Erdem çekip alacaktır.

Oylar sayılırken bütün partilerin yetkili organları toplantı üstüne toplantı yapıyorlardı. Bu organlardan Meclis grupları partilerinin hükümet kanadı olması fikrine daha sıcak, ötekiler daha soğuk bakıyorlardı. Tabii bunda "bakanlık hevesi" başlıca rolü oynuyordu.

Kesin sonuçlar Amerika'da Kennedy'nin öldürüldüğü gün alındı. 12 milyon 788 bin kişinin katıldığı il genel meclisi seçimlerinde 9 milyon 244 bin geçerli oy kullanılmıştı.

Bunlarda AP'nin oy oranı yüzde 46, CHP'ninki yüzde 37, YTP'ninki yüzde 6,4, CKMP'ninki yüzde 2,8 idi.

1961 genel seçimlerinde AP ile CHP'nin oy oranları aşağı yukarı aynıydı. Bu yerel seçimlerde CHP, oyunu yüzde 1 arttırmıştı bile... Ama AP arayı çok açmıştı. Niçin? Çünkü 1961'de eski Demokrat oyların bir kısmı YTP ve CKMP'ye gitmişti. Yerel seçimlerde ise DP'nin resmi mirasçısının AP olduğu kabul ediliyor ve onda birleşiliyordu. Ancak elbette bu, Meclisteki milletvekilleri sayısını değiştirmiyordu. Halbuki hükümet kurulması hâlâ ona bağlıydı.

Hükümetten çekilme kararını ilk, CKMP verdi ve ilan etti. Washington'da Büyükelçi Turgut Menemencioğlu'nun Başbakan İnönü'ye duyurduğu Dışişleri Bakanlığı şifresi bunun haberini iletiyordu. Görülüyor ki, bunda gerçekten bir abartma vardır ve hükümet ne fiilen, ne de hukuken düşmüştür. Hükümetler ya güvenoylaması, ya istifa ile düşerler. Bunların ikisi de Ankara'da henüz yoktur.

Koalisyondan ayrılmanın en büyük şampiyonu YTP Genel Başkanı Ekrem Alican iken, ilk karar niçin CKMP'den çıktı? Çünkü YTP'nin Senato ve Meclis gruplarının bu konuyu görüştüğü ortak toplantısında Burhan Apaydın görüşmenin Başbakan yurda döndükten sonra yapılmasını teklif eden bir önerge verdi. Bunun aksi "şık bir hareket" olmayacaktı. Önergeyi Sağlık Bakanı Fahrettin Kerim Gökay da destekledi. Alican buna çok kızdı ve tartışmalar sırasında "Ağzında gene ne geveliyorsun? Kime jurnal edeceksin?" diye sert bir çıkış yaptı. Bunun üzerine "küçük vali", bedeninden beklenmeyen bir hızla iri kıyım sayılacak Alican'a bir atak yaptı. Araya girenler tatsızlığın artmasını önlediler. Apaydın'ın önergesi reddedildi ama, oturum da ertesi güne kaldı. Bu sırada CKMP öncülüğü alıyordu. Bundan dolayıdır ki CKMP'nin kararı 27 Kasım, YTP'ninki 28 Kasım tarihli gazetelerde yer aldı.

Başbakan İnönü hâlâ Washington'daydı. Başkan Johnson'dan sonra Amerika Dışişleri ve Savunma Bakanlarıyla iki ülke arasındaki temaslarını sürdürüyordu. Amerika yönetiminin İsmet Paşanın yetkileri hakkında bir kuşkusu, tereddüdü yoktu. İnönü'nün Başbakanlığından tedirginlik de duymuyordu. Kıbrıs sorunu henüz patlak vermemişti. Gö-

rüşmelerin esasını Amerika'nın Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımı oluşturuyordu. Bu konularda Washington pek cimri davranmayacağı izlenimini veriyordu.

AP, Başbakan İnönü yurtdışındayken koalisyon ortaklarının hükümetten ayrılma kararı alıp bunu açıklamalarını kınadı. Genel Başkan Yardımcısı Saadettin Bilgiç şöyle diyordu: "Bu tutum memleket için yararlı olmamıştır."

Çok kimsenin aklındaki soru ise şuydu: "Şimdi ne olacak?"

Hükümet sürecek miydi? Koalisyonun iki ortağı ayrılma kararlarını resmen bildirmişlerdi, ama gönüllerinde orada kalma isteği yatıyordu. YTP'de bir "Alicansız işbirliği" yürütülemez miydi? CKMP'de Hasan Dinçer bile "kimsesiz kalmış CKMP'nin kime dayanacağı"nı soruyor ve çok kimsenin aklından "Koalisyona!" yanıtı geçiyordu.

AP'ye gelince... Hükümet olmak iyiydi de, kiminle? İsmet Paşa istemediğine göre? YTP ve CKMP'nin dışındaki Meclis içi kıytırık milletvekili sayısı önemli bir varlık oluşturmuyordu. Toplam sayı yeterli değildi. YTP ve CKMP ise başlıca rakiplerinin ekmeğine yağ sürmek, onun iktidarına sırt vermek niyeti taşımıyorlardı. Bu, kendi iplerini kendilerinin çekmesi olacaktı. Aksine, yerel seçimlerde kendilerinden "çalarak" derlediği oy ne olursa olsun AP'nin Türkiye'de bir hükümet kuramadığının kanıtlanması bazı umutların tekrar YTP ve CKMP'ye dönmesini sağlayabilirdi.

O zaman bir "3. parti" formülü ortaya çıktı. Niçin YTP'den, CKMP'den, kıytırık partilerden, bağımsızlardan milletvekilleri bir araya gelmezler ve AP'ye gerekli iktidar sayısını sağlamazlardı? Ortada partilerinden istifa etmiş veya etmeye hazır kimseler de vardı. Bir de mükemmel genel başkan hazırdı: Kıdemli politikacı Suat Hayri Ürgüplü.

Ürgüplü kolları sıvadı, müstakbel –ve hayallerdeki– 3. partinin kuruluşuyla ilgili ilk toplantı onun başkanlığında, 12 milletvekilinin katılmasıyla Meclisteki bağımsızların odasında yapıldı. İdeal, YTP ile CKMP'nin birleşmesi ve ötekilerle birlikte "3. parti"yi oluşturmasıydı. Fakat böyle bir yeteneğin, YTP ve CKMP'de bulunmadığı çabuk ortaya çıktı.

İsmet İnönü de ertesi gün, Amerika'dan Ankara'ya döndü. Her şeyin hâlâ İsmet Paşaya bağlı bulunduğunu herkes

biliyordu. Başbakanı havaalanında Cumhurbaşkanı Gürsel karşıladı.

İsmet Paşa "İkinci Koalisyon Hükümeti"nin istifasını 2 Aralık günü, öğleden sonra Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı Gürsel'e sundu. O sabah YTP Genel Başkanı Alican ve CKMP Genel Başkanı Dinçer ile konuşmuşlar, onlar partilerinin koalisyondan ayrılma kararlarını Başbakana resmen bildirmişlerdi.

Şimdi 1961-65 döneminin üçüncü hükümet bunalımı, fiilen ve hukuken açılmış bulunuyordu. İsmet Paşa kabinesi, işleri yürütmek üzere yeni hükümet kuruluncaya kadar görevini sürdürecekti. Bütün sorun, bu yeni hükümetin nasıl kurulacağıydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR HÜKÜMET VE KIBRIS SORUNU

I

Üçüncü İnönü Hükümeti, ancak 1963 Aralığının sonlarında kurulabildi. Yani bunalım, bir aydan fazla sürdü. Bu arada Türk siyaset hayatı, tam anlamıyla, en cümbüşlü dönemini yaşadı. Her gün bir yeni formül ortaya atılıyor, her gün bir siyasi karar alınıyor, her gün partiler şöyle ya da böyle bir tavrı resmi tutumları olarak ilan ediyorlardı. Yirmi dört saat geçmeden de bundan cayıyorlar, tam tersi resmi tutumu benimsemekten çekinmiyorlardı. Çankaya da şaşkın haldeydi. Başbakanlığı bir ona teklif ediyordu, bir buna. O olmazsa ötekine geri dönüyordu. Sonra yeniden eskisi göreve çağrılıyordu.

Türkiye'deki bu karışıklık, bu zaaf görüntüsü Kıbrıs'ta –İsmet Paşanın deyimiyle– Arşövek Makarios'a cüret verdi ve Papaz 1963 Noelinde meşhur "Lefkoşe katliamı"nı gerçekleştirmekten çekinmedi.

İsmet İnönü'nün İkinci Koalisyon hükümetinin istifasını Cemal Gürsel'e sunmasından itibaren, başlıca iki seçenek Türk siyaset hayatında ortaya çıktı: Yeni iktidar İsmet Paşalı mı olacaktı, İsmet Paşasız mı? İki görüşün de taraftarları ve karşıtları vardı. Her cephede parti çıkarları gibi kişisel ihtiraslar da büyük rol oynuyordu.

Hükümet nasıl ve kimin başkanlığında kurulursa kurulsun güvenoyunu Meclisten alacaktı. Onun için çok önemli bir unsur, hatta en önemlisi, Meclisin oluşum tarzı idi. 1963'ün sonunda kimin kaç sandalyesi vardı? Çünkü yerel seçimlerin sonucu ne olursa olsun 1961 genel seçimlerinin dağılımı, bazı değişikliklerle, geçerliliğini sürdürüyordu.

Mecliste CHP'nin 175 milletvekili vardı. AP'nin 147. YTP'liler 48 kişi idiler. CKMP'liler 23. Osman Bölükbaşı'nın MP'si 13 milletvekiline sahipti. 33 de bağımsız bulunuyordu.

Güvensizlik için 226 oy lazımdı. Güven için "en fazla oy" yeterliydi.

Siyasi yelpazenin bir kanadını CHP oluşturuyordu. Öteki kanat DP kökenli olmasa bile eski Demokrat oylarla –yani, CHP karşıtı oylarla– Meclise gelmişti. Bunu oluşturanlar AP, YTP, CKMP ve MP idi. Bunların 1963'te toplam milletvekili sayısı 233 idi. Güvenoyunu da, güvensizlik oyunu da sağlamak için yeterliydi.

Bunlar 1961'de de yeterli idiler. Ancak o zaman, bunların ortak huyu olan "27 Mayısa karşı bulunmak" ülkenin sağlam kuvvetlerinin mukavemetine yol açtığından Cemal Gürsel cumhurbaşkanı, İsmet İnönü başbakan, CHP + AP koalisyonu iktidar formülü benimsenmiş ve yola öyle çıkılmıştı. Askerin zoruyla... Bu koalisyon çözüldüğünde 22 Şubat sergüzeşti henüz pek yeni olduğundan ve böyle başka bir ayaklanma teşebbüsünü ancak "Başbakan İsmet Paşa"nın gene bastırabileceği bilindiğinden "Başbakan İsmet Paşa"dan vazgeçilmesi kimse tarafından düşünülmemişti bile ve onun başkanlığında CHP + YTP + CKMP iktidarı kurulmuştu.

Ama 1963'te durum artık farklıydı. "İsmet Paşasız bir hükümet" pekâlâ seçenek oluşturuyordu ve bu aşamanın gerçekleşmiş bulunması en çok İnönü'yü mutlu ediyor, ona iftihar veriyordu.

Peki, YTP ve CKMP İkinci Koalisyonu bozunca niçin, AP ve MP ile birlikte İsmet Paşasız hükümeti kurmadılar? Bunun gerçekleşmesi için 1965 ve enerjik, genç Süleyman Demirel'in AP'nin başında Ragıp Gümüşpala'nın yerini almasını beklemek gerekecektir.

1963'te YTP ve CKMP, iktidarı "AP belası"ndan kurtarıyorlardı. İki parti 1961'de, AP ile birlikte "DP oylarının mirasçısı" olarak seçimlere katılmışlardı. Aslan payını AP almıştı ama, onlara da bir hisse düşmüştü. Halbuki 1963 yerel seçimlerinde hem YTP, hem özellikle CKMP bu sermayelerini kediye yüklemişlerdi. Kendi teşhisleri bunun nedeninin CHP ile yaptıkları işbirliğiydi. Şimdi onlar AP'yi yeni bir ko-

alisyonda CHP'nin yanına iterlerse, hatta dışardan destekleyerek onu tek başına iktidar olmaya zorlarlarsa, bu sefer onun oy kaybedeceğini ve 1965 genel seçimlerinde kendilerinin avantajlı duruma geçeceklerini hesap –daha doğrusu hayal– ediyorlardı. Onun için "doğal koalisyon"u kurmaya 1963'te hevesli değillerdi.

İnönü, hükümetinin istifasını verdikten sonra Gürsel, beklenildiği gibi parti liderleriyle görüştü. Bunlar İnönü, Gümüşpala, Alican, Dinçer ve Bölükbaşı idi. En heveslileri ve kendilerini en şanslı bulanlar AP'lilerdi. Yerel seçimleri onlar kazanmamışlar mıydı? Bir gün sonraki gazete başlıkları şöyleydi: "AP idarecileri göreve hazır – Temsilciler Meclisi bugün kesin bir karar verecek." Ancak yandaki sütunlarda bir haber şuydu: "Gürsel: Ben hiç kimseye görev teklif etmedim."

Ne gam? AP paçaları sıvamıştı. Yeni manşet: "Gürsel'in tekliflerini inceleyen Temsilciler Meclisi karar verdi – AP şartlı 'Evet' diyor – Gümüşpala Cumhurbaşkanına AP muhtırasını bugün verecek."

AP'de heyecanlı bir hava esiyordu.

Gümüşpala, Gürsel'e partisinin görüşünü bildirdi.

Heyhat ki, bu haberin yer aldığı gazetenin manşeti şöyleydi: "Hükümet buhranının dördüncü gününde İnönü'ye kabine kurması teklif edildi – İnönü CHP yetkili organlarıyla görüşüp cevabını verecek."

AP'nin başından aşağı sanki bir kova soğuk su boca edilmişti. Ama Gürsel'in tutumu doğruydu: İlk teklif elbette ki Mecliste en fazla milletvekiline sahip partinin liderine yapılacaktı. Yerel seçimler bir siyasi eğilim gösteriyor, ama bir hukuki durum yaratmıyordu.

İsmet Paşa "yetkili organlar" ile derhal görüştü. Oybirliği ile alınan karar CHP'nin teklifi reddetmesi ve bunun AP'ye yapılmasının tavsiye edilmesi yolundaydı. İsmet Paşa bunu Gürsel'e bildirdi.

Cumhurbaşkanı gene liderlerle konuştu. Gene doğru olan yolu tuttu: Mademki en büyük parti hükümeti kurmayı reddediyordu, bunu ikinci büyük partinin liderine, Gümüşpala'ya yaptı. Şimdi AP, resmi görevle karşı karşıyaydı. Genel başkan bu sıfatıyla liderleri aradı. İnönü kesin yanıtı

verdi, "Hayır" dedi. İkinci Koalisyon tecrübesinden sonra hükümetin kendi dışlarında kurulmasında yarar görüyorlardı. Alican, Dinçer ve Bölükbaşı "konuşalım" dediler. Hükümete girebileceklerine dair Gümüşpala'ya yazılı onay bildirdiler. AP lideri Gürsel'e gitti, durum hakkında bilgi verdi, bir günlük süre istedi.

Fakat, o ne? Ertesi gün Çankaya'ya çıkıyor ve AP'nin hükümeti kurmayacağını bildiriyordu.

Arada ne olmuştu?

Arada AP'nin hiçbir konuda fikri ve görüşü bulunmadığı, her şeyi "Canım, aramızda oturur kararlaştırırız" formülüne bağladığı anlaşılmıştı. Gümüşpala, Bölükbaşı'ya sormuştu:

"Hükümete katılır mısınız?"

Bölükbaşı bir karşı soruyla konuya girmişti:

"Ne şartla?"

"Bunlar masaya oturulunca görüşülebilir. İlke olarak ne diyorsunuz?"

CKMP lideri Dinçer sormuştu:

"Hükümetin karakteri ne olacaktır?"

Gümüşpala'nın yanıtı:

"Bunu oturur, kardeş kardeş konuşur ve hallederiz."

Alican'ın sorusu:

"Bu bir geçici hükümet mi olacaktır?"

Gümüşpala bu soruya ne evet, ne de hayır dedi. Temsilciler Meclisine göre bir erken seçim şarttı ama, iş ona kalsındı. Oturup bu sorun üzerinde arzulanan karara varılabilirdi.

YTP Genel Başkanı görüşmeden sonra gazetecilere verdiği demeçte şöyle dedi:

"Bizim istediğimiz açıktır. 1) İnönüsüz hükümet, 2) AP'nin iktidarda söz sahibi olmasını sağlamak."

YTP, büyük rakibi AP iktidarda yıpranmadan erken seçim istemiyordu, verdiği desteğin nedeni de buydu. AP Genel Başkan Yardımcısı Saadettin Bilgiç aynı gece grup toplantısında şöyle diyordu:

"Temsilciler Meclisinin haziranda seçim yapılması kararının ne önemi olur? Bu, bir günlük iştir. Temsilciler Meclisini yeniden toplantıya çağırır, aksine kararı aldırıveririz!"

Gümüşpala görevi iade ederken YTP ve CKMP'yi samimiyetsizlikle suçladı. Alican, "Gümüşpala kendinden emin değil" dedi. Dinçer ise AP'nin hükümeti kurmaya cesaret edemediğini söyledi.

Ertesi gün gazetelerin manşeti gene şuydu: "Gümüşpala 'hayır' dedi ve görev İnönü'ye verildi – CHP lideri kararını grubu ile konuştuktan sonra açıklayacak."

Dönülmüş dolaşılmış, aynı yere gelinmişti.

Toplanan CHP ortak grupları –yani Senato ve Meclis– beklenildiği gibi genel başkana hükümeti kurması için tam yetki verdiler. İsmet Paşa bunu Gürsel'e bildirdi. Sonra, bağımsızlar ve parti liderleriyle temaslara başladı. Bağımsızlara, YTP'ye ve CKMP'ye hükümete katılma, AP ile MP'ye destekleme teklifinde bulundu. Ancak bir protokolü sadece bağımsızlara imzalattı. Kendi gruplarında yaptığı konuşmada ise "reformların gereği"nden söz etti.

Anlaşılıyordu ki aklında, bağımsızlarla birlikte bir "reform hükümeti" kurmak vardı.

İsmet Paşa Amerika dönüşü İkinci Koalisyonun sona ermesinin sadece bir formalite olduğunu biliyordu. Washington'da uğradığı şoku da atlatmıştı. Her zaman yaptığı gibi aklından çeşitli ihtimalleri geçiriyor, bunları değerlendiriyor, en fenasından en iyisine hepsini tartıyordu. Bir akşam kendisine "1. veya 2. Koalisyona döner misiniz?" diye sordum. Gazetelerde çeşitli spekülasyonlar sürüyor, bunlar söz konusu ediliyordu. Tabii, "İsmet Paşasız hükümet" formülünü de mümkün bulanlara rastlanıyordu. İsmet Paşa, eğer kendisi dışında bir iktidar gerçekleştirilirse buna karşı çıkmayacaktı. Hatta, bundan memnun olacağını söylüyordu. Zaten, nasıl karşı çıkabilecekti ki? "Talât Aydemirlik" mi yapacaktı? Bunun İsmet Paşanın yaratılışıyla taban tabana zıt olduğunu herkes açık seçik biliyordu. Eğer Gümüşpala'ya başbakanlık görevi verildiğinde emekli orgeneral bir hükümet kurma başarısını gösterebilseydi, İsmet Paşa sükûnetle muhalefete geçecek ve muhalefet liderliği görevini o tarihte başlatacaktı.

Bunu sonradan en iyi Süleyman Demirel gördü ve operasyonu cesaretle tamamladı. Tabii normal genel seçimlere pek az bir zaman kalmış bulunduğundan İnönü, muhalefet

lideri olarak yeni koalisyonu fazla yıpratmak şansını ele geçiremedi.

O akşam İsmet Paşa soruma, "Hayır!" diye yanıt verdi. Ne ilk, ne de İkinci Koalisyona dönme niyeti vardı. Şöyle dedi:

"CHP olarak iki koalisyona girdik. Bu koalisyonlar memleket için son derece önemli görev yapmışlardır. Koalisyonlarla iki sene içinde parlamenter rejim tekrar başlamış ve demokratik sistemin yeni temeli atılmıştır. Bu sürede CHP'nin doğduğundan beri takip ettiği ıslahat siyasetinin son senelerde ön plana geçen esasları kabul olunup yürürlüğe girmiştir. Şimdi, memleket olarak üçüncü merhalenin başındayız."

Anladım ki, İnönü ilk iki koalisyonun misyonunun tamamlandığı görüşündeydi. Onun için onlara geri dönmeyi hatırından geçirmiyordu. Seçimlerden sonra yapılan Çankaya toplantıları ve onları takiben kurulan CHP-AP iktidarı demokratik mekanizmayı işletmeye başlamıştı. 22 Şubatın bastırılması bunu önlemeye çalışanların, ellerinde ne kuvvet bulunursa bulunsun kendine güvenen ve itibarlı bir sivil iktidar tarafından yenilgiye uğratılabileceğini kanıtlamıştı. İkinci Koalisyon dönemine rastlayan 21 Mayıs, bunu doğrulamıştı.

Askeri müdahale devri kapanmıştı ve bundan sonraki hükümetler buna kaşınmadıkları takdirde hortlamayacaktı.

Ne yazık ki biri İsmet Paşa hayattayken, diğeri ölümünden sonra olmak üzere Türkiye, iki askeri müdahale daha görecektir. Bunlardan 12 Martı doğru raya tekrar sokturmak için ihtiyar politikacının –o tarihte 88 yaşındaydı ve ömrünü tamamlamasına sadece bir yıl kalmıştı– verdiği inanılmaz –pek de bilinmeyen– uğraşıyı bu dizinin son kitabı olacak "Son Yılları"nda etraflı şekilde anlatacağım.

İsmet Paşa için İkinci Koalisyonun başarısı planlı ekonomiye girilmesiydi ve İnönü bundan da kolay kolay vazgeçilmeyeceği inancındaydı. Devlet Planlama Teşkilatındaki istifalardan sonra bunun başına tecrübeli ve bilgili maliyeci Ziya Müezzinoğlu getirilmiş ve örgüt yeniden canlılık kazanmış, işlere tekrar el konmuştu.

DP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 1965 seçimleri-

nin kampanyasına "Plan mı, pilav mı?" sloganıyla girmesinin İsmet Paşada nasıl bir hayal kırıklığı yarattığını tahmin edebilirsiniz.

CHP Genel Başkanı şimdi önünde üçüncü aşamanın açıldığını düşünüyordu ve buna "reformlar dönemi" diyordu. Bunların başında da toprak reformunu görüyordu. İnönü o günler, yeni bir iktidar aranırken partisinin bir toplantısında şöyle dedi:

"İktisadi ve sosyal ıslahatın başında olan toprak reformu ihtiyacına Birinci Koalisyonda temas edildi. Neticeye varılamadı. İkinci Koalisyonda temas edildi. Uyutulmaktan başka fiilen bir şey yapılamadı. Bunun sebebi aşikârdır. Koalisyon ortakları içinde prensip ihtilafı radikal meselelere dayanınca bunların yürütülmesi mümkün olmuyor, ihtilaf çıkmasın diye bunların uyutulmasından başka çare kalmıyor."

Ben bu konuşmayı okuduğumda İsmet Paşanın gerçekten Birinci Koalisyondaki ortağı AP ile de, İkinci Koalisyondaki ortakları YTP ve CKMP ile de tekrar işbirliği yapmama niyetini daha iyi anladım. Ancak, bu "reform hükümeti"ni kiminle kuracaktı? Meclisteki oylar bunlarındı ve ondan dolayı İnönü onlara muhtaçtı. Merih'ten adam getirecek değildi ya...

İsmet Paşa aklından geçirdiği tasarıları daha bir açıklayınca çok kimsedeki şaşkınlık arttı. İnönü 1963'teki bir durumu şöyle anlatıyordu:

"Hayat standardımız genel olarak yılda adam başına 1600 lira hesap olunmuştur. Gördüğümüz, bildiğimiz insanlar genellikle şehirler halkı ve her nevi meslek erbabı senede 1600 lira varidatla yaşamıyorlar. Büyük miktarda insanlar 1600 liradan fazla hem kazanmakta, hem onunla yaşamaktadırlar. Şu halde, genel oran 1600 lira olduğuna göre bu, bir kısım vatandaşın 1600 liradan az varidatla geçinmeye çalışması sayesinde mümkün oluyor. Çok yetersiz 1600 lira oranı dahi eline geçmeyerek mahrumiyet içinde bulunan büyük vatandaş kütlesinin esasını köylüler teşkil etmektedir."

İsmet Paşa bu sözleriyle ülkedeki en büyük soruna, gelir dağılımındaki adaletsizliğe dokunuyor ve bunu giderecek bir hükümet kurma özlemini dile getiriyordu. Nereden bilebilirdi ki 1980'lerde öyle bir iktidar gelecektir ki "mahrumi-

yet içindeki köylüler"e memur, işçi, emekli, bütün sabit gelirliler, hatta bir kısım esnaf, yani "orta direk" katılacaktır. Aradaki uçurum inanılmaz ölçüde genişleyecektir. Ama biz şimdi 1963 sonu olaylarını, bir aya kadar uzanan hükümet bunalımının çözülmesi çabalarını anlatıyoruz. Ona devam edelim.

Evet, gelişmeler ne şekilde görünürse görünsün o günler İsmet Paşanın kafasındaki bir "reform hükümeti"ydi ve bunun AP, YTP, CKMP veya MP ile kurulamayacağı açıktı. Bağımsızların sayısı ise bir ortaklığa güvenoyu sağlamaya henüz yeterli değildi. Fakat olaylar hızlanıp da hükümetin kurulamaması rahatsızlık yarattığında, Mecliste bir "bağımsızlar hareketi" gelişmeye başladı. Parlamento açıldığında bir tek bağımsız milletvekili vardı: Adaylığını İstanbul'dan AP listesinde bağımsız olarak koymuş bulunan, o zamanki Akşam gazetesinin sahibi Malik Yolaç. 1963 sonunda ise sayıları 40'a yaklaşmıştı. Bunlar partilerinden ayrılmış, genellikle AP'li, YTP'li, CKMP'li siyasetçilerdi. Onlar adına Yolaç önce gidip Gümüşpala'yı gördü ve bir hükümet kurarsa kendisini destekleyeceklerini bildirdi.

Gümüşpala'nın bunu gözü tutmadı. Bunun üzerine bağımsızlar İsmet Paşayı gördüler. İnönü girişimi olumlu karşıladı. Aradığı desteği bulmuştu. Buna rağmen CKMP ve YTP'yi hemen saf dışı bırakmadı. Bunu Hasan Dinçer'in ve Ekrem Alican'ın kendiliklerinden yapacakları hususunda hiçbir tereddüdü yoktu. Gerçekten de öyle oldu.

Önce CKMP Genel Başkanı Senato ve Meclis gruplarını bir ortak toplantıya çağırdı. İki gün görüştüler. Hükümete girme yanlıları çoktu. Hükümete girmek demek, bakanlık alma demekti ve bazı milletvekilleri bunun tadını biliyorlardı. Fakat Hasan Dinçer ve taraftarları muhalefette kalma tezini savundular. Yerel seçimler göstermişti ki, CKMP tamamıyla erimişti. Karar onların arzuladığı şekilde çıktı. Dinçer, İsmet Paşaya gitti, bunu bildirdi. CKMP "yapıcı bir muhalefet örneği" verecekti.

İnönü pek aldırmadı. Alican'dan da aynı yanıtı bekliyordu.

Hatta, istiyordu.

YTP'nin Genel Başkanı kendi gruplarında hükümete

katılmama tezini savundu. O da Hasan Dinçer ile aynı görüşe sahipti. Buna rağmen çoğunluk koalisyona girmekten yana tavır aldı. Onun üzerine CHP ile temaslara başlandı. Ancak CKMP'nin tutumu yeni tereddütlere yol açtı. Alican'a göre "kuvvetli bir hükümet" lazımdı. Bu da, CKMP'nin katılmıyla gerçekleşecekti. Bağımsızlar iyiydi de, istikrarlı bir grup oluşturmuyordu. Ekrem Alican dedi ki: "Bağımsızlar içinde fevkalade hürmet ettiğim, ayrıldıkları partilerde yüksek maksatlar için mücadele etmiş arkadaşlarımız vardır."

Bunlar "öteki partiler"den ayrılmış bulunanlardı.

Ekrem Alican devam etti: "Fakat aralarında siyasi ahlak ile gayrikabili telif (uyuşmaz) hareketleri dolayısıyla aynı hükümette çalışamayacağımız arkadaşlar da bulunmaktadır."

Bunlar YTP'den ayrılmış olanlardı.

YTP ile iplerin kopmasına daha önemli bir husus yol açtı. Alican iki şey istiyordu: Hükümette bir tek başbakan yardımcısı olsun, Planlama da ona bağlı bulunsun. Yani, kendisine. Bu tabii İnönü'nün kabul edeceği bir istek değildi. Planlamayı bir üvey babaya bırakamazdı. Belirtti ki Planlamanın sorumluluğu bütün bakanların üzerindedir. Başbakan yardımcılığına gelince, "elbette ki" CHP'li de bir başbakan yardımcısı olacaktı. Zaten YTP'lilerin başka öyle koşulları vardı ki, âdeta sadece başbakanlığı İnönü'ye veriyorlar, hükümeti kendi ellerine alıyorlardı. Her şeyi onlar çekip çevireceklerdi.

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır ile YTP Genel Başkan Yardımcısı Yusuf Azizoğlu başkanlığındaki heyetler son defa 23 Aralıkta bir araya geldiler. Anlaşma olmadı. Alican'ın buna zaten gönlü yoktu. İsmet Paşa da onunla tekrar beraber çalışma ihtimaliyle geceleri uyuyamıyordu. Her ikisi de içlerinden memnun kaldılar. CHP Genel Başkanı derhal grubunu topladı. Bağımsızlarla bir "reform hükümeti" kurmaya hazırdı. Eğer grup kendisine bu yetkiyi verirse bakanlarını seçecek, esasını daha önce söz ettiği reformların –başta toprak reformu– oluşturacağı bir programla Meclis karşısına çıkacaktı. Güvenoyu isteyecek ve almaya çalışacaktı.

Grup ona bu yetkiyi verdi. Ülke bir aydır hükümetsizdi.

Fakat sadece "normal demokratik mekanizma"ydı işleyen ve ağırlık koymaya kalkışan başka kuvvet iki yıllık "İnönü iktidarı"ndan sonra Türkiye'de kalmamıştı. Hatta, tam aksine... Hükümet bunalımı birinci ayını doldururken Genelkurmay Başkanı Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben bir mesaj yayımladı. Cevdet Sunay bunda "Hükümet değişikliği tabiidir" diyordu.

Genelkurmay Başkanı, o 1963 sonu mesajında 1961 sonlarının Çankaya toplantısında Türk Silahlı Kuvvetleri adına söylediklerinden ne kadar değişik bir tavır sergiliyordu:

"Demokratik rejimle idare olunan memleketlerde, anayasa hükümleri çerçevesinde zaman zaman hükümet değişiklikleri vuku bulması tabii hallerdendir. Milletçe bilerek, isteyerek girdiğimiz demokrasi yolunda, bizim de, rejimin karakteri icabı bu kabil olaylarla karşılaşmamız her zaman mukadderdir. Medeni bir cemiyet olma vasfımız bizlere, bu değişiklikleri normal karşılama mükellefiyeti yüklemektedir, milletimiz bu kemali gösterecek olgunluktadır."

Sunay Paşa buna rağmen bazı kötü niyet sahiplerinin birtakım girişimlerine değinerek mesajını şöyle sürdürüyordu:

"Bu gibilerin gizli yollardan ulaşmak istedikleri maksat açıktır: Yurdun durulan havasını bozmak, suni fırtınalar meydana getirmek, böylelikle zayıf iradeli kimseleri ürküterek tereddüt ve şüpheyi hâkim kılmaktır. Bu yüzden senelerden beri memleket olarak hayli sıkıntılar çektik. Elemli ve hatta felaketli olaylar birbirini takip etti. Fakat en sonunda aklıselim, millet ve vatanseverlik, hürriyet aşkı ve demokrasi inancı galebe çaldı ve tarih boyunca her zaman olduğu gibi hak yerini buldu. Suçlular adalet huzurunda hesap verdiler ve cezalandırıldılar. Bu her zaman böyle olacaktır."

Kastedilen "Aydemir sergüzeştçiliği" idi.

İşte, mesajın bundan sonrası:

"Türk Silahlı Kuvvetleri demokrasiye ve demokratik müesseselere inanmış olarak milletle bir ve beraber ve rejimin daimi bekçisidir. Türkiye'yi her badireden koruyan bu imanlı ve azimli kuvvettir."

Köprülerin altından ne su geçmiş, değil mi?

İsmet Paşanın bakanlarını seçmesi güç olmadı, fazla

uzun da sürmedi. Tabii, daima ve her iktidardaki gibi bakanlık bekleyenlerin sayısı çok, bakanlık sayısı azdı. Bu birtakım kırgınlıklara, burukluklara yol açtı. Ancak Genel Başkan bunların üstesinden geldi. Grupta da bir eğilim vardı: Yeni adlar, yeni yüzler isteniliyordu. Bazı adlardan ve bazı yüzlerden bıkılmıştı.

İnönü klasik yöntemini uyguladı: Grubun iki başkan vekilini kabineye aldı. Kemal Demir, Sağlık; Lebit Yurdoğlu, Köyişleri Bakanlığına getirildiler. CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, beklendiği gibi Başbakan Yardımcısı oldu. O günler Makarios, fırsattan istifade Kıbrıs krizini başlatmış ve katliama girişmişti. Bu, Dışişleri Bakanıyla Milli Savunma Bakanının –Feridun Cemal Erkin ve İlhami Sancar– yerlerini korumalarının nedenini oluşturdu. Zaten İsmet Paşanın onlardan bir şikâyeti yoktu. Başbakan daha İkinci Koalisyon sırasında Orhan Öztrak'ı İçişleri Bakanı olarak ortaklarına teklif etmiş, onlar bunu kabul etmemişlerdi. Bu sefer İçişleri Bakanı o oldu. Muammer Erten ile Hüdai Oral "iyi arkadaş" olmaları sayesinde birer bakanlık aldılar. İnönü yeni hükümetinde Sanayi Bakanlığını ikiye böldü. Daha doğrusu bir Sanayi Bakanlığı kaldı da onun yanına bir Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kuruldu. Muammer Erten, Sanayi; Hüdai Oral, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı oldu. İsmet Paşa onlara şöyle takıldı:

"Bu iki bakanın iyi geçinmeleri lazımdır. Onun için iyi geçinen iki arkadaş aradım ve sizi buldum."

Vefik Pirinççioğlu ve Arif Hikmet Onat yerlerini korudular. İbrahim Öktem, Bülent Ecevit ve Ferit Melen de öyle... Başbakan onlardan da memnundu. İbrahim Saffet Omay, Sedat Çumralı, Turan Şahin, Fenni İslimyeli, Ali İhsan Göğüş yeni bakanlar olarak hükümete katıldılar. İmar-İskân Bakanlığına getirilen Celaleddin Uzel CHP'li miydi, bağımsız mı pek anlaşılamadı. Milliyet gazetesi onu bağımsız olarak göstermiş, sonra arzusu üzerine bunu düzeltmiş, CHP'li olduğunu belirtmişti. Fakat bağımsızlardan Devlet Bakanı Malik Yolaç İsmet Paşanın dört bağımsıza bakanlık verdiğini söyler ve Uzel'i de kendilerinden sayar. Öteki iki bağımsız bakan Ferit Alpiskender ile Mehmet Yüceler'dir.

Bu "bağımsız bakanlar" benim başıma gelen en eğlenceli

olaylardan birinin vesilesini oluşturdu. Hükümetin kurulması çalışmaları yapılıyordu. Ben Akis'teki odamda yazımı yazıyordum. Biraz sonra uçakla İstanbul'a gidecektim. Bağımsız milletvekillerinden bir tanesinin geldiğini ve beni acele görmek istediğini haber verdiler. Atatürk'e yakın birinin o zamanki eşiydi ve kendisiyle ahbaplığımız vardı. Koyu DP yanlısı bilindiği halde 27 Mayısın hemen ertesinde İsmet İnönü'nün Ayten Sokaktaki evine, koltuğunun altında bir kutu çikolatayla gelen ve çikolataları bırakmadan bir yere gitmeyeceği ısrarında bulunan oydu. Nihayet çözüm, bunların nöbetçi askerlere dağıtılması suretiyle sağlanmıştı.

Bakan olmak istediğini söyledi.

İyi de, benimle ilgisi neydi?

İnanıyordu ki, ben bunu İsmet Paşaya söylersem İsmet Paşa onu hemen bakan yapacaktır. Ne beni tanıyordu, ne İsmet Paşayı!

"Kusura bakma, ben şimdi buradan çıkıp havaalanına gideceğim. İsmet Paşayı görmem olanaksız" dedim.

"Canım, bir telefon ediver!"

Yüzüne baktım: Şaka mı ediyordu? Hayır. Gayet ciddiydi. İsmet Paşa benim telefonumla bakan tayin edecekti! Aklından zoru mu vardı, ne?

"Olur mu öyle şey, yahu? Hem ben onu şimdi telefonda bulamam da..."

Halbuki "durum acele" idi. Bakanlar neredeyse belirlenecekti.

"Kemal Satır?" dedi.

"Ne olmuş, Kemal Satır'a?"

"Kemal Satır senin ahbabın değil mi?"

"Evet."

"Ona bir kart yazıver..."

İş gittikçe eğlenceli hal alıyordu. Ben de oyuna katılma hevesine kapıldım:

"Bakanlık iyi de, hangi bakanlık?"

Yüzü güldü. Demek ki unut belirmişti. Ooo, kaç bakanlık için ehil değildi ki: Bayındırlık, Basın-Yayın, Ticaret! İnşaat işleri yapmıştı: Bayındırlık. İşadamıydı: Ticaret. Gazete çıkarmıştı –uydurma bir resmi ilan gazetesi–: Basın-Yayın.

Yahut, bir başka bakanlık. Hangisi olursa. İş, bir bakanlık.

Kemal Satır'a kartı yazdım: "Hamil-i karta (kartı getirene) uzmanlığına uygun bir bakanlık sağlanmasını rica ederim."

Uçarak gitti. Allahtan ki telefon, daima uçmaktan çabuktur. Satır'a telefonda başıma geleni anlattım. Güldük de, güldük... Nereden bilebilirdik ki Türkiye'de böyle bakan tayinlerinin gerçekten yapıldığı günler de göreceğiz.

Hükümet programını Mecliste bizzat İsmet İnönü okudu. Oylama sonucu: 225 güven, 175 güvensizlik oyu. Ama gene de, 226 bulunamadığından bu bir "azınlık hükümeti" idi. Kırmızı oyların çoğu AP'lilere aitti. CHP'lilerin ve bağımsızların beyaz oylarına öteki partilerden bazılarının da oylarının katıldığı anlaşılıyordu. Doğrusu ya bu kadar büyük bir fark, pek beklenmiyordu. AP'li Halim Aras oylama öncesi "5-10 oy fark"tan söz ediyordu.

Beklenmeyen bir şey daha vardı: Hükümet listesinde Turhan Feyzioğlu adının yokluğu. Eski Başbakan Yardımcısına, İnönü teklif yapmamış değildi: Tarım Bakanlığını. İddialı Feyzioğlu'nun bunu kabul etmeyeceğini biliyordu. Halbuki toprak reformu projesi onu en önemli bakanlık haline getirmişti.

Nitekim, etmedi.

Feyzioğlu İsmet Paşanın gözünden niçin düşmüştü? Üçüncü İnönü hükümeti kurulurken birtakım tertiplerin içine girdiğinden... Feyzioğlu bunu Paşanın CHP'deki yerini almak için fırsat oluşturduğunu sanmış ve birkaç yandaşıyla birlikte kulislerde harekete geçmişti. Önceki koalisyon bozulduktan sonra İnönü'nün gözü "CKMP ve bağımsızlarla birlikte bir reform hükümeti"ndeydi.

Bunu Feyzioğlu biliyordu.

İnönü, AP ve YTP ile tekrar bir koalisyona girmeyecekti.

Feyzioğlu bunu da biliyordu. Peki, İsmet Paşanın aklındaki hükümet oluşmazsa? Tek çare olarak bir CHP-AP koalisyonu kalırsa? İnönü, ülkeyi hükümetsiz bırakmak pahasına bunu engeller miydi?

Feyzioğlu ve hempasının buna verdiği yanıt, "Hayır" idi.

İnönü bunu kabul eder, fakat ona girmezdi. O vakit bir bağımsızın, hatta bir AP'linin başkanlık edeceği böyle bir hükümette CHP takımına kim kumanda edecekti?

Elbette ki, Feyzioğlu. CHP'li bakanları da kendi hempası arasından eşleşecekti. Demek ki yapılacak ilk iş CHP ile CKMP'nin yakınlaşmasını önlemekti. Bunun da başlıca yolu İnönü'nün gerçek niyetinin CKMP ile değil, AP ile koalisyon yapmak olduğunu CKMP'lilerin kulağına fısıldamaktı. Feyzioğlu ve yanındakiler –bunlar sonra beraberce Güven Partisini kuracaklardır– bu taktiği uygulamaya koyuldular.

İnönü'nün CKMP'yi yanında tutmak istediğini biliyordum. CKMP içinde de buna taraftar olanlar vardı. Bir tanesi İkinci Koalisyonun CKMP'li Turizm ve Tanıtma Bakanı Nurettin Ardıçoğlu idi. Ardıçoğlu benim çok eski bir arkadaşımdı. 1950 öncesinde Cumhuriyet gazetesinde beraber çalışmıştık. Ardıçoğlu bir "Keban tutkunu" idi. Keban projesinde ve barajında en büyük emeğin onda olduğunu belirtmek bir abartma değildir. Bunun gerçekleşmesine çalışmak için CKMP hükümette olsun istiyordu.

Zaman zaman bana geliyor veya telefon ediyor, diyordu ki:

"Yahu, sen Paşanın bizimle koalisyonu istediğini söylüyorsun, ama onun sözcüsü durumundaki Feyzioğlu bize asıl niyetin AP ile hükümet olduğunu bildiriyor. Bizimkiler arasında AP'yi iktidara itip onu zayıflatma taraftarı çok kimse bulunduğundan bu haber grupta onları kuvvetlendiriyor. Hasan Dinçer de o tarafa meylediyor."

Anlaşılıyordu ki profesör, çok taraflı oynuyordu. AP'yi yıpratma yanlısı CKMP'lilere o ve hempaları gidiyorlar, "Aman, siz CHP ile koalisyona filan yüz vermeyiniz, zaten Paşanın ona gönlü yok. Siz CHP-AP koalisyonunu teşvik ediniz. Paşa ona yatacaktır" diyorlardı.

Ama CKMP'liler içinde bunu Paşaya duyuranlar da eksik olmuyordu.

Feyzioğlu takımı CHP'yi ele geçirmek için ilk çıkışı daha İkinci Koalisyon devam ederken yaptı.

O tarihte Feyzioğlu takımı onun idaresinde başlıca Emin Paksüt, İbrahim Öktem, Fethi Çelikbaş'tan oluşuyordu. Bir de bu lider seviyesinin altında, takımın daha ziyade

günlük işlerini yapanlar vardı. Bunlar kendilerini partinin gerçek beyni sayıyorlar, sahiden de Mecliste, her mücadelede onlardan biri CHP'nin renklerini savunmak için görevlendiriliyordu. 1965 seçimlerinden sonra da, Feyzioğlu takımı CHP'den ayrılmadan ve Meclis gruplarında idareyi elinde bulundururken bu durum devam etti. O sırada takımdan ayrılanlar olmuş, takıma yeni girenler bulunmuştu. Örneğin Öktem, şansını Ecevit'in yanında aramayı tercih etmişti. Fakat taktik aynı kaldı.

CHP'yi bir tür cuntayla yönetme önerisi, Feyzioğlu takımı adına İsmet Paşaya ulaştırıldı. İstenilen, partinin üstünde bir kliğin, İsmet Paşanın etrafında, CHP'nin "yüksek sevk ve idare cihazı"nı oluşturmasıydı. İsmet Paşa hayretle sormuştu:

"Hangi sıfatla?"

Bunun en içten yanıtı, "Dehalarımızın hakkıyla..." idi. Ama İsmet Paşaya elbette böyle söylemediler. Çeşitli organlar arasında bu ekip bir koordinatör rolü oynayacaktı. Yani, beyin görevini o görecekti. İsmet Paşa,

"Böyle saçmalık olmaz" diye reddetti.

Bütün siyasi hayatı boyunca sorumsuz genel merkez anlayışına karşı tavır almışken şimdi kendi partisinde bir cunta idaresine mi izin verecekti? Partinin yetkili organlarının her birinin, kendi yetkileri içinde, koordine halde, fakat başka bir iradeye bağlı olmaksızın çalışacaklarını söyledi. Feyzioğlu takımı, dehalarının bu ihtiyar adam tarafından takdir edilmemesinden dolayı buruldular. Üçüncü Koalisyon için çalışmalar başlayınca yeni bir fırsatın ellerine geçtiğini sandılar.

Üçüncü İnönü Hükümeti bundan dolayı Feyzioğlu olmadan kuruldu ve bu da gelecekteki Güven Partisi olayının ilk harcını oluşturdu.

II

İsmet Paşanın son başbakanlığı (1961-1965) için kullanılan "Dört buhranlı yıl" deyimi çok yerindedir. Bu yıllarda dört buhran çıkmadı. Buhranlarla dolu dört yıl yaşandı. Bunlardan biri bitiyor, hatta bitmeden gündemde bir yenisi beliriyordu.

Kıbrıs sorunu öyle geldi.

Makarios 1963 Cumhuriyet Bayramında Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı. Cumhurbaşkanıyla, Başbakanla görüştü, şerefine ziyafetler verildi, resepsiyonlar düzenlendi. Bütün devlet konuklarına gösterilen dikkat ona karşı da gösterildi. Resmi temaslar ise, tabii anayasamız gereği Başbakan İsmet İnönü ile oldu. Ne Cumhurbaşkanı Gürsel'in aksi yönde bir tutkusu vardı, ne de zaten Başbakan İnönü buna izin verir, hoşgörülü davranırdı.

Bu temaslarda Makarios, Kıbrıs anayasasından şikâyet etti. Türk toplumuna tanınmış bazı haklardan dolayı vergilerin toplanmasında güçlükler çıkıyordu. Belediyeler de iyi çalışamıyordu. İnönü bunların düzeltilmesine yardımcı olmaya Türkiye'nin hazır bulunduğunu bildirdi ve konuya eğilme kararını söyledi. İşi olumlu yandan aldı. Fakat bir sonraki görüşmede Kıbrıs Cumhurbaşkanı gerçek niyetini belli etti. İsmet Paşanın deyimiyle "Arşövek"in derdi anayasanın şu veya bu kısmı değil, tümü, yani doğrudan doğruya kendisiydi. Anayasanın temelinden değiştirilmesini istiyordu. Bunun da müzakere yoluyla gerçekleşmesinden yana görünmüyordu. Böyle bir hakkın kendisine verilmesini bekliyordu.

İsmet Paşa derhal tavrını belli etti: Kıbrıs anayasasının tek taraflı olarak değiştirilmesine Türkiye asla muvafakat etmeyecekti.

Makarios Türkiye Başbakanının ne demek istediğini anlamış olmalı ki, soruna bir daha temas etmedi ve ülkesine döndü.

Halbuki Makarios Türkiye'ye böyle bir sondaj için gelmişti. Acaba o tarihte bir müzakere için açık kapı bırakılsaydı Kıbrıs işi gene kanlı bir şekilde patlar mıydı? Papazın temel arzusunun Kıbrıs'taki Türk topluma haklar sağlayan hukuki maddelerin değiştirilmesi olduğu düşünülürse, buna "patlamazdı" demek güçtür. Buna rağmen Amerika'nın en kritik durumdaki davranma şekli tahmin edilseydi, belki de siyasi yol seçilerek bir masa başına bir süre oturulması tercih olunurdu. Ama bu, biraz zaman kazanmaktan başka şey sağlar mıydı?

Türkiye, Amerika ile olan ittifakını nasıl anladığını, bunu nasıl değerlendirdiğini müttefikinin geçirdiği Küba krizi

sırasında göstermişti. O sırada bir Kıbrıs krizinin de bizim başımıza geleceğinden haberimiz yoktu. Yani bizim davranışımız bir hesabın değil, milletçe Amerika'ya karşı duyduğumuz güvenin ve samimi dostluğun sonucuydu. Bundan dolayıdır ki, eğer İsmet Paşa Amerika'nın, kendisinden müttefikliğin gereğini beklediğimiz ilk sorunda böylesine cılk çıkacağını bilseydi Makarios'un 1963'te yaptığı Türkiye ziyareti sırasındaki tutumunu değiştirir miydi, değiştirmez miydi soruşu bir an için akla gelmektedir. Bu soruya aradan geçen bunca zamanın sonunda verilecek her yanıt, bir spekülasyon olma niteliğinden uzağa gitmeyecektir.

Ama Makarios'un Türk toplumunu teslim almanın ötesinde bir niyeti hiçbir zaman bulunmamış ve belirmemiştir ki... O zaman müzakerede ne üzerinde anlaşılabilirdi?

Buna karşın o tecrübeli İsmet Paşanın Amerika hakkında bir teşhis hatası yapmış bulunduğu doğrudur. Zaten Amerika'nın davranma şeklinin kendisi için bir sürpriz, bir hayal kırıklığı oluşturduğunu bizzat İsmet Paşa sonradan itiraf etmiştir.

İnönü'nün teşhis hatası Kennedy'nin cenaze törenine katılmak için gittiği ve başta Başkan Johnson, Amerikan ileri gelenleriyle görüşmeler yaptığı Amerika'dan dönüşünde de sürdü. Başbakan 1 Aralık 1963 akşamı yurttaşlarına Amerika izlenimlerini Türkiye radyolarından söylerken şöyle diyordu: "Amerika Türkiye'ye karşı taahhütlerine sadık."

İnönü ayağının tozuyla çıktığı mikrofonlardan dedi ki:

"Başkan Johnson iki memleket arasında mevcut olan dostluk ve ittifak ilişkilerinin kendi başkanlığı zamanında kuvvetle ve samimiyetle devam edeceğini ifade ve temin buyurdular. Memleketlerimiz arasındaki ittifak bağlarımızın sağlam bir zemin üzerinde yürüdüğünü ve geliştiğini karşılıklı tespit ettik. Dünya meselelerini karşılıklı olarak gözden geçirdik ve bunlar içinde Türkiye-Amerika münasebetleri üzerinde esas olarak görüş ve düşünüş beraberliğini belirttik."

Başbakan bundan sonra Amerika'daki temaslarını anlattı, bunlardan edindiği "çok olumlu" izlenimleri aktardı. Devam etti:

"Sayın Başkan Johnson'un Türkiye'nin güvenliğini kendi güvenlikleri telakki eden kesin ifadelerini bir defa daha sarsılmaz bir surette işittim. Bu sözleri vatandaşlarıma kıymetli duygular olarak götüreceğimi Sayın Başkana vaat ettim. Şimdi bu vazifeyi ifa etmek için sizlere hitap ediyorum.

Amerika'nın bu sıcak ilgi ve taahhütlerine karşı bizim tarafımızdan temel iki nokta üzerinde duygularımızı ve kararımızı hülasa ederek konuştum. Türkiyemiz demokratik rejim içinde yaşayan ve idare edilen bir memleket olarak bütün geçici güçlükleri yenecektir. Bir de söyledim ki Türkler taahhütlerine ve Amerika ile beraber bulunma ve çalışma siyasetine daima sadık kalacaklardır."

Makarios, Kıbrıs'taki kanlı eylemlerini bu konuşmadan birkaç gün sonra başlattı. İsmet Paşa, Amerika'nın tutumu hakkında yanlış teşhis koymuştu. Aynı günlerde bir teşhis hatası da Arşövek'ten geldi. Sandı ki zor kullanmak, hatta kan dökmek suretiyle Kıbrıs Türklerinin haklarını gaspedebilecektir. Yanıldığı, sonraki olaylarla kanıtlanmıştır. Ama itiraf etmek lazımdır ki bu, İsmet Paşasından Demirel'ine ve Ecevit'ine, gelip geçen bütün Türk hükümetlerinin eseri olmaktan çok, kahramanca savaşmış Kıbrıs Türklerinin fedakârlığı sonucudur.

Makarios 1963 Aralığı başında garantör İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye başvurarak Kıbrıs anayasasında bazı değişiklikler istedi. Bunların hepsi Türklerin haklarıyla ilgiliydi. Aralarında bağımsız belediyelere ait maddeler de vardı. Kıbrıs Cumhurbaşkanı üç devlete birer nota verdi. Ankara'da kabine derhal toplandı. Hükümet tabii, istifa etmiş, fakat yenisi kuruluncaya kadar işleri görmekle görevli hükümetti ve Papaz, Türkiye'nin bu zayıf noktasından yararlanabileceğini düşünüyordu. Makarios'un notası kesin bir dille reddedildi. Yapılan açıklamada şöyle deniliyordu:

"Kıbrıs Cumhurbaşkanının muhtırası Zürich ve Londra Antlaşmalarının ve Kıbrıs anayasasının tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs'taki Türklerin hayati hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân olmadığından reddine karar verilmiştir."

Makarios "Noel katliamı" ile doruğuna varan şiddet ey-

lemlerini Aralığın 20'sinden itibaren başlattı. Bunu iki düzeyde yürütüyordu. Bazısı polis veya asker üniforması giymiş eski EOKA çetecilerini Kıbrıs'ta, özellikle Lefkoşe'de Türklerin üzerine sürdü. Bunlar işe bir sokak topluluğuna ateş açarak başladılar. Biri kadın, biri erkek iki kişi öldü, 12 kişi de yaralandı. Durumu protesto etmek üzere öğrenciler gösteri düzenleyince çeteciler bu sefer silahsız gençlere saldırdı. Olaylar kısa süre içinde bir çeşit iç savaşa dönüştü. Her taraftan silah sesleri geliyordu. Anlaşılıyordu ki, Rumlar iyice hazırlıklı bir saldırıya geçmişler, bundan yıllarca önce Girit'te yaptıkları gibi, şimdi de Kıbrıs'ta Türk avına çıkmışlardı. Türkler ellerinden geldiğince karşı koymaya çalışıyorlardı. Fakat onların silahları zayıftı. Sayıca da azdılar. Lefkoşe'nin Türk kesimindeki hastaneler bir anda yaralılarla doldu. Çeteciler, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'ün bürosuyla Türkiye Büyükelçiliği Basın Müşavirliği ve Türk Konsolosluğu binalarına da ateş açtılar. Öldürülen Türklerin sayısı ona yükseldi.

Bir yandan bu "fiili durum" yaratılırken Makarios siyasi platformda da harekete geçti. Kıbrıs anayasasında değişiklik yapma isteği garantör devlet Türkiye tarafından reddedilince tek yanlı olarak Türkiye'nin bu sıfatla müdahale hakkını tanımadığını ilan etti.

Papaz bu cüreti nereden alıyordu? Yunanistan'da seçim yapılmış, Londra ile Zürich Antlaşmalarının imzacısı Karamanlis kaybetmişti. Kazanan, demagog Papandreu idi. Papandreu ilk baştan itibaren Kıbrıs ile ilgili antlaşmalara karşı tavır almış, Karamanlis ve onun Dışişleri Bakanı Averof'u vatana ihanetle suçlamıştı. Şimdi Atina'da başbakan oydu ve Makarios ona güveniyordu. Sanıyordu ki, artık eli kolu serbesttir. Ankara'da ise henüz "gerçek bir hükümet" yoktu ya... İsmet Paşa, o günlerin deyimiyle "İçerdeki Makarioslar" ile uğraşırken dışardaki Makarios fırsatı kaçırmak istememişti. 24 Aralık Salı günü Rum topları Lefkoşe'deki Türk mahallelerini dövüyor, üniformalı ve üniformasız Rum caniler Türk evlerini basarak kadın, çocuk demeksizin soydaşlarımızı öldürüyorlardı. Bu cinayetlerin en fecilerinden biri Kumsal semtinde, İrfan Bey Sokağının 2 numarasında işlendi. Kıbrıs Türk Kuvvetleri doktoru Binbaşı Nihat İlhan alaydaki görevi başındayken çeteciler evi bastılar. Doktorun

eşi ve üç çocuğu korunmak için banyo ile tuvalete sığındılar. Katiller onları oradâ da izlediler ve Bayan İlhan'ı tuvalette, üç küçük çocuğu banyonun küveti içinde hunharca şehit ettiler. Bu, bardağı taşıran damla oldu.

O salıyı çarşambaya bağlayan gece, saat sabahın bir buçuğunda İsmet Paşanın Çankaya'daki Pembe Köşkünün bahçe kapısından içeri resmi plakalı otomobiller girmeye başladı. İlk gelenler Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ile İkinci Başkan Korgeneral Memduh Tağmaç idi. Onları, başlarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin bulunan "Hariciye ekibi" izledi. Ekipte Genel Sekreter Fuat Bayramoğlu ile Kıbrıs işlerine bakan dairenin Genel Müdürü Turan Taluy da vardı. Hepsini Başbakan çağırmıştı. İsmet Paşa konuklarını yemek odasına, uzun zamanlar önce bazen Atatürk'ün başkanlığında kabine toplantılarının yapıldığı büyük sofranın etrafına aldı. Kapılar kapandı.

"Kıbrıs'taki durum" ve alınacak önlemler konuşuluyordu. Kapılar açıldığında, saat üç buçuktu. Bu arada Dışişleri Bakanlığından mütemadiyen son haberler Pembe Köşke ulaştırılıyordu ve bunların her biri ötekinden daha vahimdi. Rumlar iyice azıtmışlardı.

Toplantıdan ilk ayrılan komutanlar oldu. Onların görevi daha aceleydi. Başbakan İnönü sabahla beraber bir jet filosunun Ada üzerinde oldukça alçaktan ihtar uçuşları yapması emrini vermişti. Katliam derhal durdurulmadığı takdirde bu jetler "konuşacaklar"dı. Emir Türk Hava Kuvvetleri tarafından –ve büyük sevinçle– yerine getirildi. Dört uçaklı bir filo Ada üzerine gitti. Çarşamba sabahı gün ışırken Kıbrıs'ın şımarık Rumları damları sıyırarak uçan bu filoyu başlarının üzerinde gördüklerinde işi cıvıtmış olduklarını anladılar.

Pembe Köşkte aynı gece alınan ikinci bir karar Yunanistan ile İngiltere'ye –öteki iki garantör devlet– birer notanın verilmesiydi. Ateşi durdurmak üzere Adadaki Yunan ve İngiliz birlikleri Türk birliğiyle beraber tarafların arasına girmedikleri takdirde Türk alayı tek başına müdahale edecekti. Erkin, Pembe Köşkten çıkar çıkmaz doğruca Dışişleri Bakanlığına gitti. Oraya İngiliz ve Yunan büyükelçilerini çağırarak hazırlattığı notaları sundu. Saat dörde geliyordu. Ancak diplomatlar böyle durumlara alışıktırlar.

Yunanistan sabahleyin acele yanıt verdi: Türk, İngiliz ve Yunan Dışişleri Bakanlarının toplanmasını istiyordu. Papandreu vakit kazanmak niyetindeydi. Teklif İsmet Paşaya bildirildi. İsmet Paşa reddetti. Durum, o safhayı geride bırakmıştı. Ateşin derhal kesilmesi ilk şarttı.

Aynı gün Cumhurbaşkanı Gürsel bir mesajla dost devletler başkanlarına Türkiye'nin görüşünü ve niyetini bildirdi. NATO nezdindeki daimi delegemiz Muharrem Nuri Birgi de bir talimat aldı: O da, durumu NATO konseyine yansıtacaktı.

İngilizler durumun vehametini ve Türkiye'nin kararlılığını Yunanlılardan iyi anladılar. Türk ve Yunan birliklerinin kıpırdamasına gerek yoktu. İngilizler Adadaki üslerinde çok sayıda asker bulunduruyorlardı. Bunlar harekete geçecek ve ateşkesi sağlayacaklardı. Zaten Rum mahallelerindeki evlerin damlarına âdeta sürtünerek uçan Türk jetleri Makarios'u frenlemişti. Papaz, hiç olmazsa bu aşamada dostu "Atinalı Papandreu"dan fazla bir şey bekleyemeyeceğini anlamıştı.

Ateş durdu. Fakat yazık ki, şehitlerimizin sayısı kabarıktı.

Birkaç gün sonra İngiltere Londra'da bir konferans teklifiyle ortaya çıktı. Önce üç garantör devlet toplanacaktı, ondan sonra görüşmeler Kıbrıslı Türk ve Rumların katılmasıyla beşli olarak devam edecekti. Başbakan İnönü buna "Peki" dedi. Fakat şart, Adada ateşkese uyulmasının devamıydı. İngiltere kendi askerlerinin daha da faal olacakları güvencesini verdi.

Görülüyor ki 1963'ün sonunda "Müstafi –istifa etmiş– Başbakan İnönü" duruma egemendir. Makarios o noktaya da yanlış teşhis koymuştur. Ankara'da geçici, ama İsmet Paşanın kişiliği dolayısıyla tam yetkili bir hükümet vardır.

Londra Konferansı 13 Ocakta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında başlatıldı, 16 Ocaktan itibaren buna Kıbrıs Rum ve Türk toplumları temsilcileri de katıldı. Kıbrıslı Türk delegasyonunun başkanlığını, sonradan adını çok duyuracak, ateşli bir genç hukukçu yapıyordu: Rauf Denktaş. Delegasyon İngiltere'ye giderken Türkiye'den geçti. Başbakan İnönü onları kabul etti. Onlara, Kıbrıslı Türklerin dire-

nişine en büyük önemi verdiğini bildirdi. Onlar kendi topraklarını korumak için kollarını sıvamazlarsa Türkiye ne yapabilirdi ki? Denktaş, bu uyarıyı hiç unutmadığını her zaman söyler.

Görülüyor ki o zamana kadar "Kıbrıs meselesi"nde Amerika yoktur. İngiltere vardır. Londra Konferansının gelişmeleri işin içine Amerika'nın girmesine yol açtı. Daha doğrusu, vesile verdi.

Londra Konferansı bir "sağırlar diyaloğu" halinde geçti. Türkiye ile Yunanistan'ı Dışişleri Bakanları Erkin ile Palamas temsil ediyorlardı. İngiliz delegasyonunu, Dışişleri Bakanı Butler'in yanında Sömürgeler Bakanı Sandys oluşturuyordu. Herkesin durumu açıktı.

Türkiye, Kıbrıs Türklerine Zürich ve Londra Antlaşmalarında tanınan haklardan daha azına razı değildi. Tam tersine, bunların üstüne çıkılmasını istiyordu. Çıkılsın ki, bir başka Makarios bir başka "Noel katliamı"na kalkışamasın...

Bunu sağlamak amacıyla anayasaya Türklerin hakkını korumak için ek garantiler konulmalı, Adadaki Türk askeri kuvvetlerinin sayısı çoğaltılmalı, bunlara gerekli hallerde polis görevi verilmeliydi.

Yunanistan hem Makarios'u kollamak istiyor, ama hem de Türkiye ile ilişkilerinin daha fazla bozulmamasına dikkat ediyordu. Mevcut statünün, işlemeyen yanlarının değiştirilmesini destekliyordu, fakat onun ötesine geçilmesini savunmuyordu.

Konferansta anlaşıldı ki, İngiltere'nin başlıca gayesi Kıbrıs sorunundan sıyrılmaktır. Hatta elini eteğini çekmek için telaş bile etmektedir. Bu telaşın bir nedeni denizaşırı ülkelerdeki İngiliz askerlerinin bütçeye yüklediği ağır masraflardır, diğeri de muhalefetten gelen şiddetli eleştirilerdir. Daha konferansın toplanmasından önce İngiliz Dışişleri Bakanı konunun Birleşmiş Milletlere götürülmesi teklifinde bulunmuştu. Yunanistan buna yatkın görünmüştü. Fakat Türkiye kesinlikle reddetmişti.

Konferansta Makarios katı tutumunu sürdürdü. Garanti antlaşmasının kaldırılmasını, dolayısıyla Türkiye'nin müdahale hakkının yok edilmesini, Adadaki Türk askeri birliğinin geri çekilmesini istiyordu. İddiasına göre Zürich ve Londra Antlaşmaları kendisine zorla kabul ettirilmişti.

Kim tarafından?

Atina.

Konferansta en ilginç ve yeni görüşü Kıbrıslı Türklerin temsilcisi Rauf Denktaş ortaya attı. Denktaş şimdilik taksimin sözünü etmiyor, yani Adada biri Türk, diğeri Rum iki devletin kurulmasını öngörmüyordu. Fakat Adada iki toplumun ayrı ayrı kantonlar halinde yaşayacakları federal bir düzeni savunuyordu. Son olaylar Adadaki iki topluluğun bir daha bir arada yaşayamayacağını ortaya koymuştu. İki topluluk ayrı ayrı bölgelere yerleştirilmeli, Adada bir federal devlet kurulmalıydı. Eğer bu istekler kabul edilmezse, çare taksimdi.

Yunanlılar itiraz etti, Kıbrıslı Rumlar bir feryat kopardı. İngilizler bir çare bulmaya çalışıyorlardı. Ama çare ufukta görünmüyordu. Konferansın bir sonuç vermeyeceğini anlayan İnönü Hükümeti –bu sırada yenisi kurulmuştu– Türk heyetinin çekilmesi kararını verdi. O günkü kabine toplantısından çıkan İsmet Paşa, yorgun bir şekilde Başbakanlığın merdivenlerinden inerken "Londra Konferansı çıkmaza girmiştir" dedi.

Adadaki durum gün geçtikçe, düzeleceğine bozuluyor, Rumlar Türklere saldırılarını durdurmak bir yana, cüretlerini arttırarak camilere bomba koyacak kadar ileri götürüyorlardı. Konferans çıkmaza girdiğine göre, Ada Türklerinin güvenliğini sağlamak için bir tek çıkar yol kalıyordu: Türkiye'nin garantör devlet olarak müdahale hakkını kullanması. Türk heyetinin geri çekilmesinin bu yolda ilk adım olduğunu herkes anladı.

Başta, Yunanistan. Yunan silahlı kuvvetlerine alarm verildi ve Yunan donanması harekete geçirildi. Ama bunların, Türkiye'nin meşru haklarının kullanılmasına engel olamayacağını herkes biliyordu. İpler son haddine kadar gerilmişti.

Olayların bu noktaya kadar gelişinden de anlaşılıyor ki, Amerika ortada yoktur. Ama perdenin arkasında bulunduğu kuşkusuzdur. Amerika, Londra Konferansı bir çıkmaza girip de Türkiye, müdahale hakkını tek başına kullanma kararını yeniden verdiğinde kendisini belli etti. Londra'da ipler koptuğu sırada Adaya bir Türk müdahalesi her an beklenen bir

olay halini aldı. Bunun üzerine NATO Başkomutanı Orgeneral Lemnitzer acele Ankara'ya, oradan Atina'ya geçti. Lemnitzer'in İsmet Paşadan isteği, müdahale hakkının kullanılmasını geciktirmesiydi. O sabah Amerika Büyükelçisi Hare de İsmet Paşayı ziyaret etmiş, kendisiyle iki saat görüşmüştü. Amerika da aynı istekte bulunuyordu. Buna karşılık hem Lemnitzer, hem Hare güvence veriyorlardı: Amerika, Türkiye'yi tatmin edecek bir formülü en kısa zamanda getirecekti.

Bu, Amerika'nın tutmadığı sözlerin ilki oldu.

Türkiye'de Kıbrıs'la ilgili olarak "Adaya çıkacağız!", "Adaya çıkıyoruz!" hatta "Adaya çıktık!" lafları bol bol ve yıllarca dolaşmıştır. İsmet Paşanın Çiftlikteki yürüyüşlerine katılan gazetecilerin sordukları "Çizmenizi ne zaman çekeceksiniz?" sorusuna verdiği, "Benim çizmelerim yok, aklım var" yanıtı o günlere aittir. Benim bildiğim kadarı, biz Kıbrıs'a ciddi olarak ilk defa çıkartma yapmaya İsmet Paşanın Başbakanlığında, 1964 yazında azmettik. O teşebbüsümüz de Johnson'un ünlü mektubuyla durdurulmuştur.

Johnson'a rağmen çıkartma kararımızı uygulayamaz mıydık? Kuşkusuz, uygulardık, fakat maceranın akıbeti Süveyş'e yapılan ve Amerika ile Rusya'nın ortak teşebbüsü üzerine durdurulan İngiliz-Fransız seferinin akıbetinin benzeri olurdu. Üstelik, bu fiyasko Kıbrıs davasına çok zarar verirdi ve Türk ordusunun onuru zedelenirdi. Zaten, biraz sonra anlatacağım, o günler bile İsmet Paşa isteksizdi ve Kıbrıs'ta bir çarpışmaya girmenin arı kovanına çomak sokmaktan farksız olacağını düşünüyordu. O ana kadar Türklerin tutumunu iyi karşılamış olan dünya kamuoyu da, o takdirde, tamamı itibariyle bizi kınayacaktı ve Kıbrıs "Türkiye'nin Vietnam'ı" gözüyle görülecekti.

Buna karşılık, Amerika tarafından takip edilecek açık, dostane ve akıllıca bir politika Kıbrıs işine çözüm yolu bulunmasını çok kolaylaştırabilirdi. Zira biz Amerika'dan bütün bu bunalım sırasında Atina'ya ve Papaza "Başımıza bir şey gelmez" izlenimini vermemesinden başka hiçbir şey istememişizdir. Amerika ise bunu vermiştir.

Türkiye'de yıllarca hissedilecek Amerika aleyhtarlığının duygusal temeli budur.

Dediğim gibi, Amerika'nın Kıbrıs işine girmesi 1964 ba-

şında, çıkmaza saplanan Londra Konferansından çekilme kararı vermemiz üzerine oldu. General Lemnitzer ile Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare'nin İsmet Paşadan Kıbrıs'a karşı girişilebilecek bir askeri harekâtı kısa süre için durdurmasını istemelerinden pek az sonra Amerika spektaküler bir hareket yaptı: Ortak bir İngiliz-Amerikan teklifi Ankara'ya, Atina'ya ve Kıbrıs'taki Rum yönetimiyle Türk yönetimine duyuruldu. Washington'da Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball ve Ortadoğu işlerine bakan Talbott, yanlarında İngiltere Büyükelçisi olduğu halde Türkiye ve Yunanistan Büyükelçilerini çağırıp tebligatı yapmışlar. Aynı tebligatı Ankara'da da, hemen hemen aynı saatte, Amerika ve İngiltere Büyükelçileri İsmet Paşayı ziyaret ederek yaptılar. Plana göre, Kıbrıs'ta sükûn ve güvenliği sağlamak için NATO üyesi devletlerin askerlerinden oluşacak 10 bin kişilik bir kuvvet gönderilecekti. Adadaki Türk ve Yunan askerleri de bu kuvvet mensubu sayılacaklar ve o komutanlık emrine girecekleri di. Kuvvete Amerika 2 bin kadar asker verecekti. Öteki NATO üyeleri kendi kontenjanlarını kendileri tayin edeceklerdi. NATO kuvveti Adada üç ay kalacaktı. Gerekirse bu süre uzatılacaktı. Kuvvetin Adada bulunacağı devrede İngiltere, Türkiye ve Yunanistan kendilerine Zürich ve Londra Antlaşmaları gereğince tanınan müdahale hakkını kullanmayacaklardı.

Bilmiyorum, İsmet Paşanın dışında bir başbakan, Türkiye'nin üzerinde hassas bulunduğu müdahale hakkını bir süre rafa kaldıracak böyle bir teklifi ülkeye kabul ettirtebilir miydi? İsmet Paşa o günler gayet düşünceliydi. Vaktinin büyük kısmı Başbakanlıkta geçiyor, bazen Dışişleri Bakanlığının şifreleri eve geliyor, İsmet Paşa bunların hepsini dikkatle okuyor, doğru bir karara varmaya çalışıyordu. Londra Konferansındaki heyetimiz teklifin kabul edilmemesi için şifre üzerine şifre gönderiyor, kendi görüşlerini savunuyordu. İşe kuşbakışı bakılmadığı takdirde heyetimizin tezi doğruydu. Ama kuşbakışı bakıldı mı, başka noktalar açık seçik görünüyordu. İsmet Paşa nihayet,

"Kabul edeceğiz" dedi.

Kararda başlıca rolü Türkiye'nin "güçlük çıkaran bir devlet" gibi görünmemesi amacı oynuyordu. Üstelik Adaya

karşı bir askeri harekât için, bırakınız siyasi karışıklıkları, teknik olarak da hazır bulunmadığımız ortaya çıkmıştı. Genelkurmay bunu gizli, fakat kesin şekilde Başbakana bildirmişti.

Bir de, sanırım, İsmet Paşanın aklında, Atina ile Makarios'tan birinin bu planı zaten reddedeceği tahmini vardı. Bizim Amerika ile İngiltere'ye olumlu yanıt vermemizin arkasından Atina da aynı yanıtı verdi. Direten Makarios oldu. Amerika ve İngiltere, planlarında bir değişiklik yaptılar. Bu değişik planla George Ball Atina'ya gitti, oradan Ankara'ya geldi. İsmet Paşayla aralarında geçen konuşmayı anlatmalıyım.

İsmet Paşa George Ball'a, bir Türk müdahalesinin önüne geçileceği inancı Atina'da ve Makarios'ta mevcut bulundukça, temeli Zürich ve Londra Antlaşmalarının kabulü olan her teklifin o kesimde sabote edileceğini söyledi. Amerikalı aksi kanıdaydı. Atina'dan geliyordu. Düzeltilmiş İngiliz-Amerikan tekliflerini Yunan Hükümeti kabul etmişti. İsmet Paşa,

"Makarios kabul etmeyecektir" dedi.

Halbuki değişiklik, Papazın ilk itirazı üzerine yapılmıştı. Amerikalı İsmet Paşadan, Türkiye'nin de bu, değiştirilmiş teklifleri kabul etmesini, üst tarafına karışmamasını istiyordu. George Ball Ankara'dan Lefkoşe'ye gidecek, Papaza da bu teklifleri kabul ettirtecekti. Bu bir "Amerikan sözü" idi. İsmet Paşa,

"Peki" dedi, fakat şunu ekledi: "Şimdi, size bir şey söyleyeyim. Siz buradan Lefkoşe'ye gideceksiniz. Piskoposu göreceksiniz. Piskopos teklifinizi kabul etmeyecektir. Yeni şartlar ileri sürecektir. Siz, tekrar Ankara'ya geleceksiniz ve bana o şartları da kabul ettirtmeye çalışacaksınız."

George Ball bu kehanete o gün kulak verdi mi, bilmiyorum. İsmet Paşa bana,

"Memnun ayrıldı. Tezini bana kabul ettirttiğini sandığından dolayı..." demiştir.

Birkaç gün sonra haber aldık, Ball tekrar Ankara'ya geliyordu ve Amerika Büyükelçiliği kendisi için Başbakandan randevu rica ediyordu! Makarios teklifleri reddetmişti. Hatta Ball, Adadayken Türklere karşı bir de saldırıya girişmişti.

Adalı Rumlar ise Amerikalıyı yuhalamışlardı. İsmet Paşanın tahmininin birinci kısmı gerçekleşmişti. Başbakan gördü ki, ikinci kısım da doğrulanmaktadır. George Ball, Papazdan esinlenerek Türkiye'den yeni bir ödün vermesini istemektedir.

Papaz, Amerikalıya, Adada NATO kuvvetine müsaade etmeyeceğini bildirmiş. Birleşmiş Milletlere gitmek arzusundaymış. Sorunun Güvenlik Konseyinde görüşülmesi gerektiğini söylemiş. Şimdi Ball bir "Amerikan sözü" daha veriyor ve İsmet Paşadan ricada bulunuyordu: Türkiye, Güvenlik Konseyinin kararına kadar, lütfen, Adaya müdahale hakkını kullanmasın!

Yeni "Amerikan sözü" de pek ilginçti. Amerika şöyle söz veriyordu: İngiltere'yle birlikte, konseyden mutlaka Türkiye lehinde bir karar geçirecekti. Ball şimdi Londra'ya gidecekti. Orada İngilizlerle birlikte bir karar sureti hazırlayacaklardı. Konseye o sunulacaktı ve Amerika bunun kabulünü sağlayacaktı. Amerikalı diyordu ki:

"Nedir Makarios'un uzlaşmaz tutumunu teşvik eden? Birleşmiş Milletlerden kendisi lehinde bir karar çıkacağı ümidi. Şimdi boyunun ölçüsünü bir de orada alsın. O zaman, kuzu kuzu bizim teklifimizi kabul edecektir..."

İsmet Paşa buna da "Peki" dedi. Türkiye, Güvenlik Konseyi müzakerelerinin de sonunu bekleyecekti. Bir tek koşulu vardı: Kıbrıs'ta yeni bir Rum saldırısına kalkışılmasın. Ball, etekleri zil çalarak Ankara'dan ayrıldı. Herhalde "Bu İsmet Paşa da ne yumuşak adam!." diye düşünüyordu.

Amerika, Güvenlik Konseyine İngiliz tasarısını sunduramadı bile...

"Yumuşak İsmet Paşa" kendisine bir hareket hattı çizmiş bulunduğundan dolayı uzlaşır tutumdaydı. Bir defa, uzlaşmamanın alternatifi Kıbrıs'a askeri müdahaleydi. O tarihte bunun güçlüğünün ne olduğunu yukarda çıtlattım sanırım. Sonra, İsmet Paşanın dört elle sarıldığı bir tek nokta vardı: Zürich ve Londra Antlaşmalarının varlığını herkes, bir defa, kabul etsin, açıklasın. Papazın istemediği de tam buydu. Zira temel olarak bu antlaşmalar kabul edildi mi, "Türk müdahalesi" Demokles'in kılıcı gibi Enosis arzusunun başı üzerinde asılı kalıyordu. İsmet Paşa daha sonra yaptığı

Washington, Londra ve Paris ziyaretlerinde de hep o noktaya dikkat etti ve ne kadar yumuşak görünürse görünsün, kendisinden ne ödünler alınıyor sanılırsa sanılsın o noktada bir santim kımıldamadı. Erkin'in Moskova seyahatinde de Rusya'dan kopardığımız aynı şey oldu.

İsmet Paşa bütün bu gelişmeler sürerken daima hükümetini toplayıp kararlarını ondan alıyor, hatta muhalif parti liderlerine de bilgi sunuyordu.

İsmet Paşa kendisini bunlara vermiş çalışır, bunlarla uğraşırken Mesut Suna diye bir adam, bir gün, üzerine üç el ateş etti.

Gün, gariptir, gene bir 22 Şubattı. 22 Şubat 1964.

III

Bilir misiniz, kendisi üzerine sıkılan üç kurşun İsmet Paşayı bir bütün gün bile ilgilendirmedi.

Ben, o sabah, daha doğrusu öğle vakti Akis'teydim. Başbakanlıktan telefon ettiler, İsmet Paşaya bir suikast yapıldığını haber verdiler. Heyecanımı tahmin edebilirsiniz.

"Bir şey oldu mu?" diye sordum.

Olmamıştı.

Başbakanlığa koştum. Suikastçı aşağı katta bir odadaydı. İki elinin başparmaklarından kelepçelemişlerdi. Bir koltukta, üzerinde fanilası, oturuyordu. Kalın bıyıkları, uğursuz bir yüzü vardı. O an içimden geleni burada söyleyeyim: İçimden, suikastlar devri çoktan kapanmış Türkiye'de Balkan komiteciliğini tekrar hortlatmaya kalkışmış bu adamın suratına, yaradana sığınıp bir tokat patlatmak geçti. İsmet Paşayı öldürecekti de, sefilin eline ne geçecekti acaba? Olayın bütün Türkiye'de yarattığı tepki de bu oldu sanırım.

Ecele inanmak için "büyük adamlar"ın kaderine bakmak yeterlidir. İsmet Paşa daima "Suikasttan korktun mu, her duvarın dibinde bir gölge görürsün" derdi. "Büyük adamlar"ı suikasttan koruyan da, polisten çok ecelleridir sanırım. Tedbirde elbette ki kusur etmemek lazımdır. Ama baksanıza talihsiz Kennedy'lere, İsmet Paşa da, pekâlâ o olayda öldürülebilirdi. Mesut Suna, Başbakana bir dilekçeyi bizzat vermek

isteğiyle Başbakanlığa girmiş. Dilekçeyi bulundurduğu iç cebinde tabancası varmış. İsmet Paşayla karşı karşıya geldiğinde, dilekçeyi çıkarıyor gibi yapıp tabancasını çekecek ve Başbakanı yarım metreden kalbinden vuracakmış. Ama öyle bir olay olmuş ki, Başbakanla karşı karşıya gelememiş. Tabancasını, İsmet Paşa otomobiline binerken ateşlemiş. Kurşunlar arabayı deldi.

Bu, İsmet Paşanın değil ama küçük ve sevimli Opel'in sonu oldu. Başbakana Emniyet Genel Müdürlüğünün gene külüstür, ama kunt bir Buick'ini verdiler.

Biz Kıbrıs işine ve Amerika'nın gaflarına dönelim.

İngiltere, Ball'un Ankara'da İsmet Paşaya söz ettiği ve Amerika'yla birlikte hazırladığı tasarıyı Güvenlik Konseyine sunamadı. Onun yerine Güvenlik Konseyi, konseyin daimi olmayan beş üyesi tarafından verilen bir teklifi oybirliğiyle kabul etti. İngiltere de, Amerika da, Rusya da bunun lehinde oy kullandılar.

Tasarının yuvarlaklığını şuradan anlayınız ki bütün taraflar bunu, kendi tezlerinin bir zaferi olarak ilan ettiler. Makarios mutlu görünüyordu: Adaya gönderilecek Barış Birliği, NATO'ya değil, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine bağlı olacaktı. Biz de mutluyduk: Karar suretinin başlangıç kısmında, bize müdahale hakkını tanıyan garanti antlaşmasına atıf vardı.

Gerçek şudur ki tasarı herkesin gözünde bir geçici nitelik taşıyordu.

Makarios alaturka kurnazlığını elden bırakmadı. Barış Gücü kurulup da Adaya gelince kendi hareket serbestliğinin hudutlanacağını biliyordu. Ele geçirmek istediği stratejik bazı noktalar mevcuttu. Bir Türk çıkarması halinde Türklerin egemenliğindeki bu noktalar Türk birliklerinin rahat ilerlemesini sağlayacaktı. Papaz, Birleşmiş Milletler kuvvetleri kurulacak, kuruluyor derken bir emrivaki yaptı ve martın ortasında kanlı bir saldırıya geçti. Bunun arkasından, 14 Mart Cuma gecesi, Türk kuvvetlerinin "arzumuz kabul edilmediği takdirde" Kıbrıs'a çıkacakları İngiltere, Amerika, Yunanistan ve Makarios tarafından biliniyordu.

Allahtan, "arzumuz" kabul edildi.

Makarios'un saldırıya geçiş haberi, 9 Mart günü Anka-

ra'ya geldi. Halbuki taraflar bir ateşkes üzerinde anlaşmışlardı. Hükümet derhal harekete geçti, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterini uyardı. Genel Sekreter, Papaza bir uyarı yolladı. Fakat Papaz dinler mi? Olayların cereyan ettiği, Baf bölgesiydi. Makarios oradaki stratejik noktaların peşindeydi. Üstelik, Güvenlik Konseyinin karar suretinde de Barış Gücü gelinceye kadar Adada güvenliğin sağlanması "Kıbrıs devleti"ne veriliyordu. "Kıbrıs devleti" ise Makarios'tu. Bu, peyniri kediye emanet etmekten başka bir şey değildi. Nitekim Makarios, giriştiği saldırıyı "Adada güvenliğin korunması" gerekçesine bağladı.

İsmet Paşanın not defterinin 12 Mart 1964 tarihli sayfasında "Bakanlar Kurulu. Makarios'a nota. İngiltere ve Amerika'ya da bildirilecek" yazar. 13 Mart günü Türkiye yeniden bir savaş havası içindeydi.

Olanları anlatayım.

İsmet Paşa öğleyin biraz dinlendi. Başbakanlığa gitti. Eve gene bir sürü şifre getirip okumuştu. Kıbrıs'tan kötü haberler geliyordu. Makarios "Devletin asi Türkleri tedibi (yola getirmesi)" adı altında hareket halindeydi.

O gün öğleden sonra Bakanlar Kurulu toplandı. İsmet Paşa olayları anlattı. Alınacak tedbirleri söyledi. Bakanlar Kurulu bunları onayladı. Makarios'a derhal bir nota verilecekti ve Türklere karşı hareketi durdurmadığı takdirde Türkiye 16 Ağustos 1960 tarihli Garanti Antlaşması gereğince tek başına müdahale hakkını kullanacaktı.

Nota yazıldı. Tercüme edildi. Bu iş gece yarısını buldu. Makarios, o sırada ölmüş bulunan Yunan kralının cenaze töreni dolayısıyla Atina'daydı. Kendisine Klerides vekâlet ediyordu. Lefkoşe'deki büyükelçimiz notayı sabaha karşı aldı. Bunu, talimat gereğince Fazıl Küçük'e gösterdi. Sabahın altısında, gidip Klerides'e verdi.

Aynı gece yarısı Ankara'daki Dışişleri Bakanlığının üç müşterisi vardı. Bunlar bir süredir "gedikli müşteri" haline gelmişlerdi: Amerika Büyükelçisi Hare ve İngiltere Büyükelçisi Sir Denis Allen ile Yunanistan Büyükelçisi Pumpuras. Notanın metni kendilerine Feridun Cemal Erkin tarafından verildi. İsmet Paşa durumu telefonla takip ediyordu.

Telaşlanan Hare olmuş. Erkin'e hükümetin şimdiye ka-

dar takip ettiği ılımlı yoldan ayrılmaması ricasında bulunmuş ve ihtiyatsız bir hareketin açıklanması zor karışıklıklara yol açabileceğini hatırlatmış. Dışişleri Bakanı şöyle yanıt vermiş:

"Bunu bana mı söylüyorsunuz, Mister Ambassador?"

Tabii, heyecanlanan bir başkası Yunan Büyükelçisi olmuş. O, sormuş:

"Bunun neticelerini düşündünüz mü?"

İma etmek istediği, böyle bir hareketin Türk - Yunan savaşı doğurabileceği idi. Erkin kesin ve soğuk bir tarzda her şeyin düşünülmüş olduğunu söylemiş.

Cuma günü bir bekleyişin içinde geçti. Karışan sadece Ankara değildi. Atina'da Papandreu ile Makarios ve Grivas toplandılar. Makarios, Türkiye'nin blöf yaptığı kanısındaydı. Amerika ile Rusya müdahaleye izin vermezlerdi. Papandreu ihtiyatlı olmayı tercih etti. Notayla istenilen maddeleri yerine getirmekte fayda vardı. Türkiye ateşin derhal kesilmesini ve Türklere karşı girişilmiş kuşatmanın kaldırılmasını istiyordu. Makarios "Peki" dedi ve cuma gecesi Ankara'ya ateşin durduğu haberi geldi. Ama İsmet Paşanın o notayla maksadı bunu sağlamak değildi.

Güvenlik Konseyi Adaya bir Barış Gücünün gönderilmesi kararını almıştı, fakat sorunu oyalayıp duruyorlardı. BM Genel Sekreteri U'thant asker verecek devlet bulamıyordu, para bulamıyor, arabulucu bulamıyordu. Bulmak için de bir acele göstermiyordu. Bu, Kıbrıs'ta Makarios'un elini kolunu serbest bırakıyordu. İş daha uzadığı takdirde Papaz yeni avantajlı durumlar kazanacaktı. Türkiye bir gözdağı vermeliydi ki, New York'taki ilgililer harekete geçsinler.

Bu amaç gerçekleşti. Nota, Londra ve Washington'u da karıştırmış, İngiltere ve Amerika idarecileri U'thant'ı sıkıştırmışlardı. Cuma gecesi, Kıbrıs'a çıkarma yapılacağı haberi herkesin ağzındayken Dışişleri Bakanlığına haber geldi: Aman, bir ihtiyatsızlık yapılmasındı. İlk Barış Gücü birlikleri Kıbrıs'a gitmek üzere uçakla yola düzülmüşlerdi. Ayrıca İngiltere soruyordu: Türk birliklerine o gece Adaya çıkma emri verilmiş miydi? Verilmişse, emir geri alınmalıydı.

Kabine bir defa daha toplantı halindeydi ve notadan alınan sonuçlar gözden geçiriliyordu. Mademki Barış Gücü bir-

likleri Kıbrıs'a inmek üzereydiler, Türkiye, notasının gereklerini yerine getirilmiş sayıyor ve Adaya bu sefer de çıkmamayı kabul ediyordu.

Cumartesi günü gerçekten, "Barış Gücünün ilk birlikleri" Kıbrıs'a indiler.

"Barış gücünün ilk birlikleri" Kanadalı 36 askerdi. Tam 36 asker!

Fakat İsmet Paşa, gözdağını orada bırakmak niyetinde değildi. Hükümet, Meclisi toplantıya çağırıyordu. Anayasanın 66. maddesinin öngördüğü yetkiyi isteyecekti.

İşte, 66. madde:

"Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmalarına izin verme yetkisi TBMM'nindir."

Fakat, Makarios, Kıbrıs'a gönderilen Barış Gücü kuvvetlerinin kendisi için ciddi bir engel oluşturmadığını çabuk anladı. EOKA'cılar bunları yer yer teslim alıyor ve bunların, stenli çeteciler önünde, elleri havada fotoğrafları gazetelerde sık sık çıkıyordu. Papaz, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkının hukuki şekilde kaldırılamayacağını da fark etmişti. Kendisine en dost bildiği örgütler ve devletler bile bir antlaşmanın tek taraflı feshi hikâyesi önlerine getirildiğinde yan çiziyor ve Zürich ile Londra Antlaşmalarının, ittifak antlaşmasının yürürlükte bulunduğunu kabul ediyorlardı.

Makarios için Türkiye'de çok şey söylenmiştir. İsmet Paşa, Papazı daima kurnaz ve maharetli bir düşman gözüyle görmüştür. Türkiye'nin müdahale hakkının hukuken iptali yönünde son denemeyi Papaz, nisanın başında yaptı. Bulduğu bahane, Türk alayının kendi karargâhından çıkarak Lefkoşe - Girne hattı üzerinde mevzilenmesiydi. Girne, Kıbrıslı Rumlar için önem taşıyordu. Akılları hep bir Türk çıkarmasındaydı. Bütün taktiklerine rağmen bu çıkarma gerçekleşirse Girne'nin Türkler elinde bulunması büyük handikaptı.

Makarios önce Türkiye'ye bir nota vererek alayın kendi yerine dönmesini istedi. İsmet Paşa bunu reddetti. Bunun üzerine Papaz, ittifak antlaşmasını feshettiğini ilan etti. Bir

notayla bunu Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçisine bildirmek istedi. Büyükelçi notayı reddetti. Buna rağmen Makarios 4 Nisan 1964 tarihini taşıyan mektubunu İsmet Paşaya ulaştırdı. İsmet Paşa 7 Nisan'da mektuba yanıt verdi. Bir antlaşmanın tek taraflı feshi diye bir usul, geçerli uluslararası kurallarda yoktu. Türk alayı da Lefkoşe - Girne hattı üzerinde babasının hayrına yer almamıştı. Buna, Rumların giriştikleri saldırılar neden olmuştu. İsmet Paşanın mektubunun havası şuydu: Biz alayımızı çekmeyiz. Sıkıysa, gelir onu oradan atarsın!

Makarios'unki tabii blöftü. Zira antlaşmayı feshettiğini ilanından sonra, bu antlaşma gereğince Adada bulunan alayın değiştirme birliği elini kolunu sallaya sallaya Magosa'ya çıktı ve kendisine hiç kimse karşı koymaya kalkmadı. Bütün dünya da, Makarios'un 1960 ittifak antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmeye kalkışması girişimine güldü ve bunun geçerli bulunmadığını ilan etti. O zaman, Papaz için yapılacak tek şey Türkiye'nin müdahalesini fiilen olanaksız kılmaktı. Bu işte en büyük yardımcısı Johnson oldu.

Bizde, "kabak gibi laf etti" derler. Hiç kimse gücenmesin ama, Johnson'un meşhur mektubunu ilk okuduğumda hatırıma gelen deyim bu oldu. Johnson'un mektubunu İsmet Paşa 1964 Haziranının başında aldı. Mektup da, onun yanıtı da basında yayımlanmıştır. Onların metni hakkında bir şey söyleyecek değilim. Burada, olayın perde arkasını anlatayım.

Gördük: 1963 Noelinden itibaren, yani Kıbrıs olayları patladığından beri İsmet Paşa bir belirli tutumda. Durum, üzücü boyutlara gelince "Ben Adaya çıkıyorum!" diye ortaya fırlıyor. Başta Amerika, müttefikler "Aman yapma!" diye bir adım ileri gidiyorlar. İsmet Paşa da, lütufkâr eda ile "Peki! Bu sefer de çıkmıyorum..." diyor.

Adımların müttefiklerimizi nereye götürmesini istiyoruz?

Biz istiyoruz ki müttefik olarak hepimiz bir araya, hatta NATO çerçevesinde oturalım, hisler hem Türkiye'de, hem Yunanistan'da fazla alevlendiği için yapay şekilde, bir tür Hatay devleti gibi kurulan Kıbrıs devletinin kaderini tayin edelim. Kıbrıs'ta hem Yunanistan'ı isteyen Rumlar, hem Türkiye'yi isteyen Türkler bulunduğuna ve Yunanistan da

Türkiye de Ada üzerindeki haklarından vazgeçemeyeceğine göre makul bir taksim planıyla yarayı kapatalım. Federal devlet statüsünde...

Yaranın işlemesinde kimin çıkarı var? NATO blokunun doğu bölgesinde hep bir huzursuzluk tohumunun ekili bulunmasını isteyen, hatta Kıbrıs'ı bir bakıma tramplen tahtası gözüyle gören Sovyetler Birliği'nin.

Amerika'nın? Hiçbir çıkarı yok. Ama Johnson'un aklındaki, Türkiye tarafından Adanın Yunanistan'a devredilmesinin kabulü. Yara, onca, böyle kapatılacaktır. Buna karşılık Türkiye'ye yardımsa yardım, paraysa para... Johnson'un bu teşhis hatasıdır ki, işleri çıkmaza sokmuştur. Amerika Dışişleri Bakanlığının Türkiye masasında birtakım isterik yunanofil "Miss"lerin bulunması da Amerika'yı, davada oynayabileceği olumlu rolü oynama olanağından yoksun bırakmıştır. Bunun dışında, Amerika'nın iç politikasındaki "Yunan etkeni" Johnson'u hatalı yolda ilerletmiştir.

Ama bütün bunlara rağmen "kabak gibi laf" etmek de, tabii zorunlu değildi. Nasıl Sovyetler Birliği 1946'larda Türkiye'den toprak talebinde bulunmak suretiyle Stalin'in yanlış iş yaptığını hep kabul etmekteyse –zira, Türk-Rus ilişkilerinin bozulmasının tarihi budur–, Amerika da Johnson'un o hatasını anlamıştır.

Makarios, Barış Gücünün kendisine engel olamayacağını fark ettiğinde ve Türk müdahalesine karşı sırtını Amerika ile Rusya'ya dayayabileceğini sezdiğinde, 1964 ilkbaharından itibaren birtakım "fiili durumlar" yaratma yoluna saptı. Meşhur Saint Hilarion Kalesi savaşları da, Kıbrıs'ta yasadışı bir ordu kurma hevesleri de bu devrenin olaylarıdır. Saldırıların arkası kesilmemişti. Rumlar Türklerden rehineler alıyorlar, sonra bunların ölüsünü geri veriyorlardı. Makarios Enosisi, bezdirmek suretiyle gerçekleştirmek istiyordu. Türkiye'de ise, sabırlar taşmıştı. Belki Makarios'un bilmediği, işin başında mevcut "bir çıkarmann teknik müşkülleri"nin kısmen halledilmiş, askeri bakımdan Türkiye'nin hazırlıklarını kısmen tamamlamış bulunduğuydu. O noktaya varıncaya kadar hükümet bir başka hava yaratmıştı: Kıbrıs işi bir Lefkoşe-Ankara değil, bir Atina-Ankara sorunuydu ve patlama oldu mu Türkiye ile Yunanistan tutuşacaklardı. Yunan

uyruklu birtakım kimseler Türkiye'den çıkarıldı, Türkiye ve Yunanistan arasındaki vize anlaşması kalktı, ortada iki düşman ülke kaldı.

Makarios'un en fazla azıttığı devre haziranın başına düşer. Türkiye için artık, Papazın aklını başına getirmekten başka çıkar yol kalmamıştı. İhtiyatlı ve basiretli İsmet Paşanın bile görüşü buydu. Kıbrıs'a çıkarma, kesinlikle 6 Haziran 1964 için planlandı ve orduya gerekli emir verildi. Hükümet bunun yetkisini Meclisten zaten almıştı.

Türkiye'nin 6 Haziran'da Kıbrıs'a çıkacağının 4 Haziran'da Amerika'ya tebliğ edilmesi fikri doğrudan doğruya İsmet Paşaya aittir. İsmet Paşa daha ilkbaharda Amerika'dan şikâyetlere başlamıştı. O sıralarda Time dergisinin bir Ortadoğu muhabiri vardı ve Türkiye'ye sık sık gelip gidiyordu. İsmet Paşayla bir konuşma yaptı. İsmet Paşa meşhur "Yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu dünyada kendisine yeni bir yer bulur" sözünü ona söyledi. Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadını çökertmemek için her türlü özveride bulunmuştu. "Londra Konferansına gel!" denmişti. Gitmişti. Bir İngiliz-Amerikan teklifi olmuştu. "Peki" demişti. George Ball bunun, Makarios'un hoşuna gitsin diye değiştirilmiş şeklini Ankara'ya satmaya gelmişti. Rıza göstermiştik. Makarios bunu bile kabul etmeyince aynı Ball bu sefer, Birleşmiş Milletlere gidilmesi ricasında bulunmuştu. Ona da boyun eğmiştik. Bu arada hep, Türkiye'ye kesin "Amerika'nın sözü" veriliyordu.

İsmet Paşa, Birleşmiş Milletler kuvvetleri Adaya geldikten sonra Amerika'nın verdiği söze uygun olarak Türk istekleri lehinde durum almasını, Makarios üzerinde baskı yapmasını, Atina'ya Türkiye'yle karşı karşıya kalabileceği fikrini vermesini çok bekledi.

Hayır. Ne zaman bir teklif Makarios'a kabul ettirilmezse Amerika Türkiye'ye dönüyor ve "Canım, bir ödün daha ver" diyordu. 1964 ilkbaharından itibaren Amerika bir de "Biz işin başından beri tarafsızız zaten..." edebiyatına girişmiş ve Ankara'daki Amerikan Haberler Bürosu bu havada bültenler yayımlamaya başlamıştı. İsmet Paşaya, Time'ın muhabiriyle konuşurken "İttifak içinde mesuliyeti olan Amerika'nın önderliğine inanıyordum. Bunun cezasını görüyorum" sözünü söyleten bu tutum oldu.

Amerika tarafsız mıydı? Peki. Biz de ondan, artık bundan başka bir şey beklemiyorduk. 6 Haziranda Kıbrıs'a çıkacağımızı öğrenen "Tarafsız Amerika"nın Makarios'a ve Atina'ya şöyle demesi gerekirdi:

"Size, uyuşmanız için o kadar söyledim. Anlamadınız. İşte, Türkiye Kıbrıs'a çıkıyor. Ne haliniz varsa görünüz!"

Ama Amerika değişik davrandı. Büyükelçi Hare çıkarmanın bir gün ertelenmesini istedi, Başkan Johnson'un bir mektubu olacağını söyledi. Gene bekledik. Johnson'un mektubu geldi. Amerika'nın başı Küba'da sıkışmışken, tepemizde Rus heyulası bulunduğu halde kayıtsız desteğimizi bildirdiğimiz şanlı müttefikimizin yeni lideri bizi 6. Filosuyla ve Sovyetler Birliği'ne karşı yalnız bırakmakla tehdit ediyordu.

İsmet Paşanın başından aşağı sanki bir kazan kaynar su döküldü.

IV

İsmet Paşa Washington'a 21 Haziran 1964'te gitti. Johnson'un mesajında böyle bir de davet vardı. Amerika'da, ben de kendisiyle beraber oldum. Akis ve Hürriyet adına orada bulunuyordum.

Türkiye'de Amerika aleyhtarlığı başlamıştı. Johnson'un mektubu, hemen tamamıyla duyulmuştu. İsmet Paşanın ona verdiği yanıt da... Türkleri kırmış bulunan, mesajda kullanılan kaba, kırıcı dildi. Söylenecek söz çok daha başka türlü söylenebilirdi. İsmet Paşa yanıtında belirtti: Üstelik Başkan, birçok olayı da bilmiyor veya bilmezlikten geliyordu.

Türkiye'de ilk kez olarak Amerika şiddetle eleştiriliyordu. İlk kez olarak Türk üniversitelerinde dış politikayla ilgili açıkoturumlarda veya konferanslarda Amerika'yı yeren sözler gençler tarafından dakikalarca, avuçlar patlatılıncaya kadar alkışlanıyordu. Bu sözler demagoji olsa bile...

Geniş bir çevre İsmet Paşanın, Johnson ile görüşmek üzere Amerika'ya gitmesinin karşısında tavır aldı. Gidip de ne olacaktı? Amerika'nın ne mal olduğu ortaya çıkmamış mıydı? Başbakana partilerin ileri gelenleri, ortaklaşa yaptık-

ları toplantılarda bu hususu belirttiler. Aydın çevreler de aynı fikirdeydiler. Amerika'ya karşı soğukluk başlamıştı.

İsmet Paşa bu karşı oluşları yendi. Bana öyle geliyor ki, Johnson'un davetini kabul etmekle birkaç maksat güdüyordu. Her şeyden önce Başkanı ve çevresini görecek, onlara bir teşhis koyacak, bundan sonraki tutumunu, Türkiye'nin dış ilişkilerini ona göre ayarlayacaktı. İkincisi, Türkiye'nin güçlük çıkarmamakta devam ettiğini göstermek istiyordu. Johnson, İsmet Paşadan sonra Papandreu'yu da Beyaz Saraya çağırmıştı. Amerika güçlük görecekse, başkalarından görmeliydi.

Gördü de...

Bir de, İsmet Paşa Türkiye'nin Kıbrıs hakkında vazgeçilmez tutumunu iyi anlatmak arzusundaydı. Amerika mahcup bir durumda bulunuyordu. Görüşmelerden sonra yayımlanacak bildirilerde Zürich ve Londra Antlaşmalarıyla 1960 ittifak antlaşmasının varlığı üzerine bir kere daha basılırsa Amerika biraz daha angaje olacaktı. Türk müdahalesini Amerika'nın önlemesi bu suretle bir ilke sorunu sayılamaz hale gelecekti. İlke, bunun aksi olacaktı.

Johnson İsmet Paşayı aldırmak üzere özel uçağını gönderdi. Amerika'da da kendisine parlak bir karşılama yaptılar. Fakat bunun, klasik ölçülerin dışına çıktığı sanılmamalıdır.

Burada eğlenceli bir hikâye anlatayım. Bir akşam Amerika'nın eski ve iyi niyetli Büyükelçisi Hart, eşi ve çocuklarıyla birlikte bizde yemekteydi.

"Durun, size İsmet Paşanın Beyaz Sarayda çektiğim filmini göstereyim" dedim.

Film, kocaman bir Türk bayrağı taşıyan otomobilin Beyaz Sarayın bahçesine gelmesi ve Johnson ile eşinin İsmet Paşa ile eşini arabanın kapısında karşılamalarıyla başlıyordu. Hararetli el sıkışmalar, ulusal marşlar, askerlerin teftişi, Johnson ile İsmet Paşa kol kola... Mrs. Hart, Türkiye Başbakanına gösterilen bu iyi kabulden pek övündü.

"Şimdi de, plağın öteki tarafını göreceksiniz" dedim.

"Nedir?" diye sordular.

"Görürsünüz..." dedim.

O film de aynı yerde, Beyaz Sarayın bahçesinde başlı-

yordu. Bayraklı bir otomobil geliyor, Johnson ve eşi bir adamı onun kapısında karşılıyorlardı. Gene hararetli el sıkışmalar, ulusal marşlar, askerlerin teftişi, Johnson ile konuğu kol kola. Bu seferki bayrak Yunan bayrağı, adam da Papandreu idi. İsmet Paşa New York'a gittikten sonra biz, beraber olduğumuz Abdi İpekçi ile Washington'da kalmış, Yunan Başbakanının ziyaretini de takip etmiştik. Törenler aynıydı. Kapıların arkasında ise Johnsonlar Yunanlılara daha bile yakındılar.

İsmet Paşa Newyork'ta, tasarladığından uzun kaldı. Bunun nedeni, Johnson'un kendisinden böyle bir ricada bulunmuş olmasıydı. Başbakan Amerika'ya gittiğinde Amerika Cumhurbaşkanında iki hava sezdi. Birincisi, yeni bir formül sunulmak isteniliyordu. Anlaşılıyordu ki İsmet Paşanın Washington ve Londra ziyaretlerinden önce iki başkentte bir teklif hazırlanmıştı. Bu teklifi Johnson açık söylemedi. Fakat İngiltere Başbakanı Sir Alec Douglas Home tam sözcükleriyle ifade etti. Görüşmelerin hararetli bir anında İngiliz Başbakanı eğer Kıbrıs adası Yunanistan'a verilirse Türkiye'nin buna karşılık ne isteyeceğini sordu. İsmet Paşa bana sonradan,

"Âdeta kulaklarıma inanamadım" demiştir.

İsmet Paşanın Sir Alec'e yanıtı şu oldu:

"Siz kimin malını kime veriyorsunuz?"

Başbakan böyle bir havayı Beyaz Sarayda da hissetmişti.

Johnson'un ikinci planı, İsmet Paşayla Papandreu'yu karşı karşıya getirmekti. İsmet Paşadan bunu kabul edip etmeyeceğini öğrenmek istedi. İsmet Paşa buluşmadan bir yarar ummuyordu. Papandreu adi cinsten bir demagogdu ve devlet adamlığı vasıfları azdı. Buna rağmen, uzlaşmaz görünmemek için "Peki" dedi, fakat Yunanlının bunu kabul edeceği hususunda kuşku belirtti. Johnson,

"Ben kendisini ikna ederim. Siz lütfen New York'ta birkaç gün fazla kalıp benden haber bekleyin. Bizim misafirimizsiniz" dedi.

İsmet Paşalar New York'ta, Waldorf Astoria'nın Tower kısmındaydılar. Ben de orada kalıyordum. Bana o sırada "Amerika'yı gördün mü?" diye sorsalar "Hayır" derdim. Gör-

düğüm, Washington'da kaldığım otel Sheraton-Hilton, İsmet Paşaların kaldığı Blair House ile Beyaz Saray, New York'ta da Waldorf Astoria'dan ibarettir. Seyahat o kadar dağdağalı geçti.

Burada, Blair House'da yaptığımız ilgi çekici bir konuşmayı anlatmalıyım. İsmet Paşalar, Başkan Kennedy'nin mezarını ziyarete gitmişlerdi. Fakat trafik tıkanmış. Dönmekte geciktiler. Biz, İpekçi ile kendilerini Blair House'da bekliyorduk. O sırada Amerika Dışişleri Bakanlığının üçlü triosu, Dean Rusk, George Ball ve Talbott geldiler. Ben Talbott'u Ankara'da tanımıştım. Tanıştırmaları o yaptı. Oturduk. Hayli uzun konuştuk. George Ball Türkiye'deki havayı bildiği için Amerika'nın çaresiz durumunu söz konusu etti, şikâyetlerden sızlandı ve "Ne yapmamızı istiyorsunuz?" diye sordu.

Ben zaten, olayların içinde, ağzıma kadar doluydum. Daha çok Dean Rusk'a hitaben şöyle dedim:

"Bakınız, bir barda iriyarı, sakin bir adam oturmuş, kendi halinde içkisini yudumluyor. Yandaki masada cılız, fakat sarhoş ve küstah bir başkası var. Ötekini rahatsız ediyor, masasına ilişiyor, hatta fındık ve fıstığını yemeye çalışıyor. Durmadan sorun çıkarıyor. Şimdi, bu adam, bir kavga halinde, ikisinden de iri barcının kendilerini derhal ayıracağından emin olursa bara huzur gelir mi? Barcı, onun içinden bu inancını çıkarsın, şirret adam anlasın ki ötekinden bir araba sopa yiyecektir, bakınız derhal nasıl mum olur?"

Dean Rusk, ama Yunanistan'ın da kendi müttefikleri olduğunu, NATO'nun o kanadında bir hır çıkmasının bütün ittifakı düşündüreceğini söyledi, çeşitli derelerden sular getirdi.

Johnson'dan haber New York'a, birkaç gün sonra geldi: Papandreu'yu ikna edememişti. Türkiye Başbakanıyla görüşmeye Yunan Başbakanı yanaşmıyordu. Bunun üzerine Johnson kendisine, Türkiye'yle bir kavgada baş başa kalabileceği olasılığını hatırlatmıştı. Papandreu o zaman, Başbakanlar seviyesinde olmayan bir Türk-Yunan temasına razı olmuş. Fakat bunun, Birleşmiş Milletler aracılığıyla olmasını istemiş. Arabulucu Cenevre'de bir büro kuracaktı. Görüşmeler orada yapılacaktı.

Düşününüz, Papandreu bu taahhütte bulunduktan sonra Atina'ya döndü. O sırada haber sızmıştı. Gözünü kırpmaksızın "Hayır, böyle bir şey de yok" diye temas kararını tekzip etti. Kendi kamuoyundan korkuyordu.

Johnson'un "Papandreu'yu ben ikna ederim" sözü, Ball'un Ankara'daki "Makarios'u ben ikna ederim" sözü gibi doğru çıkmamıştı.

İsmet Paşa, Amerika'ya Johnson ile çevresine bir teşhis koymak ve ondan sonraki politikasını ona göre düzenlemek amacıyla gitmişti. Bu politika, Sovyetler Birliği'ni Kıbrıs konusunda nötralize etmek politikası oldu.

Fakat kısa zamanda anlaşıldı ki, Johnson da İsmet Paşaya bir teşhis koymuştu. Bu teşhisin gereği, Amerika'nın Türkiye'de İsmet Paşanın yerini alacak bir başbakanı aramaya başlaması oldu.

Bundan dolayıdır ki, 1964 Ağustosunun sonlarında Ankara'ya General Porter diye bir Amerikalı çıkageldi. Porter Türkiye'de görev yapmıştı, çok Türk tanımıştı, ülkemizi de iyi biliyordu. General Ankara'ya, bizzat Başkan Johnson tarafından gönderilmişti. Görevi, İsmet Paşanın "Hayır" dediği birtakım teklifleri Türkiye adına kabul edebilecek bir başbakan aramaktı. Dahası, bu tekliflerin Türkiyece kabul edilmesi için birtakım "nüfuzlu Türkler"i ikna etmekti. General Porter, Genelkurmay Başkanı Sunay ile görüştü. Bu görüşmeden sonra general kendi Amerikalılarına şöyle diyordu:

"Bu bizim diplomatlarımız Türkiye'deki havayı Washington'a tamamıyla yanlış yansıtmışlar."

Çünkü Sunay, İsmet Paşaya yüzde yüz bağlı bulunduğunu belirtmişti.

General Porter'in gelişi günlerinde CIA ajanları da Türkiye'de bir anket yapıyorlardı: İnönü istifa ederse Türkiye'de hükümet başkanı kim olur? Tabii akıllarındaki, Johnson'un Kıbrıs'la ilgili yeni tekliflerine de "Evet" diyebilecek bir başbakandı. Fakat General Porter gibi CIA da kısa zamanda anladı ki, İsmet Paşanın "Hayır" dediği bir teklifi Türkiye'de kabul edecek, Türkiye'ye kabul ettirecek babayiğit yoktur.

İsmet Paşanın günahı, Johnson'un Kıbrıs'la ilgili tekliflerini kabul etmemekten ibaret değildi. CIA Türkiye'nin dış

politikasında başlayan bir dönüşümden haberdardı ve İsmet Paşayı değiştirmekle bu dönüşümü durdurmanın peşindeydi.

Dönüşüm, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerdi. Johnson meşhur mektubunda, Türkiye Kıbrıs'a müdahale ettiğinde Sovyetler Birliği harekete geçerse ona karşı bizi, müttefikini korumayacağını ilan etmişti ya... Mükemmel! Şimdi İsmet Paşa, Sovyetler Birliği'nin harekete geçmemesini bizzat sağlayacaktı.

Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Cenevre'de bir büronun kurulduğunu anlatmıştım. Amerika kendi sesini orada duyurmaya eski Dışişleri Bakanı Acheson'u memur etti. Acheson, faydalı ve realist bir çalışma yaptı, bir plan hazırladı. Adada bize bir "üs" veriliyordu. Aslında "üs", taksim lafını söylememek için bulunmuş bir deyimdi. Verilecek yer "geniş bir üs" olacaktı.

Türkiye bunu kabul ettiğini bildirdi. Bir koşulla: Üssün mülkiyeti de bize ait olacaktı. Planı, tabii Rumlar reddettiler.

Rumların bir şeyi reddettiklerinde olan, bu sefer de oldu. Amerikalılar, daha doğrusu bizzat Johnson, Acheson Planında bir değişiklik yaptı: Bir üs bize, kirayla verilecekti. Buna karşılık Türkiye Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçecekti. Teklifin esası buydu.

Düşünebiliyor musunuz: Bütün dünyanın yabancı üslere karşı ayaklandığı bir sırada Johnson, Türkiye'nin ağzına "bir parmak üs" çalıyordu.

Teklifi Ankara'ya Büyükelçi Hare getirdi. İki tane İnönü-Erkin-Hare görüşmesi yapıldı. İsmet Paşa, Johnson'un elçisine Türkiye'nin bu teklifi asla kabul etmeyeceğini kesinlikle bildirdi. CIA'nın sondajı da, General Porter'in gelişi de bundan sonra oldu. Fakat Türkiye'den ilk "Go Home" sesi o sırada yükseldi. Akis'te, General Porter'in ziyaretiyle ilgili bir yazıya o başlığı koyduk. Ses birkaç gün içinde Ankara ve İstanbul sokaklarına taştı.

Amerika'ya hiç aleyhtar olmayan bir ülkede, Amerika'ya karşı, bir gün elçisinin otomobilini yakmaya kadar gidecek şiddetli bir aleyhtarlık işte böyle, bu nedenlerden, bu aşamalardan geçerek başladı. Halbuki Amerika Atina'ya ve

Lefkoşe'ye bir gün dönüp de "Ne haliniz varsa, görünüz" deseydi biz onu, müttefikliğinin gereğini yerine getirmiş sayacaktık. Ama Yunanlılar Amerikalılara üçlü bir oyun oynuyorlar, onları "Aman, üstüne giderseniz Makarios komünist olur, Ruslar Akdeniz'de bir üsse sahip olurlar" diye korkutuyorlardı. Papandreu sanki ılımlı rolü oynuyor, örneğin Makarios'u Türkiye'ye bir kiralık üs vermeye ikna edeceğini söylüyor, Amerika da bu oyuna geliyordu.

Türk kentlerinin sokaklarında "Go Home" sesleri yükselmeye başlayınca başkentte bir adam, ellerini ovuşturarak politika sahnesinin en önüne çıktı. Bu, Sovyetler Birliği'nin tecrübeli ve becerikli Büyükelçisi Rijof idi.

Kıbrıs işi 1964'ün bütün yazını ve sonbaharını işgal etti. İsmet Paşa af işini yoluna koymuştu. Yapılan kısmi aftan sonra diğer hükümlüler de "sıhhi sebepler"le Cumhurbaşkanı tarafından peyderpey affediliyorlardı. Bütün bu af muamelesinin AP iktidarda değilken, AP'nin iktidara iştiraki yokken gerçekleşmiş bulunması ilgi çekici bir olaydır. Keşke AP af işine hiç karışmasaydı... Bu, Türkiye'yi birçok huzursuzluktan kurtarırdı.

Fakat Kıbrıs, bir vesileyle daima manşetlerde kaldı. İsmet Paşaya iç politikada AP'nin yaptığını, dışarda Makarios yapıyordu. Papaz bir harekete geçiyordu. Türkiye'den silleyi yiyince duruyordu. Hava sakinleşti mi, tekrar bir marifeti oluyordu. Türkiye gene sesini yükseltiyordu. Makarios gene siniyordu. Tıpkı, kaçtığı sokağın ucundan nanik yapan bir çocuk gibi...

Türkiye'nin Makarios'a verdiği en büyük ders, Erenköy olayları vesilesiyle oldu. Erenköy de, Makarios'u çok ilgilendiren stratejik bir noktaydı ve Birleşmiş Milletler Gücüne rağmen Papaz orada Türklere saldırıya geçmişti. Birleşmiş Milletler Gücünden müdahale etmesini, ateşi durdurmasını istedik. Birleşmiş Milletler Gücü de gücünün yetmediğini bildirdi.

Ankara'da heyecanlı günler bitmiyordu. 8 ve 9 Ağustos günleri böyle günler oldu. Ama bu sefer sadece Ankara'da değil, bütün yurtta sevinçli bir heyecan dalgası esiyordu. Jetlerimiz Kıbrıs üzerinde keşif uçuşu yapmıyor, Yunanlıları bombalıyordu.

İsmet Paşanın bombardıman kararı vermesi kolay olmadı ve Türkiye bu işi, itiraf etmeli ki, oldukça ustaca yaptı. Başbakan, hareketin bütün dünyada tepkiler uyandıracağını biliyordu. Fakat böyle bir darbenin indirilmesine de, özellikle Johnson'un meşhur mektubundan sonra ihtiyaç vardı. Darbe aynı zamanda Atina'nın "Türkiye Kıbrıs'a müdahale ederse kendisiyle savaşırız" balonunu da söndürecekti.

8 Ağustos bir cumartesiydi. 9 Ağustos bir pazar. Dünya ve siyasileri hafta tatilindeydiler. Jetlerimiz Rum mevzilerini ilk, cumartesi günü bombaladılar. "Ne oluyor?" demeye kalmadı, 64 jet pazar günü mevzileri tekrar ateşe verdiler. Ortalık karışmış, Papaz ve Atina şaşırmıştı. Ankara'ya mesajlar yağıyor, bir yandan Amerika, diğer taraftan Rusya bombardımanı durdurmamızı istiyordu.

Halbuki bombardıman kararımızı biz, Amerika'ya çıtlatmamış değildik. İsmet Paşa kararı Bakanlar Kurulunda oya koymuş, bütün eller lehte kalkmıştı. Erkin, Büyükelçi Hare'i çağırdı ve kendisine hava müdahalesinin haberini ulaştırdı. Bombalanacak olanlar askeri hedeflerdi. Bir önceki olaylardan dolayı mahçup durumda olan Hare, Adadan gelen haberlerin abartılı olduğunu söylemekle yetindi. Acaba daha barışçı bir yol bulunamaz mıydı? Erkin, Büyükelçiye Erenköy'e ait yeni çekilmiş resimleri gösterdi. Hare'in itirazı o kadarla kaldı. Fakat şimdi, dünya kamuoyuyla birlikte Amerika da eteğimize yapışıyordu. Yunanistan'ın durumu ise daha fenaydı: Papazı, kendilerinden habersiz böyle bir saldırıya geçip Türk müdahalesini davet ettiğinden ötürü kınıyorlardı. Atina tabii, Türkiye'yle bir savaşı göze alamamıştı.

Bombardımanı pazartesi günü durdurduk. Bu, İsmet Paşayla Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel arasında şekerrenk bir olaya yol açtı. Tansel bombardımanların devam etmesi için ısrar ediyordu. Hava Kuvvetleri de sanki aşka gelmişti ve bu fırsat, uzun süredir aranılan fırsattı. Ama İsmet Paşa için önemli olan, Türkiye'nin hem bu müdahaleyi yapması, hem de Birleşmiş Milletlerden bir kınama almamasıydı. Müdahale tadında bırakıldığı takdirde yakamızı Birleşmiş Milletlerden sıyırmamız mümkün olacaktı. Tansel, Kıbrıs davasının çözümlenmesi için pratik bir çare bulmuştu: Makarios'un evini bombalayacaktı. İsmet Paşa onu azarlamak zorunda kaldı,

"Haydi bakayım, sen daha çocuksun. Bombardımanı keseceğiz..." dedi.

Tansel boyun eğdi tabii ama, bundan hiç hoşlanmadı.

Makarios bunun üzerine Rusya'ya biraz daha yaklaştı. Amerika'ya şantaj yapıyordu. Atina, şantajda başlıca yardakçısıydı. Amerika'ya "Aman, Papazın suyuna gidelim" telkinini başarıyla yutturuyordu. İsmet Paşa, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri düzelttiği takdirde Makarios'un elindeki bu kozu da alacağını biliyordu. Kremlin Türkiye'yi elbette ki Kıbrıs'a tercih edecekti.

Etti de...

Ben Rusya'ya ilk defa Erkin'in ziyaretini izlemek için gittim. Davet edilen İsmet Paşaydı. Rijof Türk politikasındaki değişikliği görür görmez böyle bir daveti yapmıştı. İsmet Paşa, Başbakandan önce Dışişleri Bakanının gitmesini uygun gördü. Bu sırada Sovyetler Birliği de ziyaretin havasını kolaylaştıracak bir adım atmıştı: Dışişleri Bakanı Gromyko, Kıbrıs sorununun çözüm şekli olarak bir federasyon şeklini öne sürmüştü. Erkin, müzakerelerde bir hedefimize daha vasıl oldu. Ortak bildiride Rusya da, mevcut antlaşmalara saygı gösterilmesi tezini kabul ediyordu.

Türkiye'nin dış politikası, sonradan Ürgüplü ve Demirel tarafından da bırakılmayacak bir dönemecini almıştı.

ALTINCI BÖLÜM

BİR DÖNEMİN SONU

I

Türkiye Dışişleri Bakanının Moskova'yı ziyaret etmesi kararı, fiilen, İsmet Paşa Washington'dan döndükten sonra verildi. Bunun, İsmet Paşa Sovyetler Birliği'yle ilişkilerin ılıklandırılmasını, Johnson'dan Türkiye'nin gördüğü muamele üzerine istediği manasına alınmaması lazımdır. Biz İsmet Paşayla Türk-Rus ilişkileri sorununu çok görüşmüşüzdür. Onun için, sanıyorum, İsmet Paşanın bu konuda ne düşündüğünü anlatabilirim.

İsmet Paşa daima, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir düşmanlık politikası gütmemesinden yana olmuştur. Bundan dolayıdır ki, İsmet Paşanın cumhurbaşkanlığı devresinden itibaren, dış politikamızdaki her gelişmede Sovyetler Birliği'yle ilişkilerimiz "mahfuz tutulmuştur". Yani, ayrıca gözetilmiştir. İsmet Paşanın 2. Dünya Savaşından sonra Türkiye için düşündüğü dış politika tam bir tarafsızlık politikasıydı. Hiçbir bloka girmeyecekti, bütün blok liderleriyle dost kalacaktı. İsmet Paşa derdi ki:

"Buna Stalin imkân bırakmadı ve ben, bu imkânı bulamadığımızdan dolayı son derece müteessir olmuşumdur."

Stalin'in Türkiye üzerindeki isteklerini, bizim buna nasıl hayır dediğimizi, Truman'ın, aklı başına geldiğinde bize yardım elini uzatışını, Marshall Planına dahil edilmemizden NATO'ya alınmamıza kadar cereyan eden olayları burada uzun uzadıya anlatacak değilim. (Bk. "Türkiye Üzerinde 1946 Kâbusu" – Metin Toker - Akis Yayınları) Mademki İsmet Paşanın son başbakanlık yıllarının hikâyesini aktarıyo-

rum, söyleyeceğim şudur: Başbakan İsmet Paşa, bizimle dostluk isteyen bir Sovyetler Birliği buldu. Stalin hem ölmüştü, hem de kirli mirası Kremlin'in yeni egemenlerince reddedilmişti. Moskova bizimle eski, dostça ilişkilerini tekrar kurmak istiyordu. Sorumlunun Stalin olduğunu da kabul ediyordu. Düşmanlık artık sona erdirilmeliydi.

Bu tezi, o tarihlerde Sovyetler Birliği'ni Ankara'da temsil eden Rijof bana çok söylemiştir. Fakat İsmet Paşa dış politikada değişikliklerin, bilhassa önemli noktalarda, "hava meselesi" sayılması gerektiği inancındaydı. Yıllarca, Stalin'in ültimatomundan bu yana, kamuoyu bir Rus düşmanlığı ve Amerikan dostluğu havası içinde kalmıştı. Bunu bir anda tersyüz etme olanağı yoktu.

Havayı, Sovyetler Birliği'yle tekrar dost olmak ortamına Teksaslı Johnson'un Türkiye'ye karşı uyguladığı ve bir sığır çobanının uygulamayacağı kaba politika soktu. Amerika'nın tutumuna karşı Türk halkındaki tepki öylesine büyüktü ki Moskova'yla ilişkilerin yeniden normalleştirilmesi hiçbir tepkiye yol açmayacaktı. Hatta bu, dış politikanın inceliklerinden habersiz dahi olsalar, kitlelerin desteğine sahip olacaktı. Tabii bunun bir önkoşulu vardı: Böylesine nazik bir devrede Rusya'nın da anlayışlı davranması.

Kremlin'in bu çeşit sorunlarda Beyaz Saraya kıyasla çok daha basiretli hareket ettiği, incelikleri daha iyi kavradığı bir gerçektir. Ben yıllarca, Amerikan aleyhtarlığının çok kuvvetlenip eline kozlar da geçirdiği devrelerde, örneğin meşhur ve –Kıbrıs işinden sonra– Türkler için çok antipatikleşmiş 6. Filoyu Amerika'nın Türk limanlarına illa da göndermekteki ısrarını hiç anlamamışımdır.

Tabii, anlamadığım başka bir nokta da, Türk hükümetinin bu takt hatasına karşı sesini neden yükseltmediği ve böylece, bağımsızlığımızın ciddi şekilde ipotek altında olduğu iddialarını neden haklı gösterdiğidir. Ben İsmet Paşayı zerrece tanıyorsam, o sesini yükseltirdi ve aslında, gerçek ve etkili bir Amerika'yla dostluk taraftarının yapacağı da bu olurdu. Ama kim bilir, belki de İsmet Paşanın değişmesini Amerikalılar, Türkiye'de onun yerini böyle bir iktidar alsın diye istemişlerdir.

Biz gene Rusya'ya gelelim.

Feridun Cemal Erkin Moskova'ya 1964 Ekiminin 30'unda geldi. "Geldi" diyorum, zira Abdi İpekçi ile ben Varşova'da geceledikten sonra –Krokodil adlı kulüpte votkalı, fakat uykusuz bir gece– aynı günün sabahı Rus başkentine varmıştık. Ruslar Türkiye Dışişleri Bakanını gayet dostane karşıladılar. Ankara'ya özel uçak göndermişlerdi. Uçağa Türkçe bilen hostes koyma inceliğini bile göstermişlerdi. Gromyko tabii alandaydı.

Bu sırada bütün dünyanın gözü Moskova'daydı ve Türkiye ile Rusya arasında nelerin geçtiğini herkes merak ediyordu. Sanırım en doğru sözü, o sıralarda Teksaslı Johnson ile bir seçim yarışmasının içinde bulunan Goldwater, Erkin'in Rus başkentine vardığı gün söylediği bir nutukta ifade etmiştir. Cumhuriyetçilerin adayı şöyle diyordu:

"Başkan Johnson seçim kampanyasını, şahsi iktidarı için bir sirk ve bir sokak gösterisi haline çevirdi. Türkiye 25 yıldan beri ilk defa olarak ticari ve kültürel ilişkilerini geliştirmek için Moskova'ya bir heyet gönderiyor. NATO'nun doğu kanadının bekçisi olan Türkiye bizim geleneksel ve sadık müttefikimiz, komünist emperyalizmin geleneksel can düşmanıdır. Fakat şimdi Lyndon kahkaha atarken ve Lyndon sokaklarda oy peşinde koşarken NATO'nun bu büyük dayanağı ve hür dünyanın bu büyük müttefiki, Sovyetler Birliği'yle bir yakınlaşmanın zamanı geldiği kanaatindedir. İddia ediyorum ki Lyndon Johnson'un devlet gemisindeki kararsız eli bize bir müttefiki soğuk savaşın önemli bir safhasında kaybettirmiştir."

Tabii bu sözlerde bir rakibin rakibe karşı hücumu vardı ve Amerika, Türkiye'yi müttefik olarak kaybetmiyordu, ama 25 yıllık buzların çözülmesi, kuşkusuz Johnson'un tutumu sonucuydu.

Moskova'da görüşmeler cumartesi günü başladı. Biz, ilk konuşmaları heyecanla takip ettik. Zira, hem Rusların ne söyleyecekleri, hem de bizim buna ne karşılık vereceğimiz belliydi. Merak konusu, bizim yanıtımız üzerine Rusların tutumuydu. Ruslar NATO'yu bir tecavüz paktı sayıyorlar ve Türkiye'nin bundan çıkmasını istiyorlardı. Türkiye'deki NATO ve Amerikan üsleri Sovyetler'in güvenliğini tehdit etmekteydi. Bunlar tasfiye olunmalıydı. Türkiye ancak bu dav-

ranışlarla Sovyetler Birliği'ne karşı dostça duygular beslediğini kanıtlayabilirdi.

Heyetimiz –Erkin'in yanında deneyimli Genel Sekreter Halûk Bayülken ve kuvvetli bir ekip vardı, Moskova'da da bizi artık Hasan Işık temsil ediyordu– Türkiye'nin tavrını gayet açık olarak izah etti. Biz NATO'nun üyesiydik ve bunu bir savunma paktı olarak görüyorduk. Türkiye'nin batı savunma sistemi içine hangi olayların sonucu girdiğini herhalde Sovyetler Birliği bir tartışma konusu yapmak istemiyordu. NATO ve Amerikan üslerine gelince, bunlar da aynı sistemin gerekleriydi. Türkiye bu sistemi terk etmek niyetinde olmadığına göre Sovyetler Birliği'nin arzularını yerine getirmesi olanaksızdı. Ama Sovyetler Birliği emin olabilirdi ki, Türkiye, Rusya'ya karşı asla bir saldırının sıçrama tahtası olmayı kabullenmeyecektir ve Türk topraklarındaki üslerden Rusya'ya karşı bir saldırı gelişmeyecektir. Sovyetler Birliği, statüsü bu olan bir Türkiye'yle dostluğu geliştirmek istiyorsa Türkiye elini uzatmaya hazırdı. Aksi halde, müzakerelerin burada bittiğini kabul etmek lazımdı.

Ruslar Türk heyetini cumartesi günü Leningrad'a "bir gezi için" postaladılar, heyeti pazartesi günü tekrar konuşma masasının başına oturttular. Böylece kendilerine 48 saatlik bir düşünme süresi sağlamış oluyorlardı. Ben Moskova'da kaldım ve havadan bir şeyler anlamaya çalıştım. Ruslar Türkiye'nin durumunu kavramışa ve kabul etmişe benziyorlardı.

Nitekim, böyle oldu. Rusya, bizim batı savunma sistemi içinde kalmamızı, NATO üyeliğinde devam etmemizi, üsleri kaldırmamamızı karşılıklı dostluğun geliştirilmesine engel saymadı. O günden itibaren kuzey komşumuzla ilişkilerimiz hep bu çerçeve içinde cereyan etti.

İsmet Paşa, Moskova'da alınan sonuçtan son derece memnun kaldı.

II

1964'ün Kasımında Türkiye'nin politikasında yeni bir unsur belirdi. Bu, Süleyman Demirel adında, o tarihlerde 40

yaşında bulunan, adı sanı pek işitilmemiş bir mühendisti. AP Genel Başkanı oldu.

Ragıp Gümüşpala'nın bir kalp krizi sonucu ölerek AP Genel Başkanlığını boş bırakması kulislerde yoğun bir faaliyete yol açtı. Ragıp Gümüşpala iyi adamdı, hoş adamdı, ama politikanın "p"sinden anlamıyordu. Hele yakın müşavirleri evlere şenlik kişilerdi. Daha Meclisin açıldığı günlerde, bir AP – CHP koalisyonu ufuktayken ve buna çalışılırken İstanbul AP listesinden bağımsız milletvekili olmuş Malik Yolaç, Gümüşpala'yı elinden tutup İsmet Paşa ile görüştürmek üzere Meclisin bir odasına götürmüştü. Gümüşpala kapıdan kaçmıştı. Daha sonraları, hükümeti kurma görevi kendisine verildiğinde buna da cesaret edememişti. Halbuki 3. kabineyi onun kurması pekâlâ mümkündü. Bölükbaşı kendisini destekliyordu. Sonradan İsmet Paşanın CHP kabinesini desteklemiş bulunan bağımsızlar da Gümüşpala'ya, bir hükümet oluşturduğu takdirde güvenoyu vereceklerini bildirmişlerdi. Fakat Gümüşpala işin içinden çıkamadı.

Süleyman Demirel adının AP Genel Başkanlığı için nasıl bulunduğunu herkes kendine göre yazmıştır. Benim burada söylemem gereken nokta, genç mühendisin bir yandan büyük özel çıkarların, öte yandan Amerikan çıkarlarının temsilcisi olarak politika sahnesinde belirdiğidir.

Bu kadar değil.

Demirel aynı zamanda hem Çankaya'nın, hem de Türk Silahlı Kuvvetlerinin tercihli adayıydı. AP'nin Saadettin Bilgiç takımının eline geçmesi bu dört kuvvetin dördünü de ürkütüyordu. Buna karşılık mahir Demirel herkesin yüreğine su serpmesini bilmişti. AP'nin büyük kongresinin tam arifesinde yaşanan bir olay genç mühendisin şansını çok arttırdı. Genelkurmay Başkanı Sunay, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanı sıfatıyla, Genelkurmay Başkanı olarak bağlı bulunduğu Başbakanı atlayarak Meclis Başkanlığına bir mektup gönderdi. Sonradan "Sunay Mektubu" diye adlandırılan bu belgede Sunay, Türk Silahlı Kuvvetlerinin birtakım hareketler karşısındaki tedirginliğini dile getiriyor, bunlara karşı tedbirler alınmasını Meclisten istiyordu. Şikâyet konusu hareketler intikamcı davranışlar, 27 Mayısa ve orduya karşı tekrar başlamış saldırılardı. Bunu yapanlar AP'li çev-

reler ve bazı milletvekilleriydi. Bunlar, genellikle "Bilgiç takımı"nın mensuplarıydı. "Sunay Mektubu" üzerine alışıldığı gibi, parti liderleri Çankaya'da Gürsel'in başkanlığında toplandılar, gene alışıldığı gibi, 27 Mayısa bağlı, Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı saygılı bulunduklarına dair yemini billah ettiler. Bu yeminlerin tabii hiçbir önemi yoktu. Fakat "Sunay Mektubu" AP'nin birkaç gün sonra toplanan büyük kongresinde, akıllı bir propaganda mekanizması tarafından Bilgiç'in seçilmemesi ve Demirel'in seçilmesi için silah haline getirildi. Bilgiç seçilirse, işte, AP ile ordu karşı karşıya getirilecekti. Halbuki Demirel orduyu rahatlıkla sakinleştirecek kabiliyetteydi. Bu propaganda, "Çankaya'nın Adamı" Nâsır Zeytinoğlu'nun şahsen giriştiği temaslarla kuvvetlendirilince Bilgiç AP Genel Başkanlığını Demirel'e kaptırdı.

Zaten başta Hürriyet, büyük basın da genç mühendisten yanaydı ve Bilgiç'e antipatiyle bakıyordu. Gerçi örgüt onu destekliyordu, ama örgütün kamuoyu ağırlığını kendi üzerinde hissetmemesi olanaksızdı. Delegeler de nihayet o kamuoyunu oluşturan toplumun içinde yaşıyordu. Bu özellik daha sonraları da politikadaki önemini değişik vesilelerle kanıtlamıştır.

Demirel'in, politika sahnesine ilk çıkışında yeterince değerlendirildiğini pek sanmıyorum. İsmet Paşanın etrafındaki çok kimse "Bundan da lider olur mu?" diye burun kıvırıyordu. Tesadüf bu ya, bunların çoğu, "Bundan da bakan olur mu?" diye kendisine burun kıvrılanlardı. İsmet Paşa daha dikkatli ve daha ihtiyatlı davrandı. Demirel'de birtakım "komisyoncu meziyetleri" bulunduğu zaten hemen belli oldu. AP Genel Başkanı sıfatını kazanır kazanmaz spektaküler ziyaretlere, temaslara girişti. Hatta MBK Grubuna gitti ve Tabii Senatörlerin de yüreğine su serpti. Kendi yönetimindeki AP'den onlara hiçbir kötülük gelmezdi. –Sahiden de Tabii Senatörlük statüsünü o değil, 12 Eylülün askerleri kaldırdılar.–

Ülkede Demirel'in AP Genel Başkanı olmasıyla âdeta bir ferahlık havası yaratılmış, bir karamsarlık ortadan kalkmıştı. Tabii bunda Demirel'in kudretli desteklerinin rolü büyüktü.

İsmet Paşa kendi hükümeti üzerine eğilme ihtiyacını o zaman duydu. Ortaya büyük iddialarla, "Reform Kabinesi"

adı altında çıkmış olan bu hükümet, bilhassa çok bakanın cılız kişiliği dolayısıyla ciddiye alınmıyordu. Bakanlık fazla ucuzlamıştı. Önüne gelenin yüreğinde artık bakanlık yatıyordu. Herkes "O olduktan sonra, benim nem eksik?" havasındaydı ve bu yüzden kabine, kendi partisi içinde, CHP grubunda bile kesinlikle tutulmuyordu. Grup kaynıyordu.

İsmet Paşa bunu gördüğünden dolayı aralık başında harekete geçti. O günler dillerdeki yeni slogan "Büyük Kabine" lafıydı. CHP grubu genç bakanları yeterli bulmuyordu. Başbakan, grubun "büyükler"ini göreve çağırdı.

Bunda, bir sinirliliğin de rol oynadığını sanırım. İsmet Paşa kendisi bunca sorunla uğraşırken, gruba da hükümetine çelme takmasından, şikâyet havası yaymasından, moral bozduğundan kızgındı. İsmail Rüştü Aksal'ı çağırdı. Ona Başbakan Yardımcılığını teklif etti. Aklındaki, Başbakan Yardımcılıklarının sayısını üçe çıkarmaktı. Aksal, her zamanki gibi mazeret söyledi, reddetti.

İsmet Paşa Feyzioğlu'nu çağırdı. Ona da Başbakan Yardımcılığı teklif etti. Feyzioğlu da reddetti. Onun arzusu, aslında, hükümetin başarılı olmasından çok olmamasıydı. O takdirde, kendi kanısınca, vaktiyle bir AP – CHP koalisyonu istemiş bulunması haklı çıkacaktı. İsmet Paşa Nihat Erim'e de teklifte bulundu. Erim de kabul etmedi. Doğrusu ya, batmak üzere olduğu hissedilen bir çürük tekneye binmek isteyenler fazla değildi. Bunlar kendilerini yıpratmaktan korkuyorlardı. İsmet Paşa da, bakanlarının en zayıfları olduğundan dolayı istifa ettirtmiş bulunduğu üç hükümet üyesinin yerine çapları onlardan yüksek sayılmayacak üç kişiyi koydu, onlarla yoluna devam etti. Bunların biri, bakan olmak için partisi YTP'den birkaç gün önce istifa etmiş bulunan Mahmut Vural'dı.

Tabii bu, İsmet Paşanın tecrübesinden hiç beklenilmeyen bir takt hatasıydı. Hem YTP'yi hem de bağımsızları böylece fena halde gücendirmiş oluyordu.

Allah rahmet eylesin, bu olaydan sonradır ki, İzzettin Turanlı, o kendine özgü konuşma tarzıyla:

"Abi, biz Mukaddes İttifakı kurduk. Paşa babamızı deviriyoruz. Paşa babamızı severiz ama, ne yapalım, devireceğiz" der ve kahkahalarından birini atardı.

Zaman, 1965 yılının başlarıydı. İzzettin Turanlı başkentin renkli simalarından biriydi. İşadamıydı. Mühendis ve müteahhit. Bir de gazete çıkarıyordu ve Rüzgârlı Sokakta, Akis'in binasında kiracımızdı. Gazetesi orada basılıyordu. Onun için sık sık, hemen her gün görüşürdük. Ya o bana gelirdi, ya ben onun Yenişehir'deki bürosuna giderdim.

Turanlı, Süleyman Demirel'in yakın arkadaşıydı. Bir ortağı vardı: Türkiye'de çok taş kaldırıldığında altından çıkan başka bir işadamı, Şellefyan. Üçünün, vaktiyle beraber iş yaptıklarını söylerdi.

"Ooo, abi, biz çok para kazandık..." derdi.

Büyük zevklerinden biri, yanında konuk varken telefonda özel bir numara çevirip karşısındaki "Süleyman" ile konuşmaktı. Bu zevkini uzun süre, Demirel Başbakan olduktan sonra da devam ettirdi. "Mukaddes İttifak" dediği, Turanlı-Demirel-Zeytinoğlu ittifakıydı. Bir süre sonra yanlarına Osman Bölükbaşı'yı da aldılar. Hedef İsmet Paşayı devirmek ve İsmet Paşasız bir hükümet kurmaktı.

Tuhaftır, İsmet Paşaya karşı girişilen hareketleri hemen günü gününe haber almışımdır. Mukaddes İttifakın mensupları orada, burada, bilhassa İzzettin Turanlı'nın yazıhanesinde toplanıyorlar, Meclis içinde meşru bir "hükümet darbesi"nin hazırlıklarını yapıyorlardı. Aralarında sadece Turanlı, bundan amatörce bir zevk alıyordu. Ötekilerin hepsinin kendilerine göre hesapları vardı, en masumu, Bölükbaşı'nın hesabıydı. İsmet Paşasız bir hükümet kurulamadığı sürece demokrasinin tam yerleşmiş olduğunu söylemenin, Bölükbaşı için olanağı yoktu. O uğurda, şeytanla bile ittifak kurmaya hazırdı.

Nâsır Zeytinoğlu İsmet Paşanın devrilmesinde hem Çankaya için, hem kendisi için yarar umuyordu. Gelecek başbakan ister istemez zayıf bir kimse olacaktı ve onu Çankaya idare edecekti. Çankaya'yı ise o idare etmiyor muydu? Kendi şahsına ise, İsmet Paşadan Gürsel'in alamadığı bir post düşecekti: İçişleri Bakanlığı. Zeytinoğlu MBK idaresi sırasında bir süre bu görevde bulunmuştu ve görevin tadı damağında kalmıştı. Fakat Ürgüplü kabinesi kurulduğunda Gürsel böyle bir teşebbüse yeni Başbakanın da nezdinde girişti, ondan da hayır yanıtı aldı.

Hesapların en doğrusunu Süleyman Demirel'in yaptığı sonradan ortaya çıktı. O yıl seçim yılıydı. AP için seçime bir iktidar partisi olarak gitmek oy şansını arttıracaktı. Kitlelerde hâlâ "İktidarı AP'ye vermezler" endişesi vardı. Bu, oylarını değerlendirmek isteyen ve fazla fanatik sayılamayacak kimselerin sandık başındaki tutumlarını ister istemez etkiliyordu. İsmet Paşa devrilebilirse AP, kuşkusuz tek başına iktidara gelmeyecekti. Bu, bir bakıma iyiydi de: İktidar yıpratmasına AP uğramayacak, Demirel "Bu bir AP iktidarı değildir" diyecek ve seçim kampanyasının ana temasını işleyecekti: "Oyunuzu bize verin ki tek başımıza iktidarımızı kurabilelim..."

Demirel'in, Gümüşpala'ya üstünlüğü Mukaddes İttifakın girişimlerinde ortaya çıktı. Bir defa, o müthiş "komisyoncu meziyeti" ile muhataplarına, kendisini nasıl görmek istiyorlarsa öyle görünüyordu. Yumuşaktı, sinirsizdi, uyuşmacı idi. İzzettin Turanlı'dan onun, Ekrem Alican ile karşı karşıya gelmelerini dinlemişimdir ve doğrusu ya, bu manzarayı gözlerimin önünde kolaylıkla canlandırmışımdır. Çalımlı, kendini beğenmiş, bu "acemi politikacı"yı küçümseyen, engin tecrübesine pek güvenen YTP Genel Başkanıyla gözlerinde Anadolu'nun meşhur "çarıklı erkânıharp" tipinin kurnazlık ışıkları parıldayan genç AP Genel Başkanı!

Süleyman Demirel'e kendisini "nasıl" değil, ama "nerede" devirebileceğini söyleyen, bizzat İsmet Paşa olmuştur. Demirel'in sonradan bol bol kullanacağı "Bulun 226'yı, devirin beni!" sözünün temelinde yatan da budur. Süleyman Bey o sıralar olmasa bile sonraları, İsmet İnönü'den çok şey öğrenmiş bulunduğunu hiç saklamamıştır. Hatta bununla, kendisine güveni arttığında övünmüştür bile. Demirel şöyle demiştir sık sık:

"Protokol kimseyi küçültmez lafını ben İsmet Paşadan duymuşumdur."

İsmet Paşanın başbakanlıktan düşürülmesi hususunda Demirel'in kafasındaki ilk kıvılcım Çankaya'daki bir zirve toplantısında çakmıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel liderleri gene, bir sorunu konuşmak üzere o sayısız "yuvarlak masa konferansları"ndan birine çağırmıştı. Toplantıya Başbakan İnönü, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de bu sıfatlarla

katılmıştı. Laf döndü dolaştı, hükümetin eleştirilmesine geldi. İnönü buna karşı çıktı. Dedi ki:

"Bakınız, hükümeti beğenmiyorsunuz, tenkit mi ediyorsunuz? Bu, sizin tamamıyla hakkınızdır. Ancak bunun yeri burası değildir. Gelirsiniz Meclise, hesaplarımızı orada görürüz."

İşte bu sözdür ki, AP'nin genç ve yeni genel başkanına bir gerçeği gösterdi. Öyle ya, bir hükümet ancak Mecliste, oyçokluğu sağlayarak düşürülebilirdi. Bunun başka yolu yoktu. Ama Meclise gidildiğinde AP'nin tek başına elinde buna yetecek oy yoktu. O halde önce bu sayıda oy derlenmeliydi. Nereden derlenecekti? Elbette ki CHP dışındaki öteki partilerden. İzzettin Turanlı'nın Mukaddes İttifak dediği hareket bu amaçla başlatıldı.

1961'den itibaren İsmet İnönü'nün kurduğu hükümetler 1965'te Türkiye'ye öyle bir ortam sağlamışlardı ki birtakım kuvvetlere güvence vermek için İsmet Paşanın kendisi artık mutlaka lazım değildi. Bunlar, ki başlarında silahlı kuvvetler geliyordu, bir güvence ihtiyacını hâlâ hissediyorlardı. Ancak bunu, bazı koşullarla başka kombinezonlarla da bulabilirlerdi. Bir defa ordu, Talât Aydemir'in iki sergüzeşt teşebbüsünün İnönü tarafından bastırılmasından sonra "emri komuta zinciri" altına daha fazla girmişti. Sunay otoriteyi eline almıştı. Çankaya'da Gürsel'in bulunması da başka bir rahatlık sebebiydi. Zeytinoğlu etkeni burada önem kazanıyordu.

İsmet Paşayı devirmenin ve İsmet Paşasız bir hükümet kurmanın tehlikesi kalmamıştı. Demokrasinin kuralları içinde gerçekleşecek böyle bir girişimi silahlı kuvvetlerin engellemeyeceği görülüyordu.

AP'nin yeni genel başkanı bu hususa doğru teşhis koydu.

Demirel'in bir diğer doğru teşhisi, girişimin İsmet Paşa tarafından önlenmeyeceği, sabote edilmeyeceğiydi. Zaten AP Genel Başkanı, bulacağı ortaklarının aksine, İsmet İnönü'ye düşmanca değil, dostça yaklaşma taraftarıydı.

İşin aslı da buydu. 1965'in başlarında ben de İnönü'de yılgınlık veya bezginlik sayılmasa bile bir bıkkınlık seziyordum. Âdeta, bu işin üzerinden alınması onu da rahatlatacak gibiydi. Sadece Gümüşpalalar, Alicanlar, Dinçerler veya

Oğuzlar değil, kendi partisi içindeki birtakım insanlar da onu yormuşlardı, yoruyorlardı. Onların gösterdikleri anlayışsızlık bu bunalımlı dört yıl içinde İsmet Paşayı en fazla kızdıran husus oldu. Ben zaman geçtiğinde o günleri Fransa'da General de Gaulle'ün son günlerine benzetmişimdir. De Gaulle de, görevinden ayrılmayı kendisi istemiş, âdeta kendisi hazırlamıştır.

Onun içindir ki İnönü, İzzettin Turanlı'nın Mukaddes İttifakına karşı fazla bir karşı oluş göstermemiştir. Göstermeseydi bir başarı şansı olur muydu? Eğer kışkırtıcılığa kalkışsaydı, bunda hiçbir kuşku yoktur. Ama kendi eliyle hazırladığı "demokrasiye tekrar geçiş"i baltalayacak bir davranış İsmet Paşadan beklenebilir miydi?

Elbette ve kesinlikle hayır.

Demirel'in kendi müstakbel ortaklarıyla uğraşısı, onları organize etmesi daha zor oldu.

Hani bir hikâye vardır. İstanbul küçükbeylerinden birinin canı Anadolu'da bir köylüyle eğlenmeyi çekmiş. Köylü, sigarası için ateş isteyince cebinden elektrik fenerini çıkartmış. Köylü camın üstünden sigarasını yakmaya çalışırken küçükbey içinden, kırılırcasına gülermiş. Köylü uğraşmış uğraşmış, tabii sigarayı yakmayı başaramamış. Ayrılmışlar. Küçükbey düşünürmüş:

"Şu köylüler ne alık oluyorlar..."

Köylü ise kahkahayı basmış:

"Enayinin pilini bitirdim..."

İsmet Paşa Hükümetini devirmek hazırlıklarında köy çocuğu, politikada yeni Süleyman Demirel ile usta Alican ve usta Oğuz'un, Dinçer'in durumları aşağı yukarı böyle oldu. YTP'nin de, CKMP'nin de umacısı AP idi. Zira seçimlerde aynı müşteriyi elde etmek istiyorlardı. Alican ve Dinçer düşündüler ki AP'yi kendileriyle birlikte bir hükümet kurmaya itmek demek onun kuyusunu kazmaktır. AP saygınlığını kaybedecektir. Zira koalisyona o kumanda edecektir. Sorumlu o görünecektir. Parsayı ise YTP ile CKMP toplayacaklardır. Tabii bu arada, ortak olarak iktidarda bulunmaları, her iki partinin de seçim çalışmalarını, kampanyasını kolaylaştıracaktır.

Şubat başlarında Mukaddes İttifak, işi tamamıyla pişir-

mişti. İzzettin Turanlı telefonu bana açtığında daha gevrek gülüyor,

"Tamam abi, tamam. Paşa babanın suyunu kaynattık" diyordu.

Demirel, eline geçirmiş olduğu odunlarla, kaynayan bu suyun ateşini sonuna kadar yüksek derecede tutmayı başardı. Bir defa, Meclisin, daha doğrusu milletvekillerinin bir özelliği büyük kozuydu. Yeni seçimlere pek az zaman kalmış olduğu halde, hiç olmazsa bir nebze o sihirli bakan koltuğuna kurulmak, çok kimsenin aklını başından götürüyordu. İsmet Paşa kabinesi bu bakımdan, bütün umutları kıracak derecede kısırdı. Bir defa, ancak bağımsızlara açık bir CHP hükümetiydi. Ne bir AP'liye, ne bir YTP'liye, ne bir MP'liye, ne de bir CKMP'liye en ufak umut ışığı vardı. Halbuki o devrilir de yerine, bütün partililere bir turnike misali açık Dörtlü Koalisyon kurulursa, tekrar bir "bakanlıklar paylaşması" yapılacaktı. Bunu düşünen ve kendilerine zevkle "Ministrabl = Bakanlığa yakışan" payesini konduran milletvekilleri, liderlerini hararetle teşvik ediyorlar, iktidara ortak olmanın meziyetlerini anlata anlata bitiremiyorlardı.

1961-65 Meclisinde, söz ettiğim günler, küçük partilerin âdeta krallık günleri oldu. Bu Meclis, belki de bütün Meclislerin içinde transferi en bol Meclis sıfatını rahatlıkla kazandı. CHP'nin dışındaki partilerin kadroları öylesine süratle değişti ki, kim hangi anda neredeydi, bulup çıkarmak kolay olmuyordu. Daha ilk günlerde bu transferler, biraz da bakanlık umutlarıyla paralel gelişmeye başladı. YTP'den AP'ye atladılar. Olmadı. Bir grup, AP'yi terk etti. Bunların bir kısmı hemen YTP'ye geçti. Ötekiler bağımsızlığı tercih ettiler. Aralarından CHP'ye girenler oldu. CKMP ile MP birbirlerinden koptular. İkisinden de AP'ye transferler görüldü. Sular durulup da AP, Süleyman Demirel'in başkanlığında belini doğrultunca haydi, bu sefer bilhassa bağımsızlarla YTP'liler ona doğru koşuştular.

Şimdi pek iyi hatırlamıyorum, Meclis albümleri her yıl mı düzenlenmektedir. Fakat hatırladığım, İsmet Paşanın, bilhassa başbakanlık günlerinde ve önemli oylama konuları Meclise gelecekken Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'a "Kim neredeydi?" listeleri hazırlattığıdır. Necdet Calp bu listeleri

her defasında yeni baştan düzenlerdi, zira bir önceki liste kendisinden sonrakini katiyyen tutmazdı.

Hatta, hazırlanış tarihleri arasında ancak birkaç haftalık fark bile bulunsa...

Milletvekilleri balıklar gibi, bir o ağa, bir bu ağa, bütün devre arasında seğirtip durdular. Kimlerin dört yıl boyunca aynı partide kaldıklarını saptayanlar, herhalde güldürücü sonuçlar alacaklardır ve kalıcıların sayısının fazla bulunmadığını göreceklerdir.

Küçük partilerin krallık günlerini Mukaddes İttifakın hararetli günlerinde yaşadıklarını söyledim, çünkü "ihtimal hesapları" bakımından bakanlık dağıtma konusunda avantajı onlar ellerinde tutuyorlardı. AP nihayet kalabalık bir partiydi. Talih kuşu orada, konacak çok baş bulacaktı. Buna karşılık yeni kabinenin, örneğin MP kontenjanına girmek için Bölükbaşı'nın bir sırt sıvazlaması, YTP kontenjanına girmek için Alican'ın ender tebessümlerinden biri yeterliydi. Hatta bunlar –ve CKMP'liler– cılız kadroları içinde bakan yapacakları kimseleri bulmakta güçlük çekeceklerdi.

Bakanlık için yarış, tabii, müstakbel koalisyonun başka bir özelliğini doğurdu. Partiler, 4. hükümete eş sayıda bakan ile katılmak istiyorlardı. Bu kavga vaktiyle CHP – YTP – CKMP koalisyonu sırasında da yapılmıştı ve kavganın motorları gene "ministrabl" kişilerdi. İnönü reddetmişti. Fakat bilhassa Demirel'in, İsmet Paşa kabinesini devirip yerine AP'li bir hükümet kurma arzusu öylesine kuvvetliydi ki, öteki partiler bu tür ödünleri rahatlıkla alabileceklerinden emindiler. İzzettin Turanlı şöyle diyordu:

"Abi, yaman adam şu bizim Süleyman. Müzakere ederken bir görmelisin onu. Hiç kızmıyor. Sinirlenmiyor. Daima alttan alıyor. Ne yaparlarsa, ne derlerse tahammül ediyor. Çünkü hedefi parsayı toplamak. Toplayacak da. Paşamızın suyu kaynıyor abi, kaynıyor..."

Sonra, bir kahkaha daha atıyordu.

Demirel hakkında aynı çeşit, "iyi çocuktur" inancı besleyen bir başkası Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'di. Demirel onunla da temaslarında, İsmet Paşanın bıraktığı duygulardan bambaşka bir duygu bırakıyor ve Gürsel'e,

"Oh, dünya varmış yahu!" dedirtiyordu.

Neydi o, katı ve inatçı, laf anlamaz İsmet Paşadan çektikleri... Bir Genelkurmay Başkanını adama değiştirttirememişti. Halbuki AP'nin yeni genel başkanı, partisi İsmet Paşanın partisinden çok daha kuvvetli bulunduğu halde, bir dediğini iki etmeyecek haldeydi.

Nitekim Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Ürgüplü Kabinesi kurulup çalışmaya başladıktan sonra bir gün, tüm gazeteciler arasında Başbakan Yardımcısından hep,

"Bizim Süleyman... Bizim Süleyman" diye söz edecek, Demirel içeri girdiğinde de "Oo, Süleyman..." diyecek ve onları pek güldürecektir.

Mukaddes İttifakın çalışmaları bu haldeyken İsmet Paşaya karşı çevreler de maskelerini yüzlerinden atmış, harekete geçmişlerdi. Bunların başında, Amerika vardı. Demirel ve Mukaddes İttifak İsmet Paşayı düşürmek niyetlerini ilan ettiklerinde Ankara'daki Amerika Büyükelçisi, AP ile CKMP genel merkezlerini gösterişli bir tarzda ziyaret etti. Oralarda Demirel ve Ahmet Oğuz ile görüştü. Böylelikle Amerika'nın Mukaddes İttifakın arkasında bulunduğu belirtiliyor, darbenin ortaklarına da Amerika'nın desteğine sahip oldukları hissettiriliyordu.

Tuhaftır, İsmet Paşaya karşı ne zaman bir tertip yapılsa bir Amerikalı Ankara'nın siyasi çevresinde boy göstermiştir. Aydemir olayında bu, Talbott idi. Kıbrıs konusunda Johnson'un parlak planını kabul edebilecek bir başbakan arandığında, gönderilen General Porter oldu. Şimdi, Hare sahnedeydi. Amerika Büyükelçisi, bilhassa gençlik kuruluşlarınca şiddetle protesto edildi ve "İstenmeyen Adam" ilan olundu. Böylelikle Kommer'e öncülük etti. İsmet Paşanın düşürülmesinden sonra Time dergisinin yazdıkları da "Amerika'nın hissiyatı"nı ifadè bakımından ilgi çekici oldu. Time, İsmet Paşa için "ihtiyar tilki" deyimini kullanıyor, Demirel'i ise "batılı kafada iktisatçı", "Amerikan tahsil ve terbiyeli" diye övüyordu. Time'ın dediği şuydu:

"Bugünlerde hemen herkesin yaptığı gibi İnönü Amerikan aleyhtarlığına oynamak suretiyle iç politikada kendisine sermaye teminine çalışmaktaydı. Birleşik Devletler, ihtilaflı Kıbrıs konusunda Türkiye'yi Yunanistan'a karşı tam manasıyla tutmayı reddettiğinden beri İsmet İnönü Rusya'yla

flört etmek suretiyle Birleşik Devletlere karşı istiklalini ispat etmişti."

Amerika'nın sevmediği de, işte bu "istiklal"di. Time şöyle de diyordu:

"Ümitsizlik işaretleri gösteren İnönü Hükümeti, Kıbrıs anlaşmazlığında Washington'un Türkiye'yi terk ettiğinden emin bir seçmen kitlesi önünde Amerikan aleyhtarı taktiklere başvurmuştu. Aynı zamanda, uzun süredir batının en sağlam müttefiklerinden biri olarak bilinen Türkiye Rusya'yla flörte başlamıştı. Türkiye'yle Rusya, AP tarafından ihanet vesikası olarak ilan edilen bir kültür anlaşması imzalamışlardı ve geçen ay Ankara bir Sovyet parlamento heyetini sıcak şekilde karşılamıştı."

Adı geçen heyete Podgorny başkanlık ediyordu ve Rusya, Kıbrıs konusunda Enosis'i kesinlikle reddedip federasyon tezimizi kabulleniyordu.

Podgorny'nin Ankara'yı ziyaretinde eğlenceli bir hikâye de cereyan etti. Sonradan Sovyetler Birliği'nde devlet başkanlığı görevini yapan Rus liderinin Türkiye'ye gelişi beklenilmedik bir olay değildi. Bu, karşılıklı ısıtılmış yeni ilişkilerin tabii bir sonucuydu. Nitekim daha sonraları, İsmet Paşa iktidarını takiben, çok daha yüksek düzeyde başka temaslar yapıldı. Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Gromyko, Sovyetler Birliği'nin Başbakanı Kossigin Türkiye'ye geldiler. Bir defa Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü Sovyetler Birliği'ne resmi ziyarette bulundu. İkinci defa, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel gitti.

Hani, Time'ın "Amerikan tahsil ve terbiyeli" diye ilan edip bunu Amerika'ya bağlılığının bir garantisi saydığı Süleyman Demirel.. Gelgelelim Süleyman Demirel, bu "günah"ı işlemiş dahi bulunsa gene, Amerikan basını tarafından "Türkiye'nin Amerika taraflısı başbakanı" diye anılacaktır. Ona güveniliyordu da İnönü, kişiliğinden dolayı kuşku ve tedirginlik uyandırıyordu. Amerika'nın o noktadaki anlayışı üzerinde biraz sonra duracağım.

Şimdi, Podgorny'nin Ankara'yı ziyaretinin yol açtığı eğlenceli hikâyeyi aktarayım:

Başbakan İsmet Paşa, konuk onuruna Meclisin büyük salonunda bir davet veriyordu. Süleyman Demirel AP Genel

Başkanı olmuştu ve o sıfatıyla ana muhalefet partisi lideriydi. Sanırım ilk defa böyle bir devlet toplantısında hazır bulunuyordu ve üzerinde, geniş yakalı, modası geçmiş bir smokin vardı. Biraz yabancı, biraz tutuk görünüyordu. Henüz, başını çok arkaya iterek de yürümüyordu ve başbakan olduktan sonra aldığı on beş-yirmi kilodan yoksundu.

İsmet Paşa bir ara kendisini şeref masasına davet etti. Onu, Rus konukla tanıştırdı. Tabii bu sırada gazete fotoğrafçılarının da flaşları parladı. Flaşlar, Demirel'in talihsiz bir pozunu yakalamıştı. Podgorny'nin önünde, bir devlet adamından ziyade bir metrdotel görünüşü içindeydi. Kıyafeti de, bu izlenimi kuvvetlendiriyordu.

Seçim zamanı gelip de Demirel, kampanya sırasında "Ortanın Solu – Moskova Yolu" sloganının değirmenine su taşımaya koyulunca CHP'liler bu fotoğrafı çıkarıp dağıtmaya koyulmasınlar mı? Üstelik CHP'yi tutan gazeteler de bunu sık sık yayımlamaya başladılar.

Antika –ve aslında hiçbir anlam taşımayan– fotoğraflar bizim seçim kampanyalarının demirbaş öğelerinden biridir.

Bana anlattıklarına göre, fotoğraf sonradan "basılması yasak eserler" arasına dahil edilmiş.

İnanılacak şey değil tabii...

III

Olayların burasında İsmet Paşa – Amerika ilişkileri üzerinde, geçici durumların ötesine kaymaya çalışarak ve temele inerek durmanın zaman kaybı olmayacağını sanıyorum. Bu bizi, dünyanın azgelişmiş ülkelerinin sorunları hakkında İsmet Paşanın düşüncelerine götüreceği gibi o yılların en fazla sözü edilen politikası, CHP'nin ortanın solu ilkesi hakkında da bazı ışıklara kavuşturacaktır.

İsmet Paşanın çoğunu yanında geçirdiğim ve bu kitaplarda hikâyesini anlattığım yıllar boyunca, kendisinin bir tek özelliğinin her durumda en fazla öneme sahip olduğunu gördüm: Devlet adamlığı. İsmet Paşa kuşkusuz ki tarihe çok taraflarıyla geçecektir. Çankaya'daki Pembe Köşkün bol camlı geniş salonunda duran imzalı fotoğraflar arasında bir

tanesi bu "çok taraf"ı iyi dile getirir. Fotoğraf, Amerika'nın eski Cumhurbaşkanı Lyndon Johnson'a aittir. Johnson, İsmet Paşaya, Amerika'yı ziyareti sırasında hediye etmiş olduğu resminin altına şu satırları yazmış:

"İsmet İnönü'ye. Asker, diplomat, devlet adamı, müttefik ve dost..."

Benim saptadığım, İsmet Paşaya askerliğinde de, diplomatlığında da, müttefikliğinde de, dostluğunda da devlet adamlığı karakterinin birinci planda etki yaptığıdır. Belki de bütün ömründe bir mücadeleyi en zor koşullarda yürütmek zorunda kaldığı DP devrinde bile, hatta hayatına kastedilirken, bazı silahları kullanmayı reddetmiştir. Bu silahlar, onun devlet adamlığı tarafına uygun düşmeyen silahlar olmuştur. Bunlarla rakibine çok zarar verebileceğini, onu fena halde zedeleyeceğini bildiği halde hiçbirine itibar etmemiştir. Hem de partisindeki en yakın yardımcıları onu sıkıştırdıkları, ricalarda bulundukları, bazen ona yalvardıkları halde...

Bu silahlardan biri, din konusunun istismarıdır. İsmet Paşa bir gün bana gülerek şöyle demiştir:

"Ben bunun dikâlâsını bilirim. Dini istismara ben kalkacak olsaydım, herkes geride kalırdı. Maskaralar! Şimdi kalkmışlar, bana bu yolu göstermek istiyorlar..."

Bir başka gün ise, İsmet Paşanın en eski ve kendisini en fazla seven arkadaşlarından biri, kafasını biraz da esefle sallayarak şunu söylemiştir:

"Atatürk'ün ölümünden sonra devletin başına geçtiğinde, onun laiklik ilkesine biraz, ama biraz değişik yorum getirse ve dini hisleri şöyle bir okşamaya gitseydi, alimallah topla tüfekle onu hiç kimse deviremezdi. Bugün Atatürk'e karşı söylenilemediğinden İsmet Paşa hedef alınarak ifade edilen düşmanlık sebeplerinin hepsinden, bir anda kendisini sıyırırdı ve demokratik rejime geçtiğinde de, elinde, kapı gibi koz olurdu."

Fakat, bütün gençliği bizdeki din istismarının ülkeyi de, toplumu da, devleti de nerelere sürüklediğini görerek geçmiş bulunan İsmet Paşa, o alana adımını bile atmamıştır.

İsmet Paşanın aynı ölçüde titiz olduğu ikinci alan, dış ilişkilerdir.

Hikâyesi bu kitaplarda bulunan yıllar içinde İsmet Paşa nutuklarının, demeçlerinin en büyük kısmını, en önemlilerini bana dikte etmiştir. Bunları yazdırırken bir tek yabancı devlet hakkında, bir tek gün, kendi deyimiyle bir "çiğ kelime" kullandığını görmemişimdir. Bilhassa Amerika ve Rusya hakkında son derece dikkatli davranırdı. Sözünü titizlikle tartardı. Yazma sırasındaki zorunluluklardan dolayı cümlelerin sıralanışında bir değişiklik olmuşsa, yeni tarzın istemediği bir anlama gelip gelmeyeceğini incelerdi. Ondan dolayıdır ki, ne Sovyetler Birliği bizden toprak ve üs isterken söylediği nutuklarda bu devlete karşı bir kaba söz vardır, ne meşhur 6. Filo Kıbrıs ile aramıza girmiş ve Johnson kendisini gerçekten derin, samimi bir hayal sükutuna uğratmışken İsmet Paşa Amerika Birleşik Devletleri'ne hakaret edici bir deyim kullanmıştır.

Hatta Kıbrıs bunalımının en karanlık günlerinde, Makarios herkesin ağzında –Menderes "Cüppesi gibi ruhu da kara kanlı papaz Makarios" diye haykırırdı– "Alçak Papaz" iken İsmet Paşanın lisanında "Arşövek Makarios"tur.

Belki öteki tarz konuşma, halkların galeyan halinde bulundukları sıralarda politikacılar için çok daha elverişli bir yatırımdır ama, şu "devlet adamlığı" huyu yok mu? Huy canın altında olduğuna göre, siyaset hayatında kaldığı süre İsmet Paşa doğal tavırlarını değiştirmeyecektir.

İsmet Paşanın sadece sözleri değil, duyguları da yabancı devletler konusunda böyledir. Şimdi düşünüyorum da, İsmet Paşa en çok hangi millete yakınlık duyardı, çıkaramıyorum. Yaşı itibariyle kendi kuşağındaki Alman hayranlığı, onda "Bize karşı dost bir Almanya'ya karşı dostluk"tan ibarettir. Dilini, ilk yabancı dil olarak öğrendiği Fransa da, devrin "Büyükler"i Amerika ve Rusya da onun nazarında "Kendilerine karşı düşmanlık güdülmesinde asla fayda olmayan devletler"dir.

Bilir misiniz ki İsmet Paşa, Sovyetler Birliği'nin eski Ankara Büyükelçisi Rijof ile de, Amerika'nın eski Ankara Büyükelçisi Hart ile de gayet dosttu ve bunun "İsmet Paşa politikası"nda rolü yoktu? İsmet Paşa sonraları Hart ile arada sırada mektuplaşırdı ve büyükelçinin iki sevimli kızı Judy ile Pat'a selam göndermeyi hiç unutmazdı. Böyle,

da sırada mektuplaştığı bir başka büyükelçi de, Almanya'nın meşhur Franz von Papen'iydi.

Ben İsmet Paşanın bu yönünü bildiğimdendir ki Time "Bugünlerde hemen herkesin yaptığı gibi İnönü Amerikan aleyhtarlığına oynamak suretiyle iç politikada kendisine sermaye teminine çalışmaktaydı" diye yazdığı zaman bu kadar ünlü ve kudretli bir derginin böylesine yanlış teşhis koyabilmesine pek şaşmışımdır. Birtakım Amerikalıların İsmet Paşada bir "Amerikan düşmanı", hatta "Rus dostu" görmelerini, haberalma örgütüyle pek övünen bir millete hiç yakıştıramamışımdır.

Gariptir, 1965 seçimlerine gidilirken hava "İsmet Paşayı Amerika istemiyor" havasıyken dört yıl sonra, Türkiye 1969 seçimlerine giderken söylenen "Amerika, İsmet Paşanın kıymetini anladı" sözü olacaktır.

Bu tarz değerbilir bir başka çevre, kapkaççı olmayan ve dağarcığında paradan biraz değişik şey de bulunan özel sektör olmayacak mıdır ve ortanın solu bunların nazarında değer kazanmayacak mıdır?

1960'ların bir terimi olan ortanın solu politikası, İsmet Paşaya karşı özel sektörün de, Amerika'nın ve Amerika devletini etkileyen Amerikalı iş çevrelerinin de alerji nedenini oluşturduğuna göre bunun İsmet Paşa bakımından ifade ettiği anlamı olaylarla anlatmak sırası, burada gelmiş bulunuyor.

"Ortanın solu" çok duyulmuş, lafı çok edilmiş, fakat zannederim genellikle genç kuşaklar tarafından pek ve doğru bilinmeyen bir kavramdır.

Her kim sanırsa ki ortanın solu İsmet Paşanın kafasında yeni bir ideoloji olarak belirdi, o kimse fena halde yanılır. Hatta ortanın solu, deyim olarak 1965 seçimlerinde kullanılmıştır ama, içeriğini ondan çok önce, 1961 seçimlerinden bile önce almıştır. Bu deyimin ilk defa, 1961 seçimlerinin arifesinde, CHP'nin o zamanki Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal ile İsmet Paşa arasında, Heybeliada'da yapılan ve birkaç gün süren konuşmalar sonunda biçimlendiğini 1960-61 yıllarının hikâyesini anlatırken, yani bundan önceki kitapta aktarmıştım. Ortanın solu şüphesiz ki ülke için de, CHP için de bir yeniliktir ama, bu bir keşif değil, günün şartlarının ge-

rektirdiği bir politikanın adından ibarettir. CHP'nin tavrı, 1960'a kadar bir noktaya, demokrasinin üstyapısına dönük tavırdı. 1960'tan sonra, hele 1961 Anayasasını takiben o sorun çözümlenebildiğinde CHP gözlerini altyapıya çevirdi. Altyapıyı sağlam kurabilmek için takip edilmesi gereken yol, batıdaki deyimlerin kullanılmasıyla ortanın solu diye ifade edildi.

Sonraları İsmet Paşaya, bu deyim konusunda çeşitli sataşmalar yapılmıştır. Bunların içinde, kendisini en fazla güldüreni şu olmuştur:

"Batının siyasi literatüründe ortanın solu yoktur. Sol orta partiler vardır..."

Eee, sol orta yerine ortanın solu denildiğinden dolayı bu politika sosyalist, yahut komünist bir politika mı olmuştur? Doğrusu istenilirse, ortanın soluna o zamanlar pekâlâ solun ortası da denilebilirdi ve CHP'nin yeni politikasının içeriği değişmezdi. Hatta bu politika, bir rastlantı sonucu olarak aldığı adı da almayabilirdi, ama CHP ekonomik ve sosyal konuları gene de, mutlaka, taze bir açıdan görürdü.

CHP'nin bu yeni yolu üzerinde partide cereyan etmiş tartışmaları hatırlarım. Bunlar İsmet Paşanın başkanlık ettiği üç koalisyon boyunca sürdü. Bir grup CHP'li ortanın solunu açıkça sosyalizm olarak almaktaydı ve o kadar ileri gitmeyen kanadı tutuculukla, gericilikle, anlayışsızlıkla, ağaların adamı olmakla suçlardı. Bunların başında Turhan Feyzioğlu'nun bulunduğunu, teorisyenlerinin, taktisyenlerinin de sonradan tutucu Güven Partisinde onun yanında yer aldıklarını söylersem olayların içyüzünü bilenler zerrece şaşmazlar. Bu, ibret verici bir tutum değişikliğidir. Gerek anayasanın hazırlanışı sırasında, gerekse onun yorumuna sıra geldiğinde ortanın solunun taraftarları Feyzioğlu ile arkadaşlarıydı. Ortaya yakın kanadını daha orta yaşlılar temsil ediyorlardı. O günler Bülent Ecevit birinci takımın, sosyal ve ekonomik alanda çömezliğini yapan, formasyonunu onlardan almaya çalışan bir politikacıydı. Bülent Ecevit'in sosyal ve ekonomik konulara eğilmesi 1961 Anayasasından sonradır. Ondan önce uzmanlığı ve merakı edebiyat, şiir, resim, yani sanattı. CHP'nin genel sekreteri olduğunda bu eksikliğinin acısını çekecek, zaman zaman yalpalayacak, hatta tatsız dallara tutunmaya bile kalkacak, fakat kendisini birikiminden ziyade

sağduyusu ve bir de, CHP içinde İsmet Paşanın o zamanki kudretine doğru teşhis koyması kurtaracaktır.

O ilk günler ile ilgili olarak söylemek istediğim şudur ki ortanın solu ne sosyalizme bir heves şeklinde başladı, ne komünizme kapı açılsın diye getirildi. Bu, 1960 sonrası Türkiyesinin koşullarının gereği olan bir politikanın adı biçiminde siyaset sahnesine çıktı.

Ortanın solu tartışmalarının yapıldığı ve 1965 seçimlerindeki CHP yenilgisinin nedeni olarak bu deyim gösterildiğinde İsmet Paşanın bir yanıtını hatırlarım. İsmet Paşa o gün demişti ki:

"Biz ortanın soluna yeni geçmiş değiliz ki... Biz, kırk seneden beri ortanın solunda bir politika takip ediyoruz."

Eğer Atatürk devrimleri diye bilinen reformların yapıldığı devre kastediliyorsa, doğrudur, reformcular tutuculara göre ortanın solunda, hem de çok solundaydılar. Daha sonra da, belki bütün olarak değil ama bölük pörçük ve dağınık noktalarda CHP'nin ortanın solundaki tutumu saklanamaz. Devletçilik her şeye karşın, soldadır. Köy Enstitüleri soldadır. Hatta, eğitim sistemi soldadır.

Arkadan, CHP için de, ülke için de "demokrasi sevdası" her şeyin üstüne çıkmıştır ve o alanda da, ilerici ve özgürlükçü olmak bakımından İsmet Paşaya ortanın solu yolcusu demek lazımdır. DP iktidara geçtikten sonra 1930'ların rejimine geri dönmeye bütün hevesini vermişken, yani tutucu bir tavır takınırken CHP ileriye bakıyordu ve ilericiliğin bayrağını taşıyordu. Ama bunlar, daha ziyade birer yakıştırmadır ve ortanın solunun sosyal ve ekonomik içeriğini boşaltır. Doğru olan, kim ne derse desin, 1961'de, o seçimlere girilirken esasları Heybeliada'da CHP'nin genel başkanıyla genel sekreteri arasında kararlaştırılmış bulunan ve ortanın solu ile ifade edilen politikanın 1961 ile 1965 arasının koalisyon hükümetleri tarafından, bütün güçlüklere, engellemelere rağmen Türkiye'de uygulama alanı bulduğudur. Daha iyisi, bu politikadan kolay kolay dönülmesi de söz konusu değildi. Zira Türkiye'nin anayasası ortanın solunda bir politikayı zorunlu kılmaktaydı. Aksi yolun yolcusu AP'nin çok tasarrufunun Anayasa Mahkemesinden o dönemde dönmesindeki neden budur. Örneğin iş hayatındaki toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları ortanın solunda bir yasa sistemiydi. Vergile-

rin açıklanması mecburiyeti de böyledir. Yeraltı servetleri üzerindeki titizlik, yabancı sermayeye konulan kısıtlamalar, nihayet planlı ekonomi ortanın solunun ifadesinden başka şeyler değildir. Bu politikanın diğer gereklerinin gerçekleşememiş olması Meclisin oluşum tarzının sonucudur. İsmet Paşa 3. kabinesine "Reform Kabinesi" adını verirken bu yolda başka adımları atmak arzusunu dile getiriyordu. Ortanın solu, eğer olanaklar CHP'nin elinden alınmasaydı bir toprak reformuyla devam edecekti.

Fakat ne sosyalizme dönüşecekti, ne de komünizme ve o takdirde sonraları gençliği kışkırtma için kullanılan sloganlar boş kovalara dönecekti.

Amerika'ya karşı beliren düşmanlık hisleri gibi... Amerika, İsmet Paşanın "Amerika'ya karşı istiklal" tutumunu anlamayıncadır ki, Türkiye'de Amerika'ya karşı iki alternatif kalmıştır: Ya tam bağımlılık, ya da koyu düşmanlık.

Amerika, ancak Nixson ile Türklerin bağımsızlık hislerine saygı politikasını tekrar ele alacak ve o zaman ortanın solunun gerçek anlamı üzerinde düşünmeye koyulacaktır.

Amerika o tarihlerde Sovyetler Birliği'ne karşı takip edilen yeni politikanın esasını da kavrayamadı. Belki de hatırında, 1959 sonlarıyla 1960 başında, iflasın eşiğine gelmiş, hatta kucağına düşmüş bir Türkiye'yi kendisine karşı şantaj vasıtası diye kullanacakları endişesini duyduğu Menderes - Zorlu ikilisinin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma çabaları vardı. Halbuki bu iki davranış, birbirinden son derece farklı hareketlerdi. İsmet Paşanın Rusya'yla aramızdaki buzları çözme gayreti, kendi deyimiyle "kırk yıllık" bir politikanın tekrar ele alınması olanağının belirmesi sonucudur. İsmet Paşa Türkiye'yi rahatsız, tedirgin eden bir düşmanlığı sona erdirmek fırsatını kaçırmak istememişti. Zira Sovyetler Birliği bu düşmanlığın kendisine, Türkiye'den de fazla zarar verdiğini artık kavramıştı ve çıkar yolu arıyordu. İsmet Paşanın yaptığı, elini uzatmak oldu. Bunun dışında, genel politikamızdan hiçbir ödün vermeyeceğini Ruslar, daha onun Dışişleri Bakanını Moskova'da gördüklerinde anladılar.

İsmet Paşa iktidarı devam etseydi Rusya'yla olan ilişkilerimiz Demirel iktidardayken olan halinden, resmen, ne bir adım ileri giderdi, ne bir adım geri kalırdı. Belki Ruslar bize

biraz daha fazla güven duyarlardı. O da, İsmet Paşanın sözüne daha fazla güvendiklerinden dolayı.

Başka nedenle değil...

Bütün "3. dünya"da inanılan bir ilke, aslında, bizim cumhuriyetin ilk yıllarından beri takip ettiğimiz bir politikanın içinde mevcuttur. Bu politikanın bellibaşlı uygulayıcısı ve ona en fazla inananı daima İsmet Paşa olmuştur. Çünkü, Lozan'da edindiği tecrübe ve büyük devletler temsilcilerinin sarfettikleri, kendisinin de kulağında küpe kalan sözler ders yerine geçmiştir. Nasıl sağlam kafa, sağlam vücutta bulunursa, kendisi için faydalı ekonomiyi de ancak dengeli dış ilişkilere sahip ülke uygulayabilir.

Ancak dengeli dış ilişkiler ve bağımsızlık kavramının İsmet Paşa ile aşırı solun gözünde aynı anlamı taşımadığını bilmek lazımdır. Bu görüş farkı ortanın solundaki ve batılı toplum düzenini benimsemiş CHP'yi NATO'dan yana yaparken aşırı solu bir marazi Amerikan düşmanlığının Türkiye'deki şubesi haline getirmiştir.

Ama İnönü'nün yeni ve yamalı iktidarının dördüncü yılında bir Mukaddes İttifak'ı Türkiye'nin içindeki iş çevrelerine de, dışındaki Amerika'ya da hoş gösteren, benimseten ve destekleten husus bir somut ortanın solu politikası değil, uygulama alanı bulmuş bir politikayla onun gelişmelerine son vermek arzusuydu.

İnönü hükümetlerinin –ve İsmet Paşanın– dış ilişkiler anlayışı Amerika'yı, özellikle 3. kabinesinin reform tasavvurları içerdeki tutucu çevreleri tedirgin etmiştir. Halbuki bunlarda korkulacak hiçbir şey bulunmuyordu. İnönü, hep aynı İnönü idi. Dış ilişkiler anlayışında ve reformlar konusunda 1. İnönü Hükümetiyle 3'üncüsü arasında bir fark yoktu. Ancak 1. İnönü Hükümetine ve 2'ncisine "askeri ancak o kışlasına sokar" varsayımıyla katlanmış olan bu odaklar, şimdi amaç gerçekleştiğinde tırnaklarını gösteriyorlar ve o iki alanda gelişmeleri durdurmak istiyorlardı. Düşünmek lazımdır ki İzzettin Turanlı'nın gevrek gevrekgülüp bana,

"Abi, Paşamızın suyu kaynadı. Kendisini severiz ama, ne yapalım devireceğiz" dediği günler Adana'dan bir ses yükseliyordu. Bu sesin sahipleri İsmet Paşaya karşı, Turanlı gibi sempatili de değildiler. Adana'dan gelen ses şöyle diyordu:

"İnönü siyasi hayatının sonunu yaşıyor."

Bunu söyleyenler, bölgedeki büyük toprak sahiplerinin temsilcileriydi ve onlar adına konuşuyorlardı.

İsmet Paşa çok partili demokratik siyasi hayata geçme kararını verdiği zaman onun karşısına DP'yi de bunlar çıkartmamışlar mıydı?

İsmet Paşanın 3. hükümeti kendi toprak reformunun ana hatlarını açıklamıştı. Bu, bir plan dahilinde yürütülecekti. Tasarı genç Tarım Bakanı Turan Şahin'in malıydı.

Aynı Turan Şahin'in sonradan aynı CHP'yi solculukla suçlayıp ayrılması ve kaderini başka kapıda araması siyaset hayatının garip cilvelerinden birini oluşturmuştur.

Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları gibi...

Ama 1961-65 devresi, zaten Türk siyaset hayatının "cilve dolu devre"si değil midir ve "Süleyman Demirel vakası"ndan daha iyi bir cilve düşünülebilir miydi?

Süleyman Demirel iktidara "Amerika'ya bağlılık" ve "plan değil, pilav" sloganlarıyla gidecektir.

IV

1965 Şubatının ilk haftasında İsmet Paşayı düşürmek için plan hazırdı. Amerika, Time'ın deyimiyle "istiklalini ilan etmiş" İsmet Paşayı istemiyordu. Çankaya, bütün saygılı davranışlarının altında kendisine karşı kaskatı çıkmış, arzularını yapmamış başbakanı istemiyordu. Toprak ağaları, toprak reformu tasarısını açıklamış İnönü Hükümetini istemiyordu. Demirel ise, iktidarı istiyordu ve tek başına bir AP iktidarının, şimdi İsmet Paşayı devirmekle ilk adımını atacağını biliyordu. AP Genel Başkanı böylece "İsmet Paşayı deviren adam" şöhretiyle yeni seçim kampanyasına girecekti.

AP Meclis grubundan sonra sırayla YTP ve CKMP Meclis grupları da bütçeye kırmızı oy vereceklerini ilan ettikleri zaman, iş kıvamına geldi. Bu sırada Meclis kulislerinde yoğun bir "bağımsızlar avı" devam ediyordu. Faal olan AP'lilerdi. Bunlar, yakaladıkları bağımsızı AP genel merkezine götürüyor, orada Demirel, mükemmel bir "komisyoncu" olarak onlara gökteki ayı bile, gözlerini kırpmadan vaat edi-

yordu. Bu devrede hani benden kartvizitle bakanlık isteyen bağımsıza da Bayındırlık Bakanlığını vaat etmiş. Hatta gazeteciler, İsmet Paşadan sonraki kabinenin kuruluşu günlerinde "Bayındırlık Bakanı"nı bir işlettiler ki... Ağzından, o sıfatla, İstanbul köprüsü hakkında açıklama bile aldılar. Zavallı, sadece gazeteciler tarafından değil, Demirel tarafından da işletildiğini anlayınca bir kızmış, bir kızmış...

"Olur mu kardeşim? Bak bu listeye... Ben tam on bir bağımsıza kırmızı oy verdirttim. Süleyman Bey de bana söz vermişti. Mutlaka bir yanlışlık olacak" diye AP genel merkezine seğirtmiş.

Bütün bunlara rağmen, bütçenin oylanması gününde bile çok kimse İsmet Paşanın düşürülemeyeceği inancını yüreğinde taşıyordu. Cihat Bilgehan –o sıralarda AP Genel Başkan Yardımcısıydı– bakkalının kendisine söylediği bir sözü Meclis kulislerinde anlatıyordu. Bilgehan'ın bakkalı demiş ki:

"İsmet Paşa susuyor. Bunun altından bir şeyler çıkacak..."

Cihat Bilgehan'ın bakkalı gibi düşünenler Mukaddes İttifakın mensupları, hatta onun kurucuları arasında bile vardı. Bunlar, iktidar vermenin post vermek anlamına geldiğini sanıyor ve şöyle diyorlardı:

"İsmet Paşa postunu kolay kolay kaptırmaz..."

Korkuları şuydu: Oylamaya sıra geldiğinde İsmet Paşa Başbakan olarak yerinden kalkacak, ağır ağır kürsüye çıkacak, öyle bir konuşma yapacak, o tarz bir gözdağı verecekti ki, bütün hazırlıklar suya düşecekti. Kırmızı oyu yeminle taahhüt etmiş bulunanlar cayacaklar, kırmızılar beyazlaşacaklar, güvenoyu haline geleceklerdi. O takdirde her şeye tekrar başlamak gerekecekti.

Halbuki ülkede böyle bir zorunluluğu doğuracak koşullar artık ve çok şükür ortadan kalkmıştı. İsmet Paşa ise, aksini kim söylerse söylesin, ateşten gömleği sırtında zorla tutmaya hiç hevesli değildi. Ordu kışlasına girmişti. Bu demek değildi ki ordu mensupları ülke sorunlarıyla uğraşma görevlerini terk etmişlerdi.

Hayır!

Ama onların, ağırlıklarını koymaları için varolan neden-

ler dört yıla yaklaşan bir İsmet Paşa iktidarı devresinde eritilmiş, ufaltılmış, tehlikeli hallerinden çıkarılmıştı. Bunun yanında, AP'nin başında bir Bilgiç'i değil de bir Demirel'i görmenin orduya verdiği rahatlığı söylememek hem haksızlık, hem gerçekleri saklamak olur. Demirel, iktidarı sırasında da, ülke işlerine eğilebilmesi ve Türkiye'nin temel sorunlarına elatabilmesi itibariyle değil, bir düşmanlık havasının önlenmesi konusunda kendisine gösterilen güveni haksız çıkarmayacaktır.

Mukaddes İttifak bu havadan haberdardı da, İsmet Paşanın gidivereceğinden gene emin değildi. Tıpkı 1950 Demokratları gibi... Onlar da, bir seçim zaferi kazanacakları olasılığını rüyalarında gördükleri zamanlar bile iktidardan gönül rızasıyla ayrılmış bir İsmet Paşayı düşünemiyorlardı.

Belki bu, İsmet Paşayı iyi tanımamanın verdiği bir duyguydu. Belki de İsmet Paşa hakkında yaptıkları propagandaya önce kendileri inanır hale düşmüşlerdi. Herhalde Cihat Bilgehan'ın bakkalının İsmet Paşanın hareketlerinden, hatta susuşundan bir anlam çıkarmaya çalışması öyle kişisel bir olay değildi.

Ben, çok görmüşümdür, İsmet Paşadan en fazla şikâyetçi olanlar bile o susunca meraka düşer, telaşlanır ve sormaya başlarlar:

"Yahu, Paşa konuşmuyor! Ne var, acaba?"

İsmet Paşa o günler gerçekten susuyordu. Ama, "bir şeyler" yapacağından dolayı değil. Sükûnetle ilan etmişti: Bütçe oylamasında kırmızı güvensizlik oyları beyaz güvenoylarını bir tek tane geçerse çekilecekti. Halbuki, anayasaya göre hükümeti devirmek için 226 kırmızı oy lazımdı. İsmet Paşa bunu beklemeyeceğini bildirdi. Gerçekten de bütçe, Mukaddes İttifak cephesi tarafından 226 değil, 225 oyla reddedildi. Böyle bir durumda, örneğin Demirel, herhalde çekilmezdi. Fakat İsmet Paşa, dört yıl boyunca bunalım çözümlemekten bezmişti. Kendisini asıl bezdiren, politikacılardı. Kendi partisinden olanlar ve kendi partisinden olmayanlar.

CHP'liler içinde bir grup, CHP'nin bir muhalefet partisi olarak seçimlere girmesinin kendilerine fayda getireceği fikrindeydi. Bunlar, hemen dört yıl boyunca, bazen sadece davulunu boyunlarında taşıdıkları bir "uydurma iktidar" yü-

zünden tenkitlere maruz bırakılmalarından fena halde bıkmışlardı.

"Geçeriz muhalefete... Bir güzel veriştiririz. Zaten ortaklar kendi aralarında hemen kavgaya başlayacaklardır. Ülke, bize oy vermediği ve bunları tekrar iktidara getirdiği takdirde neler olacağının provasını yapar" diyorlardı.

O bakımdan, iktidarın kendilerinden alınmasını bir seçim taktiği olarak da, bir rahatlama nedeni diye de gerçekten istiyorlardı. Seçim kampanyalarında muhalefet, iktidar olmaktan daima daha elverişli değil midir?

Bunların unuttukları, geniş halk tabakalarının İsmet Paşaya ve CHP'ye, iktidarda da olsalar muhalefette de, daima "devlet" gözüyle baktığıydı. İçinde bulunulan koşullar kötüyse, oylar Türkiye'de İsmet Paşaya ve partisine döner. Ama seçmen, bunu yapmak için, koşulların o derece kötüleştirilmesini kollarını kavuşturup bekler. Hatta, koşulları kötüleştirenleri alkışlar bile... 1965 seçimleri sırasında ise koşullarda öyle bir ağırlık yoktu ve doğrusu istenilirse Demirel de gayet akıllıca bir kampanya yürütecekti. Koalisyonda hemen başlayan sızıltılar onun dilinde iktidara CHP'nin değil, tek başına AP'nin getirilmesi zorunluluğunun akla yakın kanıtlarını oluşturacaktı.

Buna karşılık, başka bir CHP'li takımı, daha tecrübeli olmanın verdiği sezgiyle seçimlere iktidar olarak gitmenin faydasını söylüyordu. Örneğin İsmail Rüştü Aksal bunların bir tanesiydi. Ama bu takım, iktidarın CHP'de kalması için ne yapmıştı ve İsmet Paşanın, kendilerine en muhtaç olduğu devrelerde yardımına koşmuş muydu? CHP iktidar partisi halinde seçimlere girseydi herhalde, Türkiye'de genellikle iktidarlara giden oylara o sahip çıkacaktı.

Böyle hesapların dışındaki adam ise, İsmet Paşaydı. Siyasi barometre ne zamandır "fırtına" gösteriyordu ve o bir karşı hareket yapmak niyetinde olmadığına göre küçük partilerin Meclis gruplarının açıklanmış kararı sonucu belli ediyordu.

Bütçenin oylanması gününde Demirel de Meclisteydi ve Başbakanlık Divanının kenarındaki cam bölmeden salonu seyrediyordu. Milletvekili olmadığından salonda değildi. Bilindiği üzere yana kaykılmıştı. Gürsel son dakikada, Mukad-

des İttifak ile beraber olduğunu gösteren bir demeç vermişti. Daha ortada ne oylama, ne çekilmiş bir hükümet varken, ne de Demirel bir talepte bulunmuşken demişti ki:

"Demirel'i kendi kontenjanımdan senatör yaparak Meclise sokarım."

Fakat Gürsel daha sonra bundan vazgeçti. Demirel'in yeni ve genç olduğunu söyleyerek, "ziyan olmasın" diye başka bir başbakan aradı. Bunda şüphesiz AP Genel Başkanıyla mutabakat halindeydi.

İsmet Paşa "bir şeyler" yapmayı aklının ucundan geçirmiyordu. Üstelik işi bırakmaya çoktan hazırdı. Bu hazırlığını Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'tan duymuşumdur.

Başbakanlık ödeneği 1161 lira, 96 kuruşmuş. İsmet Paşa, 1964'ün Kasım ayından itibaren, yani dört aydır, Calp kendisine bu ödeneğe ait bordroyu imza için getirdiğinde,

"Yahu, bu ayı bitirmeyeceğim ki ödeneğini alayım. Ne acele ediyorsun?" diyormuş.

Calp da buna karışamayacağını söylüyormuş. Bordronun imzalanması şartmış.

"Siz şimdi alın, çekilirseniz geri verirsiniz" dermiş.

İsmet Paşa ödeneğin zarfını ay sonuna kadar açmıyormuş. Ay bitip de Başbakanlığı devam ediyorsa, parayı alıyormuş. Nitekim çekildiğinde de, yani Şubatın 20'sinde "Sabık Başbakan" kalemi eline almış, Şubat ayı 28 çektiğinden 1161 lira 95 kuruşu 28'e bölmüş. Çıkmış, 41 lira 50 kuruş. Bunu 20'ile çarpmış. 830 lirayı kendi cüzdanına koymuş. Geri kalan 331 lira 95 kuruşu tekrar zarfa yerleştirmiş. Zarfı, "paranın hazineye iadesi için" Necdet Calp'a vermiş.

İsmet Paşa hem o kadar dikkatliydi. Hem de o kadar hazırlıklı.

Oylama günü Meclis tabii doluydu. İlk göze çarpanlar kadınlar, kadınlar, kadınlardı. Kadınlar, bilhassa 1950'den itibaren Meclislerin ayrıcalıklı ve renkli dinleyicileri olmuşlardı. Eski Meclis binasında, gazetecilere ayrılan yerlerin bir kısmı, önemli oturumlarda "ekâbir hanımları"na ayrılır ve gazeteciler oradan, en nefis Paris parfümlerinin başdöndürücü kokuları içinde DP iktidarının baskı tasarılarının yasalaşmasını seyrederlerdi. Bakan ve sözcü eşleri Meclisten evlerine, kocalarına herhalde pek hayran dönmekteydiler ki, ba-

kanlar ve her partinin dişli sözcüleri bütün nüfuzlarını kullanırken, bir gazeteciyi yerinden edip onun sandalyesine kendi yuvasının dişi kuşunu oturtmak için cansiperane çaba harcarlardı.

Allahtan yeni Meclisin muhteşem binası hem partilileri bu zahmetten, hem de gazetecileri bu külfetten kurtarmıştı. Artık salonun üstündeki, bilhassa kordiplomatiğe ayrılmış balkon, kokulu hanımlarla dolmaktadır ve bakanlarla sözcülerin ev saadetlerinin faturasını diplomatlar ödemektedirler.

Buna karşılık gözler, yeni Mecliste başka bir balkona dikilmektedir. Bu balkon, cumhurbaşkanına ayrılmış olan yerin, karşıdan bakınca soluna gelir. Orada, önemli oturumlarda üniformalı ve üniformalarının omuzbaşlarında çok yıldız bulunan subaylar oturur: Askeri Erkân locası.

İsmet Paşa için, ülkenin en kritik, en nazik dört yılı boyunca idare ettiği Türkiye'nin başbakanlığından ayrılması saati gelip çattığında bu loca yüksek rütbeli komutanlarla doluydu. İsmet Paşanın omuzlarına o görevi, fiilen ordu yüklememiş miydi? Tıpkı İsmet Paşa gibi onlar da, oylamanın sonucunu kolaylıkla tahmin ediyorlardı. Hatta burada "bilmek" fiilini kullanmak fazla yanlış olmayacaktır. Buna karşın komutanlar da gayet sakindi. Zira bu değişiklik, ağırlıklarını koyarak gerçekleşmesini sağladıkları bir rejimin gereğinden başka artık hiçbir şey değildi. Belki de, İsmet Paşadan kendilerini ayıran tek fark, onların, yüreklerinde bir üzüntü duymaları, buna karşılık İsmet Paşanın yüreğindekinin sadece bir derin huzur olmasıydı.

İnsanlar, ellerinde tuttukları iktidarı gönül rahatlığıyla verirler mi? Böyle bir kuşkudur ki, belki, benim gerçekleri yansıtan bu sözlerimin samimiyetinden bazı kimseleri kuşkulandırabilir. Onları temin etmek isterim: İsmet Paşanın 1961-65 iktidarına son veren Meclis oturumu, subaylar ve İsmet Paşa için tamamıyla bu hava içinde yaşandı. Neden, bütün iddiaların aksine, ordunun, ağırlığını "İsmet İnönü" adındaki bir adam iktidar sahibi olsun diye değil, ülkenin yararı bunu gerektirdiğinden koymuş olmasıdır. Neden, "İsmet İnönü" adındaki adamın, iktidardan pek hoşlandığı için değil, buna zorunlu olduğunu hissederek bunu kabul etmiş bulunmasıdır.

Heyecan ve sinirlilik daha ziyade, aşağıdaki salondaydı.

Oylama bitip de sonuç alındığında ve bütçenin reddedildiği anlaşıldığında sevinç çığlıkları yükseldi. CHP'nin karşısındaki partiler mensupları içinde birbirlerini kucaklayanlar görüldü. İktidar el değiştirmişti.

Bütçe 197 güvenoyu toplayabildi. Buna karşılık aleyhteki oyların sayısı 225 idi. Takvimin yaprağı 13 Şubat 1965'i gösteriyordu. Mukaddes İttifakın, yeni seçimlere kadar önünde sekiz ayı vardı. İsmet Paşa Meclisten çıktı ve doğruca Çankaya'ya gitti. Cumhurbaşkanı Gürsel de sonucu öğrenmişti ve memnundu. İki adamın karşılaşması sakin, kibar ve nazik oldu. Başbakan, hükümetinin istifası kararını bakan arkadaşlarından zaten almıştı. Bu istifasını cumhurbaşkanına sundu. Gürsel istifayı kabul etti. İsmet Paşadan, yeni başbakanı seçinceye kadar görevinde kalmasını diledi.

Gelenek buydu.

İstifa işlemi tamamlandıktan sonradır ki, şaşırtıcı bir olay yaşandı. Ben dahil, çok kimse sanıyorduk ki, Meclis içi darbeyi bu kadar ustalıkla ve titizce hazırlamış olanlar müstakbel başbakan üzerinde de bir anlaşmaya varmışlardır. Gerçi ortaya hiçbir ad atılmıyordu. "Doğal başbakan" olarak en büyük parti AP'nin lideri Süleyman Demirel gösteriliyordu. Demirel Meclis üyesi değildi ve başbakanın Meclis üyeleri arasından seçilmesi zorunluluğu vardı. Ama cumhurbaşkanlarına verilmiş olan senatörlük kontenjanı böyle bir güçlüğü ortadan kaldırıyordu. Nitekim, başbakan arandığı günlerde adlarından ısrarla söz edilen iki zat, Meclis dışı kimseler oldu. Bunların biri Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü Kemal Kurdaş'tı. Diğeri de, Hacettepe Üniversitesinin Rektörlüğünü alacak Dr. İhsan Doğramacı. Gürsel, Kemal Kurdaş üzerinde duruyordu. MBK devrinde Kurdaş, başka kimsenin kolay kabul edemeyeceği mali politika koşullarını kabul ederek Amerika'dan gelmiş ve Gürsel'in o zamanki kabinesinde Maliye Bakanlığı yapmıştı. Dr. İhsan Doğramacı'yı ise Süleyman Demirel tutuyordu.

Eğitim alanında bulunmaları iki adayın bir ortak tarafıydı. Ama asıl, iki başka özellikleri vardı ki bunlar anlamlıydı. Hem Kemal Kurdaş, hem İhsan Doğramacı "Amerikalılara yakın" kimseler olarak tanınıyorlardı. Amerikalılarla çeşitli işleri vardı ve onlarla içli dışlıydılar. Bilhassa, başında bulundukları kuruluşlara Amerika'dan yardım sağlamakta son derece

becerikli olmakla şöhret yapmışlardı. Bir de, hem Kurdaş, hem Doğramacı "profesyonel politikacı" değildi. Partilerle bir ilişkileri bulunmamıştı. Partilerin tezgâhından geçmemişlerdi.

O günler "key man = anahtar adam" diye bir sözcük başkentte en fazla kullanılan sözcük oldu. "Key man" diye, çeşitli ülkelerde Amerikalıların buldukları kimselere denilirmiş. Bunlar o ülkenin şöhretli ve dişli, zamanı gelince politikada ön plana çıkabilecek, Amerikalılara dost kişilermiş. Amerikalılar bunlara güvenir ve onları, ihtiyaç halinde kullanırlarmış. Kemal Kurdaş ile İhsan Doğramacı'nın Amerikalılarla ilişkileri "key man"lik düzeyinde miydi, yoksa değil miydi bilmem ama, bildiğim bu sözcüğün 1965 değişikliğinde Ankara'da herkesin ağzında olduğudur. Herhalde koşullar böyle bir sözcüğü dillerin ucuna rahatlıkla getirmişti.

Adayların öteki özellikleri, yani politikadan gelmemeleri Cemal Gürsel'in sahip olduğu bir anlayışa uygun düştüğünden ilgi çekti. 27 Mayıstan sonra da hükümet kurulurken –hani, "dünya ve ülke çapındaki personel"den oluşan hükümet– bakanların partili olmamalarına dikkat edilmişti. Bu yüzden de, hiçbir politika tecrübesi bulunmayan kimseler, nereden keşfedilip çıkarılmışlarsa, bakan diye getirilmiş ve bunlar bir çuval inciri hızla ve büyük bir beceriyle berbat etmişlerdi. Şimdi Gürsel gene, Meclisin dışından bir başbakan arıyordu. Demek ki, politikacılara karşı alerjisi sönmemişti.

Kendisi politikanın içine girmiş bulunduğu halde...

Türkiye'ye başbakan bulma çalışmaları üç gün sürdü. Çalışmaların merkezi Çankaya Köşküydü. İktidar, Mecliste temsil edilen dört partinin elindeydi: AP – YTP – CKMP – MP. Bunların liderleri Süleyman Demirel, Ekrem Alican, Ahmet Oğuz ve Osman Bölükbaşı orada, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında toplanıyorlar, aralarında adayları görüşüyorlardı. Süleyman Demirel başbakanlığı seçimlerden sonra istiyordu. En büyük partinin lideri başbakanlığı istemeyince, doğal olarak öteki liderlere de susmak düşüyordu. Onun için Çankaya toplantılarında daha ziyade "partisizler" arasında bir tercih yapılması düşünüldü. Zaten, seçimlere gidilirken, zorunlu olarak Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına tarafsızlar getirilecekti.

Bana sonradan anlattıklarına göre Çankaya'da, başbaka-

nın partisiz, fakat mutlaka politikanın ve Meclisin içinden bir kimse olması konusunda en fazla ısrarı Osman Bölükbaşı yapmış. Bunun doğru olması olasılığı güçlüdür. Zira politika hayatı boyunca Osman Bölükbaşı, bütün deli-doluluğunun yanında bir tek noktada ısrarla kalmıştır: Siyasi oyunun Meclis içinde ve oyunun kurallarına uygun oynanması konusunda.

Böyle olunca, ortaya âdeta tek bir kişi, kendiliğinden çıkıyordu: Suat Hayri Ürgüplü. Tecrübesinin yanında idarecilik niteliklerinin de bulunması İsmet Paşanın bu eski bakanını, Menderes'in bu eski büyükelçisini, AP listelerinin bu eski adayını bir geçiş döneminin ideal başbakanı yapıyordu. Nitekim Çankaya'da, üç günlük aramanın sonunda Suat Hayri Ürgüplü adı üzerinde uzlaşma sağlandı. Demirel de, onun yanında müstakbel başbakanlığının stajını geçirecekti. Ürgüplü heyete resmen komuta edecekti. Fakat gerçek kudret, tabii, AP'yi temsil eden Süleyman Demirel'in elinde bulunacaktı. Nitekim, liderlerden sadece o, başbakan yardımcısı sıfatıyla kabineye girdi. Öteki liderler girmediler. Bunda, seçimde yürütmeyi düşündükleri kampanyanın da rolü vardı. İçinde iktidarsız kalacakları bir iktidara şahsen fazla bulaşmak istemiyorlardı.

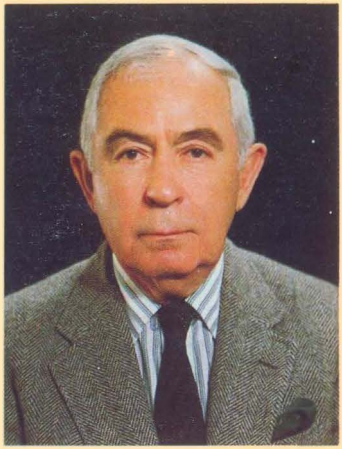
Böylece, ihtilalden beş yıl sonra, Türkiye'de DP oyları iktidara fiilen tekrar geliyordu.

Ürgüplü 20 Şubatta kabinesini kurdu ve idareyi İsmet Paşadan, bazı faydalı nasihatlarla birlikte aldı. Bu nasihatların başında "askerle ilişkiler" konusundaki nasihatlar vardı. İsmet Paşanın, bir bunalımlı dönem içindeki görevi artık sona ermişti. Yüzünde o günler gördüğüm mutlu tebessümü asla unutamam. Bu, görevlerini başarıyla yapmış kimselerin ruh huzurunu yansıtan bir tebessümdü. İşte, uzun hayatında bir defa daha "Sabık Başbakan" olmuştu ve bundan dolayı sadece övünç duyuyordu. Türkiye bunalımlı bir dönemi geride bırakmıştı.

Şimdi, demokratik cumhuriyette yeni bir dönem açılıyordu.

ALTINCI KİTABIN SONU

Demokrasimizin
İsmet Paşalı Yılları
1944 - 1973

İNÖNÜ'NÜN SON BAŞBAKANLIĞI 1961 - 1965

Sanılır ki asker topuyla, tüfeğiyle ve tankıyla sokağa çıktı mı, ona hiçbir kuvvet karşı koyamaz. Hele sivil kuvvet... İsmet Paşanın 1961-1965 arasındaki son başbakanlığı bu kanının parlak bir şekilde iflas ettirildiği dönemdir. Bir de değil, iki defa girişilen "askeri sergüzeşt" onun cılız yapılı koalisyon hükümetleri tarafından alt edilmiş, sorumluları, bütün uyarılara kulak asmadıkları için hayatlarını idam sehpasında yitirmişlerdir. Koalisyon kabineleri, yapıları itibariyle cılız hükümetlerdi ama, başlarında kaya gibi bir İsmet Paşa vardı. Kurtuluş Savaşının galip komutanlarından İnönü elbette ki asker üzerinde büyük prestij sahibiydi. Bir grup asker ülkenin meşru iktidarını devirmek ve onu ele geçirmek için sokağa döküldü mü, mutlaka bir başka asker grubu da onun karşısında tavır alır. Bunların hepsi doğrudur. Ama karşıt grupla birlikte sergüzeştçi grubun üzerine yürüyebilmek için iktidarın başındaki adamın "Ancak benim Meclis kapısındaki cesedimi çiğneyerek amaçlarına varabilirler" diye kendisini ortaya atması lazımdır. O tarihteki Başbakan "İsmet Paşa" değil de Ahmet Bey veya Mehmet Bey olsaydı, ama Ahmet Bey veya Mehmet Bey öyle davranacak yüreğe sahip bulunsaydı sonuç değişir miydi?

Metin Toker'in buna yanıtını, işte bu kitapta bulacaksınız.

kapak baskısı pan matbaacılık ankara 230 78 90

9 789754 941760 9 789754 943153

ISBN 975 - 494 - 176 - 9 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 315 - x (6. Kitap)
92 . 06 . Y . 0105 . 0443

KDV dahil 30000 Lira